

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

VOLUME III

It is for the first time that a complete critical edition of the *Sesapathikṛitīmāsa* of the Kārya School of the Śatā Yajurveda alongwith its English translation is published. This edition has taken into account the readings available in a few more manuscripts, besides those in the published edition in Telugu script, which were not available to Prof. Caland who brought out a critical edition of its first seven Kāndas. It is also the first attempt at providing a complete English translation. No doubt the texts of the *Sesapatha* of the Mādhyandina and Kārya School do not differ much from Kāndas VIII to XVI and Prof. Egging's translation of the former is available. Still a fresh attempt at translating the latter portion was felt necessary as a result of detailed discussions with traditional scholars who are actively engaged in Śrauta sacrificial performances.

Textual Notes to substantiate the choice of particular readings; a section under the heading *Vimarśi* discussing certain selected topics arising out of a study of the text; an exhaustive list of contents, Brāhmaṇa-wise and glossary of technical terms are some of the additional features of this attempt. The suggestions and guidance of traditional scholars who are experts in Śrautapīṭgas are the most important advantages of this edition.

काण्वशतपथब्राह्मणम्
Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

कलामूलशास्त्र-ग्रन्थमाला
KALĀMULAŚĀSTRA SERIES

GENERAL EDITOR
KAPILA VATSYAYAN

इ.गा.रा.क.के..क.मू.शा - ३०
I.G.N.C.A. K.M.S. - 30

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

Volume III

Edited and Translated
by
C. R. Swaminathan

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
NEW DELHI
and
MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
DELHI

First Published 2000
© Indira Gandhi National Centre for the Arts

All rights reserved. No part of the publication may be reproduced in any form or by any means, without written permission of the publishers.

Published by
INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
Central Vista Mess, Janpath, New Delhi - 110001
in association with
MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi - 110007

ISBN: 81-208-1549-1 (Vol. III)
81-208-1128-3 (set)

Price: Rs. 700.00 (Vol. III)

Typesetting by Neographics
1800, Gyani Bazar, Kotla Mubarakpur,
New Delhi-110003
Printed in India at Shri Jainendra Press
A-45, Naraina Industrial Area, Phase-I
New Delhi-110028

GENERAL EDITOR'S NOTE

As is now well-recognised, the Indira Gandhi National Centre for the Arts through its diverse programmes of research and publications, fieldwork and documentation, seeks to recontextualise the arts within the larger dynamics of the natural and human environment. The methodology is interdisciplinary and multidisciplinary. As a primary prerequisite is the need to make accessible, in original and translation, texts that lay the foundations of the Indian artistic traditions and those others that are specific to particular arts. The *Kalāmūlaśāstra series*, thus, concentrates on the 'textual' in relation to the traditions of oral transmission, as also contemporary practice. In the *series*, early fundamental texts on music, such as, *Mātrālakṣaṇam*, *Dattilam*, *Bṛhaddesi* as also comparatively late texts, e.g., *Śrīhastamuktāvali* and *Nartananirṇaya*, have already appeared. Also, *Śilparatnakosa* and *Mayamatam*, *vāstu* and *śilpa* texts of the Orissan and Tamilian traditions have been published. Two texts belonging to the category of *Āgama* and *Purāṇa* viz. *Svāyambhuvasūtrasamgraha* and *Kālikāpūrāṇe Mūrtivinindeśah*, have been published.

Now, we have pleasure in introducing the *Kāṇvaśatapathabrahmaṇa* also in the *series*. The Vols. I and II containing the Kāṇḍas first and the second to third respectively have already appeared in the *KMS Series nos.* 12th and 22nd. Both the Vols. were received very well by the scholars. Now the Vols. III and IV are appearing as 30th and 31st in the *series*. The Vol. III comprises the fourth and the fifth Kāṇḍa of the Brāhmaṇa and the Vol. IV from the Kāṇḍa sixth to the eighth. The remaining Kāṇḍas will be presented in the subsequent volumes of the *series*.

While the texts on particular arts or a group of related arts, provide details of the principles of form and delineate intricacies of techniques, the foundations of these, lie in the articulation of a world-view in the *Vedas*, the speculative thought of the *Upaniṣads* and the elaborate system of rites and rituals enumerated in the *Brāhmaṇas*. The theory and technique of the particular arts is but a specific branch and flowering of a single unified vision. The world-view is embedded in the recognition of ceaseless movement of the universe where the parts are related to the whole, matter and energy are reciprocal and 'man' is only one amongst all living matter. Vedic hymns are considered as 'revelations' (*Dr̥ṣṭa*) because they are inspired by an intuitive insight and 'flash'. Little wonder while the *Śruti* (the Vedic corpus) has remained immutable, its interpretation at the level of thought, intellect and systematised concretisation, have been many.

While the *Upaniṣads* speculate on the nature of the universe, and the relationship of the one and the many, the immanent and transcendental, the *Brāhmaṇas* make

concrete the world-view and the concepts through a highly developed system of ritual—*yajña*. This functions as a strategy for a continuous reminder of the interrelatedness of man and nature, the five elements and the sources of energy. The rituals (*yajña*) yoke together the different orders of time and space in specific duration, and thus establish a system of correspondences between the micro and the macro, the finite and infinite, the specific and the universal, the physical and the metaphysical. Physical space is demarcated and consecrated, the *sālā*, altars are made; Sky, Earth, Sun and the Moon are invoked; fire is kindled; verses of *Rk*, *Sāman* and *Yajus* are chanted, sung and recited, by different people; oblations are made of diverse substances through stylised movement and gestures. Through the ritual a spatial and temporal order is restored, individual identities are submerged in a collective purification. The Brahmanic ritual also is, in our contemporary language, a multimedia performance of a very high order. In this performative act lie the seeds of later temple architecture, musical forms, dance and drama. It is not without significance that the writer of the *Nātyāśāstra* acknowledges debt to all the Vedas and states that the theatrical performance is a *yajña*.

Aesthetics and artistic practices are rooted in the functionality of ordinary and everyday life but its goal and ultimate objective is to evoke a state of bliss and experience, analogous but not identical, to the supreme mystical *ānanda*. The ordinary is transubstantiated to the extraordinary, the *laukika* to the *alaukika*. For this purpose at the level of structures, methodologies and technique, the Brāhmaṇa texts and the practice of the *yajña* and its *vinyoga* serve as a model. The Brāhmaṇa texts thus serve as the foundation of artistic practice, as much as being texts of theology and liturgy of litany. The texts on the specific arts tacitly accept this as is evident from a reading of the early texts on the arts and an examination of the actual survivals.

So far, the Brāhmaṇa texts have been looked at and studied by those whose primary concern has been with cosmology, religion and ritual. It is only in the last decade that there has been a new and fresh interest in the study of art as ritual and ritual as artistic practice. In this context the re-edited publication of this fundamental text on ritual—the *Śatapathabrāhmaṇam*—is both timely and relevant.

The responses to the first and the second volume have convinced us of the importance of this seminal text. Many scholars, both art historian and those from the field of History of Science, specially mathematics, have acknowledged the need for a reinvestigation of the contents of the *Śatapathabrāhmaṇam*.

Julius Eggeling, Caland and other pioneers, had edited and translated the text. While Éggeling translated the Mādhyandinā recension, Caland carried on the work of editing and translating eight Kāṇḍas of the *Kāñvaśatapathabrāhmaṇam*. Julius Eggeling who spent many decades of his life on this particular Brāhmaṇa in an erudite introduction, says—

".... In the whole range of literature few works are probably less calculated to excite the interest of any outside the very limited number of specialists, than the ancient theological writings of the Hindus, known by the name of Brāhmaṇas. For wearisome prolixity of exposition, characterised by dogmatic assertion and a flimsy symbolism rather than by serious reasoning, these works are perhaps not equalled anywhere; unless, indeed, it be by the speculative vapourings of the Gnostics, than which, in the opinion of the learned translators of Irenaeus, 'nothing more absurd has probably ever been imagined by rational beings'. If I have, nevertheless, undertaken, at the request of the Editor of the present Series, what would seem to be a rather thankless task, the reason will be readily understood by those who have taken even the most cursory view of the history of the Hindu mind and institutions".

As Eggeling continued the work, gradually but surely he began to recognise the value of the work. Not only was he impressed with the ritual (then called 'sacrifices') practices, but began to see the philosophic and mystical significance. He recognised that through the ritual (*yajña*), the 'cosmos' was being renewed. The *yajña* in essence is refuelling the depleted energies—a resurrection of the dead elements. He began to appreciate why in the etymology of the Brāhmaṇas it is born through movement. Hence it is *yañ + ja* which is as much *yajña*. Eggeling then remarked that "..... the periodical sacrifice is nothing else than a microcosmic representation of the ever-proceeding destruction and renewal of all cosmic life and matter".—(Introduction to Part IV).

At the end of his arduous task requiring extraordinary patience, perhaps, Eggeling himself changed, for no longer was it a thankless task. The Brāhmaṇas were no longer just a series of highly artificial system of sacrificial ceremonies, but were, instead, both mystical and concrete. Understandably, he concluded:

"And now my task is done, and I must take leave of this elaborate exposition of the sacrificial ordinance of Indian theology. For well-nigh a score of years the work has 'dragged its slow length along,' and during that time it has caused me—and, I doubt not, has caused some of my readers, too—not a few weary hours.

.....but for Professor Max Muller's timely exhortations and kindly encouragement, the work might perhaps never have completed. 'I know', he once wrote to me, 'you will thank me one day for having pressed you to go on with your work'; and now I do indeed thank him most sincerely and with all my heart for the kindness and patience he has shown me these many years. But, strange to say, now that work is completed, I feel as if I could not do without working at it; and certainly, if a second edition could ever have been required of a work of this kind, it would have found me ready once more to work my way through the bewildering maze of rites".—(Introduction to Part V)

The IGNCA undertook to look at the text, once again, taking into account the valuable work done by Eggeling and Caland, in order to contextualise the text within the larger discourse of the Indian tradition, specially its system of developing multilevelled and multilayered structures of thought, meaning and form. Also because the *Śatapatha* is a fundamental text of the formal aspects of ritual traditions relevant for identifying the principles of form and the methodology of establishing correspondences between the idea and the 'image', the concept and the symbol, and of course, myth and ritual in the Indian arts. As is well recognised, the conception of the 'Puruṣa' is fundamental and pervasive in the Vedas, Brāhmaṇas and the Upaniṣads. While the Puruṣa Sūkta of the *Rgveda* may be revelation, it is the Brāhmaṇas which identify the ritual (*yajña*) with Prajāpati. The physical construction of the altars, the essence of the piling up of bricks is essentially symbolic. It has the purpose of carrying out in ritual form the essential act of reconstruction of Prajāpati whose sacrifice as Puruṣa has resulted in the creation of the universe in all its parts. The ritual is not restricted to a definite act in time; it is a constant process. Therefore, the dismembered Prajāpati must be ever and again renewed. The renewal is brought about by the construction of Prajāpati in the shape of a fire altar. The concepts of Prajāpati, Puruṣa and Agni coalesce. The *Śatapatha* develops the theme in the tenth Kānda philosophically and identifies its symbolic significance in terms of space and time. Indian architecture, likewise, conceives of the temple as Puruṣa and assembles the architectural members as in a ritual. So far, art-historians have not paid adequate attention to this relationship, except a few like Stella Kramrisch in her monumental work: "The Hindu Temple".

The publication of a new edition with text and translation will, it is hoped, facilitate access to primary text of fundamental importance for the student of both ritual as well as the arts.

The *Śatapathabrāhamānam* belongs to Śukla Yajurveda and as has been pointed out by the Editor, is available in two recensions known as Kānva and Mādhyandina. The Mādhyandina text was edited by Weber in the year 1923 and its English translation was rendered by Eggeling. In the case of Kānvaśatapatha, Prof. Caland published the critical edition only of the first seven Kāndas; of the remaining ten Kāndas he included only the difference in reading in the two recensions.

The present edition includes the full text with translation. No doubt, the work of Caland and Eggeling has been considered primary. However, the learned Editor, Dr. C. R. Swaminathan has consulted other manuscripts, specially one in Telugu script and another in a private collection from Karnataka. These are based on the oral transmission of the text.

A careful re-collation of the text has thus been done by checking original manuscripts used by Caland and others, now located in Nasik, Belgaum and Pandarpur and the orally transmitted text. Consequently, the text has been culled out by a most comprehensive search, collation, editing and translation. Also,

naturally, the viewpoint differs from the European scholars. No longer is the fundamental concern to trace Indo-Iranian sources and make comparisons with the Romans, etc. Dr. C. R. Swaminathan—our Editor—critically assesses the text in Vimarśa section. With a command on both language and contemporary practice, he comments and elucidates certain technical aspects of the performance of *yāgas* connected with this Brāhmaṇa. Besides, he alludes to other *yāgas* and the relevance of the Kāṇvaśatapatha as textual authority. A Glossary of technical terms related to objects used in performing *yāgas* along with their illustrations, has been added. All this material, it is hoped, will be an invaluable source of knowledge on a much partially quoted and discussed but infrequently read text, in original or translation. The contents would be of interest both to theologists as also to those interested in the foundations of artistic traditions, architecture, music, dance and theatre and those interested in the study of ritual as a discipline.

IGNCA is deeply indebted to Dr. C. R. Swaminathan for undertaking this enormous and highly specialised project. With his command on the subject, he has accomplished a very difficult task, with erudition, patience and rare understanding. I should also like to acknowledge and appreciate the work of Dr. Advaitavadini Kaul for seeing this complex text through the press.

KAPILA VATSYAYAN

CONTENTS

GENERAL EDITOR'S NOTE	v
ABBREVIATIONS	xvii
INTRODUCTION	xix

ADHVARA KĀNDĀ

Chapter One	2-23	
Brāhmaṇa I	<i>Agniṣṭoma</i> —Construction of <i>Yāgaśālā</i> ; restrictions enjoined on the <i>Yajamāna</i> to be initiated.	2
Brāhmaṇa II	<i>Agniṣṭoma</i> —Process of initiation or <i>dīkṣā</i> , starting with shaving.	4
Brāhmaṇa III	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Dīkṣā</i> rituals.	10
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Dīkṣā</i> rituals— <i>Audgrubhaṇa</i> offerings.	18
Chapter Two	24-57	
Brāhmaṇa I	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Kṛṣṇājina</i> or black antelope's skin; <i>Mekhalā</i> or waistband of <i>Muñja</i> grass as symbols of <i>dīkṣā</i> ; tying of the horn of antelope.	24
Brāhmaṇa II	<i>Agniṣṭoma</i> —Rules governing the movements and routine of the <i>Yajamāna</i> .	34
Brāhmaṇa III	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Prāyaṇīya Iṣṭi</i> .	44
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> —Purchasing of <i>soma</i> plants.	50
Chapter Three	58-81	
Brāhmaṇa I/ II/III	<i>Agniṣṭoma</i> —Purchasing of <i>soma</i> plants.	58/62/66
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> —Bringing the <i>soma</i> plant to the <i>Yāgaśālā</i> .	72
Chapter Four	82-105	
Brāhmaṇa I/ II/III	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Ātithyeṣī</i> , <i>Pravargya</i> , <i>Tānūnaptra</i> or oath-taking by touching <i>ghee</i> by the <i>Rtviks</i> and <i>Yajamāna</i> for mutual cooperation.	82/88/92
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Upasad Iṣṭis</i> .	100

Chapter Five		106-131
Brāhmaṇa I	<i>Agniṣṭoma</i> —Making of the <i>vedi</i> for Soma; measurement of the high altar.	106
Brāhmaṇa II	<i>Agniṣṭoma</i> —Sprinkling the <i>vedis</i> with special chants, enclosing the <i>vedi</i> with <i>Palāśa</i> sticks.	114
Brāhmaṇa III	<i>Agniṣṭoma</i> —Construction of <i>Havirdhāna</i> where <i>soma</i> is to be pressed.	118
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> —Making of the <i>Uparava</i> or a hole on which <i>soma</i> is to be pounded; mounting of <i>Adhiśaravaṇas</i> or planks used as hand press for squeezing <i>soma</i> .	126
Chapter Six		132-155
Brāhmaṇa I	<i>Agniṣṭoma</i> —Planting of the <i>Audumbara</i> branch in the <i>Sadas</i> .	132
Brāhmaṇa II	<i>Agniṣṭoma</i> —Setting up of the <i>Dhiṣṇyas</i> or hearths, story of Suparṇī and Kadru.	140
Brāhmaṇa III	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Vaisarjana Homa</i> ; placing of <i>soma</i> on black antelope's skin underneath the southern <i>Havirdhāna</i> plank.	146
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> —Preparation of <i>yūpa</i> or stake; including cutting the tree and the measurements of the <i>yūpa</i> and its shape.	152
Chapter Seven		156-173
Brāhmaṇa I	<i>Agniṣṭoma</i> —Making the pit to instal the <i>yūpa</i> ; winding of <i>yūpa</i> with rope and the depth to which it should go inside the ground.	156
Brāhmaṇa II	<i>Agniṣṭoma</i> —In the case of eleven <i>yūpas</i> , their placement, description and the animals to be tied to them.	162
Brāhmaṇa III	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Yāga</i> with <i>paśu</i> for <i>Agni-Soma</i> ; significance of feeding the <i>paśu</i> at the <i>yūpa</i> .	166
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> —Tying of the animal at the stake and sprinkling holy water on it and applying <i>ghee</i> on the specific parts of the <i>paśu</i> .	168
Chapter Eight		174-201
Brāhmaṇa I	<i>Agniṣṭoma</i> —The eleven fore-offerings; taking the <i>paśu</i> round the fire; handing it over to the <i>Śāmitra</i> (slaughterer) after taking a fire-brand for cooking the <i>paśu</i> ; the process of strangling the <i>paśu</i> etc.	174

Brāhmaṇa II	<i>Agniṣṭoma</i> —Sprinkling to purify the quietened <i>paśu</i> , cutting of the hind part of the <i>paśu</i> with <i>mantra</i> ; taking out the <i>vapā</i> and cooking it, and offering of the <i>vapā</i> .	178
Brāhmaṇa III	<i>Agniṣṭoma</i> —Cutting out the eleven parts of the <i>paśu</i> 's body for eleven offerings; <i>Vasāhoma</i> and <i>Sviṣṭakṛt Yāga</i> .	186
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> —Supplementing the flesh from <i>paśu</i> 's belly in case its hind part is emaciated; <i>Anuyāja</i> (after-offerings) and <i>Upayāja Homa</i> . Concealing the pain (<i>hṛdaya śūla</i>) experienced by the <i>paśu</i> during <i>Sanjapana</i> , chanting of <i>mantras</i> to atone for causing pain.	196
Chapter Nine		202-227
Brāhmaṇa I	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Paśvekādaśinī</i> ; involving eleven <i>paśus</i> intended respectively for Agni, Sarasvatī, Soma, Pūṣan, Bṛhaspati, Viśvedevās, Indra, Maruts, Indrāgnī, Savitṛ and Varuṇa.	202
Brāhmaṇa II	<i>Agniṣṭoma</i> —Collecting of <i>Vasatīvari</i> waters.	206
Brāhmaṇa III	<i>Agniṣṭoma</i> — <i>Sutya</i> -day or the day of pressing <i>soma</i> ; preparing the <i>Ekadhāna</i> pots in odd numbers.	210
Brāhmaṇa IV	<i>Agniṣṭoma</i> —Placing the <i>soma</i> plant on the <i>Upāniśu-savana</i> (grinding stone); drenching it with <i>Nigrābhya</i> waters and thrashing the <i>soma</i> plant.	218

GRAHA KĀNDĀ

Chapter One		228-255
Brāhmaṇa I	<i>Grahayāgas</i> —Details of <i>soma</i> cups (<i>grahas</i>) to be filled with <i>soma</i> for the morning <i>savana</i> are: (a) <i>Upāniśugraha</i> ;	228
Brāhmaṇa II	<i>Grahayāgas</i> —(b) <i>Antaryāma graha</i> ;	234
Brāhmaṇa III	<i>Grahayāgas</i> —(c) <i>Aindra-vāyava graha</i> ;	242
Brāhmaṇa IV	<i>Grahayāgas</i> —(d) <i>Maitrā Varuṇa graha</i> ;	246
Brāhmaṇa V	<i>Grahayāgas</i> —(e) <i>Āśvina graha</i> ;	248
Chapter Two		256-279
Brāhmaṇa I	<i>Grahayāgas</i> —(f) <i>Śukra graha</i> ;	256
Brāhmaṇa II	<i>Grahayāgas</i> —(g) <i>Āgrayaṇa graha</i> ;	264
Brāhmaṇa III	<i>Grahayāgas</i> —(h) <i>Ukthya graha</i> ;	268
Brāhmaṇa IV	<i>Grahayāgas</i> —(i) <i>Dhruva graha</i> ;	272

Chapter Three		280-301
Brāhmaṇa I	<i>Grahayāgas</i> —Special rites to atone for the spilling of the <i>soma</i> juice at the time of pressing and offering; chanting of <i>Bahispavamāna stotra</i> .	280
Brāhmaṇa II	<i>Grahayāgas</i> —(j) <i>Rtu-grahas</i> —twelve or thirteen in number to be collected from the <i>dronakalaśa</i> (vessel where pressed <i>soma</i> is stored) each time with the same pair of cups; drinking the residue in both the cups; (k) Collecting <i>Aindrāgna graha</i> in a vessel not used for drinking.	
	(l) Collecting <i>Vaiśvadeva graha</i> in the same vessel used for <i>Śukra graha</i> .	284
Brāhmaṇa III	<i>Grahayāgas</i> —Chanting of <i>Pratigara</i> by the Adhvaryu.	292
Brāhmaṇa IV	<i>Grahayāgas</i> —Collecting of <i>Soma grahas</i> for midday <i>savana</i> — <i>Śukra, Manthi, Āgrayaṇa, Marutvatīya</i> and <i>Ukthya</i> by pressing <i>soma</i> again. These five are collected only in the <i>Rtugraha</i> cups and lastly <i>Mahendra graha</i> is collected in <i>Śukra</i> cup.	296
Chapter Four		302-327
Brāhmaṇa I	<i>Dakṣinā</i> distribution for <i>Soma Yāga</i> .	302
Brāhmaṇa II	<i>Grahayāgas</i> —Collecting of <i>Soma graha</i> for the third <i>savana</i> ; special features of <i>Āditya graha</i> ; mixing of the <i>grahas</i> meant for twin deities with the <i>Āditya graha</i> ; collecting the <i>Dadhi graha</i> (cup of curd); offering of <i>Āgrayaṇa graha</i> .	312
Brāhmaṇa III	<i>Grahayāgas</i> — <i>Sāvitra graha</i> to be collected in the <i>Upāṁśu pātra</i> or in the <i>Antaryāma pātra</i> ; <i>Vaiśvadeva graha</i> to be collected in a vessel not used for drinking.	316
Brāhmaṇa IV	<i>Grahayāgas</i> —Collecting the <i>Pūtabhr̥t</i> without <i>Puroruk</i> ; offering of <i>caru</i> for <i>Soma</i> ; collecting of <i>Pātnīvata-grahas</i> by either the <i>Upāṁśu pātra</i> or the <i>Antaryāma</i> vessel whichever is not used for <i>Sāvitra graha</i> ; offering <i>Pātnīvata grahas</i> .	322
Chapter Five		328-345
Brāhmaṇa I	<i>Grahayāgas</i> —Collecting the <i>Hāriyojana graha</i> in the <i>dronakalaśa</i> without <i>Puroruk</i> .	328
Brāhmaṇa II	<i>Grahayāgas</i> —Offering of nine <i>Samiṣṭayajus</i> and their significance.	332

Brāhmaṇa III	<i>Grahayāgas</i> — <i>Avabhṛtha</i> or final ablution, after depositing the horn of the deer and the waistband in the <i>cātvāla</i> pit; <i>Anikavatī</i> , <i>Prayāja</i> offerings followed by the main <i>Yāga</i> to Varuṇa in the waters meant for immersion; and bathing.	336
Brāhmaṇa IV	<i>Grahayāgas</i> — <i>Udayanīya</i> offering of a <i>caru</i> to Āditya; <i>Anuvāndhyā Yāga</i> where a <i>Vasā</i> is offered to Mitrā-Varuṇa.	342
Chapter Six		346-365
Brāhmaṇa I	<i>Śodaśīsamisthā</i> —Extension of the <i>Jyotiṣṭoma</i> by additional <i>graha</i> called <i>Śodaśī</i> in a four cornered vessel; its timing.	346
Brāhmaṇa II	<i>Atigrāhya grahas</i> (<i>grahas</i> drawn in excess) are <i>Āgneya</i> , <i>Aindra</i> , and <i>Saurya</i> in <i>Pṝṣṭhyah Śadahah</i> and <i>Viśvajit Ekāhah</i> .	348
Brāhmaṇa III	Chanting of <i>Avakāśa Mantras</i> in <i>Jyotiṣṭoma</i> after drawing the <i>Āśvina graha</i> .	350
Brāhmaṇa IV	<i>Prāyaścittis</i> or expiations in <i>Jyotiṣṭoma</i> .	354
Brāhmaṇa V	Ratio of distributing 1000 cows' <i>dakṣinā</i> among the Ṛtviks.	356
Brāhmaṇa VI	<i>Vyūḍhadvādaśa</i> where the order of drawing and offering of the <i>grahas</i> are changed.	360
Brāhmaṇa VII	Corelation of the creation of creatures by Prajāpati and the various <i>Soma grahas</i> .	362
Chapter Seven		366-379
Brāhmaṇa I	Corelation of <i>prāṇa</i> , <i>anna</i> , water and fire with <i>grahas</i> .	366
Brāhmaṇa II	Number of <i>paśus</i> for each <i>Devatā</i> in each <i>Samisthā</i> —for <i>Agniṣṭoma</i> , <i>Āgneya paśu</i> only; for <i>Ukthya</i> , <i>Aindrāgnā paśu</i> besides <i>Āgneya</i> ; for <i>Śodaśī</i> , <i>Aindra-paśu</i> in addition to the above two; and for <i>Atirātra</i> , <i>Sārasvatā paśu</i> over and above the above three.	366
Brāhmaṇa III	The <i>Atigrāhya graha</i> to Sūrya.	368
Brāhmaṇa IV	Drawing of the <i>Mahāvratīya graha</i> on the penultimate day of <i>Gavāmayanam</i> for Indra-Vimṛdh or Vācaspati-Viśvakarman or Indra-Viśvakarman; thirty-four <i>Prāyascittīya vyāhṛtis</i> or expiatory utterances.	368

Brāhmaṇa V	<i>Somābhiseka.</i>	372
Brāhmaṇa VI	<i>Yagnopacāra</i> —Seating of different Ṛtviks and other formalities.	376
Chapter Eight		380-401
Brāhmaṇa I/II	Drawing of <i>Amśu graha</i> and <i>Adābhya graha</i> which are to be drawn and offered together.	380/384
Brāhmaṇa III	<i>Satrotthāna</i> on the tenth day of the <i>satra</i> which lasts for twelve days.	386
Brāhmaṇa IV	Praise of knowledge of <i>Agniṣṭoma</i> , etc.	394
PĀTHAVIMARŚA	(Textual Notes)	403

ABBREVIATIONS

- B Manuscript from Belgaum got through the good offices of Sri Pimplapure.
- C Manuscript in the Calcutta Asiatic Society Library, described by Caland as codex 3.
- Ca The reading adopted by Caland in his edition.
- CL Calcutta manuscript described by Caland as codex 10.
- Co Colebrooke's manuscript describe under codex 4.
- H Paper manuscript in possession of Sri Marthanda Dikshit, Hubli, Karnataka.
- K Incomplete palm-leaf manuscript of Sri Kumaraswami Dikshitar, Illiippai, Tamil Nadu.
- L Manuscript in the India Office Library, described by Caland as codex 9.
- M Madras manuscript – Government Oriental Manuscripts Library, Madras, describe by Caland as codex 1.
- MD The Mādhyandina Śatapatha Text.
- Ms Manuscript.
- Mss Manuscripts.
- My Paper manuscripts of Oriental Institute, Mysore, described by Caland as codex 8.
- N Manuscript from Nasik compared by the good offices of Sri Pimplapure.
- Ne Nepal manuscript described by Caland as codex 11.
- P Manuscript in the Paris Library referred to by Caland as codex 4.
- P1 Paper manuscript from Poona University Library, complete.
- P2 Paper manuscript from Poona University Library, incomplete.
- Pa Manuscript from Pandarpur, compared through the good offices of Sri Pimplapure.
- Po Oxford University Manuscript described by Caland as codex 5.
- SB *The Kāṇva Śatapathabrahmāṇa*.
- T Palm-leaf manuscript of Saraswati Mahal Library, Tanjore, described by Caland as codex 2.
- TE Printed edition of the *Kāṇva Śatapatha*, edited by Bhagavatulu Lakshmi pathi Sastri, printed at Tripurasundari press, Tenali, published by Yajñavalkya Mahajana Sangha in 1923 in 2 Vols.
- V1 Banaras manuscript numbered by Caland as codex 6.
- V2 Paper manuscript belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi.
- W Manuscript from Wai, Maharashtra, compared through the good offices of Sri Pimplapure.

INTRODUCTION

The Vedas form the earliest literature available to humanity, handed down by an unbroken oral tradition, throwing light on the religious, social and cultural life and aspirations of the people who inhabited the south and south-east Asian regions. The word 'Veda', is derived from the root *vid*, 'to know'. The Veda refers to that group of expressions which enables us to know the ways and means of achieving the fourfold aim of human existence, namely *dharma* (righteousness), *artha* (prosperity in material terms), *kāma* (physical and mental happiness) and *mokṣa* (unmitigated spiritual bliss of ever-lasting nature). Another definition of the Veda is that which throws light on those means of emancipation or on those superhuman agencies who can help in the emancipation, which cannot be known or identified by the other two means of knowledge, viz. *pratyakṣa* (perception) and *anumāna* (inference). It is, in other words, a collection of sounds that reveal super-mundane matters or that which enables us to perceive the supra-sensual phenomena, अलौकिकाथवेदकशब्दराशिवेदः.

The Vedas consist of the Mantras (also called *Saṃhitās*) and the Brāhmaṇas. Mantras include prayers to divine beings and also deal with the super-natural powers of those divine entities which have a sway over the living beings in this Universe, both in their genesis and in their behaviour. The Mantras, by virtue of the potency of their sounds, are themselves believed to influence the atmospheric conditions and also divert the physical, psychical and metaphysical activities of living beings and bring about peace and harmony among human beings themselves and between human beings and nature.

The Brāhmaṇas are in a sense, the earliest annotations of the Mantras also called the *Saṃhitā* portions. They contain some etymological derivations of words found in the latter, serve as manuals for the performance of Vedic sacrifices involving the usages of the Mantras, dilate on some narratives and anecdotes to drive home the significance of particular statements of the *Saṃhitā* and their usages in particular contexts, etc. In short, the Brāhmaṇas reveal to us the nature of *dharmā* (that unseen moral and spiritual merit or *adṛṣṭa* produced by such mental and physical activities that fall within the purview of righteousness), which would lead to the other three *puruṣārthas* or human goals, viz. *artha*, *kāma* and *mokṣa*. The *Saṃhitā*, on the other hand, reveals to us the divine entities to be propitiated for the earning of *dharma*, their nature and the various offerings that go to propitiate them.

Indian tradition holds both the *Saṃhitā* and the Brāhmaṇa equally sacrosanct revelations of non-human origin. They are eternal collections of sounds

revealed from time to time due to divine will. Jaimini, who, according to Indologists, antedates the Christian era, in his *Mimāṃsā-sūtras* that lay down the guide-lines for the interpretation of the Vedas, has treated the *Saṃhitā* and the *Brāhmaṇa* at par. He has not only accepted both as authentic Vedic texts but laid at rest all speculations regarding the *apauruseyatva* of the *Brāhmaṇa* part. He refers to an earlier scholar, by name Kāśakṛtsna, on whose lines, he claims to have planned his own *sūtras*. That means, much earlier to Jaimini, the *apauruseyatva* of both the *Saṃhitā* and *Brāhmaṇa* had come to stay as an accepted fact and both together had been held as the uncontrovertible source of the entire spectrum of valid knowledge, the sheet-anchor of later metaphysical speculations.

Of the four Vedas, the first three are considered specially important and are collectively called the *Trayī vidyā*. This is because these three are indispensable for the performance of sacrifice or *yāga*. The hymns of the *Rgveda*, totalling 10,424 *mantras* are distributed over one thousand *sūktas* (hymns) that are divided into ten *Maṇḍalas*. These *Rks* are used in the chanting of *śastras* or invocatory prayers in honour of deities like Indra, Agni, Varuṇa, etc, and in the uttering of *yājyas* and *puruṇvākyas* at the times of actual offerings. The *Yajus* formulae in prose, refer to the details of the performance of the various *iṣṭis* and *yāgas* and to the process of pressing Soma juice, etc. While collecting the pressed Soma juice in different cups or *grahas* for different gods, the *Rk* hymns set to music called *Sāmans* are sung. These *Sāman* chants are called *stotras*. Both *śastras* and *stotras* (in *Rks* and *Sāmans* respectively) are in praise of the qualities and characteristics of various deities for whom the *grahas* are collected. The priests who handle these three Vedas and perform the rituals connected with these are respectively called Hotṛ, Adhvaryu and Udgātṛ. Besides these, there is the Brahmā who is to monitor the entire sacrificial rituals and is supposed to be well-versed in the functions of the other three categories of priests. Each one of these four priests have three assistants, forming four *gaṇas* or groups. Thus the Hotṛ-*gaṇa* includes (1) Hotṛ, (2) Maitrāvaraṇa, (3) Acchāvāka (4) Grāvastut. The Adhvaryu-*gaṇa* consists of (1) Adhvaryu, (2) Pratiprasthātṛ, (3) Neṣṭṛ and (4) Unnetṛ. The Udgātṛ-*gaṇa* comprises of (1) Udgātṛ, (2) Prastotṛ, (3) Pratihartṛ and (4) Subrahmanya. The Brahma-*gaṇa* includes (1) Brahma, (2) Brāhmaṇācchamśin, (3) Agnīdhra and (4) Potṛ.

The *Yajurveda*, which is most important from the point of view of sacrifice, is concerned with the techniques of conducting the *yāgas* and its *Brāhmaṇa* parts explain the rationale behind each one of the technical details. The priest handling the *Yajus* part is called Adhvaryu denoting his role in the *adhvara* or sacrifice. The *Yajurveda* has two main divisions, namely the *Śukla* or white and the *Kṛṣṇa* or black. There are three *śākhās* or schools of recitation of the *Kṛṣṇa-Yajurveda*, called the Kāthaka, the Maitrāyaṇiya and the Taittirīya. The *Brāhmaṇa* portions of the first two are not available now. The Taittirīya

sākhā has two divisions of Mantra and Brāhmaṇa but they are not exclusively of Mantras and Brāhmaṇas respectively. There is an intermixture of the two and that is perhaps the reason for its being named *Kṛṣṇa* or black.

Two recensions of the *Śukla-Yajurveda* have come down to us and each of them has the Saṁhitā and the Brāhmaṇa clearly separated and exclusive of each other. The Brāhmaṇa texts of both are called by the same name of *Śatapatha*, which literally means 'The hundred paths'. In the Mādhyandina version, the order in which the topics are dealt with, is the same as they appear in the Saṁhitā text of that *sākhā*, except for the *Pinda-pitṛ-yajña* which appears after *Darśapūrṇamāsa* in the Saṁhitā and after *ādhāna* in the Brāhmaṇa. In the Kāṇva version, the Saṁhitā starts with the *Darśapūrṇamāsa* and the Brāhmaṇa deals with *ādhāna* first. Hence the first and second Kāṇḍas of the Mādhyandina *Śatapatha* are in the reverse order in the Kāṇva recension. The Mādhyandina Brāhmaṇa is divided into Kāṇḍas, Adhyāyas, Prapāṭhakas, Brāhmaṇas and Kaṇḍikās; whereas in the Kāṇva, all the divisions except the Prapāṭhakas are found. The contents of each division vary in the two versions and are as follows:

Divisions	Mādhyandina	Kāṇva
Kāṇḍas	14	17
Adhyāyas	100	104
Prapāṭhakas	68	Nil
Brāhmaṇas	436	435
Kaṇḍikās	7179	6806

The names of the Kāṇḍas also vary between the two and the sequence in which they appear is as below:

Name of the Kāṇḍa	Serial no. in Kāṇva	Serial no. in Mādhyandina
Ekapāṭ Kāṇḍa	1	2
Haviryajña Kāṇḍa	2	1
Udhāri Kāṇḍa	3	—
Adhvara Kāṇḍa	4	3
Graha Kāṇḍa	5	4
Vājapeya Kāṇḍa	6	—
Sava Kāṇḍa	—	5
Rājasūya Kāṇḍa	7	—
Ukhāsambharaṇa Kāṇḍa	8	6
Hastighaṭa Kāṇḍa	9	7

Citi Kāṇḍa	10	8
Sāgniciti (Sāciti) Kāṇḍa	11	—
Sañciti Kāṇḍa	—	9
Agnirahasya Kāṇḍa	12	10
Aṣṭādhyāyī Kāṇḍa	13	11
Madhyama Kāṇḍa	14	12
Āśvamedha Kāṇḍa	15	13
Pravargya Kāṇḍa	16	—
Bṛhadāraṇyaka Kāṇḍa	17	14

Generally, the division of Kāṇḍikās is more rational in the Kāṇva text than in the other. The sequence of the Adhyāyas in the former recension is also less erratic than in the Mādhyandina. The name ‘Śatapatha’, as Eggeling has suggested, might have been based on the number of Adhyāyas in the Mādhyandina which is exactly one hundred. But the Kāṇva recension, which has one hundred and four Adhyāyas is also known by the same name. In Indian tradition words like ‘śata’ and ‘sahasra’, indicating numbers, do not always stand for the exact numbers. They are often approximate indications. When they name a work as *Sahasranāma-stotra* (a prayer with 1000 appellations of gods) it is not unusual to find 1008 names in it.

The first half of the *Mādhyandina-Śatapatha* ending with Sañciti Kāṇḍa consists of sixty Adhyāyas distributed among nine Kāṇḍas and the corresponding portion of the *Kāńva-Śatapatha* ending with Sāgniciti or Sāciti Kāṇḍa consists of sixty-five Adhyāyas distributed among eleven Kāṇḍas. There are some evidences to show that only this first part in each of these Brāhmaṇas was in vogue in the oral tradition of learning, i.e. *adhyayana-paramparā*. It is perhaps due to the fact the Kāṇḍas from 10 to 13 in Mādhyandina and from 12 to 15 in Kāṇva deal with sacrificial rituals not usually practised and the 14th Kāṇḍa in Mādhyandina and the last two Kāṇḍas in Kāṇva (16 and 17) deal with metaphysical matters comprising the *Bṛhadāraṇyakopaniṣad*. However, it should be remembered that the *Bṛhadāraṇyakopaniṣad* has been in *adhyayana-paramparā* separately as an *Upaniṣad*, though not as a part of the Brāhmaṇa text. The text of the Mādhyandina school has already been critically edited by Weber and an English translation of the same by Eggeling has also come out. Prof. Caland prepared and published the critical text of the first seven Kāṇḍas of the *Kāńva-Śatapatha*. In respect of the remaining Kāṇḍas, he has only indicated the main differences in readings between the Mādhyandina and the Kāṇva recension.

Here an attempt has been made to present the critical text of the entire *Kāńva-Śatapatha-brāhmaṇa* with all the 17 Kāṇḍas and also an English translation side by side.

It would be a repetition to describe the details of the manuscript material consulted by Caland in the preparation of his critical edition of the seven

Kāṇḍas. The present edition, however, besides the variations in readings assiduously collected by Caland and carefully consulted here, has the added advantage of consulting the following materials :

(1) One important material that has been availed of for the preparation of this edition, which Caland has not mentioned, is the printed text of the *Kāṇva-Śatapatha* in Telugu script in two volumes. Despite many printing mistakes and typical characteristics of Telugu pronunciation, this printed edition has been very useful in sorting out some of the problems which Caland faced in deciding the correct textual passages. In the absence of a living oral tradition of the *Kāṇva-Śatapatha*, this edition, which was prepared at a time when the *adhyayana-paramparā* of the Brāhmaṇa was still in vogue, serves as a useful guide to understand how it was actually being chanted. In other words, it enables us to peep into the unbroken oral tradition upto a point of time when it was still a śruti and not a written document. We naturally attach maximum importance to this edition in keeping with our age-old practice of accepting greater credibility to what is an unbroken oral transmission than to what has been preserved in the form of written record.

(2) Out of the manuscripts collated by Caland, the following were rechecked in respect of the entire text. The reason being that Caland had to depend upon handwritten copies of MSS supplied to him by the concerned libraries and hence were likely to carry scribal errors.

(a) The manuscript designated as M (Madras) and numbered as Codex -1 by Caland has been rechecked with the original. This manuscript, as already described by Caland, is in Grantha script partly and Telugu script in some Kāṇḍas. It has no accent.

(b) The manuscript T(Tanjore) and numbered as Codex-2 by Caland is again unaccented and is a palmleaf manuscript which was described by Burnell and is available in the Tanjore Saraswati Mahal Library. The first three books of this manuscript which could not be consulted by Caland have also been collated for the present edition.

(c) The manuscript B (Benares) referred to by Caland as Codex-6 is the paper manuscript of the Sampurnanand Sanskrit University, Varanasi. This was also rechecked.

(d) The manuscript My (Mysore) described as Codex-8 by Caland belongs to the Oriental Library, Mysore and is again unaccented. A xerox copy of the entire manuscript in Telugu script, instead of a Devanagari transcript, was obtained for collation purposes.

(e) Besides the above, the paper manuscripts belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi with accent, was obtained through the good offices of Pandit Rajahans Ghanapāṭhī, a disciple of Sri Purohit. This manuscript has been designated as V-2 indicating Varanasi - II.

(f) My good friend Dr.T.N.Dharmadhikari, Director, Vaidika Samsodhana

Mandala, Pune, helped me in getting a xerox copy of each of the two manuscripts deposited in the Pune University Library. Both are paper manuscripts with accent. The first one is complete and is given the symbol P.1 in our references. The second one which seems to be only a copy of the former, covers the first three Kāṇḍas only and it is designated as P.2.

(g) One of the most valuable manuscripts which we could procure and which was not available to Caland, is the one in possession of Pt. Marthanda Dikshit of Hubli, Karnataka. It is a paper manuscript well accentuated and complete in every respect. It was got prepared by the late Chidambara Dikshitar of Hubli and he belonged to the last generation of svādhyāyins who maintained the oral tradition of *Śatapatha adhyayana*. The value of the manuscript is, for reasons stated earlier, of high order since it was recorded by a person himself well-versed in the oral recitation.

Hubli seems to have been a very well-known centre of Kāṇva studies in Karnataka and the name Chidambara is appearing in that line of scholarship almost in every alternate generation. All the five manuscripts including the two in Pune, that are found in south Maharashtra have somewhere or other the mention of Chidambara Diskhitar. My good friend Sri G.W. Pimplapure, who has been working on this text for quite some time, brought to my notice four manuscripts were from Nasik, Belgaum, Wai and Pandarpur - all these four manuscripts from the region of north Karnataka and south Maharashtra have been partially collated with the help of copies made available by Sri Pimplapure. They are given the symbols N, B, W and Pa respectively. Although we may not attach individual importance to each of these four, because they all appear to be copies of the text of Hubli tradition but their utility in solving the riddles, particularly in the matter of accentuation cannot be under-estimated.

THE NEED FOR THE FRESH EDITION

Caland's edition is limited to the first seven Kāṇḍas; in respect of subsequent Kāṇḍas, he only gives main deviations in the *Kāṇva-Śatapatha* from the *Mādhyandina-Śatapatha*.

Caland has made some emendments either on the basis of the *Mādhyandina* readings or on his own conjecture. In many such instances we found that the transcripts of the manuscripts which were consulted by Caland and which were fortunately made available to us in original, provided the clues to solve the riddles instead of resorting to conjectures. In some other cases, Caland's emendments were found to have been induced by imaginary grammatical defects. In a few cases, consultation with other Brāhmaṇa texts was found useful to solve problems of the readings without resorting to arbitrary amendments.

There are certain instances where the Kāṇva recension is more elaborate than the Mādhyandina or the *vice versa*. In such cases doubts about readings could be solved either by referring to the Mādhyandina Brāhmaṇa text or its commentaries by Sāyaṇa and Harisvāmin. No doubt, Sāyaṇa has meant only a brief gloss to the Mādhyandina text and has skipped over many passages presuming that the reader would have understood them from the other Brāhmaṇa texts and their commentaries. Harisvāmin's commentary, though little more elaborate, is less helpful when the merit of variant readings has to be decided on etymological or grammatical grounds. In spite of these drawbacks, both Sāyaṇa and Harisvāmin have come to our rescue in quite a number of places.

Of course, it is intriguing to find Sāyaṇa interpreting the same expression in one way in the *Mādhyandina-Śatapatha* and in a different way in some other texts. In such instances, it becomes difficult to decide the text and the meaning of such expressions found in the Kāṇva recension. This is not mentioned with a view to questioning the credibility of Sāyaṇa's scholarship. It would only mean that Sāyaṇa himself has acknowledged the possibility of variation in the interpretation or it may be that the entire Bhāṣya literature attributed to Sāyaṇa was not from the same pen. They might have been the products of individual efforts of a synod or consortium of scholars under the supervision of Sāyaṇa—an inference which has widely been accepted by scholars.

The manuscripts in Grantha or Telugu scripts which were obtained by Caland for collation in the form of Devanagari transcripts, have obviously carried some human scribal errors causing some difficulties for Prof. Caland. These are rectified by directly rechecking the original manuscripts, as in the instances of misspelt letters like *dha* and *tha*.

The Telugu printed edition in two volumes, mentioned earlier, was published by Tenali Sambhasivaraya in the year 1923. This edition has the following drawbacks:

(1) It is non-critical in nature, since the manuscripts outside the peninsula do not seem to have been consulted.

(2) Being in Telugu script, there are some obvious spelling mistakes caused by the different pronunciation of Sanskrit letters by the Telugu-speaking people as indicated above.

(3) The printing is of very poor quality.

In spite of these drawbacks, this edition has the credit of having been produced at a time when oral tradition of *Śatapatha* study was alive.

Besides, the manuscript got from Hubli has also indication that it was written down by those who were themselves preserving the oral tradition and hence were in a position to make corrections in the manuscripts, wherever there were errors.

In conclusion, with all due respect to the western scholarship that has brought to the limelight some of the most valuable Vedic texts, I would like to submit that the preparation of critical editions of Vedic texts cannot be and should not be on the same lines as preparing the critical edition of any other classical Sanskrit text. In so far as the Vedic literature is concerned, the oral tradition is the most dependable basis and the sources where the oral tradition was alive till the recent past will be more dependable than the manuscripts which are copies of the copies. In other words, the validity of the recorded evidence of Vedic text is directly proportionate to its proximity in time and space, to the oral tradition. This principle has been kept in view while preparing this edition.

A detailed textual note is appended at the end of each Kāṇḍa where our preferences to a particular reading needed justification or inclusion of a particular alternate reading called for reasoning.

In the case of translation, Prof. Eggeling's rendering of the *Mādhyandina Śatapatha* has been taken as a guiding light, not only because that great scholar has maintained a high level of excellence, but also because he has made it a readable translation despite the repetitive nature of the Brāhmaṇa text. His cross references to other texts on occasions where the translation of a passage is difficult, has helped us in no small measure. I have no hesitation in recording my dependence on Eggeling's translation.

A section entitled *Vimarṣa* has been appended to discuss certain technical topics connected with the *Śatapatha-brāhmaṇa*. Incidentally it also contains a bird's eye view of all the *Somayāgas* which are elaborately dealt with in the *Srauta-śūtras* and for the performance of which this Brāhmaṇa text provides the basic material. This section also includes certain titles, with a view to throwing some light on the ritualistic significance of some specific rites prescribed during the course of performance of *yāgas*.

We have also appended an almost exhaustive glossary of technical terms relating to the utensils used in the sacrifices and pictorial representations of these utensils and instruments are also given separately. An alphabetical Kāṇḍikā index with Kāṇḍa, Adhyāya and Brāhmaṇa numbers is included to facilitate quick reference. At the beginning, a descriptive list of contents of each Brāhmaṇa has also been provided for the benefit of scholars.

Originally it was proposed to give an English translation of Kāṇḍas I to VIII only where there are major differences between the Kāṇva and Mādhyandina recensions. It was even felt that giving an English translation for Kāṇḍas IX to XVII may be redundant while the translation by Eggeling is available. In fairness to Eggeling, it must be mentioned that his translation does not call for much improvement. Despite this, a fresh translation has been attempted also for the latter half of the *Kāṇva-Śatapatha* even though the readings of Mādhyandina and Kāṇva have very little difference. This fresh attempt is

justifiable on the grounds that it is in the interest of continuity of the methodology adopted for the first eight Kāṇḍas and it would also help to present a homogeneous independent translation of the Kāṇva recension. I would like to assure the readers that the alterations in the language of Eggeling are not introduced only for the sake of alterations and not in the least as a camouflage. The changes introduced are mostly to maintain continuity in the usage of English equivalents adopted in the earlier Kāṇḍas.

Therefore, to the extent my translation agrees with that of Eggeling, the gratitude to Eggeling is obvious. To the extent they differ from Eggeling, it may be ascribed to the compulsions which were felt to bring about homogeneity and uniformity with my translation of the first eight Kāṇḍas.

A colossal work like this, which was undertaken without fully realising its vastness could not have been completed without the unreserved co-operation of friends and institutions who lent or provided copies of manuscripts in their possession, team of scholars with knowledge of various scripts who helped in getting the manuscripts collated word for word and above all the unflinching help that was received from a group of scholars in editing and translating the text. Particular mention should be made of Prof. K.V. Seshadrinath Sarma, Sri T. K. Chayapati Sarma and Prof. A.V. Nagaraja Sarma who provided the academic co-operation for this monumental work. Sri S. Ranganatha Sarma, Sri G. W. Pimplapure and Sri A. S. Subbukrishna Srautigal have helped me in collating the various manuscripts. Last but not the least in importance, Sri H. Subramanian was very helpful in doing the typing work of the translation.

I cannot find adequate expression to convey my gratitude to the IGNCA and particularly to its dynamic Academic Director Dr. (Smt.) Kapila Vatsyayan for the confidence she reposed on these weak shoulders of mine when this project was entrusted to me.

C.R. Swaminathan

काण्वशतपथब्राह्मणम्
Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

अध्वरकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ग्राहणम्

तद्वै देवयजनमीक्षन्ते तद्यदेव वर्षिष्ठं भूमेस्तुदेव देवयजनः स्याद्यत्रान्यद्भूमेर्नाभिशयीतेतो
वै देवा उत्क्रान्ता देवानेव तदुपोत्रामति स सदेवे देवयजने यजतेऽथ यो ह तत्र यजते
यत्रान्यद्भूमेरभिश्चतेऽधस्तरमिव हैव तस्मिन्निष्टू भवति तस्माद्यत्रैव वर्षिष्ठं भूमेस्तुदेव
देवयजनः स्यात्तद्वर्षिष्ठः सुत्समः स्यात्तद्विप्रतिष्ठितमविभ्रशि यत्समः समः
सत् ॥ १ ॥

प्रागिव^१ प्रवणः स्यात्प्राची हि देवानां दिग्थो उदकप्रवणमुदीची हि मनुष्याणां
दिग्दक्षिणतः प्रत्युच्छ्रितमिव स्यादेषा वै पितृणां दिग्यद्व दक्षिणप्रवणः स्यादक्षिप्रवणहामुं
लोकं यजमान इयात्था ज्योग्यजमानो जीवति तत्र देवयजनमात्रं प्रायुपादतिरिक्तं
स्यादिद्वृष्टन्तः हास्य तद्बातृव्यमभ्युतिरिच्येत कामं दक्षिणतः काममुक्तरतस्तद्वत्वे सुमद्धं
देवयजनं यत्र पश्चादेवयजनमात्रमतिरिक्तं भवत्युप हैनमुक्तरा देवयज्ञा नमति ॥ २ ॥

तदु होवाच यज्ञवल्क्यो वार्ष्णोऽयक्ष्यतेति तस्मै देवयजनमीक्षितुमयमेति
सोऽब्रवीत्सात्ययज्ञिरिति सर्वा वा इयं पृथिवी देवी देवयजनं यत्र वा अस्याः क्वच यजुषा
परिगृह्य यजेतेत्येतदु ह सु मेन ऋत्विजस्तु ह वाव देवयजनं यत्रैवानुष्ठ्या विद्वाऽसो
याजयन्ति सैवाह्नलैतश्च देवयजनस्यां रूपम् ॥ ३ ॥

अथैताः शालां प्राग्वशां कुर्वन्ति प्राची हि देवानां दिक्पुरस्ताद्वै देवाः प्रत्यञ्चो
मनुष्याः स्तुस्मादेभ्यः प्रादित्तष्ठन्जुहोति तस्मादुन् प्रत्यद्यशयीत नेदेवानभिप्रसार्य शया
इत्यथ येयं दक्षिणा सा पितृणामथ येयं प्रतीची सर्पणां वैषा दिग्यत्र वा देवाः प्राञ्च
उदक्रामस्तद्वैषाहीयत हीना वोदीची मनुष्याणां तस्माद्यावन्मानुषे शाला वा विमितं वा
भवत्युदग्वशमेव भवत्युदीची हि मनुष्याणां दिक्पुरस्माद्यदेव दीक्षिष्यमाणो भवत्यथ
प्राग्वशां कुरुते देवान्वा एष उपावतते यो दीक्षते सु देवतानामेवैको भवति तस्मादीक्षिष्यमाण
एव^२ प्राग्वशां कुरुते ॥ ४ ॥

१. प्रागेव M

२. एवं P1

तां परिष्वन्ति नेछःशायादिति^३ हेमनि नेत्रोक्षादिति वर्षा सु नेद्घुणि रसदिति ग्रीष्मे देवान्द्येष उपावर्तते यो दीक्षते सु देवतानामेवैको भवति तिर इव वै देवा मनुष्येभ्यस्ति इवैतद्वति ॥ ५ ॥

तत्र सर्व इवाभिप्रपद्येत न हि देवाः सर्वेण व संगच्छन्त आर्य एव ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा वैश्यो वैते हि यज्ञिया नो एव सर्वेणैव संवदेत न हि देवाः सर्वेणैव संवदन्त आर्येणैव ब्राह्मणेन वा क्षत्रियेण वा वैश्येन वैते हि यज्ञिया यद्येनः शूद्रेण संवादो विन्देदित्थमेन विचक्षेत्यन्यं ब्रूयादेष दीक्षितस्योपचारः ॥ ६ ॥

अथाध्यवस्थति सा यासौ वर्षिष्ठा पूर्वार्धे शालास्थूणा भवति तामभिपद्य जपत्येदमगन्म देवयजनं पृथिव्या इत्या ह्येनद्वच्छति यत्र देवासो अजुषन्त विश्व इति तद्विश्वैश्व देवैर्जुष्टे देवयजने यजते य उ चेमे मनुष्यदेवा ब्राह्मणाः शुश्रवाऽसोऽनूचाना यदहैनतेऽक्षिभ्यां जोष्यन्ते तदु ह तैर्जुष्टे भवति यद्वाह यत्र देवासो अजुषन्त विश्व इति तद्विश्वैर्वैर्जुष्टे भवति तदुभयैर्वैर्जुष्टे देवयजने यजत ऋक्सामाभ्याः संतरन्तो यजुर्भिरित्यृचा वै साम्ना यजुषा यज्ञस्योदुचं गच्छन्ति तस्मादाह ऋक्सामाभ्याः संतरन्तो यजुर्भिरिति रायस्पोषेण समिषा मदेमेति भूमा वै रायस्पोषो भूमो वै श्रीराशिषमेवैतदाशास्ते श्रियं गच्छेयमिति समिषा मदमेतीषं मदतीति वै तमाहुर्यः श्रियं गच्छति तस्मादाह समिषा मदेमेति ॥ ७ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वा अपराह्ने दीक्षते सु पुरैव केशश्मश्रुणो वसोः पुरा नखेभ्यो निकर्तितोरथ यत्कामयेत तदश्रीयाद्यद्वा लभेत यद्यु नु जिघत्सेदपि नाश्रीयान्न ह्यस्य ततोऽन्यद्वत्तादशनमवकल्पते ब्रतः ह्येवास्य ततोऽशनं भवति तस्मादश्रीयाद्यदि जिघत्सेतदिति ॥ १ ॥

उत्तरेण शालां परिश्रितं भवति तुत्केशश्मश्रु च वृपते नखांश्च निकृन्तते स यत्केशश्मश्रु च वृपते नखांश्च निकृन्तते यत्र वै पुरुषस्यापो नोपतिष्ठन्तेऽमेध्यःहास्य तत्रो

३. नेत्सःशयायात् Ca, नेच्छस्यायात् M, see notes

वा अत्राप उपतिष्ठन्ते युक्तेशश्मश्रुणि च नखेषु च मेध्यो भूत्वा दीक्षा इति तस्मादूपि सर्व एव वपेत तदु केशश्मश्रु चैव वपते नखाःश्च निकृन्तते तत्र नखेषु यजुरस्ति ॥ २ ॥

स दक्षिणानेवाग्रे निकृन्तेताथ सव्यान्तसव्यान्वा अग्रे मानुषे निकृन्ततेऽथैवं देवत्राङ्गुष्टयो-
र्गे निकृन्तेताथ कनिष्ठिकयोः कनिष्ठिकयोर्वा अग्रे मानुषे निकृन्ततेऽथैवं देवत्रा ॥ ३ ॥

स प्राञ्जसीनः श्यश्रूण्यभ्युन्त इमा आपः शमु मे सन्तु देवीरिति वज्रो वा आपो वज्रो हि वा आपस्तस्माद्येन यन्ति निम्नं तद्वत्तियत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत्तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति स दक्षिणामेवाग्रे वपतेऽथ सव्याः सव्यां वा अग्रे मानुषे वपतेऽथैवं देवत्रा ॥ ४ ॥

स कुशतरुणकमभिनिदधात्योषधे त्रायस्वेति वज्रो वा एष यत्क्षुरस्तदेनमेत-
दोषधिभिरेवान्तर्दधाति तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति स्वधिते मैनः हिंसीरिति प्रच्छिनति
वज्रो वा एष यत्क्षुरस्तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति तदुदपात्रेऽवदधाति स एतेन वैव यजुषा
तूष्णीं वोत्तरां प्रच्छिनति तदुदपात्रेऽवदधाति ॥ ५ ॥

अथ नापिताय प्रयच्छति स यदा वपतेऽथ स्नाति स यत्स्नात्यमेध्यो वै पुरुषस्तेन ह
पुरुषोऽमेध्यो यदनृतं वदति तेनेदमन्तरतः शुकः पूतिवर्ति मेध उ वा आपो मेध्यो भूत्वा
दीक्षा इति पवित्रमापः पवित्रपूतो दीक्षा इति^१ ॥ ६ ॥

सोऽभिषिञ्चत आपो अस्मान्मात्रः शुन्धयन्त्वत्येतद्वा एनः शोधयन्ति यत्स्नाति
घृतेन नो घृतप्वः पुनर्निवृति तद्वै सुपूर्तं यद्वत्तेन पूयते विश्वः हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीरिति
सर्वं वै विश्वं यदुवा अमेध्यं तद्विप्रः सर्वं ह्यस्यैतदमेध्यं प्रवहन्ति स्नात्वोत्क्रामत्युदिदाभ्यः
शुचिरापूत एमीत्युद्घ्याभ्य एतच्छुचिः पूत एति ॥ ७ ॥

अथ दीक्षितवसनं परिधत्ते सर्वत्वाय वै दीक्षितवसनं परिधत्ते कृत्स्नातायै पुरुषे ह वा
इयमग्रे त्वंगास् येयं गवि ॥ ८ ॥

१. तरुणकमधिनिदधाति V 1

२. इति Ca

ते ह देवा ऊचुरियं वा इदं सर्वं बिभर्ति यद्गौरिति हन्त येयं पुरुषे त्वक्मवच्छाय
गवि दधाम तयेयं घुणिं तितिक्षिष्यते तया वर्षन्तं तया हिममिति तथेति तामवच्छाय
गव्यदधुस्तयैषा घुणिं तितिक्षते तया वर्षन्तं तया हिममथायमवच्छितः पुरुषोऽवच्छितो
हि॒ै वै पुरुषस्तस्माद्यत्र वच चास्यापि कुशो विकृन्तुति तत एव लोहितमुत्पतति तस्मिन्नेतां
त्वचमदधुर्यद्वासः पुरुषस्य हि वा एषा त्वक्स्मादेतां नान्यः पशुर्बिर्भर्ति तस्मादु सुवासा
एव बुभूषेतद्धि स्वया त्वचा समृद्धो भवति तस्मादप्यक्षीलः सुवाससं दिदृक्षत्त एव स्वया
हि त्वचा समृद्धो भवति तस्माद्गोरन्ते न नग्नः स्याद्वेद ह गौरहमस्य त्वचं बिभर्मीति सा
हास्मादीश्वरस्त्रसितोर्यन्मेऽयं त्वचं नादधीतेति॑ तस्मात्सुवाससमुपैव निश्रयन्ते पशवः
॥९॥

तस्य॑ वाससोऽग्नेरेव पर्यासो वायोरनुच्छादः पितॄणां नीविः सर्पणां प्रधातो विश्वेषां
देवानां तन्तवो नक्षत्राणामारोका एवं हेतत्सर्वा देवता अन्वायत्तास्तस्मादेतद्वीक्षणीयं
तदहतं स्यादित्याहुस्तदुभयं॑ निषेष्टवै ब्रूमो यदेवास्यामेध्या कृणत्ति वा नयति वा
तदेवास्यैतदद्विमेध्यं कुर्वन्त्यथो यत्ज्ञातवास्यमपल्पूलनपल्पूलितं तत्स्यात् ॥१०॥

तत्परिधत्ते दीक्षातपसोस्तनुरसीति मानुषी वा अस्यैषाग्रे त्वग्भवत्यथैषा
दीक्षातपसोर्यद्वीक्षितस्य तस्मादाह दीक्षातपसोस्तनुरसीति तां त्वा शिवाऽशग्मां परिदध
इति तां त्वा साध्वीं परिदध इत्येवैतदाह भद्रं वर्णं पुष्यन्निति पाप इव वा एतद्ग्रे भव-
त्यवच्छित इवाथैतद्ब्रह्मं वर्णं पुष्यति यत्स्वां त्वचं तस्मादाह भद्रं वर्णं पुष्यन्निति ॥११॥

तदाहुर्धेनोश्चानल्लुहश्च नाश्रीयादिति धेनुश्च ह वा अनद्वाऽश्वेदं सर्वं बिभृतस्ते ह
देवा ऊचुरिमौ वा इदं सर्वं बिभृत इति युद्धेनुश्चानद्वाऽश्च हन्त यदन्येषां वयसां वीर्यं
यदन्येषां पशूनां तदनयोर्दधाम तेनेमाविदं सर्वं भरिष्यत इति तद्यदन्येषां वयसां
वीर्यमासीद्युदन्येषां पशूनां तदेतयोरदधुस्तेनैताविदं सर्वं बिभृतस्तस्मादेत-

३. ह TE

४. नाददीतेति M, My, T

५. तस्य ह वाससो M

६. तदु वर्णं Ca, see notes

योर्ना श्रीयात्सर्वाश्यमिव ह तदन्तगतिरिव सा तः हे श्वरोऽद्भुतमधिजनितोर्जायाया वा गुर्भं
निरवधोद्यद्वेति तदु होवाच यज्ञवल्क्योऽश्रीयामेवाहमित्यसलं चेत्स्यादिति ॥ १२ ॥ इति
द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वा एतमाग्रावैष्णवमेकादशकपालं पुरोळांशं निर्वपति दीक्षणीयं तद्यदेतदाग्रावैष्णवं
दीक्षणीयं हविर्भूवत्यग्निवैं सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहृत्यग्निरु वा
अवराधो यज्ञस्य विष्णुः परार्धस्तत्सर्वाश्च देवता इति सर्वं च यज्ञं परिगृह्य दीक्षा इति
तस्मादाग्रावैष्णवो भवति ॥ १ ॥

तदाहुरादित्येभ्योऽपि चरुं निर्वपेदिति तदप्येतदष्टौ पुत्रासो अदितेर्ये जातास्तन्वस्परि
देवां३ उप प्रैत्ससभिः परा मार्ताण्डमास्यदित्यष्टौ ह पुत्रासोऽदितेस्तस्ते सप्त ये देवा ये
देवत्राथ हाष्टमं॑ जनयां चकार मार्ताण्डमित्यविकृतमिवैव संदेघमिवैव सु ह पुरुषमात्र
एवोर्ध्वं॒ आस पुरुषमात्रस्तिर्यङ् ॥ २ ॥

ते हेम आदित्या ऊचुर्मायुयमुया भूदिति हन्तेमः संकृन्ताम यथायं पुरुष एवं
विकरवामैनमिति तः ह संचक्रतुस्तः ह विचक्रुर्यथायं पुरुष एवं तस्य यत्संकर्तनमास
तस्तार्धं संन्यासुः स हस्त्यभवत्समाद्वस्ती दुष्प्रतिग्रह इत्याहुः पुरुषः प्रतिगृह्यमिव तद्यो
हस्तिनं प्रतिगृह्णादिति तद्यं तः समकृन्तन्यं तं व्यकुर्वन्तस विवस्वानादित्यस्तस्येमाः प्रजा
वैवस्वत्यो यदिदं किं च ॥ ३ ॥

स होवाच यन्मे प्रजायां यज्ञ उपनमादिति राध्रवदेव सय आदित्येभ्यश्चरुं निर्वपादिति
राध्रोति हैव स य एवं विद्वानादित्येभ्यश्चरुं निर्वपतीतरं त्वेव प्रज्ञातं यदेतदाग्रावैष्णवं
दीक्षणीयं हविर्भूवति ॥ ४ ॥

तस्यावृद्यैवेयं दार्शपौर्णमासिका तेन यथेष्ट्यैवं चरन्ति सप्तदश सामिधेनीरन्वाह
सर्वत्वायोपांशु देवतां यजति संयाजयन्ति प्रतीः समिष्यज्ञुरेव न जुहति नेदिदं

१. त्वाष्टमं V 1

२. वोर्ध My

दीक्षितवृसनं परिधायेति यमिम् यज्ञमनसि तस्य पुरा सःस्थाया अन्तं गच्छानीत्यन्तो ह्वेव
यज्ञस्य यत्समिष्टयजुः ॥ ५ ॥

अथैनं पूर्वधिं शालाया वा विमितस्य वा तिष्ठन्तं तदेनमभ्यनक्ति स यदेनमभ्य-
नक्त्यरुवैं पुरुषस्तेन ह पुरुषोऽर्थदवच्छितोऽनरुरैवैनं तत्करोत्यथो गुवि वा अस्य
त्वचमदधुर्गेऽरु वा एतद्वति तयैवैनैमेतत्स्वया त्वचा सुमर्धयति कृत्स्नं करोति
तस्मादेनमभ्यनक्ति ॥ ६ ॥

तत्रवनीतं भवति घृतं वै देवानामाज्यं निष्पाण्टं मनुष्याणामथैतत्रवनीतमयातयाम वै
नवनीतं यदिहॄ कामयते घृतमेनत्कुरुते यदि कामयतेऽभ्यज्ञनमयातयामैवैनमेतदयातयामानं
करोति तस्मादेनमभ्यनक्ति ॥ ७ ॥

सोऽभ्यनक्ति महीनां पयोऽसीति मह्यो वा एता एकेन नाम्ना यद्वावस्तासामेतत्प्य-
स्तस्मादाह महीनां पयोऽसीति वर्चोदा असि॑ वर्चों में देहीति नात्र तिरोहितमिवास्ति तः
शिरस्तोऽग्रेऽनुलोमाभ्यनक्ति शिरस्तो ह्यग्रे जायमानो जायते ॥ ८ ॥

अथास्याक्षिणी आनकत्यरुर्वा अक्षिणी प्रशान्ममेति होवाच याज्ञवल्क्यो दुरक्ष इव
हास तस्य या दूषीका यथा पूय एवं तदनरुरैवैने तत्करोत्यथो यत्र वै देवा असुररक्षसानि
जघुस्तद्ध शुष्णो॒ दानवः प्रजानां चक्षुर्षषि प्रविवेश स एष कुमारक इव कनीनिकायां
तस्मा एवैतद्यज्ञमुपप्रयन्नशमपुरां करोत्यशमा ह्याङ्गनम् ॥ ९ ॥

तत्रैककुदृ॒ स्याद्यत्र वा इन्द्रो वृत्रमहस्तस्य ह या कनीनिकास यच्चक्षुस्तमेतं गिरि-
चकार त्रिककुदृ॒ स यत्रैककुदं भवति चक्षुष्यैवैतच्चक्षुर्दधाति यदि त्रैककुदं न विन्देदपि
यदेव किञ्च स्यात् ॥ १० ॥

तच्छरेषीकयानक्ति वृत्रो वै शरो विरक्षस्तायै सूतूलयाप्रतिशीर्णग्रिया तथा ह

३. स्वयैवैनं in all MSS except M

४. यदिहॄ V 1, H, P1

५. वर्चोदा वर्चो C, Pa

६. शिश्रो in all MSS except M, TE gives it as alternate reading

रक्षा॒स्यपबाधते यथा ह्ययं पुरुषोऽमूल उभयतः परिच्छन्नोऽन्तरिक्षमनुचरत्येवं हि
रक्षा॒स्यमूलान्युभयतः परिच्छन्नान्यन्तरिक्षमनुचरन्ति तस्मात्सुतूलयानक्ति ॥ ११ ॥

स दक्षिणमेवाग्र आनकत्यथ सव्यं सव्यं वा अग्रे मानुष आनकत्यथैवं देवता
द्विरक्षिणमानक्ति त्रिरूत्तरमुत्तरमेवैतदुत्तरं करोति तद्वेव पञ्च कृत्वः संपदते पाङ्गो वै यज्ञः
पाङ्गः पश्वः पञ्चत्वः संवत्सरस्य तु पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्व आनक्ति ॥ १२ ॥

स आनक्ति वृत्रस्य कनीनिकासीति वृत्रस्य वा एषा कनीनिका यदाञ्जनं तस्मादाह
वृत्रस्य कनीनिकासीति चक्षुर्दा॑ असि॑ चक्षुर्मे॑ देहीति नात्र तिरोहितमिवास्ति सु॑ सकृदेव
यजुषा दक्षिणमनक्ति तूष्णी॑ द्वितीयं सकृद्वेव यजुषोत्तरमानक्ति तूष्णी॑ द्विः ॥ १३ ॥

अथैनं कुशतरुणकैः पवयति पवित्रं वै मेधः कुशाः पवित्रपूतो मेध्यो दीक्षा इति
तदेकमेव स्यादयं वाव पवित्रं योऽयं पवते स वा अयमेक इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः
प्रविष्टः प्राङ्गच्च प्रत्यङ्गच्च तौ प्राणोदानां तदेतस्यै वानु मात्रां तस्मादेकमेव स्यादथो त्रीणि
स्युरित्याहुस्त्रेधा विहितो ह्ययं पुरुषे प्रविष्टः प्राण इति तदेतस्यैवानु मात्रां तस्मात्त्रीणि
स्युस्तुदु खुलु सृसैव भवन्ति सप्त हीमे शिरसि प्राणास्तुदु त्रिरेव सप्त भवन्ति ॥ १४ ॥

सु पवयति चित्पतिर्मा पुनातु वाक्पतिर्मा पुनात्विति प्रजापतिर्वै चित्पतिः स हि
चित्तानामीष्टे तदेनं प्रजापतिः पुनाति॑ वाक्पतिर्मा पुनात्विति चित्पतिर्मा पुनात्विति॑ देवो मा सविता॑ पुनात्विति सविता॑ वै देवानां प्रसविता॑ तदेनं देव॑ एव
सविता॑ पुनात्यच्छिद्रेण पवित्रेणेत्यच्छिद्रं वा अयं पवित्रं योऽयं पवते तस्मादाहच्छिद्रेण
पवित्रेणेति सूर्यस्य रश्मिभिरित्येते वा अपिपवितारो यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य
रश्मिभिरिति तस्य ते पवित्रपते पवित्रपूतस्येति पवित्रपतिर्हीष भवति यो दीक्षते
पवित्रपूतस्येति पवित्रपूतो हि भवति यत्कामः पुने तच्छकेयमिति यज्ञस्योदुचमशीयेत्यैवैतदाह
यज्ञस्योदुचमशीयेति हि स कामयते यो दीक्षते तस्मादाह यत्कामः पुने तच्छकेयमिति सु

७. चक्षुर्दा॑ चक्षुर्मे॑ My, C, T, TE

८. पुनातु TE, M, My, T, C

९. पुनातु M

एतेनैव^{१०} त्रिः पवयति तन्नव^{११} कृत्वो नव वै प्राणः प्राणा उ वै पवित्रं तस्मान्नवकृत्वः पवयति ॥ १५ ॥

अथैनमाशिषामारम्भं वाचयत्या वो देवास ईमहे वामं प्रयत्यध्वरे । आ वो देवास आशिषो यज्ञियासो हवामह इत्याशिषामेवैष आरम्भ आशिष एवैतदारभते ता अस्मा आरब्धाः स्वाः सतीर्घ्यत्विज एता आशिष आशासते ता अस्मै समृध्यन्ते ॥ १६ ॥

अथाङ्गुलीन्यचति^{१२} स्वाहा यज्ञं मनस इति द्वे स्वाहोरोरन्तरिक्षादिति द्वे स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामिति द्वे स्वाहा वातादारभ इति द्वे ॥ १७ ॥

स यदेवमङ्गुलीन्यचति न वा इत्थं यज्ञ आरभे यथेदं वासो वा दण्डो वा यद्वेदमन्यन्मानुषे देवा हि यज्ञः परोक्षमिव हि देवा यज्ञमेवैतत्परोक्षमारभते स्वाहा यज्ञं मनस इति तदेनं मनस आरभते स्वाहोरोरन्तरिक्षादिति तदेनमस्मादुरुणोऽन्तरिक्षादारभते स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामिति तदेनमाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यामारभते ययोरिदः सर्वमधि स्वाहा वातादारभ इत्ययं वाव यज्ञो योऽयं पवते तदेनं प्रत्यक्षमारभते स यत्स्वाहा स्वाहेत्याह स्वीकुरुत एवैनमेतदात्मन्येवैनमेतत्कुरुत आत्मनि यज्ञं कृत्वा दीक्षा इत्यथ वाचं यच्छति वाग्वै यज्ञ आत्मनि यज्ञं कृत्वा दीक्षा इति ॥ १८ ॥

अथैनं प्रपादयति तस्यान्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं च संचरो भवति स यदस्यैष संचरो भवत्यग्निर्वै यज्ञस्य योनिरेष उ वा अत्र यज्ञो भवति यो दीक्षत^{१३} एष ह्येनं तनुत एष ह्येनं जनयते ऽन्तरेण वै योनिं गर्भः संचरति स यत्स तत्रैजति त्वत्पुरि त्वदावतीते तस्माद्विमे गर्भा एजन्ति त्वत्पुरि त्वदावर्तन्ते ॥ १९ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

१०. एतेनैव TE

११. तं नव P1, P2, TE

१२. See notes

१३. दीक्षित TE

चतुर्थं ब्राह्मणम्

सर्वाणि ह वाचू दीक्षाया यजूःष्वौद्भवनान्युद्घीते ह वा एषोऽस्मान्मनुष्यलोकाद्वलोकमध्यात्मानं यो दीक्षते स वा एतैरेव तद्यजुर्भिरुद्घीते यैर्दीक्षते तस्मात्सर्वाण्येव दीक्षाया यजूःष्वौद्भवनान्यथ यदेतान्यवान्तरामौद्भवनानीत्याख्यायन्त आहुतयो ह्वेता आहुतीर्हेव^१ यज्ञः परोक्षमिव हि तद्यजुर्जपत्येतेन हि तद्यज्ञेनोद्घीते ॥ १ ॥

तद्यानि त्रीणि स्तुवेण जुहोत्यधीतयजूःषीति तान्याख्यायन्ते संपदः कामाय चतुर्थं हूयतेऽथ यामेवादः स्तुचानुषुभा जुहोति सैव प्रत्यक्षमौद्भवनमनुषुभा हि तां जुहोति वाग्ध्यनुषुब्बाग्धि यज्ञस्तेन ह सा प्रत्यक्षमौद्भवनमथ यत्सर्वाणि जुहोति ॥ २ ॥

देवा वै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येयमेषां जितिस्ते होचुर्हन्तेदं तथा करवामहा इति यथा न इदमनभ्यारुहां मनुष्यैरसदिति ते यज्ञस्य रसं निर्धाय यथा मधुकृतो निर्धयेयुरेवं विदुह्य यज्ञं युपेन योपयित्वा तिरो बध्वुस्तद्यज्ञेनेनायोपयःस्तस्माद्युपो नाम ॥ ३ ॥

तद्वषीणामनुश्रुतमास तं यथा यथर्षयो यज्ञः समभरःस्तथायं यज्ञः संभूतो युथो वै तद्वषयो यज्ञः समभरत्रेवमु वा एष एतद्यज्ञः संभरति यो दीक्षते ॥ ४ ॥

एष उ वै स यज्ञो यदेता आहुतयस्तस्मात्पञ्च जुहोति संवत्सरसंमितो यज्ञः पञ्चर्तवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्रोति तस्मात्पञ्च जुहोति ॥ ५ ॥

स जुहोत्याकृत्यै प्रयुजेऽग्रये स्वाहेत्याकुवते वै यजेयेति स यदेनं तनुते तदेनं प्रयुक्ते तद्यज्ञेवैतद्यज्ञस्य रूपं तदेवैतेन संभरति तदात्मनि कुरुते ॥ ६ ॥

मेधायै मनसेऽग्रये स्वाहेति मेधया वै मनसाभिगच्छति यजेयेति तद्यज्ञेवैतद्यज्ञस्यरूपं तदेवैतेन संभरति तदात्मनि कुरुते दीक्षायै तपसेऽग्रये स्वाहेत्यन्वाहुरेवैतत्र तु जुहति ॥ ७ ॥

सरस्वत्यै पूष्णेऽग्रये स्वाहेति वाग्वै सरस्वती वाचा वा अभिव्याहरति यक्ष्य इति पश्वो वै पूषा पुष्टिर्हि पूषा पुष्टिर्हि पश्वो यदा वै पशून्पुष्यत्यथ यज्ञं प्राप्रोति तद्यज्ञेवैतद्यज्ञस्य रूपं तदेवैतेन संभरति तदात्मनि कुरुते स यत्सर्वेष्वग्रये स्वाहेति

१. आहुतीर्हेवं Ca

जुहोत्यनद्वेव वा एता आहुतयो हूयन्ते^३ प्रतिष्ठिता इव न हि कुस्यैचन् देवतायै हूयन्ते ॥ ८ ॥

आकूत्यै प्रयुज इति तन्नाग्निर्नेन्द्रो न सोमो मेधायै मनस इति नातो^४ न्यतरच्च नैव मेव सुर्वेष्वग्निरु वा अङ्गाग्निः प्रतिष्ठित एते नास्यै तदद्वाहुतयो हुता भवन्त्येतेन प्रतिष्ठितास्तस्मात्सुर्वेष्वग्नये स्वाहेति जुहोत्यथ यदाधीतयजूँषीत्याख्यायन्त आत्मनि ह्यस्यैता देवता आधीता आत्मनि प्रतिष्ठिताः ॥ ९ ॥

आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेत्यात्मना वा आकुवते यजेयेति स यदेनं तनुते तदेन मात्मन एव प्रयुक्ते ते अस्मिन्नेते उभे देवते आत्मन्याधीते ॥ १० ॥

मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेति मेधया वै मनसाभिगच्छति यजेयेति तदस्येदमुभयमात्मन्येव यन्मेधा च मनश्च ते अस्मिन्नेते उभे देवते आत्मन्याधीते ॥ ११ ॥

सरस्वत्यै पूष्णेऽग्नये स्वाहेति वाग्वै सरस्वती वाचा वा अभिव्याहरति यक्ष्य इति सेयमस्यात्मन्येव पशुको वै पूषा पुष्टिर्हि पूषा पुष्टिर्हि पशुको यदा वै पशून्पुष्ट्यत्यथ यज्ञं प्राप्नोति त उ अस्येम आत्मन्येव ते अस्मिन्नेते उभे देवते आत्मन्याधीत एवं ह्यस्यैता देवता आत्मन्याधीता आत्मनि प्रतिष्ठितास्तस्मादाधीतयजूँषीत्याख्यायन्ते ॥ १२ ॥

अथ जुहोत्यापो देवीर्बृहतीर्विश्वशं भुवो द्यावापृथिवी उर्वन्तरिक्ष ब्रुहस्पतये हविषा विधेम स्वाहेत्येषा हि नेदिष्ठा यज्ञस्यापाऽह्यत्र कीर्तयत्यापो हि यज्ञो द्यावापृथिवी उर्वन्तरिक्षेति तदेषां त्रयाणां लोकानां कीर्तयति तदेभ्यस्त्रिभ्यो लोकेभ्यः संभरति ब्रुहस्पतये हविषा विधेम स्वाहेति ब्रह्म वै ब्रुहस्पतिर्ब्रह्म यज्ञ एतेन हैषा नेदिष्ठा यज्ञस्याथ यामेवादः सुचानुष्टुभा जुहोति स एव प्रत्यक्षं यज्ञोऽनुष्टुभा हि तां जुहोति वाग्व्यनुष्टुब्बाग्धि यज्ञस्तेन ह सा प्रत्यक्षं यज्ञः ॥ १३ ॥

तद्यद्वायामाज्यं भवति तत्सर्वमेव जुहामानयत्यथ द्विः सुवेण स्थाल्या गृहीत्वाभ्येव सुवं यत्स्थाल्यां परिशिष्टं भवति तदानयति तज्जुहोति विश्वो देवस्य नेतुर्मतो वुरीत सख्यम्। विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहेति ॥ १४ ॥

तदाहुरेतामेवाप्येकां जुहुयादिति यदाहुः संवत्सरसंमितो यज्ञः पञ्चर्त्वः संवत्सरस्येत्यैव तदाप्रोतीति विश्वो देवस्येति तदस्यै वैश्वदेवं नेतुरिति तत्सावित्रं मर्त इति तन्मैत्रं विश्वो द्युप्रमिति तद्वार्हस्पत्यं द्युप्रः हि बृहस्पतिः पुष्यस इति तत्पौष्णः सैषा देवताभिः पङ्किस्तद्वेव तदाप्रोति यत्संवत्सरसंमितो यज्ञः पञ्चर्त्वः संवत्सरस्येत्यमुष्टुभो वै जुहोति वाग्वा अनुष्टुब्बाग्वै यज्ञस्तद्वेव यज्ञः संभरति स यद्येतामेवैकां जुहुयात्पूर्णा तर्हि जुहुयात्सर्वंह्येषा तर्हि भवति सर्वं हि पूर्णः सैषा मीमांसैव सर्वास्त्वेव जुह्वति सैषानुष्टुप्सत्येकत्रिंशदक्षरैकत्रिंशो वा अयं पुरुषो दशेमाः पाण्या अङ्गुलयो दशामूः पाद्या दशेमे प्राणा आत्मैकत्रिंशः पुरुषो वै यज्ञस्तस्मादनुष्टुभैकत्रिंशदक्षरया जुहोति पुरुषो हि यज्ञः ॥ १५ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

ते वा एते कृष्णाजिने प्राग्ग्रीवे उपस्तुणाति तयोरेनम् धि दीक्षयति ते यदि द्वे भवतोऽन्योरेवैनं तल्लोक्योरधि दीक्षयति ते संबद्धान्ते स्यातां संबद्धान्ताविव हीमौ लोकौ तर्वासमुते पश्चात्स्यातामिमावैवैतल्लोकौ^१ मिथुनीकृत्य तयोरेनम् धि दीक्षयति तस्मात्तर्वासमुते पश्चात्स्याताम् ॥ १ ॥

यद्युवेकं भवत्येषामेव तल्लोकानां रूपं यानि शुक्रानि तान्यस्या यानि कृष्णानि तानि दिवो यदि वेतरथा यानि कृष्णानि तान्यस्या यानि शुक्रानि तानि दिवोऽथ यान्येव मध्ये बभूणि वा हरीणि वा तान्यन्तरिक्षस्य तद्वेन^२ तदेष्वेव लोकेष्वधि दीक्षयति तत्पश्चादन्तं प्रत्यस्यति तदिमौ लोकौ मिथुनीकृत्य तयोरेनम् धि दीक्षयति तस्मात्पश्चादन्तं प्रत्यस्यति ॥ २ ॥

अथ पश्चाज्ञान्वाक्यणैः उपविशति सु शुक्रानां च कृष्णानां च लोम्प्रां सञ्चिमभिमुश्य जपत्यक्षामयोः शिल्पे स्थ इति यद्व प्रतिरूपं तच्छिल्पमृचां च साम्रां च प्रतिरूपे स्थ इत्येवैतदाह ते वामारभे ते मा पातमिति ते वां प्रविशामीत्येवैतदाह यदाह ते वामारभ इति ते मा पातमिति ते मा गोपायतमित्येवैतदाहास्य यज्ञस्योद्बूच इत्यास्य यज्ञस्य सर्वस्थाया इत्येवैतदाह गर्भो वा एष भूतश्छन्दाऽसि प्रविशति यो दीक्षते तस्मात्समक्णाङ्गुलिरिव भवति समक्णाङ्गुलिरिव ह्यायं गर्भः ॥ ३ ॥

अथोरुणाधिसर्पति शर्मासि शर्म मे यच्छ नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति कृष्णस्य वा एतच्चर्म तदस्यैतन्मानुषं नाम शर्म देवता स यदेव देवता तत्करोति तस्मादाह शर्मासि शर्म मे यच्छेति नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति श्रेयाऽसं वा एष उपाधिरोहति यो मनुष्यः सुन्यज्ञमुपाधिरोहति यज्ञो हि कृष्णाजिनं तस्मा एवैतत्रमस्करोति तस्यै निहुते तथैनमेष्य यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरिति ॥ ४ ॥

१. इमावैवैतलोकौ Ca, V 1, Ne, My

२. तद्वेन P1, P2, B

३. जान्वक्त्र TE as alternate reading, MD also has it

जान्वक्त्र C, see notes

स निरन्त हवैवाग्र आसीत यद्ध प्रथमेनैव मध्यं प्रविशेद्यो हैनं तुत्रानुव्याहरेद्वप्स्यति वा मरिष्यति वा प्र वा पतिष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्स्मान्त्रिरन्त इवैवाग्र आसीत ॥ ५ ॥

अथ मेखलां परिहरते स यन्मेखलां परिहरते यत्र ह वा अङ्गिरसो दीक्षिता अबल्यं निजग्मुस्तद्वोपजिज्ञासन्त कथं नु समाप्यामेति तेनाहान्यद्वितादुशनमुपाजानःस्त^४ एतामेवोर्जमपश्यन्तेतां मेखलां तां मध्यतोऽदधत समाप्तये तया समाप्यवस्तुथो वा एष एतामुर्ज मध्यतो धते समाप्तये तया समाप्नोति तस्मान्मेखलां परिहरते ॥ ६ ॥

सा शाणी भवति मुद्घ्यसदिति तस्मान्वेव शाणी यत्र ह वै तत्प्रजापतिः प्रथमं गर्भो भूतोऽजायत तस्य ह यन्नेदिष्टमुल्बमास ते शणास्तस्माच्छणा दुर्गन्धयो वान्त्यथ यद्वाह्यं जरायु तदीक्षितवसनं यतो वै तत्प्रजापतिरतः प्रथमं गर्भो भूतोऽजायतैवमु वा एष एतदतः प्रथमं गर्भो भूतो जायते तस्माच्छाणी मेखलान्तरा दीक्षितवसनाद्ववत्यन्तरं ह्युल्बं जरायुणो भवति तस्माच्छाणी भवति ॥ ७ ॥

सा त्रिवृद्धवतित्रिवृद्ध्यन्नं पश्वो ह्यन्नं पिता माता यज्ञायते तत्तृतीयं तस्मात्रिवृद्धवति ॥ ८ ॥

तस्यां मुञ्जवल्लोऽन्वस्तो भवति वज्रो वै शरो विरक्षस्तायै सा स्तुकासुर्गः सृष्टा भवति यद्वेत्थ^५ सृष्टा स्याद्यथेयः रजुर्मानुषी ह स्याद्युद्हापसलवि सृष्टा स्यात्पितृदेवत्या स्यादुथैवं देवत्रा तस्मात्स्तुकासर्गःसृष्टा भवति ॥ ९ ॥

तां परिहरत ऊर्गस्याङ्गिरसीत्यङ्गिरसो ह्येतामुर्जमपश्यवस्तुस्मादाहाङ्गिरसीत्युर्णप्रदा इत्युर्णमृद्वीत्यैवतदाहोर्ज मे यच्छेत्युर्ज मे यच्छेत्यैवतदाह ॥ १० ॥

अथ नीविं कुरुते सोमस्य नीविरसीति मानुषो वा अस्यैषाग्रे नीविभवत्यथैषा सोमस्य नीविदीक्षितस्य तस्मादाह सोमस्य नीविरसीति ॥ ११ ॥

४. अशनमपाजानः M, My, अशनमूपाजानः C

५. यद्वेच्छः

अथैनं प्रोर्णोति^६ गर्भो वा एष भवति यो दीक्षते प्रावृत् इव वै गर्भ उल्बेनैव^७ त्वज्जरायुणेव त्वद्भर्भूपमेवैनं तत्करोति ॥ १२ ॥

स प्रोर्णोति विष्णोः शर्मासि शर्म यजमानस्येत्युभयं वा एष एतद्वति विष्णुश्च यजमानश्च यो दीक्षते तस्मादाह विष्णोः शर्मासि शर्म यजमानस्येत्यथोत्तरसिचे कृष्णविषाणुं बधाति ॥ १३ ॥

देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दयमुपेयुर्यज्ञमेव देवा वाचमसुरामनो वै तदेवा उपायन्वाचमसुरा अमूँ वै तदेवा दिवमुपायन्विमामसुराः सहायं यज्ञो देवैर्वोक्तः स्वयं वा दधे हन्तेमां वाचमुपमन्त्रया इति देवा वैनमूचुर्योषा वा इयमित्युपमन्त्रयस्व भगवो ह्यिष्यते वै त्वेति ॥ १४ ॥

ताऽ होपमन्त्रयां चक्रे सा हास्मै दूरमिवैवाग्रेऽसूयां चकार तस्मादु स्त्री प्रथममुपमन्त्रिता दूरमिवैवाग्रेऽसूयति स होवाच दूरमिव वै म आसूयदिति^८ ते होचुरुपैव भगवो मन्त्रयस्व ह्यिष्यते वाव त्वेति ॥ १५ ॥

ताऽ ह द्वितीयमुपमन्त्रयां चक्रे सा हास्मै निपलाशतरमिवोवाद तस्मादु स्त्री द्वितीयमुपमन्त्रिता निपलाशतरमिवैव वदति स होवाच निपलाशतरमिव वै मेऽवादीदिति ते होचुरुपैव भगवो मन्त्रयस्व ह्यिष्यते वाव त्वेति ॥ १६ ॥

ताऽ ह तृतीयमुपमन्त्रयां चक्रे सा हैनं जुहवे तस्मादु स्युपमन्त्रयमाणः ह्यत एवान्ततः स होवाचाह्यते^९ वै मेति त उ ह देवा बिभयां चक्रुर्योषा वा इयमिति यद्वा एनं न युवीतेति ते होचुरिहैव माभ्येहीति भगवोब्रूहीति तां न आगतां प्रब्रवसीति स होवाचेहैव माभ्येहीति तस्मादु स्येव पुमाः सः सः स्कृतेऽभ्यैति ताऽ हागतां प्रोवाचेयं वा आगत्रिति तां देवा असुरेभ्योऽन्तरायः स्तामेषामवृञ्जताग्नौ सर्वहुतमजुहवुहृतः हि देवानाऽ सैषा वाङ्मन्दानेन यामद औदूभणेष्वनुष्टुभा जुहोत्येषा सा वाङ्मन्दानेन ॥ १७ ॥

६. प्रोर्णोति Ca (perhaps misprint)

७. उल्बेनैव TE

८. अमुं P1, P2

९. See notes

१०. होवाचाह्यत �Ca

ते हृत्तवाचोऽसुरा हैलो हैल इत्येतां ह वाचं वदन्तः पराबभूत्सत्राप्युपजिज्ञासेन्यां वाचमुपाजिज्ञासन्त स म्लेच्छस्तस्माद्वाह्यणेन न म्लेच्छतव्यमसुर्या ह्येषा वागेवं ह वाव द्विष्टः सपत्नस्य वाचमादत्त आत्तवाचो हास्य सपत्नाः पराभवन्ति य एवमेतद्वेद ॥ १८ ॥

तुदुभयं देवेष्वासीद्वाक्च यज्ञश्च स हायं यज्ञ इमां वाचमभिदध्यौ मिथुन्येनाः स्यामिति तां सुबभूव तस्यां रेतः प्रसिषेच तस्मादुहेन्द्रो बिभयां चकार महद्वा इदं देवेषु मिथुनः समागादिति यद्यज्ञस्य च वाचश्च यदितो जायेत यद्वै मा तन्न प्रति प्रति स्याद्वन्नाहमेवेदं गर्भो भूत्वा प्रविशानीति तद्व गर्भो भूत्वा प्रविवेश स यच्च तुतो जनिष्वमाणमासीन्तस्मान्मिथुनादिन्द्रश्च तुदुभयमेवेन्द्रोऽजायत तस्मादाहुरिन्द्र एव देवानां वीर्यवत्तम इत्येतस्माद्वि सु मिथुनादुजायते ॥ १९ ॥

स ह संवत्सरे जायमान ईक्षां चक्रे महावीर्या वा इयं योनिर्या मामदीधरदिति यद्वै मा किञ्चिद्द्वृतमस्या नानुप्रजायेतेति तामनुपरामुश्य निवेष्याचिच्छेदतस्मान्निवेष्टितेव भवति निवेष्टिहैनामांच्छिनतां यज्ञस्य शिरसि प्रतिदधौ सा कृष्णविषाणा तदेषोह स यज्ञो यत्कृष्णाजिनमेषो सा योनिर्यत्कृष्णविषाणा यथो^{११} वै तदिन्द्र एतमिथुनं गर्भो भूत्वा प्रविशत्स एतस्मान्मिथुनादुजायतैवमु वा एष एतमिथुनं गर्भो भूत्वा प्रविशति स एतस्मान्मिथुनाजायते तस्मादाहुर्य एव यजते स स्वानां वीर्यवत्तम इत्येतस्माद्वि सु मिथुनाजायत इति तस्मादेतामुत्तानामिव बध्नीयादुत्तानेव हि योनिर्गर्भं बिभर्ति ॥ २० ॥

स शिरस्त उपस्पृशतीन्द्रस्य योनिरसीतीन्द्रस्य ह्येषा योनिरेतस्या उ हीन्द्रोऽजायत तस्मादाहुन्द्रस्य योनिरसीति स यच्छिरस्त उपस्पृशत्यतो वा एनामेतद्ग्रे प्रविशन्नप्रविशत्यतो वा अग्रे जायमानो जायते तस्माच्छिरस्त उपस्पृशति सुसस्याः कृषीस्कृधीति भूमेरुल्लिखति यज्ञमेवैतज्जनयति यदा हि सुपक्त्योषधयः पच्यन्तेऽथ हि यजन्ते न ह्यात्मने चन् दुःखमेऽलं^{१३} भवन्ति तस्मादाह सुसस्याः कृषीस्कृधीति ॥ २१ ॥

११. निवेष्टिहैनां My, P, निवेष्टिहैनां C, TE, M, see notes

निवेष्या हैनां Ca

१२. यदिवै TE

१३. दुःखमें Ca

स दीक्षितो न नखेन न काष्ठेन कण्डूयेत गर्भो वा एष भवति यो दीक्षते यत्र वै गर्भस्य
नखेन वा काष्ठेन वा कण्डूयेदपमृत्येदस्य तत्स हेश्वरो दीक्षितः पामनो भवितोरेतमु वा अनु
रेतांसि ते हेश्वरो गर्भाः पामना जनितोस्तस्मादेत्यैव कण्डूयेत न हि स्वा योनिर्गर्भं
हिनस्ति ॥ २२ ॥

अथास्मा औदुम्बरं प्रयच्छन्ति^{१४} प्रतिलम्भा^{१५} यैवौदुम्बर इति होवाच याज्ञवल्क्यो
नेदौपसदोऽतिवर्ता इत्यथो वज्रो वै दण्डो विरक्षस्ताया औदुम्बरो भवत्यन्न वा ऊर्गुदुम्ब-
रस्तस्मादौदुम्बरो भवति मुखसंमितो भवति मुखसंमितः हीदं वीर्यम् ॥ २३ ॥

स प्रयच्छत्युच्छ्रयस्व वनस्पत ऊर्ध्वो मा पाह्यःहसः । आस्य यज्ञस्योदृच इत्यूर्ध्वो
मा गोपायास्य यज्ञस्य सःस्थाया इत्यैवैतदाह ॥ २४ ॥

अत्र हैकेऽङ्गुलीर्न्यचयन्त्यत्र वाचं यमयन्ति न ह्यतो यजुर्जपिष्यन्भवतीति नान्यां
वाचमपव्याहरिष्यन्नेतदन्ततो यज्ञस्य यज्ञमारभत इति ॥ २५ ॥

अथ यममुत्राङ्गुलीर्न्यचयन्त्यमुत्र वाचं यमयन्तीत्युतास्य यजुर्वा जपतोऽन्यां वा
वाचमपव्याहरतो यज्ञः प्रस्त्रसत इति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यथा यं जिघृक्षेत्तमिति-
सुज्यानुलिप्समानो नानुलभेत नान्वाप्रयादेव इति यज्ञं नान्वाप्रोति तस्माद-
मुत्रैवाङ्गुलीर्न्यचयेदमुत्र वाचं यमयेत्स यथा यं जिघृक्षेत्तमायन्तमुपोत्थायाभिपद्यतैव इति
स यज्ञमारभते स यत्तत्र यजुर्वा जपत्याहुतिं वा जुह्वति^{१६} यज्ञो वै यजुर्वाहु-
तिर्वाभिस्थरमभिस्थरमेव तद्यज्ञमारभते यद्यु पुरा मानुषीं काञ्चिद्वाचमपव्याहरेद्वैष्णवं
यजुर्वाचं वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तत्पुनर्यज्ञमारभते ॥ २६ ॥

अथैनं प्राहुरदीक्षिष्टाय ब्राह्मण इति निवेदितमेवैनमेतत्सन्तं देवेभ्यो भूयो निवेदयत्ययं
योष्माक इतीर्मं गोपायतेमं वित्तेति देवान्ह्येष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेवैको
भवत्यथ यदाह ब्राह्मण इत्येतर्हि वा एष ब्रह्मणो जायते यो यज्ञाच्छन्दोभ्यः क्षेष्मणो वा

१४. प्रयच्छति V 1, My

१५. प्रतिलम्भाय Ca, see notes,

प्रतीलम्भाय TE, My, M

१६. See notes

हृग्रे जायते यस्माद्वा को हि तद्वेद यद्यपि स्त्रियः रक्षांस्यभिसचन्ते १ थैतर्हि ब्रह्मणो जायते यो यज्ञाच्छन्दो भ्यस्तस्माद्याप्यब्राह्मणो दीक्षते राजन्यो वा वैश्यो वा ब्राह्मण इत्येवैनमाहुरेतर्हि हि ब्रह्मणो जायते तस्मादाहुर्न् सवनकृद्धन्तव्य इत्येनस्व्येव सवनकृतातो हि स जायत इति ॥ २७ ॥ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै वाचंयमो भवत्यास्तमेतोरादित्यात्स यदास्तमेतोरादित्याद्वाचंयमो भवति ॥ १ ॥

देवा वै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येयमेषां जितिस्ते होचुरुन्तेदं तथा करवामहा इति यथा न इदमनभ्यारुह्यं मनुष्यैरसदिति ते यज्ञस्य रसं निर्धीय यथा मधुकृतो निर्धीये युरेकं विदुह्य यज्ञं युपेण योपयित्वा तिरो बभूवुस्तद्युदेनेनायोपयःस्तस्माद्युपो नाम ॥ २ ॥

तद्वषीणामनुश्रुतमास तं यथा यथर्षयो यज्ञः समभरःस्तथायं यज्ञः संभृतो यथो वै तद्वषयो यज्ञः समभरत्रेवमु वा एष एतद्यज्ञः संभरति यो दीक्षते ॥ ३ ॥

स वै वागेव यज्ञस्तः संभृत्यात्मनि कृत्वा संयुत आस्त आस्तमेतोरादित्यात्सोऽस्तमित आदित्ये वाचं विसृजते स यदस्तमित आदित्ये वाचं विसृजते संवत्सरो वै यज्ञः प्रजापतिर्हि संवत्सरः प्रजापतिर्हि१ यज्ञोऽहोरात्रे उ वै संवत्सर एते हि परिप्लवमाने संवत्सरं कुरुतः स वा इदमहन्यदीक्षिष्ट स रात्रिं प्रापत्तस्वर्वं यज्ञमाप्त्वाथ वाचं विसृजते ॥ ४ ॥

तद्वैके नक्षत्राणि दर्शयित्वाथ विसर्जयन्त्येतद्वैतर्ह्यनुष्टुपास्तमित इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्क्व ते स्युर्यदध्रः२ स्यात्तस्माद्यदैव कदा चास्तमितं मन्येताथैव वाचं विसर्जयेत् ॥ ५ ॥

१७. See notes

१. प्रजापतिवै M

२. See notes

सोऽग्निमीक्षमाणो वि॒सृजते ब्रतं कृणुत ब्रतं कृणुत ब्रतं कृणुतेतद्वा एतस्य हवि॒रेष
यज्ञो यद्वतं यथास्य पुराग्निहोत्रं तदेतं यज्ञः संभूत्यैतस्मिन्यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञः
संतनोति सोऽस्यैष संततो यज्ञो भवत्यासुत्यायाः संततश्चस्यैतद्वतं भवति ॥ ६ ॥

तदुहै॒के भूर्भुवः स्वरिति वा विसर्जयन्त्यन्येन वा नहते यज्ञः संदधति स वै त्रिराह
त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ७ ॥

अथाहाग्निर्ब्रह्माग्निर्यज्ञो वनस्पतिर्यज्ञिय इति तत्सत्यमेवैतत्प्रथमं वाचाभिव्याहरत्यग्निर्हि
ब्रह्माग्निर्हि यज्ञो वनस्पतयो हि यज्ञियान् हि मनुष्या यज्ञेरन्यद्वनस्पतयो न स्युस्तस्मादाह
वनस्पतिर्यज्ञिय इति ॥ ८ ॥

अथ कामं वावद्यते तदेतद्वा एतस्य हवि॒रेष यज्ञो यद्वतं यथास्य पुराग्निहोत्रं
तस्मादेतच्छ्रपयन्ति शृतः हि देवानां तदेषु एव ब्रतयति नाग्नौ जुहति स यदेषु एवैतद्वतयति
नाग्नौ जुहति ॥ ९ ॥

देवावै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येयमेषां जितिस्ते होचुर्हन्तेदं तथा करवामहा इति यथा
न इदमनभ्यारुह्यं मनुष्यैरसदिति ते यज्ञस्य रसं निर्धीय यथा मधुकृतो निर्धीयेयुरेवं विदुह्य
यज्ञं युपेन योपयित्वा तिरो बभूवुस्तद्यदेनेनायोपयस्तस्माद्युपो नाम ॥ १० ॥

तद्वृषीणामनुश्रुतमास तं यथा यथर्षयो यज्ञः समभरस्तथायं यज्ञः संभूतः स वा एष
एव यज्ञो यो दीक्षत एष ह्येनं तनुत एष ह्येनं जनयते स यदेव तत्र यज्ञस्य देवैर्निर्धीतं
यद्विद्युग्धं तदेवैतेन हवि॒षैतेन रसेनाप्याययति न हाप्याययेद्यदग्नौ जुहयात्स्मादेषु एव
ब्रतयति नाग्नौ जुहति ॥ ११ ॥

तदुजुहदेव मन्येतेमै प्राणा मनोजाता मनोयुजो दक्षक्रतवोऽग्निरेव वाडिमत्रावरुणौ
प्राणोदानौ सूर्यश्चक्षुर्विश्वेदेवाः श्रोत्रं तदस्यैतासु देवतासु यथा हुतमेवं भवति तस्माज्जुहदेव
मन्येत ॥ १२ ॥

तद्वैके प्रथमे ब्रते^३ उभौ व्रीहियवावावपन्त्युभाभ्यां चैताभ्याः रसाभ्यां यद्यज्ञस्य
निर्धीतं यद्विदुग्धं तदाप्यायिष्याम इत्यथो उत गौरवभिनत्तीति स यतरस्यातः कामयेतेति
तस्य ब्रते^४ श्रपयेयुस्तस्य यवागुं कुर्याति तदस्य यथा हविरारब्धमित्येवमस्य तद्वतीति
तदु तथा नु कुर्याद्विविवा एतद्यद्वौहियवौ हविः पयो यद्वा एतौ हविस्तेनैवास्यैतावारब्धौ
तस्मादप्यन्यतरमेवावपेद्यद्यु कामयेतापि पयोब्रत एव स्यात् ॥ १३ ॥

तद्वैके प्रथमे ब्रते सर्वोषधे^५ सर्वसुरभ्यावपन्त्युत दीक्षितमार्तिर्विन्दतीति ततो
येनागदं भविष्यन्तं मन्यन्ते तेन भिषज्यन्तीति स यथा हविषारब्धेन भिषज्येदित्येव मेतदिति
तदु तथा नु कुर्यान्मानुषः^६ ह कुर्याद्यज्ञत्था कुर्याद्वद्यद्वं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं तस्मात्था नु
कुर्यात्स्वयं वाव येनागदं भविष्यन्तं मन्यन्ते तेन^७ भिषज्यन्त्यार्तिश्वेद्विन्दति समाप्तिहृवे
पुण्या सोऽतिनीयेव तं कालं प्रयच्छन्ति यत्र मनुष्या अश्रन्त्यपरमिवानुरात्रेरपराह्णे^८
प्रातर्दुर्गधममानुषेणैवैनं तद्वेवेनैवोपचरति ॥ १४ ॥

स यत्रास्मै ब्रतं प्रदास्यन्भवति तदवनेजयति सोऽवनेनिके दैवीं धियं मनामहे
सुमृलीकामभिष्ये । वर्चोदां^९ विश्वधायसं सुतीर्थं नो असद्वश इति मानुषाय वा इदं
पुरावनेनिके^{१०} थैतद्वैव्यै धिये यद्वीक्षितस्तस्मादाह दैवीं धियं मनामह इति ॥ १५ ॥

अथास्मै ब्रतं प्रयच्छन्ति तदाचामति ये देवा मनोजाता मनोयुजो दक्षक्रतवः । ते
नोऽवन्तु ते नः पान्तु तेभ्यः स्वाहेतीमे वै प्राणा मनोजाता मनोयुजो दक्षक्रतवस्तदस्यैषु
प्राणेषु यथा हुतं स्वाहाकृतं स्यादेवं भवति ॥ १६ ॥

३. सुब्रत VI

४. तेनैव M

५. See notes

६. वर्चोधां Ca, P, T

ब्रतयित्वाप उपस्युश्योदरमभिमृशते श्वात्राः पीता भवत यूयमापो अस्माकमन्तरुदरे
सुशेवाः। ता अस्मभ्यमयक्षमा अनमीवा अनागसः स्वदन्तु देवीरमुता ऋतावृधं इति
॥ १७ ॥

उत वै तीव्रं ब्रतं भवति तत्क्षुद्रतरमसदिति वोपोत्सञ्चत्यल्पं वा भवति
तद्बूयस्काम्योपोत्सञ्चतिदेवान्वा एष उपावर्तते यो दीक्षते सदेवतानामेवैको भवत्यनुत्सिक्तम्
वै देवानां हविस्तत्तन्मिथ्याकरोति ब्रतं प्रमिनाति यदुपोत्सञ्चतित तथास्य तत्र मिथ्याकृतं
भवति तथा ब्रतं न प्रमिनात्येषोऽत्र प्रायश्चित्तिस्तदभिमृश्य^७ मेव को हि तद्वेद यदि ब्रतप्रद
उप वोत्सञ्चति यथा वा ॥ १८ ॥

अथ यत्र प्रस्तावयिष्यमाणो भवति तत्कृष्णविषाणयोपहन्ति पांसुन्वा परिपदं वा
लोकं वेयं ते यज्ञिया तनुरिति सर्वा वा इयं पृथिवी देवी देवयज्ञनः^८ सेयं दीक्षितेन
नाभिमिह्य^९ तस्या एतद्यदेव यज्ञियं तदुद्घात्यथास्या अयज्ञियमेव शरीरमभिमेहत्यपो
मुञ्चामि न प्रजामिति प्रस्तावयतेऽतो वै रेत एति तदात्मन्येव प्रजां कुरुतेऽप एव मुञ्चति
तस्मादाहापो मुञ्चामि न प्रजामित्यहोमुचः स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशतेत्यहस इव वा
एता मुञ्चन्ति यदिह किञ्चिदुपवेष्टितं वा भवति यद्वा तस्मादाहहोमुच इति स्वाहाकृताः
पृथिवीमाविशतेत्यहुतिमेवैनामेतत्कृत्वा शमयित्वा पृथिवीं प्रापयति तस्मादाह
पृथिवीमाविशतेति ॥ १९ ॥

प्रस्ताव्य पुनर्न्यस्यति पृथिव्या संभवेति तद्यदेवास्या यज्ञियं तदेतदुद्घात्ययज्ञियः
शरीरमभिमिह्य तदस्यामेव पुनर्यज्ञियं दधाति तस्मादाह पृथिव्या संभवेति ॥ २० ॥

अथ यत्र स्वप्स्यन्भवति तदग्रये परिदाय स्वपिति देवान्वा एष उपावर्तते यो दीक्षते
स देवतानामेवैको भवति न वै देवाः स्वपन्त्यनवरुद्ध उ वा एतस्यास्वप्रोऽग्निरु वै देवानां
ब्रतपतिस्तद्य एव देवानां ब्रतपतिस्तस्मा एवैतत्परिदाय स्वपिति ॥ २१ ॥

७. अभिमृश्यमेव in MSS

८. पृथिवी देवयज्ञनः M

९. नाभिमिह्या Ca

स आहाग्रे त्वं सुजागृहि वयः सु मन्दिषीमहीति त्वं जागृहि वयः स्वप्स्याम
इत्येवैतदाहरक्षणो अप्रयुच्छन्निति गोपाय नोऽप्रमत्त इत्येवैतदाह प्रबुधे नः पुनस्कृधीति
यथा प्रबुध्यामहै तथा नः पुनः कुर्वित्येवैतदाह प्रबुध्य यतः पुनर्न स्वप्स्यन्भवति
॥ २२ ॥

तज्जपति पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्युनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः प्राणः पुनरात्मा
म आगादिति सर्वा वा अस्मादेता देवता अपक्रान्ताः स्वपतो भवन्ति प्राणएवास्मादनपक्रान्तो
भवत्येता ह्येनमेतदेवताः पुनराविशन्निति तस्माद्वेवं जपति वैश्वानरो अदब्धस्तनूपा अग्निर्मा
पातु दुरितादवद्यादिति स यदिह मिथ्याकर्म यदस्वाप्समेत्यग्निरेव नस्तस्मात्पात्वित्येवैतदाह
तथास्य तत्र मिथ्याकृतं भवति तथा ब्रतं न प्रमिनात्येषोऽत्र प्रायश्चित्तिः ॥ २३ ॥

अथ यद्यत्रत्यां कञ्चिद्द्वाचमपव्याहरेत्कुद्धो वा प्रमत्तो वा तदु जपेत्वमग्रे ब्रतपा असि
देव आ मर्त्येष्वा । त्वं यज्ञेष्वीड्य इत्यग्निर्वै देवानां ब्रतपतिस्तमेवैतदुपधावति तथास्य
तन्नाब्रत्यं कृतं भवति तथा ब्रतं न प्रमिनात्येषोऽत्र प्रायश्चित्तिः ॥ २४ ॥

अथ यद्यस्मै दीक्षितायाहरेयुवासो वा गां वा तदभिमन्त्रयेत रास्वेयत्सोमा भूयो भरेति
सोमो ह वा अस्मा एतद्युते यदस्मै सोमेन यक्ष्यमाणायाहरन्ति तस्मादाह रास्वेयत्सोमेत्या
भूयो भरेत्या नो भूयो भरेत्येवैतदाह देवो नः सविता वसोर्दाता वस्वदादिति सविता वै
देवानां प्रसविता तथो हास्मा एतत्सवितुप्रसूतमेव दानाय भवति ॥ २५ ॥

तं पुरास्तमेतोराह दीक्षित वाचं यच्छेति पुरोदेतोराह दीक्षित वाचं यच्छेति संततय
एवाहैवैतद्रात्रिः संतनोति रात्र्यो^{१०} पुनरहस्तं नान्यत्र चरन्तमभ्यस्तमियाद्रा^{११} त्रैहेनं
तदन्तरियान्नो^{१२} एव स्वपन्तमभ्युदियादह^{१३} उ हैनं तदन्तरियात्^{१४} त्रतिगुप्यमेवात्र नात्र
प्रायश्चित्तिरिवास्ति स नु पुरावमृथादपो वाभ्यवेयादभि चैनं वर्षेत्स्वकामिनं न हि

१०. रात्रियो B, My, T, Ne, H, P1, P2

११. अस्तमीयात् M, My, P, C

१२. अन्तरीयात् M, My, P, C

१३. अभ्युदीयात् M, My, P, C

१४. अन्तरीयात् M, My, P

तदवकल्पते युत्पुरावमृथादपो वाभ्यवेयादभि चैनं वर्षेत्स्वकामिनः^{१५} स परिह्वालं^{१६} वाचं वदति न प्रसृतां मानुषीं स युत्परिह्वालं वाचं वदति न प्रसृतां मानुषीम् ॥ २६ ॥

देवा वै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येयमेषां जितिस्ते होचुर्हन्तेदं तथा करवामहा इति यथा न इदमनभ्यारुह्यं मनुष्यैरसदिति ते यज्ञस्य रसं निर्धीय यथा मधुकृतो निर्धयेयुरेवं विदुह्य यज्ञं युपेन योपयित्वा तिरो बभूवुस्तद्यदेनेनायोपयस्तस्तस्माद्युपो नाम ॥ २७ ॥

तद्वृषीणामनुश्रुतमास तं यथा यथर्षयो यज्ञः समभरस्तथायं यज्ञः संभृतो यथो वै तद्वृषयो यज्ञः समभरत्रेवमु वा एष एतद्यज्ञः संभरति यो धीक्षते ॥ २८ ॥

स वै वागेव यज्ञः स युदेव तत्र यज्ञस्य देवैर्निर्धीतं यद्विदुग्धं तदेवैतेन हविषैतेन रसेनाप्याययति न हाप्याययेद्यत्प्रसृतां मानुषीं वाचं वदेत्स्मात्परिह्वालं वाचं वदति न प्रसृतां मानुषीम् ॥ २९ ॥

अथ यद्वीक्षितो^{१७} नाम वाचे वा एष एतद्वीक्षते^{१८} यज्ञाय हि धीक्षते यज्ञो हि वाक्स्माद्वीक्षितो नाम धीक्षितो ह वै नामैतद्यद्वीक्षित इत्याहुः ॥ ३० ॥ इति द्वितीय ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वा एतमादित्यं चरुं निर्वपति प्रायणीयः स युदेष आदित्यश्श्रुः प्रायणीयो भवति देवा ह वै यज्ञमस्यां तेनिरे ते हास्यां तन्वाना इमां यज्ञादन्तरीयुः ॥ १ ॥

सो हेयमीक्षां चक्रे हन्तैषां यज्ञं मोहयानीति य एव मयि तन्वाना मां यज्ञादन्तरगुरिति तेषां ह यज्ञं मोहयां चकार ते देवा इमामेवोपाधावन्न त्वय्येव यज्ञमत्स्महीति कथं नो यज्ञो न प्ररोचते कथं नोऽमुहदिति ॥ २ ॥

१५. कामिनं Ca, B, P

१६. See notes

१७. यद्वीक्षितो all MSS except M and My

१८. एतद्वीक्षते M, My, see notes

१. यज्ञमत्स्महीति all MSS except M and TE

सा होवाचाहमेव वो यज्ञममूहमिति होवाच यदेव मयि तन्वाना इति मां यज्ञादन्तरगत^२ तेनैव वो यज्ञममूहमिति ते मुह्मं तु भागं कल्पयतेत्यथ वो यज्ञः प्रारोचिष्यत इति तथेति होचुस्तवैव प्रायणीयं तवोदयनीयमिति तदियं वा अदितिस्तस्मादेष आदित्य एव चरुः प्रायणीयो भवत्यादित्य उदयनीयस्तत एभ्यो यज्ञः प्रारोचत तमसृजन्त तमतन्वत स यदेष आदित्यश्चरुः प्रायणीयो भवति यज्ञस्यैव दृष्टये यज्ञमेवैतेन पश्यति तं दृष्ट्वा क्रीत्वा तं सृजते तं तनुते तस्माद्ब्राह्मण एष आदित्यश्चरुः प्रायणीयो भवति तत्रिसुसमेव हविरासीदनिष्ठा देवता ॥ ३ ॥

अथैभ्यः पथ्या स्वस्तिः प्रारोचत तमयजन्वाग्वै पथ्या स्वस्तिर्यज्ञ उ वै वाक्तद्यज्ञ—मपश्यस्तमसृजन्त तमतन्वत ॥ ४ ॥

अथैभ्योऽग्निः प्रारोचत तमयजस्ततो यदाग्नेयं यज्ञ आसीत्तदपश्यन्यद्वौ शुष्कं तदाग्नेयं यदग्निदाह्यं तदसृजन्त तदतन्वत ॥ ५ ॥

अथैभ्यः सोमः प्रारोचत तमयजस्ततो यत्सौम्यं यज्ञ आसीत्तदपश्यन्यद्वा आद्रं तत्सौम्यं तदसृजन्त तदतन्वत ॥ ६ ॥

अथैभ्यः सविता प्रारोचत तमयजस्ततो यत्सावित्रं यज्ञ आसीत्तदपश्यन्यशक्वो वै सावित्रा यज्ञ उ वै पश्वस्तद्यज्ञमपश्यस्तदसृजन्त तदतन्वत ॥ ७ ॥

अथादितिमयजस्तत एभ्यो यज्ञः प्रारोचत तमसृजन्त तमतन्वत ॥ ८ ॥

ता वा एताः पञ्च देवता यजति पाङ्को वै स यज्ञो मुग्धु आसीत्तमेताभिरेव पञ्चभिः प्राजानन्यञ्चर्तवो मुग्धा आसस्तानेताभिरेव पञ्चभिः प्राजानन्यञ्च दिशो मुग्धा आसस्ता एताभिरेव पञ्चभिः प्राजानन् ॥ ९ ॥

उदीर्चीं पथ्यया स्वस्त्या वाग्वै पथ्या स्वस्तिस्तस्मादत्रौत्तरा है वाग्वदतीत्याहुः कुरुपञ्चालेषु कुरुमहावृषेष्वित्येताः हि तया दिशं प्राजानन्नेषा हि तस्या दिक्प्रज्ञाता ॥ १० ॥

२. See notes

३. See notes

४. कुरुमहाविषेषु Ca, कुरुमहविषेषु M, My, T, Ne

प्राचीमग्निना तस्मादग्निं पश्चात्प्राञ्चमुद्भृत्योपासत एताः हि तेन दिशं प्राजानन्नेषा हि तस्य दिक्प्रज्ञाता ॥ ११ ॥

दक्षिणाऽ^५ सोमेन तस्मादाहुः पितृदेवत्यः सोम इति तस्मात्^६ दक्षिणा परिवहन्त्येताः हि तेन दिशं प्राजानन्नेषा हि तस्य दिक्प्रज्ञाता ॥ १२ ॥

प्रतीचीः सवित्रैष वाव सविता य एष तपति तस्मादेष एतामेवाहरहर्दिशमेत्येताः हि तेन दिशं प्राजानन्नेषा हि तस्य दिक्प्रज्ञाता ॥ १३ ॥

ऊर्ध्वार्मदित्येयं वा अदितिस्तस्मादस्या ऊर्ध्वा ओषधयो वनस्पतय इमाः प्रजावर्धन्त एताऽह्येतया दिशं प्राजानन्नेषाह्येतस्या दिक्प्रज्ञाता ॥ १४ ॥

बाहू वै यज्ञस्य प्रायणीयोदयनीये शिर आतिथ्यं तस्मादेते हविषी अभित आतिथ्यं भवत उभयतो हीमौ शिरो बाहू स यत्पञ्च प्रायणीये देवता यजति पञ्चोदयनीये तस्माद्विमाः पञ्चाङ्गुलयः पञ्चो इमाः ॥ १५ ॥

तदाहुर्यदेव प्रायणीये कुर्यादिति तदुदयनीये स्यादिति तदेव मेक्षणं प्रयुत्य निदध्यादिति तथैवानिर्णिकाऽ स्थालीं निदध्यादिति तदेव बर्हिः संन्ह्या निदध्यादिति त एवत्विजः स्युरिति तुत्सदृकरोतीति तस्मादिमौ सदृशौ बाहू तस्मात्सरूपाविति तदु तथा न कुर्यादभ्यादध्यादेव मेक्षणं निर्णेनिज्यात्स्थालीं यद्यु कामयेताप्यन्यैव स्थाली स्यादभ्यादध्याद्विर्यदित ऋत्विजोऽविप्रेताः स्युस्त एव स्युर्यद्युते विप्रेताः स्युरप्यन्य एव स्युर्यद्वाव स एव यज्ञो भवति ता देवता यजति तदेव सदृकरोति तस्मादेवेमौ सदृशौ बाहू तस्मात्सरूपौ तच्छुच्यन्तं भवति बाहू वै यज्ञस्य प्रायणीयोदयनीये पूर्वार्धं उ वै बाहू पूर्वार्धमेवैतद्वज्ञस्याभिसङ्स्करोति ॥ १६ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

५. दक्षिणा M, My, T, P

६. तं सोमेन दक्षिणा M

चतुर्थं ब्राह्मणम्

दिवि ह वै सोम आसाथेहूं देवास्तेैः देवा ऐच्छन्ना नः सोमो गच्छेदिति तेना गतेनेहूं यजेमहीति तत एते माये असृजन्त सुपर्णीं च कद्रुं च वाग्वै सुपर्णीयं कद्रूस्तदु तत्सौपर्णीकाद्रवामितिैः धिष्यानां ब्राह्मणे व्याख्यायते यथा यथा तदासीत्तत एध्यो गायत्री सोममच्छापतत्स्या आहरन्त्या विश्वावसुर्गन्ध्यर्वोऽन्तरा परिमुमोष ॥ १ ॥

ते होचुर्देवाः प्र वै परस्तात्सोमोऽच्योष्टेति तमन्तरा गन्धर्वाः पर्यमोषिषुरुपजानीत यथा नः स आगच्छादिति ॥ २ ॥

ते होचुर्योषित्कामा वै गन्धर्वाइति वाचमेवैभ्यः प्रहिणवाम सैव न एनमागमयिष्यतीति ते ह वाचं प्रजिष्युः सा हैनान्त्सह सोमेनाजगाम तामु ह गन्धर्वा अन्वाजगमुः ॥ ३ ॥

ते होचुर्युष्माकं सोम इत्यस्माकं वाग्यया नोऽक्रैष्टेति त उ होचुरिहोैः चेदागमदितिै मैव न एनाऽसुहसेव निसृज्यै नैष विह्वयामहा एवैनामिति तथेति तां व्यह्वयन्त तस्यै ह गन्धर्वा यज्ञमेव वेदं प्रोचिर इत्थं यज्ञं विद्येत्थं विद्य वीर्यवन्तः स्म इत्यथ ह देवा विदां चक्रुर्मोघा वै स्त्रिय इति ते ह वीणामेव सृष्टा वीणां जनयित्वा तया हास्यै निजगुरित्थं वै वयं तुभ्यं निगास्याम इत्थं त्वा प्रमादयिष्यामहेॽस्मानेवोपावर्तस्वेति सा तदुपावर्त सा वै सा तन्मोघमुपावर्तत या नृत्यं गीतं स्तुवतः शः सतस्तस्माद्य एव मोघसःहितो यो नृत्यति यो गायति तत्रैव योषा निमिक्षतमा एव॒ह्यग्रे वागुपावर्तत यामनु योषाः ॥ ४ ॥

तदुभयं देवेष्वासीद्वाक्व सोमश्च स यत्सोमं क्रीणात्यागतय एवागतेन सोमेन यजा इति तस्माद्वाक्व सोमं क्रीणाति ॥ ५ ॥

तद्यद्ध्ववायामाज्यं भवति तच्चतुर्जुलां विगृह्णात्यथ बर्हिषा हिरण्यं प्रबध्यावदधाति समानजन्म वा एतद्यत्पयश्च हिरण्यं चाग्रेह्येवोभ्यरं रेतः कृत्स्नेन पयसा जुहवानीति तस्माद्धिरण्यमवदधाति ॥ ६ ॥

१. ते ह देवा M

२. सौपर्णीकाद्रवं M, My, T, Ne

३. होचुर्हीचेदागमत् My, B, C, Ne, T

४. निसृज्य M

५. नृत्यं M

सोऽवदधात्येषा ते शुक्र तनुरेतद्वर्च इति वृचो ह्येतद्यद्विद्विरण्यं तया संभवेति तया संपूर्च्यस्वेत्यैवैतदाह भ्राजं गच्छेति सोमो वै भ्राट्सोमं गच्छ यस्मैत्वा प्रहिण्म इत्यैवैतदाह यदाह भ्राजं गच्छेति ॥ ७ ॥

अथ जुहोति स यज्ञुहोत्यैतद्वा एनामेतत्प्रहिणोति यथैनामदो देवाः प्राहिण्वन्वाग्वा एषा निदानेन यत्सोमक्रयणी तामेतयाहुत्या प्रीणाति प्रीतया सोमं क्रीणानीति तस्माद्वाव जुहोति ॥ ८ ॥

स जुहोति जुरसीत्येतद्वा वा एकं वाचो नाम यज्ञूरिति तस्मादाह जुरसीति धृता मनसेति मनसा हि वाग्धृता मनो हीदं पुरस्ताद्वाचश्चरति वदेतन्मैतद्वादीरित्यलग्लः ह्यभक्तं वाग्वदेव्यन्मनो न स्यात्समादाह धृता मनसेति जुष्टा विष्णव इति सोमो वै विष्णुर्जुष्टा सोमाय यस्मै त्वा प्रहिण्म इत्यैवैतदाह यदाह जुष्टा विष्णव इति तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसव इति सत्यप्रसवा न एधि सोमं नोऽच्छेहीत्यैवैतदाह तनुयन्त्रमशीय स्वाहेति यज्ञस्योदुचमशीयेत्यैवैतदाह यज्ञस्योदुचमशीयेति हि स कामयते यो दीक्षते तस्मादाह तनुयन्त्रमशीय स्वाहेति ॥ ९ ॥

अथहिण्यमुद्धरतिस यद्वापि हिरण्यमहोष्यत्पराग्वैव मनुष्येभ्यो हिरण्यमभविष्यत्स यद्विष्यमुद्धरति तस्माद्विदं मनुष्येषु हिरण्यम् ॥ १० ॥

स उद्धरति चन्द्रमसि शुक्रमस्यमुतमसि वैश्वदेवमसीति कृत्स्नैवैतत्पयसा हुत्वा यदेवैतद्विवति तदेनलक्षरोति चन्द्रः ह्येतच्छुक्रः ह्येतदमृतः ह्येतद्वैश्वदेवमसीति वैश्वदेवः ह्येतत् ॥ ११ ॥

अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाहेहि यजमानेति तत्पुरस्तात्सोमक्रयण्युपतिष्ठते प्रत्यस्यन्ति द्वारं तामाहुरुदीचीमतिविच्छायतेति तामुदीचीमतिविच्छमानामभिमन्त्रयते स यदेनामभिमन्त्रयते प्रहितां वैवैनामेतत्सर्ती भ्युः प्रहिणुतो वाग्वा एषा निदानेन यत्सोमक्रयणी तामेतयाहुत्या प्रीत्वैतद्वैवैनामेतत्प्रथमं प्रहिणोति यथैनामदो देवाः प्राहिण्वन् ॥ १२ ॥

सोऽभिमन्त्रयते चिदसि मनासीति मनसो वै चित्तमनु वाग्वदति तस्मादाह चिदसि मनासीति धीरसीति वाग्वै धीर्वचा हि धिया मनुष्या जीवन्त्यनूकेन ब्रह्मणा प्रकामोद्देन तस्मादाह धीरसीति दक्षिणासीति वाग्वै दक्षिणा वाचा हि दक्षिणं ददाति तस्मादाह दक्षिणासीति क्षत्रियासि यज्ञियासीति क्षत्रिया ह्येषा यज्ञिया ह्येषादितिरस्युभयतः शीष्णीति यद्विपर्युसं वाचा वृदति युदेव पूर्वं तदपरं यदपरं तत्पूर्वं तस्मादाहोभयतः शीष्णीति ॥ १३ ॥

सा नः सुप्राची सुप्रतीची भवेति सुप्राची न एधि सोमं नोऽच्छेहीत्यैतदाह सुप्रतीची भवेति सुप्रतीची न एहि सोमं न आहरत्यैतदाह यदाह सा नः सुप्राची सुप्रतीची भवेति ॥ १४ ॥

मित्रस्त्वा पदि बध्नीतामिति न वा एतामभिदधति वरुण्या हि रज्जुरुणो हैनां गृह्णीयाद्यदभिहिता स्यादयतो वै स्याद्यनभिहिता स्यादेतदु वा अवरुण्यं यन्मैत्रं तथाह यथा^७ भवति तथो एनां वरुणो न गृह्णाति तस्मादाह मित्रस्त्वा पदि बध्नीतामिति ॥ १५ ॥

पूषाध्वनस्पात्वितीयं वै पूषेमामेवास्मा एतद्ध्वनि गोसारं करोति तस्य हि नार्तिरस्ति न द्वला यमियमध्वनोपायति तस्मादाह पूषाध्वनस्पात्विति ॥ १६ ॥

इन्द्रायाध्यक्षायेति स्वध्यक्षासदिति तस्मादाहेन्द्रायाध्यक्षायेत्यनु त्वा माता मन्यतामनु पितेति मातुश्च हि पितुश्च संभवत्यनु भ्राता संगभ्येऽनु सुखा संयूथ्य इति यदस्या जन्म तेनानुमतया सोमं क्रीणानीति ॥ १७ ॥

सा देवि देवमच्छेहीति देवी ह्येषैतदेवमच्छैति यद्वागिन्द्राय सोमं तस्मादाह सा देवि देवमच्छेहीतीन्द्राय सोममितीन्द्रो यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय सोममिति ॥ १८ ॥

७. यता Ca (perhaps writing mistake)

रुद्रस्त्वा वर्तयत्विति रुद्रो वा आसामीष्टे तः हि पश्वो नातियन्ति तथा नात्येति
तस्मादाह रुद्रस्त्वा वर्तयत्विति ॥ १९ ॥

स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति स्वस्ति नः सोमेन सह पुनरागच्छेत्येवैतदाहैतद्वा
एनामेतत्प्राहैषीद्यैनामदो देवाः प्राहिणवन्त्सा यथा सा सह सोमेनागच्छेदेवमेतद्वति तां
यथा तदेवा व्यहृयन्त गन्धवैरेवमेनामेतद्यजमानो विहृयते सा यथा देवानुपावर्तत गन्धवैरेभ्य
एवमेतद्यजमानमुपावर्तते उदीची वै मनुष्याणां दिक्सा यजमानस्य सा यदस्य स्वां
दिशमुपावर्तते तद्यजमानमुपावर्तते तत्स्वायामेवैनामेतदिशि वृक्षे ॥ २० ॥ इति चतुर्थं
ब्राह्मणम् ॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै पदान्येवानुनिक्रामति स यत्पदान्यनुनिक्रामति वृद्ध एवैनां तत्स सपदान्यनुनिक्रामति यत्र वै वाचः प्रजातानि छन्दाःसि सपदा वै शब्दरी पराधर्या छन्दसां तस्मादेतानि सपदान्यनुनिक्रामति स वै वाच एव रूपेणानुनिक्रामति ॥ १ ॥

सोऽनुनिक्रामति वस्व्यस्यदितिरस्यादित्यासीति वाचमेवैतदाह रुद्रासि चन्द्रासीति वाचमेवैतदाह ब्रुहस्पतिष्ठा सुप्ते रम्णात्विति ब्रह्म वै ब्रुहस्पतिर्यज्ञ उ वै सुप्तं ब्रह्म त्वा यज्ञ साधौ रमयत्वित्यैवैतदाह रुद्रो वसुभिराचक इति रुद्रो वा आसामीष्टे तः हि पश्वो नातियन्ति तथा नात्येति तस्मादाह रुद्रो वसुभिराचक इति ॥ २ ॥

अथ पदमभिजुहोति वज्रो वा आज्यः स्तृणुत एवैनां तत्तां स्तृत्वा स्वीकुरुते तस्मात्पदमभिजुहोति हिरण्यमुपास्य न वा अनग्रावाहुतिर्हूयतेऽग्नेरु वा एतद्रेतो यद्विरण्य तथास्यैषाग्निमत्याहुतिर्हुता भवति ॥ ३ ॥

स जुहोत्यदित्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मीतीयं वा अदितिरस्या वा एतदुपरिष्ठाजुहोत्युपरिष्ठाद्ययं मूर्धा तस्मादाहादित्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मीति देवयजने पृथिव्या इति देवयजने होतत्पृथिव्या जुहोतीलायास्पदमसीति गौर्बा इला तस्या एतत्पदं तस्मादाहेलायास्पदमसीति धृतवत्स्वाहेति धृतवद्धि भवति प्रदाय सुचमुपोद्धृत्य^१ हिरण्यः स्पयेन परिलिखति वज्रो वै स्पयो वज्रेणैवैनामेतस्मन्तं परिगृह्णाति तथा नात्येति ॥ ४ ॥

स परिलिखत्यस्मे रमस्वेति यजमानायैवैतदाहाथ स्थाल्यां वा चमसे वावपत्यस्मे ते बन्धुरिति यजमानायैवैतदाह ॥ ५ ॥

१. सुचमपोद्धृत्य Ca

अथ तत्राप उपनिनयति यदेवास्याः परिलिखन्तो वोलिखन्तो वा वि वा लिशन्ति क्षिण्वन्ति वापो वै भेषजं शान्तिस्तदद्धिः शान्त्या शमयति तदद्धिः सुंदधाति ॥ ६ ॥

अथ यजमानाय प्रयच्छति त्वे राय इति पशवो वै रायस्त्वयि पशव इत्येवैतदाहास्मे राय इति यजमानः प्रतिगृहाति पशवो वै रायो मयि पशव इत्येवैतदाह मा वयः रायस्योषेण वियोष्येत्यात्मानमभिमृशति तथो अध्वर्युरात्मानं पशुभ्यो नान्तरेति ॥ ७ ॥

अथ सोमक्रयण्याः पदं पत्न्ये प्रयच्छन्ति गृहा वै पत्नी पशवो वै सोमक्रयण्याः पदं गृहेष्वेवैतत्पशून्मृतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

स प्रयच्छति तोतो राय इति पशवो वै रायस्त्वयि त्वयि पशव इत्येवैतदाह ॥ ९ ॥

अथ सोमक्रयण्याः पत्नीः संख्यापयति सोमो वा एषा भवति यया सोमं क्रीणन्ति वृषा वै सोमो योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ १० ॥

स संख्यापयति समख्ये देव्या धिया सं दक्षिणयोरुचक्षसा । मा म आयुः प्रमोषीर्मो अहं तव वीरान्विदेय तव देवि संदृशीत्याशिष मेवैतदाशास्ते वीरान्पुत्रान्विदेय तव संदृशीति ॥ ११ ॥

सा या बधुः पिङ्गाक्षी सा सोमक्रयणीन्द्राविष्णू वै यत्र त्रेधा सहस्रं व्यैरयेतां तदेकात्यशिष्यत तस्मादप्येतर्हि यत्रेधा सहस्रं व्याकुरुरैकेवातिशिष्येत तां त्रेधा व्याकुरुतां त्रेधा प्राजनयताम् ॥ १२ ॥

तस्मादप्येतदुषिणाभ्यनूकमुमा जिग्यथुर्न पराजयेथे न पराजिये कतरश्वनैनोः इन्द्रश विष्णो यदपस्पृथेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथामिति ॥ १३ ॥

सा या बधुः पिङ्गाक्षी तां सोमक्रयणीमथ या रोहिण्यश्येताक्षी तां वार्त्रब्रीं यां क्षत्रियाय संग्रामं जिग्युषे वार्त्रब्रीमुदजन्त्यथैया रोहिणीश्येताक्षी तां पितृलोकं यतेऽनुस्तरणीं

२. व्यकुरुतां TE, P1, T1

३. उद्जयन्त्यथ TE

४. जितेऽनुस्तरणीं TE

तस्माद्यैव बभ्रुः पिङ्गाक्षी सा स्यात्सा हि सोमक्रयणी यद्यु तां न विन्देयुरपि यारुणा सा स्यात्तद्यस्या नेदीयो रूपं यद्यु तां न विन्देयुरपि या रोहिण्यश्येताक्षी सा स्याच्छ्येताक्ष्यास्त्वाशां^५ नेयात्साप्रवीता स्याद्वाग्वा एषा निदानेन यत्सोमक्रयण्ययातयामा वै वाग्यातयामो वा एषा भवति याप्रवीतानुपार्षकर्णकाणाकूटावण्डाश्रीणाससशफैकरूपा सा ह्यातयामा भवति ॥ १४ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै पाणी अवनिज्यास्याऽ हिरण्यं बधीते स यदस्याऽ हिरण्यं बधीते द्वयं वा इदं न वृतीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च ततः सत्यं देवा अनृतं मनुष्या अग्रेरुवा एतद्रेतो यद्भुरण्यः सत्येनाऽशुनुपस्पृशानीति सत्येन सोमं पराहणानीति तस्मादस्याऽ हिरण्यं बधीते ॥ १ ॥

अथाह सोमोपनहनमाहर सोमपर्याणहनमाहरोषीषमाहरेति तद्यदेव शोभनतमं तत्सोमोपनहनः स्याद्वासो ह्यस्यैतद्वत्ति स यो हैतच्छोभनतमं कुरुते शोभते हैव सोऽथ यो हैतद्यदेव किञ्च कुरुते तथा हैव भवति तस्माद्यदेव शोभनतमं तत्सोमोपनहनः स्यात् ॥ २ ॥

स यद्युहोष्णीषं विन्देयुः स एव स्याद्युष्णीषं न विन्देयुः सोमपर्याणहनस्यैव पूर्वार्धमवकृत्य तदुष्णीषभाजनः स्यात्तदध्वर्युर्वा यजमानो वादत्ते ॥ ३ ॥

तौ प्राञ्छी जपन्तावित एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते त्रैष्टुभो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते जागतो भाग इति मे सोमाय ब्रूताच्छन्दोमानानाऽ सुप्राज्यं गच्छतादिति मे सोमाय ब्रूतादिति ॥ ४ ॥

तौ यदेवं जपन्तावित एकं वा एष भागं क्रीयमाणोऽभिक्रीयते^१ यत्सोमश्छन्दसामेव साम्राज्यं छन्दसां राज्यं तस्मा एवैतत्पुरस्तान्निवेदयति छन्दसां वै त्वा साम्राज्याय क्रीणामि छन्दसां राज्याय न वधायेतिष्ठन्ति ह्येनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तथा रातमनाक्रयाय^२ भवति ॥ ५ ॥

अथ जघनेन जान्वकण उपविशत्यास्माकोऽसीत्यागतो ह्येनं भवति यमागतमद्वका क्रेष्टन्भवति तस्मादाहास्माकोऽसीति शुक्रस्ते ग्रह्य इति शुक्रः ह्यस्माद्गुहं ग्रहीष्टन्भवति विचितस्त्वा विचिन्वन्त्विति कृत्स्नमेवैनं तत्करोति कृत्स्नतायै ॥ ६ ॥

तद्वैके यान्यौषधिरापन्ना भवति तामपास्यन्ते^३ तदेनं कृत्स्नं कुर्म इति वदन्तस्तु तथा न कुर्यात्क्षत्रं वै सोमो विशोऽन्या ओषधयो यथा वै ग्रस्तमेवमेतस्यैतद्ववति यात्रान्यौषधिरापन्ना भवति स यथा ग्रस्तमाच्छिद्यापास्येदेवः ह तत्स्माद्वेतद्यजुरेव जपेत्तदेवैनं कृत्स्नं करोति ॥ ७ ॥

अथ सोमोपनहनं द्विगुणं वा चतुर्गुणं वा कृत्वा प्रागदशं वोदगदशं वोपस्तीर्य तस्मिन्नेन मिमीते स यदेनं मिमीते तस्माद्वियं मनुष्येषु मात्रा युक्तौष्ठो युक्तुमभी येयं का च मनुष्येषु मात्रा ॥ ८ ॥

सावित्र्या मिमीते सविता वै देवानां प्रसविता सवितुप्रसूत एवैतन्मिमीतेऽतिछन्दसैषा वै सर्वाणि छन्दाः सि यद्वितच्छन्दाः सर्वैर्मे छन्दोभिर्मितोऽसदिति ॥ ९ ॥

स मिमीतेऽभि त्यं देवः सवितारमोण्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवः रत्नधामभिं प्रियं मतिं कविम् । ऊर्ध्वा यस्यामूर्तिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुकृतुः कृपा स्वरिति ॥ १० ॥

१. See notes

२. रातमना: Ca, see notes

३. तामपास्यन्तेदेवं TE, T

एत्यैव सुर्वाभिरेतया चतसुभिरेतया तिसुभिरेतया द्वाभ्यामेत्यैकयैतया पुनरेकयैतया
द्वाभ्यामेतया तिसुभिरेतया चतसुभिरेतया सुर्वाभिरथाप्यञ्जलिनावपति ॥ ११ ॥

स यदुदाचं न्याचं मिमीते विराजमेवैतत्पुराचीं चार्वाचीं च युनकिः सा पराची
देवेभ्यो यज्ञं वहत्यर्वाची मनुष्यानवति ॥ १२ ॥

अथ यद्वेवोदाचं न्याचं मिमीते इमा एवैतदङ्गलीर्नानावीर्याः करोति तस्माद्विमा
अङ्गुलयो नानावीर्यास्तस्मादप्येकयार्थं कुरुतेऽथो द्वाभ्याम् ॥ १३ ॥

अथ यद्वेवोदाचं न्याचं मिमीते तस्माद्विमा असङ्खिष्टा अङ्गुलयः स वै दश कृत्वो
मिमीते दशाक्षरा वै विराद्विवरालु वै यज्ञे विराजमेवैतद्यज्ञमभिसंपादयति ॥ १४ ॥

अथ समुत्पार्योपनहाति प्रजाभ्यस्वेति प्रजाभ्यो होनमेतत्स यदुपनद्वस्योपेनितमिव
भवति तस्माच्छुरश्चांसौ चान्तरेणोपेनितमिव ॥ १५ ॥

अथाकाशमिव करोति प्रजास्त्वानुप्राणन्त्वत्यपिदधातीव वा एतत्प्राणं यत्समायच्छति
प्राणमेवैतदुत्सृजति तेनैनमुत्सृष्टेन प्राणेनेमाः प्रजा अनुप्राणन्ति तस्मादाह प्रजास्त्वानु-
प्राणन्त्वति ॥ १६ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

तं वै पणत एव स यदेनं पणते तस्माद्विदः सकृत्सर्वं पण्यं तं वै पृष्ठा पणते
सोमविक्रयिन्क्रयस्ते सोमाः^१ इति क्रय्य इत्याह तं वै ते क्रीणानीति क्रीणीहीत्याह
कलया ते क्रीणानीति ॥ १ ॥

स आह सोमविक्रयी भूयो वा अतः सोमो राजार्हतीति भूयो वा अतः सोमो राजार्हति
महाऽस्तु गोर्महिमेत्यध्ययुग्मोर्वे प्रतिधुक्तस्याः शृतं तस्या दधि तस्या आतञ्चनं तस्या
आमिक्षा तस्या वाजिनं तस्या नवनीतं तस्या घृतं तस्या शुरस्तस्यामस्तु ॥ २ ॥

४. चायुनकि V 1

१. सोमी राजा इति TE, PI, P2, T

शफेन ते क्रीणानीति भूयो वा अतः सोमो राजार्हतीत्येवाह सोमविक्रयी भूयो वा अतः सोमो राजार्हति महाऽस्त्वेव गोर्महिमेत्येवाध्वयुरितान्येव प्रतिसंख्यायाह पदा तेऽधेन ते गुवा ते क्रीणानीति क्रीतः सोमो राजेत्याह वृयाऽसि संपश्येति ॥ ३ ॥

स संपश्यति चन्द्रं छागा वस्त्रं धेनुर्मिथुनौ गावावन्यास्तिस्त इति स युदर्वाक्प्राहाथ परः संपादयति तस्मादपीदं मानुषेऽवगेवाग्रे प्राहुरथ परः संपादयति स यद्बूयो वा अतः सोमो राजार्हतीत्येतावदेव सोमविक्रयाहाथैतात्रसानेतानि वीर्याणि गोरध्वयुः संपश्यति महितो वै सोमो देवो हि स गामेवैतन्महयत्येतात्रसानेतानि वीर्याणि विद्वानस्याः क्रीणात्विति स वै पञ्च कृत्वः पणते संवत्सरसंमितो यज्ञः पञ्चतर्वः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्रोति तस्मात्पञ्च कृत्वः पणते ॥ ४ ॥

अथैनः हिरण्येन क्रीणाति चन्द्रं त्वा चन्द्रेण क्रीणामीति चन्द्रः ह्येनमेतच्चन्द्रेण क्रीणाति यत्सोमः हिरण्येन शुक्रः शुक्रेणेति शुक्रः ह्येनमेतच्छुक्रेण क्रीणाति यत्सोमः हिरण्येनामुतममृतः^२ ह्येनमेतदमृतेन क्रीणाति यत्सोमः हिरण्येन ॥ ५ ॥

अथ पुनरपादते सम्मे ते गोरित्यस्मे ते चन्द्राणीति न्यस्यति तद्युदेवास्य शुक्रं तदस्मिन्दधात्यथास्यैतच्छुरीरेणैव क्रीणाति तस्मादाहास्मे ते चन्द्राणीति ॥ ६ ॥

अथैनमज्यावाग्ग्रीवया पणते तपसस्तनुरसीति तपसो ह वा अस्वैषा संभूता तस्मादाह तपसस्तनुरसीति प्रजापतेर्वर्णं इति यन्त्रिः संवत्सरस्य विजायते तेन प्रजापतेर्वर्णः परमेण पशुना क्रीयस इति यन्त्रिः संवत्सरस्य विजायते तेन परमः पशुः सहस्रपोषं पुषेयमित्याशिषमेवैतदाशास्ते भूमा वै सहस्रपोषो भूमो वै श्रीराशिषमेवैतदाशास्ते श्रियं गच्छेयमिति तस्मादाहं सहस्रपोषं पुषेयमिति ॥ ७ ॥

स युदजां प्रदाय सोममादत्ते यदेनमज्यैव प्रच्यावयति तस्माद्वैषाजा नामाजा ह वै नामैतद्युदजेत्याहुस्तस्मादजां प्रदाय सोममादत्ते ॥ ८ ॥

स आदत्ते मित्रो न एहि सुमित्रध इत्यहिःसत्रः शिव एधीत्यैवैतदाह यदाह मित्रो न एहि सुमित्रध इतीन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमितीन्द्रो यजमानस्तस्यैतदक्षिण ऊरावासादयति तस्मादाहे न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्युशनुशन्तमिति प्रियः प्रियमित्यैवैतदाह यदाहोशनुशन्तमिति स्योनः स्योनमिति शिवः शिवमित्यैवैतदाह ॥ ९ ॥

अथ शिरोऽपोणुते गर्भो वा एष भवति यो दीक्षते स एतं यज्ञमजीजनत्सु एष गर्भो भवत्या सुत्यायास्तस्मात्परिवृत इव भवति तिर इव हि गर्भो जायते यजमानस्तस्माच्छरोऽपोणुते ॥ १० ॥

शिरोऽपावृत्य जपति स्वान भ्राजाङ्गारे बभारे हस्त सुहस्त कृशानो । एते वः सोमक्रयणास्ताक्रक्षध्वं मा वो दमन्त्रित्येतेषां ह वा एते भाजनेन य एते गन्धर्वाः सोमपाला धिष्या एतान्यु वै तेषां नामानि तेभ्य एवैनानेतदनुदिशति तथो तेषामनृणो भवति ॥ ११ ॥

अथ जपति परि माग्रे दुश्शरिताद्वाधस्वा मा सुचरिते भजेत्यासीनं वा एनमेतत्सोम आगच्छति स आगत उपोत्तिष्ठति तत्त्वमिथ्याकरोति ब्रतं प्रमिनाति यदासीनमागच्छत्यागत उपोत्तिष्ठत्यग्निवै देवानां ब्रतपतिस्तमैवैतदुपधावति तथास्य तत्र मिथ्याकृतं भवति तथा ब्रतं न प्रमिनाति परि माग्रे दुश्शरिताद्वाधस्वेति नात्र तिरोहितमिवास्त्या मा सुचरिते भजेत्या मा साधौ भजेत्यैवैतदाहोदायुषा स्वायुषोदस्थाममृतां अन्वित्यमृतो वै सोमस्तमेतदनुत्तिष्ठति तस्य नार्तिन् ह्लला भवति य एतममृतं सोममनृतिष्ठति ॥ १२ ॥

अथ जपति प्रति पन्थामपद्महि स्वस्तिगामनेहसमित्येतस्माद्वै देवा बिभयां चक्रुर्यन्ति इममन्तरा नाष्टा रक्षांसि न हन्त्युरिति त एतेन स्वस्त्यत्यायस्तथो वा एष एतेन स्वस्त्यत्येति प्रति पन्थामपद्महि स्वस्तिगामनेहसमिति नात्र तिरोहितमिवास्ति येन विश्वाः परिद्विषो वृणक्तिविन्दते वस्त्रितयेन विश्वानाष्टाः परिवृणक्तिश्रेय इदमभिगच्छतीत्यैवैतदाह

तं वा इति पाणिना हरन्त्यथानसा परिवहन्ति महयत्यैवैनं तद्वीर्यमेवास्मिन्दधाति यज्ञमु वा
अनु प्रजास्तस्माच्छुरसा बीजमध्यवहरन्त्यनसोदावहन्ति ॥ १३ ॥

स यदेनमपामन्ते क्रीणात्यापो वा अस्य रसः सरसमेवैनं तत्क्रीणात्यथ यदेन
हिरण्येन क्रीणाति सशुक्रमेवैनं तत्क्रीणात्यथ यदेनमज्या क्रीणाति सतपसमेवैनं तत्क्रीणात्यथ
यदेन वाससा क्रीणाति त्वग्वा अस्य वासः सत्वचमेवैनं तत्क्रीणात्यथ यदेन धेन्वा
क्रीणाति साशिरमेवैनं तत्क्रीणात्यथ यदेन मिथुनाभ्यां क्रीणाति समिथुनमेवैनं तत्क्रीणाति
तस्मादेता अच्युताः सोमक्रयण्यो भवन्ति तं वै दशभिरेव क्रीणाति नादशभिर्दशाक्षरो वै
विराङ्गिवरालु वै यज्ञो वैराजः सोमो विराजमेवैत्यज्ञमभिसंपादयत्यपीढौ पुरा क्रय इति
हैकेऽनद्वाहं वान्यं वा गां प्रयच्छन्ति ॥ १४ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वै कृष्णाजिनं नील आस्तुणात्युदित्यास्त्वगसीति सोऽसावेवैतस्य यजुषो
बन्धुस्तस्मिन्नाजानमासादयत्युदित्यै सद आसीदेत्यन्तरिक्षरूपमिव वा एतद्यदन इयमु वा
अदितिरियं प्रतिष्ठा तदेनमनस्यासादयन्नस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति तस्मादाहादित्यै सद
आसीदेति ॥ १ ॥

अथाभिमृशत्यस्तभ्राद द्यामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्या इत्येतस्माद्द्व
वैदेवा बिभयां चक्रुर्यन्न इममन्तरा नाष्टारक्षांसि न हन्युरिति तदेनेनेमनाँलोकानास्पृणोति
ज्यायाऽसमेनं वधात्करोति तस्य हि न हन्तास्ति येनेमे लोका आस्पृताः स्युरासीदद्विशा
भुवनानि सप्राळिति तदेनेदः सर्वमास्पृणोति ज्यायाऽसमेनं वधात्करोति तस्य हि न

हन्तास्ति येनेदः सर्वमास्पृतः स्याद्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानीति तदस्मा इदः सर्वमुकर्त्म करोत्यप्रत्युद्यामि तस्मादाह विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानीति ॥ २ ॥

अथैनं पर्यातनोति नेदेनः सर्वतो नाष्टा रक्षाःसि न^२ हिन्सन्निति तिर इव वै देवा मनुष्येभ्यास्ति इवैत्तल्करोति गर्भो वा एष भवत्या सुत्यायास्ति इव वै गर्भस्तस्मात्पर्यातनोति ॥ ३ ॥

स पर्यातनोति वनेषु व्यन्तरिक्षं ततानेति वनेषु हीदमेषु वृक्षाग्रेष्वन्तरिक्षं विततं तस्मादाह वनेषु व्यन्तरिक्षं ततानेति वाजमर्वत्सु पय उस्त्रियास्त्रिति पुमाःसो वा अर्वनो वीर्य वाजः पुरुषो^३ वीर्यमित्येवैतदाह यदाह वाजमर्वत्स्विति पय उस्त्रियास्त्रिति पय उ हीदमुस्त्रियासु हत्सु क्रतुं वरुणो विक्ष्वाग्रेमिति हत्सु ह्ययं क्रतुरासां प्रजानां मनोजवः प्रविष्टस्तस्मादाह हत्सु क्रतुमिति वरुणो विक्ष्वग्रिमिति विक्षु ह्ययमप्तिरासु प्रजासु प्रविष्टे दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति दिवि ह्यसौ सूर्यो हितः सोममद्रावित्यद्रिषु ह्ययमेषु गिरिषु सोमो हितस्तस्मादाह सोममद्राविति ॥ ४ ॥

अथ यदि द्वे कृष्णाजिने भवतस्तयोरन्यतरत्पुरस्तात्प्रत्यानह्यति यद्युक्ते भवति कृष्णाजिनग्रीवा अवकृत्य प्रत्यानह्यति ॥ ५ ॥

तदभिमन्त्रयते सूर्यस्य चक्षुरारोहाग्रेरक्षणः कनीनकाम् । यत्रैतशेभिरीयसे भ्राजमानो विपश्चितेति सूर्यमेवास्यैतत्पुरस्तात्पुरोगां करोति तथो हास्य सूर्य एव पुरस्तात्राष्ट्ररक्षाःस्यपन्नन्प्रभिन्दन्तेत्यथैतमभयेऽनाष्टु निवाते वहति ॥ ६ ॥

अथोद्धते फलके भवतस्तदन्तरीषे तिष्ठन्त्सुब्रह्मण्या प्राजति को होतमहत्यभ्यारोल्हुँ^४ श्रेयान्हेषु उपाधिरोहात्स्मादधस्तिष्ठन्प्राजति पर्णशाख्या प्राजत्येषा वा अरुक्षा यत्पर्णशाखा तस्मात्पर्णशाख्या प्राजत्यथो यथाद आमावास्ये यदिह किञ्चित्सोमस्य न्यक्तं तदिहाप्यसदिति तस्मात्पर्णशाख्या प्राजति ॥ ७ ॥

२. रक्षाःसि हिन्सन्निति Ca, see notes

३. पुरुष वीर्यम् Ca, see notes

४. अभ्यारोल्हुँ TE, T, K

अथानद्वाहावाजन्ति तौ यद्युभौ वा कृष्णौ भवतोऽन्यतरे वा तद्विद्याद्वृवर्षी पर्जन्यो
भविष्यति वर्षिष्यतीत्येतदु विज्ञानम् ॥ ८ ॥

स दक्षिणमेवाग्रे युनक्त्यथ सव्यः सव्यं वा अग्रे मानुषे युनक्त्यथैवं देवता ॥ ९ ॥

तावभिमन्त्रयत उस्त्रा एतं धूर्वाहावित्युस्त्रौ ह्येतौ धूर्वाहौ ह्येतौ युज्ञेथामनश्च
इत्यनार्तावित्येवैतदाह यदाहानश्च इत्यवीरहणावित्यपापकृतावित्येवैतदाह ब्रह्मचोदनाविति
ब्रह्मचोदनौ ह्येतौ स्वस्ति यजमानस्य गृहान्गच्छतमिति नेदेनमन्तरा⁴ नाष्टा रक्षाःसि
हिन्सन्निति ॥ १० ॥

अथाह सोमाय प्रोह्यमणायानुब्रूहीति पर्युह्यमाणायेति वान्वाह होता वाचयत्यध्यर्थं भ्रंते
मेऽसि प्रच्यवस्व भुवस्पत इत्येष वा एतस्य भद्रो भवति तस्मादेष न राजानं च
नाद्रियतेऽथो पुर्वो राज्ञोऽभिवदति तथास्यैष एव भद्रो भवति तस्मादाह भद्रो मेऽसीति
प्रच्यवस्व भुवस्पत इत्येष ह्येषां सर्वेषां भुवनानामीष्टे विश्वान्यभि धामानीत्यङ्गानि वै
धामानि सर्वाण्यभ्यङ्गानीत्येवैतदाह मा त्वा परिपरिणो विदन्मा त्वा परिपन्थिनो विदन्मा
त्वा व्रुका अघायवो विदन्निति नेदेनमन्तरा नाष्टा रक्षाःसि हिन्सन्निति श्येनो भूत्वा परापत
यजमानस्य गृहानाच्छ तत्रौ सःस्कृतमिति वय एवैनमेतद्वृतं प्रपादयत्येतद्वा ओजिष्ठं
बलिष्ठं वयसां यच्छ्येनस्तद्विरक्षाःसि नान्ववयन्ति तद्वय एवैनमेतद्वृतं प्रपादयत्यथास्येदः
शरीरमेवानसान्वावहन्ति यजमानस्य गृहानाच्छ तत्रौ सःस्कृतमिति नात्र तिरोहितमिवास्ति
॥ ११ ॥

अथ सुब्रह्मण्यामाहयति यथा येभ्यः पक्ष्यन्त्यातेभ्यो निवेदयेदा मा गच्छाथ
पक्षास्मि व इत्येवमेतद्वेवेभ्य एतं यज्ञं निवेदयति ब्रह्म वै देवान्प्रच्यावयति ब्रह्मणे
एतदेवान्प्रच्यावयत्येतं यज्ञमभित तस्मात्सुब्रह्मण्यामाहयति ॥ १२ ॥

स आहयति सुब्रह्मण्योऽसुब्रह्मण्योऽसुब्रह्मण्योऽमितीन्द्रागच्छेतीन्द्रो यज्ञस्य
देवता तस्मादाहेन्द्रागच्छेति हरिव आगच्छेत्येषवृषणश्वस्य मेने गौरावस्कन्दिन्नहल्ल्यायै
जारेति यान्येवास्य चरणानि तैरैवैनमेतत्प्रमुमोदयिषति तैरेनं प्रमोदयति कौशिक ब्राह्मण

गौतम ब्रुवाणेति शश्वद्वैतदारुणिनोपज्ञातं यद्वैतम ब्रुवाणेति देवा ब्रह्माण अगच्छते ति
तदेवाऽश्च ह्यति य उ चेमे मनुष्यदेवा ब्राह्मणः शुश्रवाऽसोऽनूचानास्तैर्हृप्यत्रार्थो भवति
ये याजयन्तीत्यहे सुत्यामागच्छते ति स यथा येभ्यः पक्ष्यन्त्स्यात्तेभ्यो निवेदयेद्
तिथिमाहरागच्छार्थं तद्वः पक्षास्मीत्येवमेतदेवेभ्य एतं यज्ञं निवेदयति ॥ १३ ॥

अथाग्रीषोमीयेण पशुना प्रतिप्रस्थाता प्रत्युपतिष्ठते ग्रीषोमौ वा एतमन्तर्जम्भमादधाते
यो दीक्षित आग्रावैष्णवं ह्यादो दीक्षणीयं हविर्भवति य उ वै विष्णुः सोमो वै स
हविर्हैनयोर्भवति तस्मादेनमग्रीषोमावन्तर्जम्भमादधाते स एतेन पशुना पशुमात्मानं
निष्क्रीणति तेन निष्क्रीतेन स्वेन सतात्मना यजते ॥ १४ ॥

स द्विरूपः स्यादिद्वदेवत्यो हि भवति स कृष्णसारङ्गः स्यात्तद्वयेनयो रूपतरं यदि
कृष्णसारङ्गं न विन्देदपि रोहितसारङ्गः स्यादिद्वरूपस्तु स्यात् ॥ १५ ॥

तद्वैक आहवनीयादुल्मुकमादाय प्रत्युपतिष्ठन्ते यमग्निरयं सोम इत्युभाभ्यां सह
सद्भ्यां निष्क्रीणीम इति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यत्र वा एतौ कव च सुन्तौ सुहैव
तस्मादुल्मुकं नाद्रियेत् ॥ १६ ॥

सोऽभिमन्त्रयते नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदृतं सपर्यत । दूरे दुशे
देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सुर्याय शःसतेति नम एवास्मा एत्या करोति
मित्रधेयमेवैनेतत्कुरुते ॥ १७ ॥

अथोपस्तभ्राति वरुणस्योत्तम्भनमसीति वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थ इति शम्ये
उद्भन्ति वरुण्यो ह्येष भवत्या सुत्यायाः ॥ १८ ॥

अथ चत्वार आसन्दीमुद्यच्छन्ति द्वौ वा अस्मै मानुषाय राज्ञ उद्यच्छतोऽथैतस्मै
चत्वारो योऽस्य सकृत्सर्वस्येष्ट औदुम्बरी भवत्यत्रं वा ऊरुदुम्बुरस्तस्मादौदुम्बरी
भवत्यधोनाभि भवत्येष हि रेतस आशयो रेतो हि सोमः ॥ १९ ॥

तामभिमृशति वरुणस्य ऋतसदन्यसीति^७ कृष्णजिनमस्तृणाति वरुणस्य
ऋतसदनीमासीदेत्यासादयति वरुण्यो ह्लेष भवत्यासुत्यायाः ॥ २० ॥

अथैनं प्रपादयति या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभुरस्तु यज्ञम् ।
गायस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्यानिति गृहा वै दुर्या अपापकृत्रः शिवः
शान्तो गृहान्प्रचरेत्यैवैतदाह तं दक्षिणेनाहवनीयं निदधति तन्नान्तरेण संचरेत् ॥ २१ ॥

तद्वैक उदपात्रमुपनिनयन्ति यथा ब्राह्मणाय वा राजे वोदक्यायोदकं याचेदेव मेतदिति
तदुत्था न कुर्यान्मानुषः ह कुर्याद्यत्तथा कुर्याद्यद्वद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं तस्मात्था न
कुर्यात् ॥ २२ ॥ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

७. ऋतसदनमसीति Ca, TE(as alternate reading)
८. वोदक्याय TE, W, H

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदातिथ्यं बाहू एव प्रायणीयोदयनीये तस्मादेते हविषी अभित आतिथ्यं भवत उभयतो हीमौ शिरो बाहू ॥ १ ॥

अथ यदातिथ्यं नामातिथिर्वा एष एतस्य गृहानभ्यागच्छति यत्सोमः क्रीतस्तस्मै यथातिथयेऽभ्यागताय ब्राह्मणाय वा राज्ञे वा महोक्षं वा महाजं वा पञ्चेत्तन्मानुषः हविर्देवानामेवमस्मा^१ एतदातिथ्यं निर्वपति तस्मादातिथ्यं नाम ॥ २ ॥

स पुर्वोऽतीत्य गृह्णीयाच्छ्रेयान्वा एष एतस्य गृहानभ्यागच्छति यत्सोमः क्रीतो यत्र वै श्रेयानभ्यागच्छति यदि वै तत्र तं नापचायन्ति क्रुध्यति वै स तत्र तथा हापचितो भवति तस्मात्पुर्वोऽतीत्य गृह्णीयात् ॥ ३ ॥

तदु विमुक्त एवान्यतरः स्यादनद्वानविमुक्तोऽन्यतरोऽथ गृह्णीयात्तद्यो हायं विमुक्तस्तेनागतोऽथ योऽविमुक्तस्तेनापचितस्तस्माद्विमुक्तोऽन्यतरः स्यादविमुक्तोऽन्यतरोऽथ गृह्णीयात् ॥ ४ ॥

तदुभावेव^२ विमुच्य प्रपाद्यासाद्य गृह्णीयाद्यथा वै देवानां चरणं तद्वा अनु मनुष्याणां तद्वा इदं मनुष्याणां यद्यपि राजाभ्यागच्छति यावत्त्र विमुच्चते नैवोदकः हरन्ति नापचितिं कुर्वन्त्यथ यदैव विमुच्चन्तेऽथैवोदकः हरन्त्यथापचितिं कुर्वन्ति तस्मादुभावेव विमुच्य प्रपाद्यासाद्य गृह्णीयात्स संत्वरमाण इव क्षिप्रमिव गृह्णीयात्तथा हापचितो भवति ॥ ५ ॥

तत्पत्न्यन्वारभते यजमानो वै पर्युह्यमाणमन्वारभते^३ थैतत्पत्न्युभयते^४ एवैनमेतमिथुनेनान्वारभते यत्र वै श्रेयानभ्यागच्छति सर्वगृह्णा इव वै तत्र चेष्टन्ति तथा हापचितो भवति^५ ॥ ६ ॥

सोऽन्येन ततो यजुषा गृह्णति यथो चान्यानि हवीःषि गृह्णति स यदन्येन ततो गृह्णात्येकं वा एष भागं क्रीयमाणोऽभिक्रीयते यत्सोमश्छुन्दसामेव साम्राज्यं छुन्दसाः

१. देवानामेव यस्मा TE, H, W

२. तदुभावेव TE

३. भवति Ca

४. See notes on IV. 3.2.5

राज्यं तस्य छन्दांस्यभितः साचयानि यथा राजेऽराजानो राजकृतः सूतग्रामण्योऽभितः
साचय एवमस्य छन्दांस्यभितः साचयानि स नाह तदवकल्पते यच्छन्दोऽभ्य इति द्वितीयः
हविर्गृहीयाद्यथैवात्र छन्दांस्यन्वाभजेत्थैव गृहीयात्स्माद्यत्रैव राजे कुर्वन्ति तदेवाभितः
साचयोऽन्वाभक्ताः ॥ ७ ॥

स गृह्णात्यग्रेस्तनुरसि विष्णवे त्वेत्यग्निर्वै गायत्री तद्वायत्रीमन्वाभजति सोमस्य
तनुरसि विष्णवे त्वेति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रं त्रिषुस्त्रिषुभमन्वाभजत्यतिथेरातिथ्यमसि विष्णवे
त्वेत्येष हास्योद्धारो यथा श्रेष्ठिन उद्धार एवं हास्यैष उद्धार ऋते छन्दोऽभ्यः श्येनाय त्वा
सोमभूते विष्णवे त्वेति तद्वितीयं गायत्रीमन्वाभजति स यच्छ्येनो भूत्वा दिवः
सोममाभरत्तेन गायत्री श्येनः सोमभूत्तेनो वा एनामेतद्वीर्येण द्वितीयमन्वाभजत्यग्रये त्वा
रायस्पोषदे विष्णवे त्वेति पश्वो वै जगती पश्वो रायस्पोषस्तज्जगतीमन्वाभजति स
यद्विष्णवे त्वा विष्णवे त्वेति गृह्णाति विष्णवे ह्येतद्यज्ञाय गृह्णाति स वै पञ्चकृत्वो गृह्णाति
संवत्सरसंमितो यज्ञः पञ्चर्तवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्रोति तस्मात्पञ्चकृत्वो गृह्णाति
॥ ८ ॥

स वा एष नवकपालः पुरोळाशो भवति नवाक्षरा वै गायत्र्यष्टौ तानि यान्यन्वाह प्रणवो
नवमः पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्धं उ वै शिरस्तस्मादेष नवकपालः पुरोळाशो
भवत्येतामभि संपदम् ॥ ९ ॥

कार्ष्यमयाः परिधयो भवन्ति वृनस्पतिषु ह वै देवा एत राक्षोऽप्नं ददृशुर्यत्कार्ष्यर्यः
शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं नेच्छिरस्तो नाष्टा रक्षांसि यज्ञं हिनसन्निति तस्मात्कार्ष्यमयाः
परिधयो भवन्ति ॥ १० ॥

आश्वालः प्रस्तरो यज्ञो ह वै देवेभ्योऽपचक्राम सोऽश्वो भूत्वा पराडवर्त तस्य ह
देवा अनुहाय वालानभिपेदुस्ते प्रलिलिपुरे तात्प्रासुस्ता एता ओषधयो जज्ञिरेयदश्वालाः
शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं जघनार्थो वाला उभयत एवैतद्यज्ञं परिगृह्णाति ॥ ११ ॥

ऐक्षव्यौ विधृती नेद्वर्हि श्वाश्वालश्च प्रस्तरः संमुद्घादित्यसंमोहाय चतुर्गृहीतान्यज्ञानि
गृह्णाति न ह्यत्रानुयाजान्यजति ॥ १२ ॥

आसाद्य हवी॑ एव्यग्रिं मन्थति शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदातिथ्यमग्निरु वै यज्ञो जायत उ
वा एतद्यज्ञदेनं मन्थन्ति शिरस्तो वै जायमानो जायते शिरस्तु एवैतद्यज्ञमग्रिं जनयति शिरो
वा एतद्यज्ञस्य यदातिथ्यमग्निरु वै सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहति शिरस्तु
एवैतत्सर्वाभिर्देवताभिर्यज्ञः समर्धयति ॥ १३ ॥

सोऽधिमन्थनमादते ऽग्रेजनित्रमसीत्येतस्माद्विदारुणोऽधिजायते वृषणौ स्थं इति
 कुशतरुणके तद्याविमौ स्त्रिया एता एवैता॑ उर्वश्यसीत्यधरारणिमायुरसीत्याज्य-
 विलापन्यामनकि पुरुषवा असीत्युत्तरारणिमुर्वशी जायाप्सराः पतिः पुरुषवा अथ
 यदेतस्मान्मिथुनादजायत तदायुस्तथो वा एनमेष एतस्मान्मिथुनादेतं यज्ञमग्निं जनयति
 ॥ १४ ॥

अथाहाग्रे मथ्यमानायानुब्रहीत्यन्वाह होता मन्थत्यध्वर्युग्यायत्रेण त्वा छन्दसा
मन्थामि त्रैषुभेन त्वा छन्दसा मन्थामि जागतेन त्वा छन्दसा मन्थामीत्येव मात्मानमभिमन्थति
तुथो यज्ञमात्मनो न पराञ्च कुरुते तं वै छन्दोभिर्मन्थति छन्दोभिर्जनयति छन्दाः सि
मथ्यमानायान्वाह छन्दाः स्येवैतद्यज्ञमन्वायातयति यथामुः सुर्यः रशमयोऽन्वायत्ता
एवमेतच्छन्दाः सि यज्ञमन्वायतयति जातायानुब्रहीत्यनुप्रहियमाणायानुब्रहीति ॥ १५ ॥

सोऽनुप्रहरति भवतं नः समनसौ सचेतसा अरेपसौ। मा यज्ञः हिंसिष्ट मा यज्ञपतिं
जातवेदसौ शिवौ भवतमद्य न इति शान्तिमेवाभ्यामेतद्वदति शमयत्येवैनावेतत् ॥ १६ ॥

अथाभिजुहोत्यग्रा अग्निश्वरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपावा । स नः स्योनः
सुयजा यजेहू देवेभ्यो हव्यं सदमप्रयुच्छन्त्स्वाहेत्याहुतये वा एतं मन्थन्ति तमेतयाहुत्या
शमयति ॥ १७ ॥

६. एतावेवैता Ca

अथ प्रचरन्ति तदिलान्तमेव भवति शिरो वा एतद्यज्ञस्य युदातिथ्यं पूर्वधु उ वै शिरः शिरस्त् एवैतद्यज्ञमभिसङ्स्करोति नानुयाजान्यजति यद्वानुयाजान्यजेद्यथा शिरस्तः पादौ प्रतिदध्यादेव इति तत्स्मादिलान्तमेव भवति नानुयाजान्यजति^७ ॥ १८ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

आतिथ्येन वै देवा इष्टा तान्त्समद्विवेदते न समजानतान्योऽन्यस्य श्रैष्ठचायातिष्ठमानास्ते चतुर्धा व्यद्रवन्नग्रिर्वसुभिः सोमो रुद्रैरिन्द्रो मरुद्विर्वरुण आदित्यर्बुहस्पतिर्विश्वर्देवरित्येक आहुरते त्वेव ते विश्वे देवास्तान्ह तथा विद्वुतानसुररक्षसान्यनुव्यवेयुः ॥ १ ॥

ते होचुरसुररक्षसानि वै नोऽनुव्यवागुरिति द्विषद्द्वयो वै रध्याम इति ते हन्त संजानामहा इति मा द्विषद्द्वयो रध्यामैकस्य श्रिये तिष्ठामहा इति ते ह सर्वे देवा इन्द्रस्य श्रियेऽतिष्ठन्त तस्मादाहुरिन्द्रः सुर्वा देवताइतीन्द्रश्रेष्ठा^१ देवा इत्येतस्य हि श्रिये सर्वे देवा अतिष्ठन्ते तस्मादु स्वा नर्तीयेरन्यो ह परस्तरामिव द्विषन्न्प्रातृत्यो भवति स हैनानुतानुव्यवैत्यप्रियः ह द्विषतां करोति न ह द्विषद्द्वयो रध्यति य एवं विद्वान्त्संजानीते ॥ २ ॥

ते होचुः संजाय हन्तेदं तथा करवामहा इति यथा न इदमाप्रदिवमेवाजय्यमसदिति^२ तथेति होचुस्ते वै जुष्टास्तनुः प्रियाणि धामानि समवदाय ब्रवामेत्येतेन नः स नानासदिति यो नोऽन्योऽन्यस्मै द्वुहांद्यो नोऽतोऽन्यद्वुदादिति तथेति होचुस्तस्य नः क उपद्रष्टेति तनूनसैव शाक्वर इति होचुस्तदयं वाव तनूनसा शाक्वरो योऽयं पवत एष ह वै प्रजानामुपद्रष्टा स वा अयमेक इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ्गच्च प्रत्यङ्गच्च तौ प्राणोदानौ तस्मादाहुर्मनो देवा मनुष्यस्याजानन्तीति मनसा संकल्पयति तत्प्राणमपिपद्यते प्राणो वातमपिपद्यते वातो देवेभ्य आचष्टे यथा पुरुषस्य मनः ॥ ३ ॥

७. यजन्ति TE

१. इतीन्द्रः श्रेष्ठा TE

२. दिवमेवाजर्यम् T, Pa, TE (as alternate reading)

तस्मादप्येतदृषिणाभ्युनूकं मूनसा संकल्पयति तद्वातमुपिगच्छति वातो देवे भ्य
आचषे यथा पुरुष ते मन इति ते देवा जुष्टास्तनुः प्रियाणि धामानि समवदायोचुरेतेन नः
स नानासदिति यो नोऽन्योऽन्यस्मै द्वृह्याद्यो नोऽतोऽन्यद्वृदादिति तदेदानमेव देवा
नातिक्रामन्ति के ह्युभविष्यन्यदत्यक्रमिष्यन्ननृतः^३ ह्युकरिष्यन्नेतद्वा एकं देवा व्रतं
चरन्ति युत्सत्यं तस्माद्यशस्तस्मादेषां जितमनपजय्यं यशो ह भवति य एवं विद्वान्तसत्यं
वदति ॥ ४ ॥

तदेतन्निदानेन युत्तानूनप्रं ते देवा जुष्टास्तनुः प्रियाणि धामानि समवाद्यन्नाथैत
आज्यान्येव गृह्णते त आज्यानि गृह्णानास्तथो एव जुष्टास्तनुः प्रियाणि धामानि समवद्यन्ते
तस्मादु नैव सर्वेणेव समवेयान्नेन्मे सर्वेणेवेति जुष्टास्तन्वः प्रियाणि धामानि सहासन्निति
येनो समवेयान्न तस्मै द्वृहोदित्याहर्न सुतानूनप्रिणे द्रोगध्यव्यमिति ह्याहुः ॥ ५ ॥

अथ वा अतो गृह्णात्येवापतये त्वा गृह्णामि परिपतये त्वा गृह्णामीत्ययं वा आचपतति
प्रि च पतति योऽयं पवत एतस्मा उ हि गृह्णाति तस्मादाहापतये त्वा गृह्णामि परिपतये
त्वा गृह्णामीति तनूनप्रे शाक्वरायेत्ययं वाव तनूनसा शाक्वरो योऽयं पवत एतस्मा उ हि
गृह्णाति तस्मादाह तनूनप्रे शाक्वरायेति शक्मन्नोजिष्ठायेत्ययं वाव शक्मन्नोजिष्ठो योऽयं
पवत एतस्मा उ हि गृह्णाति तस्मादाह शक्मन्नोजिष्ठायेति ॥ ६ ॥

अथ समवमृशन्त्येतद्वा भूयः समामिरइत्थनः सोऽमुथासदिति यो नोऽन्योऽन्यस्मै
द्वृह्याद्यो नोऽतोऽन्यद्वृदादिति तथो वा एते भूयः समामत इत्थनः सोऽमुथासदिति यो
नोऽन्योऽन्यस्मै द्वृह्याद्यो नोऽतोऽन्यद्वृदादिति ॥ ७ ॥

ते समवमृशन्त्यनाधृष्टमस्यनाधृष्यमित्यनाधृष्टा हि देवा अनाधृष्या आसन्तसह सन्तः
समानं वदत्तः समानं दध्राणा देवानामोज इति देवानां हि जुष्टास्तन्वः प्रियाणि
धामान्यनभिशस्त्यभिशस्तिपाइति श्रेयाऽसो हि देवा अभिशस्तेरनभिशस्तेन्यमित्यनाधृष्य-

३. अत्यक्रमिष्यन्ननृतः TE, My, V 1, Ne

४. अभिशस्तेन्नभिशस्ते My, T, Pa

मित्यैवैतदाहाङ्गसा सत्यमुपगेषमित्यञ्जसा सत्यमुपगेषं मेदमतिक्रमिष्मित्यैवैतदाह सुविते
मा धा इति सुविते ह्येवानुदधुर्ये समानमवदन्त्समानमध्रियन्त ॥ ८ ॥

तत्पलीङ्गापिधाय निदधति तस्मिन्नभ्युत्रीय गृहपतये ब्रतं प्रयच्छन्ति स हि
तेषामिन्द्रभाजनं भवति यद्यु दक्षिणावता यजेत् यजमानाय ते प्रयच्छन्ति स हि
तेषामिन्द्रभाजनं भवति तद्या देवा जुष्टास्तनुः प्रियाणि धामानि समवाद्यन्त तदिद्वे
संन्यदधत स एष एवेन्द्रो य एष तपति तेन हैष एतद्वीर्येण तपति शश्वद्वैष पुरा कृष्ण॑
एवासाथ ये बहुवो दीक्षन्ते गृहपतौ ते संनिदधते तथो एव जुष्टास्तनुः प्रियाणि धामानि
स हि तेषामिन्द्रभाजनं भवति यद्यु दक्षिणावता यजेत् यजमाने ते संनिदधते तथो एव
जुष्टास्तनुः प्रियाणि धामानि स हि तेषामिन्द्रभाजनं भवति तद्या देवा जुष्टास्तनुः प्रियाणि
धामानि समवाद्यन्त तत्सार्धं संजघे ततः साम संबभूव तुस्मादाहुः सत्यः सामेति देवजः
सामेत्यतो हि तत्संभूतमिति ॥ ९ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

आतिथ्येन वै देवा इष्टा तन्त्समद्विवेदते न समजानतान्योऽन्यस्य श्रैष्ट्यायातिष्ठमानास्त
उवै तानूनप्रे समजानत ते होचुस्तानूनप्रे संज्ञायाव्रत्यमिव वा इदमचारिष्मेति ये दीक्षिताः
सन्तोऽन्योऽन्यं पापमवादिष्म प्रायश्चित्तिमस्येच्छामहै॑ प्रायश्चित्तिं करवामहा इति ते नाह
पुरावभूथात्पुनर्दीक्षामु॒पाजान॒स्त एतामेवावान्तरां॑॑ दीक्षामपश्यन् ॥ १ ॥

तेऽग्निनैव त्वचं विपल्यैङ्गयन्त तपो वा अग्निस्तपो दीक्षा संतरां मेखलामौहन्त तदेनां
पर्यस्ताः सर्तो पुनः पर्यास्यन्त तद्यदवान्तरां दीक्षामपश्यः स्तुस्मादवान्तरदीक्षा नाम तथो
वा एष एतदवान्तरां॑ दीक्षामुपैति ॥ २ ॥

५. See notes, कृत्यु some MSS, कृस्तु some others

१. अन्वेच्छामहै M, see notes

२. दीक्षामपाजान॒स्त H, My, T, V 1

३. अवान्तरदीक्षां TE, V 2

४. एतदवान्तरदीक्षामुपैति V 2, TE

सोऽग्निनैव त्वचं विपलीङ्गयते तपो वा अग्निस्तपो दीक्षा संतरां मेखलामूहते तदेनां पर्यस्तां सर्तीं पुनः पर्यस्यते स यदृतः प्रागब्रत्यं करोति वा वदति वा तस्यैषा प्रायश्चित्तिस्तु ऊचुः प्रजामुपायामेति ॥ ३ ॥

तेऽग्निनैव त्वचं विपलीङ्गयन्ताग्निर्वै मिथुनस्य कर्ता प्रजनयिता तत्प्रजामुपायन्तसंतरां मेखलामौहन्त तत्प्रजामात्मन्यकुर्वत तथो वा एष एतत्प्रजामेवोपैति ॥ ४ ॥

सोऽग्निनैव त्वचं विपलीङ्गयतेऽग्निर्वै मिथुनस्य कर्ता प्रजनयिता तत्प्रजामुपैति संतरां मेखलामूहते तत्प्रजामात्मनि कुरुते तस्माद्वा अवान्तरदीक्षामुपैति ॥ ५ ॥

अथ यद्वावान्तरदीक्षामुपैति देवा ह स्म वै दीक्षिताः सन्तः समिधमभ्याधायमिति^५ विष्ठन्ते तन्ह तथा विष्ठितानसुरक्षसान्यनुव्यवेत्य जिघाःसां चक्रितरस्यैवेतरः रूपेणेतरस्येतरं ते हन्योऽन्यं पापं वदन्त उपसमेयुरित्यं वै मा त्वमवादीरित्यं मावादी-रित्यग्निर्हैव तथा नान्यमुवाद नो हान्यः कश्चनाग्निं तथोवाद ॥ ६ ॥

ते ह देवा अग्निमूचुरग्रेऽपि त्वामित्यं वदन्तीऽइति न मामिति होवाच ते ह देवा ऊचुरयं वै नो विरक्षस्तमो यदग्निरिति हन्तास्यैव सर्वे रूपं भवामेति तथा रक्षाःस्यतिमोक्ष्यामह इति तथा स्वर्गं लोकः समश्रविष्यामह इति त एतस्यैव सर्वे रूपमभवन्यदग्रेस्तथा रक्षाःस्यत्यमुच्यन्त तथा स्वर्गं लोकः समाश्रुतत तथो वा एष एतदेतस्यैव^६ रूपं भवति यदग्रेस्तथा रक्षाःस्यतिमुच्यते तथा स्वर्गं लोकः समाश्रुते तस्माद्वा अवान्तरदीक्षामुपैति ॥ ७ ॥

स समिधमभ्यादधदवान्तरदीक्षामुपैत्यग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा इत्यग्निर्वै देवानां व्रतपतिस्तस्मादाहाग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा इति या तव तनूरियः सा मयि या मम तनूरेषा सा त्वयीति तदग्निना त्वचं विपलीङ्गयते सह नौ व्रतपते व्रतान्यनुमे दीक्षां दीक्षापतिर्मन्यतामनु तपस्तपस्यतिरिति नात्र तिरोहितमिवास्त्येतदवान्तरां दीक्षामुपैत्यत्र खलु संतरां मेखलामूहते संतरामङ्गुलीरचति संतरां नीविम् ॥ ८ ॥

५. अभ्याधायमिति K, My, T, H, V 1, अभ्याधायाहमिति see notes
६. मा My, TE

७. एतदेव देव My, T, TE, एतदेव M

८. अवान्तरदीक्षाम् V 1, M

अथ मदन्तीभिरुपचरन्ति तस इव वा अग्निस्तसा इव मदन्त्योऽग्रेह्येष एतदूपं भवति
तस्मान्मदन्तीभिरुपचरन्ति मदन्तीरुपस्पृश्य सोममाप्याययन्ति वृत्रो वा आज्यरेतः सोमो
नेद्वेणाज्येन रेतः सोमः हिन्सानीति तस्मान्मदन्तीभिरुपचरन्ति मदन्तीरुपस्पृश्य
सोममाप्याययन्ति ॥ ९ ॥

तदाहुर्यथापूर्वमेव कुर्यादित्यातिथ्येनैवेष्ट्वेत्याप्यायनमेवाग्रे यस्मा एतदाप्यायनं
क्रियते १३ थ तानूनप्रमथावान्तरदीक्षेति तु तु तथा न कुर्याद्यज्ञस्य वा एतत्कर्मत्रो वा
एनान्तसमुद्भिवेदत् उवै तानूनप्रे समजानत तस्मात्तानूनप्रमेवाग्रे १४थावान्तरदीक्षाथाप्यायन-
मेतदेव स्थितम् ॥ १० ॥

स यत्सोममाप्याययन्ति दिवि वै सोमो देवो हि सोमो वृत्रो वै सोमस्तस्यैतच्छुरीं
यद्विरयो यदशमानस्तदेषौशान्या नामौषधिर्जायित् १५ इति होवाच श्वेतकेतुरौद्रालकिस्ता-
मेतदाहुर्याभिषुण्वन्तीति तां दीक्षोपसम्बिस्तानूनप्रेणाप्यायनेन सोमं कुर्वन्ति तथो खलु
सोमो भवतीति ॥ ११ ॥

अथ यद्वेव सोममाप्याययन्ति मधु सारघमित्याहुर्यज्ञो वाव मधु सारघमथैत् एव
सरघा यदृत्विजः स यथा मधु मधुकृत आप्याययेयुरेवमेवैतदाप्याययन्ति ॥ १२ ॥

अथ यद्वेव सोममाप्याययन्ति देवा वै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येयमेषां जितिस्ते
होचुर्हन्तेदं तथा करवामहा इति यथा न इदमनभ्यारुह्य॑१६ मनुष्वैरसदिति ते यज्ञस्य रसं
निर्धीययथा मधुकृतो निर्धीयेयुरेवं विदुह्य यज्ञं युपेन योपयित्वा तिरो बभूवस्तद्युदेनेनायोपयः
स्तस्माद्युपो नाम ॥ १३ ॥

तदवृषीणामनुश्रुतमास तं यथा यथर्षयो यज्ञः१७ समभरः स्तथायं यज्ञः संभृतो यतो१८
वै तदृषयो यज्ञः१९ समभरन्नेवमु वा एष एतद्यज्ञः संभरति यो दीक्षते ॥ १४ ॥

१५. तदेषौ संज्ञा नामौषधिः P, C, तदेषा संज्ञा V 1, see notes

१६. अनभ्यारुह्य॑ Ca, W, V 1, Ne, see notes

१७. यथो Ca

स वै वागेव यज्ञः स युदेव तत्र यज्ञस्य देवैर्निर्धीतं यद्विदुग्धं तदेवैतदाप्याययन्त्यथ समृद्ध एव यज्ञः पलाप्याययन्ति षड्वा ऋतुव ऋतुव एवैतद्बूत्वाप्याययन्ति ॥ १५ ॥

त आप्याययन्त्यशुरः^{१२} शुष्टेदेव सोमाप्यायतामिति तदस्याऽशुमर्शुमेवाप्याययन्त्यशावरशावेव रसं दधाति तस्मादाहाऽशुररशुष्टे देव सोमाप्यायतामितीन्द्रायैकधनविद इतीन्द्रो यज्ञस्य देवता तस्मादहेन्द्रायैत्यैकधनविद इति दश दश वा ह स्मैष एकैकोऽशुर्देवान्प्रतीन्द्रायैकधनानाप्याययन्ति शतः शतं वा तस्मादाहैकधनविद इत्या तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामितीन्द्रो यज्ञस्य देवता या ते देवता सा त आप्यायतामित्यैवैतदाहा त्वमिन्द्राय प्यायस्वेति तदेतस्मिन्नाप्याययनं दधात्याप्याययास्मान्त्सुखीन्त्सन्या मेधयेति यत्सनोति तेन तदाह मेधयेति यन्मेधयानुब्रूते स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामुद्वचमशीयेत्याशीरेषत्विंजां च यजमानस्य च स्वस्ति यज्ञस्योदुचरः सःस्थां गच्छेमेति ॥ १६ ॥

अथ प्रस्तरे निहृवत उत्तरत उपचारो वै यज्ञो जिह्वा उ वा एते यज्ञाद्यन्ति ये सोममाप्याययन्ति दक्षिणेव ह्यन्ववयन्ति तेदेवताभ्य आवृश्च्यन्ते यज्ञ उ वै प्रस्तरसत्पुनर्यज्ञमारभते तथा न जिह्वा यज्ञाद्यन्ति तथोदेवताभ्यो नावृश्च्यन्ते तस्मात्प्रस्तरे निहृवते ॥ १७ ॥

ते निहृवत एष्टा रायः प्रेषे भग्येत्यृतमृतवादिभ्य इति सत्यः सत्यवादिभ्य इत्यैवैतदाह नमो दिवे नमः पृथिव्या इति तदाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां नमस्करोति ययोरिदः सर्वमधि ॥ १८ ॥

तदाहुरके निहृवीताऽनक्ताऽइति तद्वनक एव निहृवीतानुप्रहरणः ह्येवाक्तस्य समुल्लुप्यादायाहाग्रीमदन्त्यापाऽइति मुदन्तीति तस्मुदितभाजनं ताभिरेहीत्युपर्युपर्यतिहरति

स युदुपूर्युपर्यतिहरति तुदनुप्रहतभाजनम् थ यन्नानुप्रहरत्येतेनो ह्या शः सुत्यायाश्वरन्ति१३
॥ १९ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

ग्रीवा ह वा अस्योपसदस्तस्माद्यदि प्रवर्ग्यवान्भवति प्रवर्ग्येण चरित्वा शिरः
प्रवर्ग्येऽथास्मिन्नेता ग्रीवाः प्रतिदधाति तद्याः पूवाह्नेऽनुवाक्या अन्वाह ता अपराह्ने याज्या
या याज्यास्ता अनुवाक्या एवं व्यतिषजति ग्रीवाणामेवैतदस्थीनीमान्त्स्कन्धान्व्यतिषजति५
तानीमानि ग्रीवाणामस्थीनीमे स्कन्धा व्यतिषक्ता अथ युदुपसद्विद्यर्यजते ॥ १ ॥

देवाश्व ह वा असुराश्वेभये प्राजापत्या अस्यर्थन्त ततो हासुरा एषु लोकेषु
पुरश्चक्रिरेऽयस्मयीमस्यां रजतामन्तरक्षे हरिणीं दिवि ॥ २ ॥

तुदु वै देवा अस्पृष्टवत ता उपसद्विद्वपासीदस्ताः प्राभिन्दन्प्राजयः स्तस्मान्मानुष
उपसदापुरं जयन्तीत्याहुरथैताभिरेव देवा अजयन्त्रथ यदेष एताभिर्यजते नाहैवैतस्मा एषु
लोकेषु तथा पुरः कुर्वत इमांस्त्वैवैतल्लोकान्प्रभिन्तीमाँल्लोकान्प्रजयति तस्माद्वा
उपसद्विद्यर्यजते ॥ ३ ॥

ता आज्यहविषो भवन्ति वज्रो वा आज्यमेतेनैव वज्रेणाज्येन देवा
इमाँल्लोकान्प्राभिन्दन्प्राजयःस्तथो वा एष एतेन वज्रेणाज्येनेमाँल्लोकान्प्रभिन्तीमाँल्लोकान्प्र-
जयति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ४ ॥

सोऽष्टौकृत्वो जुह्वां गृह्णाति चतुरुपभूति तद्वा आहुश्तुरेव जुह्वां गृह्णीयादित्यष्टौकृत्व
उपभूतीत्यष्टौ त्वेव कृत्वो जुह्वां गृह्णाति चतुरुपभूति वज्रमेवैतदभिभारं करोत्यग्रीषीषोमा उ
वै देवानां सयुजौ ताभ्यामेव सह गृह्णाति तौ सयुजौ करोत्येकाकिने विष्णवे स
पूर्वमेवाघारमाघारयति नोत्तरं प्रतिक्रामति वा उत्तरमाघारमाघार्याभिजितय एव
तस्मात्पूर्वमेवाघारमाघारयति नोत्तरम् ॥ ५ ॥

१३. See notes

१. See notes

आश्राव्य न होतारं प्रवृणीते सीद होतरित्येवाह सीदति होता होतृषुदने प्रसूतः
सुचावादायाहाग्रये ऽनुब्रूहीत्यतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति सोमायानु-
ब्रूहीत्याह तत्रैव तिष्ठन्नाश्राव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति समानयमान आह
विष्णवे ३-नुब्रूहीत्याश्राव्याह विष्णुं यजेति वषट्कृते जुहोति स यत्साधुमेव तिष्ठञ्जुहोति
न यथेदमुतान्यस्मिन्यज्ञे प्रचरन्त्संचरत्यभिजितय एव तस्मात्साधुमेव तिष्ठञ्जुहोति न
संचरति ॥ ६ ॥

ता वा एतास्तिस्त्रो देवता यजति स यदेतास्तिस्त्रो देवता यजति वज्रमेवैतत्सः-
स्करोत्यग्निमनीकरं सोमः शल्यं विष्णुं कुलमलं तद्वज्रमेवैतत्सःस्करोत्यहवा अग्नीरुत्रिः
सोमोऽथ योऽहोरात्रयोः सन्धिस्तद्विष्णुरते उ वै संवत्सर एते हि परिपूर्वमाने संवत्सरं
कुरुतस्तद्वज्रमेवैतत्संवत्सरः सःस्करोत्येतेन वै वज्रेण संवत्सरेण देवा इमाँलोकान्प्रा-
भिन्दन्प्राजयस्तुथो वा एष एतेन वज्रेण संवत्सरेण माँलोकान्प्रभिन्तीमाँलोकान्प्रजयति
तस्माद्वा एतास्तिस्त्रो देवता यजति ॥ ७ ॥

स यदि तिस्त्र उपसदो भवन्ति त्रयो वा ऋतुवः संवत्सरस्य संवत्सररूपमेवैतत्क्रियते
संवत्सरमेवैतत्सःस्करोति द्विरेकया द्विरेकया प्रचरति तत्पद षड्वा ऋतुवः संवत्सरस्य
संवत्सररूपमेवैतत्क्रियते संवत्सरमेवैतत्सःस्करोति ॥ ८ ॥

यद्यु वै द्वादशोपसदो भवन्ति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सररूपमेवैतत्क्रियते
संवत्सरमेवैतत्सःस्करोति द्विरेकया द्विरेकया प्रचरति तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्वा
अर्धमासाः संवत्सरस्य संवत्सररूपमेवैतत्क्रियते संवत्सरमेवैतत्सःस्करोति ॥ ९ ॥

स यत्सायंप्रातः प्रचरति संपदश कामाय तथा हि संपत्संपद्यते सुजितमसदिति चेद् तु यत्पातः प्रचरति जयत्येव तदथ यत्सायं प्रचरति सुजितमसदित्यथ यज्जुहोतीदं वै पुरं युध्यन्ति॑ तां जयन्ति तां जित्वा स्वाःसतीं प्रपद्यन्ते स यत्प्रचरति युध्यत्येव॒ तदथ यत्संतिष्ठते जयत्येव तदथैतत्स्वाः सतीं प्रपद्यते यज्जुहोति स प्रथमया द्विरेकया द्विरेकया प्रचरति ॥ १० ॥

स जुहोति या ते अग्रेऽयःशया तनूर्बर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वचो अपावधीत्वेषं वचो अपावधीत्स्वाहैत्येवरूपा हि सासीदयस्मयी हि सासीदथापरया द्विरेकया द्विरेकया प्रचरति ॥ ११ ॥

स जुहोति या ते अग्रे रजःशया तनूर्बर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वचो अपावधीत्वेषं वचो अपावधीत्स्वाहैत्येवरूपा हि सासीद्रुजता हि सासीदथापरया द्विरेकया द्विरेकया प्रचरति ॥ १२ ॥

स जुहोति या ते अग्रे हरीशया तनूर्बर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वचो अपावधीत्वेषं वचो अपावधीत्स्वाहैत्येवरूपा हि सासीद्विरिणी हि सासीत्स यदि द्वादशोपसदो भवन्ति चतुरहमेकया चरति चतुरहमेकया चतुरहमेकया ॥ १३ ॥

अथ वा अतो ब्रतोपसदामेव पर उव्यो वा अन्या उपसदः परोह्योऽन्यास्तद्याः४ परउर्व्य एकं प्रथमेन दोग्ध्यथ द्वावथ त्रीःस्ताः परउव्योऽथ याः परोह्यस्त्रीन्यथमेन दोग्ध्यथ द्वावथैकं ताः परोह्यस्तद्या इमाः परउर्व्यस्ताः परोह्योऽथ याः परोह्यस्ताः परउर्व्यस्तपसा वै लोकं जयन्ति तत्परः पर एवैतद्वृरीयो वरीयस्तपो भवति स श्वः श्वः श्रेयान्भवति परः परो वरीयाःसं वरीयाःसं लोकं जयति य एवं विद्वान्परोहीरूपैति तस्मात्परोहीरेकोपेयात्स यदि द्वादशोपसदो भवन्ति त्रीःश्वतुरहं दोग्धि द्वौ चतुरहमेकं चतुरहम् ॥ १४ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

२. See notes

३. See notes

४. परोह्यो Ca, परोह्यो V 1, P, C, see notes

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै शालाया: पूर्वाधार्त्प्राङ् प्रक्रामति त्रीन्विक्रमाः स्तच्छङ्कुः निहन्ति सोऽन्तःपातो
वेदेस्तस्माच्छङ्कोर्दक्षिणा प्रक्रामति^१ पञ्चदश विक्रमाः स्तच्छङ्कुः निहन्ति सा दक्षिणा
श्रोणिरथास्मादेव मध्यमाच्छङ्कोरुदइ प्रक्रामति पञ्चदश विक्रमाः स्तच्छङ्कुः निहन्ति
सोतरा श्रोणिरथास्मादेव मध्यमाच्छङ्कोः प्राङ् प्रक्रामति षट्ट्रिंशतं विक्रमाः स्तच्छङ्कुः
निहन्ति स पूर्वाधर्थो वेदेस्तस्माच्छङ्कोर्दक्षिणा प्रक्रामति द्वादश विक्रमाः स्तच्छङ्कुः निहन्ति
स दक्षिणोऽसोऽथास्मादेव मध्यमाच्छङ्कोरुदइ प्रक्रामति द्वादश विक्रमाः स्तच्छङ्कुः
निहन्ति स उत्तरोऽस एषा मात्रा वेदे: ॥ १ ॥

सा यत्त्रिंशद्विक्रमा पश्चाद्बवति त्रिंशदक्षरा वै विराद्विवराजा वै देवा अस्यां
प्रत्यतिष्ठस्तथो वा एष एतद्विराजैवास्यां प्रतितिष्ठति त्रयस्त्रिंशद्विक्रमा वा त्रयस्त्रिंशदक्षरा
वाव विराट् तदु विराजैवास्यां प्रतितिष्ठति सैषा मीमांसैव त्रिंशद्विक्रमैव पश्चात्यात्
॥ २ ॥

अथ यत्पृष्ठत्रिंशद्विक्रमा प्राची भवति षट्ट्रिंशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवा:
स्वर्गं लोकं समाश्रुत तथो वा एष एतद्वृहत्यैव स्वर्गं लोकं समश्रुते तदस्य
दिव्याहवनीयो भवति ॥ ३ ॥

अथ यच्चतुर्विंशति विक्रमा पुरस्ताद्बवति चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री पूर्वाधर्थो वै
यज्ञस्य गायत्री पूर्वाधर्थो वा एष वेदेस्तस्माच्चतुर्विंशति विक्रमा पुरस्ताद्बवति ॥ ४ ॥

सा पश्चाद्वारीयसी स्यात्पश्चाद्वारीयसीव वै श्रोणिमतीव योषा भवति तत्प्रजाभ्य
एवैतद्वारीयः प्रजननं करोति तस्माद्वारीयसः प्रजननादिमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ५ ॥

नासिकाहवा एषा यज्ञस्य यदुत्तरवेदिः स यदेनामुत्तरां वेदेरुपकिरति तस्मादुत्तरवेदिनांमि
द्वय उ वाव प्रजा आदित्या एवान्येऽग्निरसोऽन्ये ततो हुग्निरसः पूर्वे यज्ञः संजहुः
॥ ६ ॥

१. दक्षिणप्रक्रामति TE

ते होचुर्यज्ञः संभूत्य शःसुत्यामादित्येभ्यः प्रब्रवामेति तेन नो यज्ञेन याजयन्त्विति
ते हाग्निमेव दूतं प्रजिघ्युस्ताहाग्निरेत्योवाच शःसुत्यां वोऽङ्गिरसः प्राहुरिति तेन नो यज्ञेन
याजयतेर्ति ॥ ७ ॥

त उ होचुरादित्या उपजानीतेर्ति यथास्मानेवाङ्गिरसो याजयेयुर्न वयमङ्गिरस इति ते
होचुरन्तरामेव सुत्यां श्रियामहा इति नापक्रमणहास्त्विति^२ ते ह यज्ञः संजहुः ॥ ८ ॥

ते होचुर्यज्ञः संभूत्य शःसुत्यां वा अस्मभ्यमङ्गिरसः प्रावोचन्तित्यद्यसुत्यामेव वयं
तुभ्यं प्रब्रूमोऽङ्गिरोभ्यश्च तेषां नस्त्वः होतासीति साह तत्रैवाग्निरासाथान्यमेव दूतं
प्रजिघ्युस्त उ हाङ्गिरसोऽन्वेत्याग्निमूरुरिवापि^३ कथं नः प्रहितो न प्रत्यागा इति ॥ ९ ॥

स होवाचानिन्द्या एव मावृषतेर्ति तेषां वृतोऽपक्रमितुं नाशकमिति तस्मादनिन्द्येन
वृतो नापक्रामेत्ततो हैषां वितरामियाय क्रोधस्तेन सद्यः^४ क्रियाङ्गिरस आदित्यान्याजयां
चक्षुः स सद्यःक्रीस्तेभ्यो ह दक्षिणानां काले वाचमेव दक्षिणामानिन्युस्ताः^५ ह न
प्रतिजगृहार्षस्यामहे यदि प्रतिग्रहीष्याम इति तत्कर्म न व्यमुच्यत दक्षिणं तेभ्यो हापरः
सुर्यमानिन्युस्तः^६ ह प्रतिजगृहस्तस्माद्वा अङ्गिरस आहुर्वयमेवात्विजीना स्मो वयं दक्षिणीया
इति येभ्यो नोऽपि सुर्य दक्षिणामनयान्त्रिति तस्मादप्येतर्हि सद्यःक्रियोऽशः श्वेतो दक्षिणा
तस्य रुक्मः पुरस्तात्तद्येतसस्य रुपं क्रियते^७ य एष तपति ॥ १० ॥

सो हेयं वाक् चक्रोध न मदेष केनचन श्रेयान्तिति न बन्धुना न केनचन कथमेति
प्रतिगृहीयुर्न मामिति सा ह सिंही भूत्वान्तरा देवासुरान्तसंयतानाददानाक्षिणती चचारताः
होभय एव विदं चक्र्यतरानेव न इयमुपावत्स्यतीति ते भविष्यन्ति परते भविष्यन्तीति
तामुभय एवोपमन्त्रयां चक्रिरे सोऽग्निरेव देवानां दूत आस सहरक्षा इत्यसुरक्षसम्मुराणाम्
॥ ११ ॥

२. नापक्रमणस्त्विति Ca, My, M

३. अग्निमूरुरिव Ca, V 1, My, C, TE, see notes

४. See notes

५. See notes

सा होवाचाग्निमुपावत्स्यन्ति किं मम ततो भविष्यतीति यद्युष्मानुपावत्स्यमीति ते होचुः प्रथमामेव त्वाहुतिः प्राप्स्यतीत्यपि त्वा पूर्वामग्नेऽहुतिः प्राप्स्यतीति तस्माद्वारयन्त्यग्निमैथितं व्याघारयन्ति तदेनां प्रथमामाहुतिः प्राप्रोति ॥ १२ ॥

सा होवाचोपावर्तमाना यामु कञ्च मया यूयमाशिषमाशासिष्यध्वे तां वः समर्धयिष्यामीति स याऽहैनया कञ्चाशिषमाशासते तामस्मै समर्धयति ॥ १३ ॥

सैषा निदानेन यदुत्तरवेदिः स यदुत्तरवेदिमुपकिरति यज्ञस्यैव सर्वत्वाय कृत्स्नायै वाग्वा उत्तरवेदिर्यज्ञ उ वै वाक्स्मादुत्तरवेदिमुपकिरति ॥ १४ ॥

तां वै युगशम्येन विमिते युगेन यत्र कुर्वन्ति शम्यया यत आहरन्ति युगशम्येन वै योग्यं युज्ञन्ति सा यददो बहिर्धेव यज्ञादभवत्तदेनामेतद्युगशम्येनैव यज्ञे युनक्तिस्माद्यामन्यस्मै दक्षिणामानयेरुन्तां निवृत्तदक्षिणां प्रतिगृहीयात् सिंही हैनं भूता विक्षिणाति नो वा एनां यजमान आत्मना॑ कुर्वीत सिंह्यु हैवैनं भूता विक्षिणाति नो वा एनामन्यस्मै दद्याद्यज्ञहात्मनः पराञ्च कुर्वीत यदेनामन्यस्मै दद्यात्तस्माद्य एष समानबन्धुरपि दुरनुभूत इव स्यात्तस्मा एवैनां दद्यात्स यदहैनां ददाति तेनैनः सिंही भूता न विक्षिणाति यद्वेनां ददत्समानाय ददाति तेनो यज्ञमात्मनो न पराञ्च कुरुत एषा प्रतिष्ठा निवृत्तदक्षिणायाः ॥ १५ ॥

अथ खलु शम्यां च स्पर्यं चादाय योऽसा॑ उत्तरार्थेशङ्कुर्भवति ततः प्रत्यङ्गप्रक्रामति त्रीन्विक्रमास्तत्स्पयेन॒ परिलिखति तस्यायनी मेऽसीति पश्चादुदीचीमिमां तत्पृथिवीमाहास्याऽहि तस एति वित्तायनी मेऽसीत्यग्रेणोदीचीमिमां तत्पृथिवीमाहास्याऽहि विविदान एत्यवतान्मा व्यथितमिति दक्षिणतः प्राचीमिमां तत्पृथिवीमाह यत्र व्यथैतन्मावतादित्यवतान्मा नाथितमित्युत्तरतः प्राचीमिमां तत्पृथिवीमाह यत्र नाथैतन्मावतादिति ॥ १६ ॥

अथाग्रीनां नामानि गृह्णहरति स यदग्रीनां नामानि गृह्णहरति यत्र ह वा अग्रे देवा अग्निः होत्राय प्रावृणत तत्पृथिवीमाह इमाः पृथिवीः प्राविशदियमेका परे द्वे तैर्वैनमेतन्निदानैर्हरति ॥ १७ ॥

६. See notes

७. sandhi is not observed

८. विक्रमास्तस्पयेन TE

स प्रहरति विदेरग्रेन्भो नामाग्रे अङ्गिर आयुना नामेहीति यत्प्राधन्वत्तदस्मिन्नायुर्दधाति तदेनै समीरयति योऽस्यां पृथिव्यामसीति स योऽस्यां पृथिव्यां भवति तः हरति पराहृत्य निदधाति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति यत्तेऽनाधृष्टः रक्षोभिन्नम् यज्ञियं तेन त्वादधामीत्यैवैतदाह ॥ १८ ॥

अथ द्वितीयं प्रहरति विदेरग्रेन्भो नामाग्रे अङ्गिर आयुना नामेहीति यत्प्राधन्वत्तदस्मिन्नायुर्दधाति तदेनै समीरयति यो द्वितीयस्यां पृथिव्यामसीति स यो द्वितीयस्यां पृथिव्यां भवति तः हरति पराहृत्य निदधाति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति यत्तेऽनाधृष्टः रक्षोभिन्नम् यज्ञियं तेन त्वादधामीत्यैवैतदाह ॥ १९ ॥

अथ तृतीयं प्रहरति विदेरग्रेन्भो नामाग्रे अङ्गिर आयुना नामेहीति यत्प्राधन्वत्तदस्मिन्नायुर्दधाति तदेनै समीरयति यस्तृतीयस्यां पृथिव्यामसीति स यस्तृतीयस्यां पृथिव्यां भवति तः हरति पराहृत्य निदधाति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादध इति यत्तेऽनाधृष्टः रक्षोभिन्नम् यज्ञियं तेन त्वादधामीत्यैवैतदाह ॥ २० ॥

अनु त्वा देववीतय इति चतुर्थैः हरति देवेभ्यस्त्वा जुष्टःहरामीत्यैवैतदाह स वै चतुर्थकेशात्वालाद्वरतिं दिशो वै स्तक्यः सर्वाभ्य एवैनं तद्विग्भ्यः समीरयति तस्माच्चतुर्थकेशात्वालाद्वरति ॥ २१ ॥

अथाभिमृशति सिंह्यसि सपलसाही देवेभ्यः कल्पस्वेति सा यत्सिंही भूत्वाददाना क्षिणत्यचरत्तस्मादाह सिंह्यसीति सपलसाहीति त्वया सपलान्पापीयसः करवामेत्यैवैतदाह देवेभ्यः कल्पस्वेति योषा वा एषा यद्देदिस्तदेनामेतदेवेभ्य एव कल्पयति ॥ २२ ॥

अथ युगेन सर्वतः परिमिमीते यजमानस्य वा पदैर्दश दश सर्वतो दशाक्षरा वै विराइवाग्वै विराइवाग्वा एषा निदानेन तस्माद्यजमानस्य पदैर्दश दश सर्वतोऽथ जघ्नेनैः नाभिकां करोति सार्धमासीनो व्याघारयाणीति ॥ २३ ॥

१. चतुर्थके: TE, VI

२०. जघ्ने नाभिकां C, My

अथाद्विरभ्युक्षति सा यत्सिंही भूत्वाददाना क्षिणत्यचरदशान्तापो वै शान्तिस्तदद्विः
शान्त्या शमयति योषा वा एषा यद्वेदिर्हिन्वल्येवैनां तत्सोऽभ्युक्षति सिंह्यसि सपत्नसाही
देवेभ्यः शुन्धस्वेति ॥ २४ ॥

अथ सिकताभिरनुप्रकिरत्यलंकारो ह वा अस्याः सिकता भ्लाशन्त इव हि सिकता
भ्लाशत इव योषालंकृताग्रेरु वा एतद्वैशानरस्य भस्माग्निमु वा अस्यामभ्याधास्यन्भवति
तथाहैनां नातिदहति तथो एनां न हिनस्ति सोऽनुप्रकिरति सिंह्यसि सपत्नसाही देवेभ्यः
शुम्भस्वेति ॥ २५ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै सम्भारान्तसंभरति पैतुदवान्परिधीनुगुलु सुगच्छितेजनं वृष्णो स्तुकामभ्यादधातीधमं
चात्वालादुपयमनीरूपकल्पयत्यधिश्रयत्याज्यः स्तुवं च स्तुचं च संमाष्टर्युद्वास्याज्यमुत्पूय
पञ्चगृहीतं गृहीते सीदति होता होतुषदन उद्यच्छन्तीधममुपयच्छन्त्युपयमनीः १ ॥ १ ॥

अथाहाग्रे प्रहियमाणानुबूह्येकस्पययानूदेहीति स यदेकस्पययानूदेत्यन्तर्वेदिः
वा अस्येतरे धिष्या भवन्त्यथास्यायमनेनान्तःपातेन व्यवच्छिन्नो भवति तमेवैतदनुसंतनोति
तथास्यैष संततोऽव्यवच्छिन्नो भवति ॥ २ ॥

तद्वैक ओत्तरवेदेर्यन्ति तदुत्थानु कुर्यादैवैतस्माच्छङ्गोरियादथ प्रोक्षणीरादायोत्तरवेदिं
प्रोक्षति सु समान एव प्रोक्षणस्य बन्धुमेध्यमेवैतत्करोति यत्किञ्च प्रोक्षति ॥ ३ ॥

स प्रोक्षतीन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात्पात्वितीन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्ताद्वोपाय-
त्वित्येवैतदाह प्रचेतास्त्वा रुद्रैः पश्चात्पात्विति प्रचेतास्त्वा रुद्रैः पश्चाद्वोपायत्वित्येवैतदाह
मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतः पात्विति मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतो गोपायत्वित्येवैतदाह
विश्वकर्मा त्वादित्यरुत्तरतः पात्विति विश्वकर्मा त्वादित्यरुत्तरतो गोपायत्वित्येवैतदाह
॥ ४ ॥

१. उपयच्छन्त्युपयमनीः Ca

२. अनूदेत्यन्तर्वेदि� Ca

३. कुर्यादैवैत Ca

अथ याः परिशिष्टाः प्रोक्षण्यो भवन्ति ताः पूर्वार्थे दक्षिणार्थे निनयतीदमहं तसं वार्बहिर्धाऽयज्ञान्निः सृजामीति सा यदुस्तसेव शोचन्त्यचरत्तमेवास्या एतच्छुचं बहिर्धाऽयज्ञान्निः सृजत्येवं ब्रूयाद्युदि नाभिचरेद्युवभिचरेदिदमहं तसं वार्बहिर्धाऽयज्ञादमुमभिन्निः सृजामीति ब्रूयात्तथा ह तं खलु शुचा विध्यति तथो स शोचनेव म्रियते ॥ ५ ॥

स व्याघारयति सिंह्यसि स्वाहेति सा यत्सिंही भूत्वाददाना क्षिणत्यचरत्तस्मादाह सिंह्यसि स्वाहेति सिंह्यस्यादित्यवनिः स्वाहेति यदेनामादित्या दक्षिणामनयन्ति सिंह्यसि ब्रह्मवनिः क्षत्रवनिः स्वाहेति ते अस्मा एते आशिषावाशास्ते यद्गृह्य च क्षत्रं च सिंह्यसि सुप्रजावनी रायस्पोषवनिः स्वाहेति तदस्मै प्रजां च पशूश्वाशास्ते सिंह्यस्यावह देवान्यजमानाय स्वाहेति तदेतस्मै यज्ञाय देवानावाहयति भूतेभ्यस्त्वेति सुचमुद्यच्छति प्रजा वै भूतं तदाभ्यः सुवर्भयः प्रजाभ्य आह तस्मादाह भूतेभ्यस्त्वेति ॥ ७ ॥

अथ परिधीन्परिदधाति गुसये वाव परिधीन्परिदधाति गोपीथाय दूरे ह्येनमितरे परिधय आगमिष्यन्तो भवन्ति ॥ ८ ॥

स परिदधाति धुवोऽसि पृथिवीं दूर्हेति मध्यमं धुवक्षिदस्यन्तरिक्षं दृश्येति दक्षिणतोऽच्युतक्षिदसि दिवं दृश्येत्युत्तरत एवमिमालोकान्दृह्लान्कृत्वा तैरेन र सर्वतः परिदृश्य हति नेदेन नाष्टारक्षास्यि हिन्सन्नित्ययाग्रे पुरीषमसीतीतरानुपनिवपति पुरीषः ह्यस्यैतद्वति ॥ ९ ॥

४. See notes

५. See notes

६. तदेतस्मै VI, W

७. See notes

८. परिब्रूश्यति TE, T, My

९. ह्यसौ वद्वति C

स युदेते संभारा भवन्त्यग्रेरेव सर्वत्वाय कृत्स्नताया इदं नु यत्पैतुद्रवाः परिधयो भवन्त्यस्थि ह वा अस्य पीतुदारु^{१०} स्वेनेवैनं तदस्था समर्धयत्यथ यद्गुलु भवति माः सः ह वा अस्य गुगुलु स्वेनेवैनं तन्माः सेन समर्धयत्यथ यत्सुगन्धितेजनं भवति गन्धो ह वा अस्य सुगन्धितेजनः स्वेनेवैनं तद्गन्धेन समर्धयत्यथ यद्गुलु सुका भवति वृष्णोह वा अन्तरा विषाणे एकाः रात्रिमग्निरुवास स यदिह किञ्चिदग्रेन्यकं तदिहाप्यसदिति तस्माद्या शिरसो नेत्रीयसी तां ग्रीवाभ्य आच्छिद्याहरेद्यद्यु तां न विन्देदपि यत एव कुतश्चाहरेदथ यदाहाग्रे: पुरीषः ह्यस्यैतद्वति ॥ १० ॥

अथाह व्युत्कामतेत्यथोत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति दक्षिणमेवाग्रेऽथ पश्चादथोत्तरतोऽथ प्रतियौति यत्रासौ जघनार्थं शङ्कुर्भवत्यथ प्रोक्षणीरासादयतीध्माबर्हिरुपसादयन्ति स प्रोक्षणीरादार्थमेवाग्रे प्रोक्षत्यथ वेदिमथास्मै बर्हिः प्रयच्छन्ति तत्प्रोक्ष्योपनिनीय संनहनमुपसंगुह्योत्तरवेदे स्तृणन्त्रेति न वा एतामुत्तरेण परिग्राहेण परिगृहीतामवृशन्ति^{११} नामितिष्ठन्त्या बर्हिषस्तदेनां बर्हिषा शमयति तस्याः शान्तायाः सदोहविधानं त्वच्छुन्वत्यभि^{१२} त्वत्तिष्ठन्ति ॥ ११ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

पुरुषो ह यज्ञः पुरुषस्तेन यज्ञो युदेन पुरुष एव तनुते स वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावान्विधीयते पुरुषस्यैव विधामनु तस्माद्व पुरुष एव यज्ञः ॥ १ ॥

तस्य शिर एव हविधानं वैष्णवं देवतया सोमो वै देवानाऽहविः सोऽस्मिन्भवति स यदस्मिन्सोमो भवति तस्माद्विधानं नाम ॥ २ ॥

मुखमेवास्याहवनीयः स यदाहवनीये जुहति यथा मुख आसिष्टेदेवं तदयमेवास्य सुपो युप आग्रीश्रीयश्च मार्जलीयश्च बाहु ॥ ३ ॥

१०. दारु: V 1

११. मृशन्त्यनाभि in most of the MSS

१२. त्वच्छुन्वत्यभि My, W, त्वच्छुन्वत्यभि Ca

उदरमेवास्य सदस्तस्मात्सदसि भक्षयन्ति तस्माद्यत्किञ्चेदमश्रुन्ति तदुदरे प्रतिष्ठैत्यन्द्रं
देवतायाथ यदस्मिन्विश्वे देवा असीदः स्तस्मात्सदो नाम त उ एवास्मिन्प्रव्येत् एतुर्हि
ब्राह्मणा विश्वगोत्राः सीदन्ति ॥ ४ ॥

विजामानो हैवास्य धिष्या इमे वै समझा विजामान एते हैवास्यैत आत्मनः
पादावेवास्यामू यावमू शालायामग्री प्रतिष्ठे एवास्य ते एष उ वै यज्ञस्तायुमानः पुरुषस्यैव
विधामनु विधीयते तस्माद्य पुरुष एव यज्ञः ॥ ५ ॥

तद्वा उभयतोद्वारः हविधानं भवत्युभयतोद्वारः सदस्तथा शाला तस्माद्यमन्तमेव
संतुष्णः पुरुषः ॥ ६ ॥

ते वा एते हविधाने प्रणिके उपतिष्ठेते दक्षिणत् एव दक्षिणमुत्तरत उत्तरं
तद्यद्वर्षीयस्तदक्षिणः स्यात्तथा ह्युदक्षिणं भवति ते समवकर्त्याधिनिदधत्युपरिष्ठाच्छदिवा
छदिः संमितां वा भित्तीमध्यूहन्ति राष्ट्राणां परिवृण्वन्ति परिवरणीभिः ॥ ७ ॥

अथ प्रतिपरेत्य सावित्रं जुहोति सविता वै देवानां प्रसविता सवितुप्रसूतो यज्ञं तनवा
इति युज्ञते मन उत युज्ञते धिय इति मनश्च हवै वाक्व युक्ते देवेभ्यो यज्ञं वहतः स यदाह
युज्ञते मन इति तन्मनो युनक्त्युत युज्ञते धिय इति वाग्वै धीर्वाचा हि धिया मनुष्या
जीवन्त्यनूकेन ब्रह्मणा प्रक्रामोद्येन तस्मादाहोत युज्ञते धिय इति विप्रा विप्रस्य बृहतो
विपश्चित इत्यनूचाना वै विप्रास्तस्मादाह विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चित इति वि होत्रा दधे
वयुनाविदेक इदिति वि हि होत्रा दधते यज्ञं तन्वाना मही देवस्य सवितुः परिष्ठितिरिति
सविता वै देवानां प्रसविता सवितुप्रसूतो यज्ञं तनवा इति ॥ ८ ॥

अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाहेहि यजमानेत्यनूदैति^१ पली सदक्षिणस्य हविधानस्य
दक्षिणे वृत्तमनि जुहोति हिरण्यमुपास्य ॥ ९ ॥

देवा ह वै यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानां दक्षिणत् आसङ्गाद्विभयां चक्रस्त् एतं वृत्रं
दक्षिणतः प्रत्युदयश्रयः स्तेन दक्षिणतो नाष्टा रक्षाः स्यपबाधन्त वृत्र उ वा आज्यं तथो
वा एष एतं वृत्रं दक्षिणतः प्रत्युच्छ्रयति^३ तेन दक्षिणतो नाष्टा रक्षाः स्यपबाधते तथो हास्य

१. राष्ट्राणां M, My, राष्ट्राणां TE

२. यजमानेति in MSS, TE has यजमानेत्यनूदैति as in IV. 2.4.12

३. प्रत्युच्छ्रयति TE

रक्षांसि नियानं नान्ववयन्त्यथ यद्द्विरण्यमुपास्य न वा अनग्रावा हुतिर्हूयतेऽग्रेरु वा एतद्वेतो यद्द्विरण्यं तथास्यैषाग्निमत्याहुतिर्हुता भवति ॥ १० ॥

सु जुहोतीदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूलहमस्य पाःसुरे स्वाहेति ॥ ११ ॥

अथ पत्न्याः पाणौ सःस्वमवनयति योषा वै पत्नी रेत आज्यं योषायां वै रेतः सिक्तं प्रतिष्ठिति तत्ततः प्रजायते योषायामेवैतत्पत्न्याःरेतः प्रतिष्ठापयति तत्ततः प्रजनयति तेन पत्नी संतापमक्षस्य प्रत्युपानक्ति संतापाद्वा इमाः प्रजाः प्रजायन्ते यदा हि स्त्रियाश्च पुश्सुश्च संतप्यतेऽथ रेतः सिच्यते मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ १२ ॥

सोपानक्ति देवश्रुतौ देवेष्वाधोषतमित्येतदेवैतद्रेतः सिक्तं तद्देवेभ्यो निवेदयति तद्देवाः प्रजनयन्ति सा वै परागेवोपानक्ति पराग्येव रेतः सिच्यते प्रयच्छति प्रतिप्रस्थात्रे सुवं च सुचं च ॥ १३ ॥

सोऽपरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीते जघनेन गार्हपत्यं पत्नीं पर्याणयन्ति स उत्तरस्य हविर्धानस्य दक्षिणे वृत्तमनि जुहोति तथो एव हिरण्यमुपास्येरावती धेनुमती हि भूतः सूयवसिनी मनवे दशस्या । व्यस्कभ्रा रोदसी विष्ण एते दाधर्थं पृथिवीमधितो मयूरैः स्वाहेति ॥ १४ ॥

अथ पत्न्या एव पाणौ सःस्वमवनयति तेन पत्नी संतापमेव प्रत्यक्षस्योपानक्ति देवश्रुतौ देवेष्वाधोषतमिति सोऽसावेव बन्धुः प्रतिपरैति पत्नी ॥ १५ ॥

अथायमाह हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनुब्रूहीत्यन्वाह होता वाचयत्यध्वर्युः प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती इति यज्ञो वा अध्वरः प्राची प्रेतं यज्ञं कल्पयन्ती इत्यैवैतदाहोर्ध्वं यज्ञं नयतं मा जिह्वरतमित्यध्वर्मिम् यज्ञं नयतं मा हलयतमित्यैवैतदाह यदाहोर्ध्वं यज्ञं नयतं मा जिह्वरतमित्यथ यद्युत्सर्जेत् ॥ १६ ॥

अथाभिमन्त्रयेत स्वं गोष्ठमावदतं देवी दुर्ये आयुर्मा निर्वादिष्टं प्रजां मा निर्वादिष्टमित्यसुर्या वा एषा वायदक्षे सैषा यज्ञे वदति तामेवैतेन शमयत्येवं ब्रूयाद्यद्युत्सर्जेद्यदा ऽनोत्सर्जेन्नैतदाद्रियेत ॥ १७ ॥

अथोत्तरेण परीत्योत्तरवेदे: प्रत्यङ् प्रक्रामति त्रीन्विक्रमाः स्तद्रमयत्यथो यत्र वेलां
मन्येतात्र रमेथां वृष्टन्पृथिव्या इति वृष्ट वा एतत्पृथिव्या यदाहवनीयो दिविह्यस्याहवनीयो
भवति तस्मादाहात्र रमेथां वृष्टन्पृथिव्या इति ॥ १८ ॥

अथ दक्षिणः हविर्धानमुपस्तभ्राति विष्णोर्नुं कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि
विमिमे रजाःसि। यो अस्कभायदुत्तरः सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगाय इति विष्णवे त्वेति
मेथीमुपनिहन्ति ॥ १९ ॥

अथोत्तरः हविर्धानं प्रतिप्रस्थाता दिवो वा विष्ण उत् वा पृथिव्या महो वा विष्ण
उरोरन्तरिक्षात्। उभा हि हस्ता वसुना पृणस्वा प्रयच्छ दक्षिणादोत् सव्यादिति विष्णवे
त्वेत्येव मेथीमुपनिहन्ति ॥ २० ॥

स यद्वैष्णवैर्यजुर्भिर्जुहोति त्वदुपस्तभ्राति वैष्णवः हविर्धानमथेदमुपरिष्ठादभिमृशति
छदिर्वा छदिःसंमितां वा भित्तीं प्रतद्विष्णु^५ स्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भूवनानि विश्वेतीदः है वास्यैतत्कपालं
यदिदमुपरिष्ठात्स यदाहाधिक्षियन्तीत्यधि ह्येतदन्येषु कपालेषु क्षियन्त्यथ^६ ये इमे
हविर्धानयोश्छदिषी इमे हैवास्यैते कपाले ये इमे अभितोऽथ यददः पश्चादध्युहति छदिर्वा
छदिःसंमितां वा भित्तीमिदः हैवास्यैतत्कपालं यदिदं पश्चात् ॥ २१ ॥

अथ विष्णो राटमसीति राट्यामभिमृशति राटः हैवास्यैषा तस्मादैषीकी^७ त्वलोमकेव
भवत्यलोमकमिव हीदः राटमथ विष्णोः श्रूपे स्थ इति परिवरण्यावभिमृशति स्त्रवे
हैवास्यैते तस्मादेते तालमल्यौ वा वैरण्यौ वा नालम्यौ वा भवतो लोमशे इव हीमे स्त्रवे
॥ २२ ॥

अथ लस्पूजनीमादाय निषीव्यति विष्णोः स्युरसीति विष्णोर्धृवोऽसीति ग्रन्थिं
करोति दृह्मसन्नेद्यवपद्याता^८ इति तत्प्रकृते कर्मणि विस्तसयति तथा यजमानं वाध्वर्यु

५. तद्विष्णुः Ca

६. क्षीयन्त्यथ My, see notes

७. तस्मादैषीकी V 1, My

८. See notes

९. See notes

१०. नेत्रुष्टपद्याता Ca

वा नाग्राहो विन्दति तत्संमितमभिमृशति वैष्णवमसीति वैष्णवः हि हविर्धानम् ॥ २३ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

द्वयमध्युपरवाः खायन्ते शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विर्धानमथ य एवेमे शिरसः कूपा येष्विमे प्राणा एतानेवास्मिन्नेतत्करोत्येतानस्मिन्नेतद्धाति ॥ १ ॥

अथ देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ततो हसुरा देवेभ्यः कृत्यां वलगां निचख्नुरूतैनानित्थं चिदभिभवेमेति ॥ २ ॥

तदु वै देवा अस्पृण्वत तामेतरुपरवैरुदकिरन्यदा वै कृत्यामुत्किरन्त्यथ वै सालसा मोघा भवति तामलसां मोघामकुर्वश्स्तथो वा एष एतद्यामस्मै द्विषन्ध्रातृव्यः कृत्यां वलगां निखनति तामेतरुपरवैरुत्किरति तामलसां मोघां करोत्येतद्द्वयं यस्मादुपरवाः खायन्ते ॥ ३ ॥

सोऽधिमादते देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवेऽश्विनोर्बहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम् । आददे नार्यसीत्युक्तो यजुषो बन्धुरथ यदाह नार्यसीति योषा ह्युप्रियोषा हि नारी तस्मादाह नार्यसीति ॥ ४ ॥

स दक्षिणस्य हविर्धानस्याधोऽधः प्रउगं तत्परिलिखतीदमहः रक्षसो ग्रीवा अपिकृतामीति वज्रो वा अधिर्वज्रेणैवैतत्राष्ट्राणाः रक्षसां ग्रीवा अपिकृत्तति तान्प्रादेश-संमितान्यरिलिखति प्रादेशसंमिता हीमे प्राणाः स इममेवाग्रे परिलिखत्यथेमथेमथेमम् ॥ ५ ॥

तान्यथापरिलिखितं खनति बृहत्रसि बृहद्रवा इत्युपस्तौत्येवैनानेतन्महयत्येव यदाह बृहत्रसि बृहद्रवा इति बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेतीन्द्रो यज्ञस्य देवता वैष्णवा वा एते यदुपरवास्तथास्यैते सेन्द्रा भवन्ति तस्मादाह बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेति रक्षोहृणं वलगहनं वैष्णवीमिति रक्षसाः होते वलगानां वधाय खायन्ते तस्मादाह रक्षोहृणं वलगहनमिति वैष्णवीमिति वैष्णव्यु होषा वाग्या हविर्धाने तस्मादाह वैष्णवीमिति ॥ ६ ॥

इदमहं तं वलगमुद्गपामि यं नो निष्ठयो यममात्यो निचखानेति निष्ठयो वा वा अमात्यो वा कृत्यां वलगां निखनति तामेवैतदलसां मोघां करोति ॥ ७ ॥

इदमहं तं वलगमुद्गपामि यं नः समानो यमसमानो निचखानेति समानो वा वा असमानो वा कृत्यां वलगां निखनति तामेवैतदलसां मोघां करोति ॥ ८ ॥

इदमहं तं वलगमुद्गपामि यं नः सबन्धुर्यमसबन्धुर्निचखानेति सबन्धुर्वा वा अस-
बन्धुर्वा कृत्यां वलगां निखनति तामेवैतदलसां मोघां करोति ॥ ९ ॥

इदमहं तं वलगमुद्गपामि यं नः सजातो यमसजातो निचखानेति सजातो वा वा
असजातो वा कृत्यां वलगां निखनति तामेवैतदलसां मोघां करोति ॥ १० ॥

उक्तत्यां किरामीत्यन्तत उल्किरति तत्सुवर्मिवैतत्कृत्यामुल्किरति स यावद्वाहु-
नान्वापुयात्तावत्खनेत्तावान्वा तोऽन्तादेवैतत्कृत्यामुल्किरत्यन्तात्कृत्यां मोहयति तान्परोक्षणया
संतृणति तस्माद्विमे प्राणाः परोक्षणया संतृणास्तस्मात्परः सविद्रते ॥ ११ ॥

तान्यथाखातमवमर्शयति स्वराळसि सपलहा सत्रराळस्याभिमातिहा जनराळसि
रक्षोहा सर्वराळस्यमित्रहेत्युप चैवैनानेतत्सौत्याशिषश्चाशास्ते स्वराळसीति तदुपस्तौति
सपलहेति तदाशिषमाशास्त एवमेव सर्वेषु ॥ १२ ॥

अथ संमृशेते सयः पूर्वयोर्दक्षिणस्तमध्वर्युर्योऽपरयोरुत्तरस्तं यजमानः सोऽध्वर्युराह
यजमान किमत्रेति भद्रमिति तन्नौ सहेत्युपांशु जपत्यथ योऽपरयोर्दक्षिणस्तमध्वर्युर्यः
पूर्वयोरुत्तरस्तं यजमानः स यजमान आहाध्वर्यो किमत्रेति भद्रमिति तन्म इत्याह
॥ १३ ॥

तौ यदेवै संमृशेतैः इमानेवैतत्प्राणान्व्यतिषजत इमान्पाणान्त्सयुजः कुरुतस्तस्माद्विमे
प्राणा व्यतिषक्तास्तस्मात्सयुजोऽथ यदाह भद्रमिति कल्याणी वा एष मानुषी वाग्यद्वद्र-
मिति तामेवैतद्यज्ञे वदतस्तां यज्ञेऽवकल्पयतोऽथ प्रोक्षति स समान एव प्रोक्षणस्य बन्धु-
मेऽध्यमेवैतत्करोति यत्किञ्च प्रोक्षति ॥ १४ ॥

2. तावान्वत्तो Ca, तावान्वान्तो C, V 1, see notes

3. संमृशेते इमान् Ca, sandhis in archaic

स प्रोक्षति रक्षोहृणो वलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवानिति रक्षसाऽ ह्येते वलगानां वधाय
खायन्ते तस्मादाह रक्षोहृणो वलगहन इति प्रोक्षामि वैष्णवानिति वैष्णवा ह्येते यदुपरवा:
॥ १५ ॥

अथ याः परिशिष्टा आपो भवन्ति ता अवनयति^४ रक्षोहृणो वलगहनोऽवनयामि^५
वैष्णवानित्येष्वैतच्छिद्रेष्वपो दधाति ता इमा एषु छिद्रेष्वापो हिता अन्नमु वा आपोऽन्नमु
वै प्राण एष्वैतच्छिद्रेषु प्राणान्दधाति त इम् एषु छिद्रेषु प्राणा हिताः ॥ १६ ॥

अथोदगग्राणि च प्रागग्राणि च बर्हीःश्यवस्तृणाति रक्षोहृणो वलगहनोऽवस्तृणामि
वैष्णवानित्येष्वैतच्छिद्रेषु लोमानि दधाति तानीमान्येषु छिद्रेषु लोमानि हितानि तस्माद्विमे
प्राणा अनुच्छोषुका अथ प्रागग्राणि बर्हीःषि प्रस्तृणाति केशा हैवास्येते ॥ १७ ॥

अथाधिष्वरणे उपदधाति रक्षोहृणो वलगहना उपदधामि वैष्णवी इति हनूहैवास्येते
तस्मादेते संबद्धान्ते इव भवतः संबद्धान्ते इव हीमे हनू ॥ १८ ॥

अथ पर्यूहति रक्षोहृणौ वलगहनौ पर्यूहामि वैष्णवी इति दृल्हे असतो नेदपस्तःसैते
इत्यथ वैष्णवमसीति रोहितं चर्म परिकृतं न्यस्यति जिह्वा हैवास्यैषा स यद्रोहितं भवति
लोहिनीव हीयं जिह्वाथ संमुखान्ताव्याः करोति दन्ता हैवास्य ग्रावाणः स यदग्रावभिरभिषु-
णोति युदा दद्धिः प्सायादेवं तत्तदेतद्यज्ञस्य शिरः समस्कारिषुः ॥ १९ ॥ इति चतुर्थं
ब्राह्मणम् ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

४. अपनयति TE

५. अपनयामि TE

६. हैवास्येते Ca

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

उदरः ह वा अस्य सदस्तस्मात्सदसि भक्षयन्ति तस्माद्यत्किञ्चेदमश्नन्ति तदुदरे प्रतिष्ठैत्यन्देवतयाथ यदस्मिन्विश्वेदेवा आसीदः स्तस्मात्सदो नामतु उएवास्मिन्विष्टे एतहि बाह्याणा विश्वगोत्राः सीदन्ति ॥ १ ॥

तदौदुम्बर्या^१ मिनोत्पत्रं वा ऊर्गदुम्बरोऽन्नमेवैतदुर्ज मध्यतो यज्ञस्य दधाति तस्मादौदुम्बर्या मिनोति तां यजमानसंमितां परिवासयति यजमानो हि यज्ञो यज्ञसंमितामेवैनामेतपरिवासयति ॥ २ ॥

स योऽसौ जघनार्थे शङ्खर्भवति ततः प्राढ प्रक्रामति षड्वक्रमान्दक्षिणा सप्तमः संपदः कामाय यत्र वै वाचः प्रजातानि छन्दाःसि सप्तपदा वै शक्वरी पराधर्या छन्दसां तस्मोदत्तानि सप्तपदानि प्रक्रामति ॥ ३ ॥

सोऽधिमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम् । आददे नार्यसीत्युक्तो यजुषो बन्धुरथ यदाह नार्यसीति योषा ह्यभ्रियोषा हि नारी तस्मादाह नार्यसीति ॥ ४ ॥

तयावटं परिलिखतीदमहः रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामीति वज्रो वा अभ्रिवज्रेणैवैतत्राष्ट्राणाःरक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तति ॥ ५ ॥

अथ प्राञ्चमुत्करमुत्किरति तत्प्राचीमौदुम्बरीं निदधात्वथ बहीःषि यावन्मात्राणीवाथ यवमतीः प्रोक्षणीः कुरुते ॥ ६ ॥

स यद्यवमत्यो भवन्त्यपां वा ओषधयो रसस्तस्मादाप आसक्तयः पीता न^२ धिन्वन्त्योषधीनामु वा आपो रसस्तस्मादोषधय आसक्तयः खादिता न^३ धिन्वन्ति यदैवोभयैः सःसृजन्त्यथैव धिन्वन्ति तत्सरसाभिः प्रोक्षणीति स यद्यवैरवैतत्करोति ॥ ७ ॥

१. Ca suggests emendation, see notes

२. पीता निधिन्वन्ति M, My, C, न of TE accepted

३. न of TE accepted

देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ततो ह सर्वान्याऽ ओषधयो
यवेभ्योऽसुरानुपाकवृतुर्यवा हैव देवानामासुस्ते देवा यवैरेवासुराणां सप्ताना-
मोषधीरन्नाद्यमयुवत तान्त्सर्वस्मादयुवत तस्माद्यवा नाम यदेभिरयुवत ॥ ८ ॥

ते ह देवा ऊर्हन्तयदन्यासामोषधीनां वीर्यमिति तद्यवेषुदधामेति तद्यदन्यासामोषधीनां
वीर्यमासीत्तद्यवेष्वदधुस्तस्माद्यत्रान्या ओषधयो म्लायन्ति तदेते मोदमाना इव वर्धन्त एतेषु
हि वीर्यमदधुस्तथो वा एष एतद्यवैरेव द्विषतः सप्तस्यौषधीरन्नाद्यं युते तान्त्सर्वस्माद्युते
तस्माद्यवमत्यो भवन्ति ॥ ९ ॥

स आवपति यवोऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरित्येतस्यैषा यजुषो बन्धुताथ
प्रोक्षति स समान एव प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति यत्किञ्च्च प्रोक्षति ॥ १० ॥

स प्रोक्षति दिवेत्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेत्यन्नं वा ऊर्गुदुम्बर इमानेवैतलोकानूर्जा
रसेन भाजयत्येष्वेव लोकेषुर्जं रसं दधाति ॥ ११ ॥

अथ याः परिशिष्टाः प्रोक्षण्यो भवन्ति ता अवृट्टवनयति शुन्धनां लोकाः पितृष्ठदना
इति पितृदेवत्य इव वा अवटो मेध्यमेवैनमेतत्करोत्यपितृदेवत्यम् ॥ १२ ॥

अथोदगग्राणि च प्रागग्राणि च बर्हीश्चवस्तृणाति पितृष्ठदनमसीति पितृदेवत्यमिव
वा अस्या एतद्वति यन्निखातः सा यथौषधिष्वेव मिता स्यादनिखातैवमेतदोषधिष्वेव
मिता भवत्ययतो वै स्याद्यनिखाता स्यात्तथाह यता भवति तथो अपितृदेवत्या भवति
॥ १३ ॥

अथोच्छ्रयत्युद्दिवरं स्तभानान्तरिक्षं पृण दुःहस्व पृथिव्यामितीमानेवैतलोकानूर्जा
रसेन भाजयत्येष्वेव लोकेषुर्जं रसं दधाति ॥ १४ ॥

अथाभ्यवहरति द्युतानस्त्वा मारुतो मिनोत्वित्ययं वाव द्युतानो मारुतो योऽयं पवते
तदेनामेष मिनोति मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणेति प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तदेनां प्राणोदानाभ्यामेव
मिनोति ॥ १५ ॥

४. सर्वा अन्या Ca

५. एवैतलोका TE, M, T, V 1

अथ पर्यूहति ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि रायस्पोषवनि पर्यूहामीति बह्वी वा आशीर्यजुः
षु ते अस्मा एते आशिषावाशास्ते यद्वत् च क्षत्रं च रायस्पोषवनि पर्यूहामीति भूमा वै
रायस्पोषो भूमानमेवास्मा एतदाशास्ते ॥ १६ ॥

अथ पर्यृष्टिं ब्रह्म दृश्वं क्षत्रं दृश्वायुर्दृश्वं प्रजां दृश्वेत्याशिषमेवैतदाशास्ते
तत्समंभूमि पर्युषणः स्यात्तथागर्तमिद्वति गर्तस्य वा उपरिभूमि पर्यृष्णं भवत्यथैवं
देवत्रा तस्मात्समंभूमि पर्युषणः स्यात् ॥ १७ ॥

अथ तत्राप उपनिनयति यदेवास्याः खनन्तो वा पर्यृष्णन्तो वा वि वा लिशन्ति
क्षिण्वन्ति वापो वै भेषजः शान्तिस्तदद्विः शान्त्या शमयति तदद्विः सुंदधाति
॥ १८ ॥

अथाभिमृशति धुवासीति धुवा ह्येषा धुवोऽस्मिन्यजमान आयतने भूयादिति
यस्मिन्वा कामे कामयेत सु हास्मै कामः सुमृध्यते ॥ १९ ॥

अथ विष्टपेऽभिजुहोति घृतेन द्यावापृथिवी पूर्येथामितीमे एवैतदद्यावापृथिव्या
ऊर्जां॑ रसेन भाजयत्यनयोरेव द्यावापृथिव्योरुर्जर्जरसं दधाति तत्संततमवनयेत्था
संततवर्षनुक्षोषुकः॒ पर्जन्यो भवति तस्मात्संततमवनयेत् ॥ २० ॥

अथ छदिराहरन्ति तदभिमृशतीन्द्रस्य छदिरसीत्यैन्द्रः॒ हि सुदो विश्वजनस्य छायेति
वैश्वदेवः॒ हि सदः ॥ २१ ॥

अथाभितश्छदिषी उपदधाति छदिः समिते वा भित्या उत्तराणि त्रीणि पराणि त्रीणि
तत्रव तत्रिवुत्रिवृद्धियज्ञः ॥ २२ ॥

तद्वा एतदुदग्वशं मिनोत्येतद्वै निष्केवल्यं देवानां यद्विधानं तस्मात्तत्राग्वशः॒
सत्प्राग्द्वारं तस्मात्तत्र नाश्नन्ति न भक्षयन्ति यो ह तत्राश्रीयद्वा भक्षयेद्वा शिरो हास्य
विपतेदथैतमित्रं यदाग्रीधं च सुदश तस्मात्तत्राश्नन्ति त्वद्वक्षयन्ति त्वमित्रः॒ ह्येतत्स
यदहोदग्वशं तदस्य मानुषं यदुदग्वशं सत्प्राग्द्वारं तदस्य देवत्रा तस्मादेतदुदग्वशं
मिनोति ॥ २३ ॥

६. See notes.

७. See notes, वर्षनुच्छोषुकः Ca

अथ परिवृणोति परि त्वा गिर्वणो गिर इम् भवन्तु विश्वतः। वृद्धायुम् नु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टय इतीन्द्रो वै गिर्वा विशो गिर्वाणः क्षत्रमेवैतद्विशा परिवृणोति तदिदं क्षत्रं विशा परिवृतम् ॥ २४ ॥

अथ लस्पूजनीमादाय निषीव्यतीन्द्रस्य स्युरसीतीन्द्रस्य ध्रुवोऽसीति ग्रन्थिं करोति दृल्हमसत्रेद्वयवपद्याता इति तत्प्रकृते कर्मणि विस्तसयति तुथा यजमानं वाध्वर्यु वा नाग्राहो विन्दति तत्संमितमभिमृशत्यैन्द्रमसीत्यैन्द्रः हि सदः ॥ २५ ॥

अथ हविधनियोरपालम्बः समन्वीक्ष्य तदाग्रीधं मिनोत्यर्धमन्तवेद्यर्धं बहिर्वेद्यथो यावन्मात्रमिवैव बहिर्वेद्यथ सर्वमेवान्तवेद्यथो सर्वमेवान्तवेदिति तत्संमितमभिमृशति वैश्वदेवमसीतीदं नु यदेतस्मिन्हविष्येतासु वसतीवरीष्वेताः रात्रिं देवा उपवसन्ति यैषोपवसथ्या तस्मान्वेव वैश्वदेवम् ॥ २६ ॥

देवा उह वै यज्ञं तन्वान् असुररक्षसानां दक्षिणत आसङ्गाद्विभयां चक्रस्तान्हासुररक्षसानि दक्षिणत आसेदुस्तान्ह सदसो जिग्युस्तान्त्सदसो जित्वैतान्धिष्यानुद्वापयां चक्रस्तस्मादेते न ज्वलन्ति यथा ह वा आहवनीयो वा गार्हपत्यो वाग्रीधो वा ज्वलेदेवः ह स्म वा एते पुरा ज्वलन्ति त आग्रीधरः समनुपेदुस्ते॑ हाप्याग्रीधस्यार्थं जिग्युस्तेऽद्वानेतद्विश्वे॑ देवा अमृतत्वमपाजयः स्तेऽपजित्वैतान्धिष्यान्पुनः प्रति समैन्धत स यथा पुनः प्रत्यवस्थेदेवमेतत्स्मादप्येतहैतान्त्सवनाय सवनाय समिन्धत एवः होनान्देवाः समैन्धत तदेतदनार्त यदाग्रीधं तस्माद्यो दीक्षितानामबल्यं निगच्छेदाग्रीधमेन नयतेति ब्रूयुस्तदनार्त तन्नारिष्यतीति न है वत्स्यति॑ तस्माद्य एव समृद्धः स एताः होत्रां कुर्याद्यो वै ज्ञातोऽनूचानः स समृद्धस्तस्मै प्रथमाय दक्षिणां नयामीति स यदतो विश्वेदेवा अमृतत्वमपाजयः स्तस्माद्वैतत्संमितमभिमृशति वैश्वदेवमसीति ॥ २७ ॥ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

८. समनुपेदुस्ते TE, V 1

९. तेऽधिदितद्विश्वे as amended by Ca, see notes

१०. न हैवच्छति as amended by Ca, see notes

द्वितीयं ब्राह्मणम्

विजामानो ह वा अस्य धिष्या इमे वै समझा विजामान एते हैवास्यैत आत्मनोऽथ दिवि ह वै सोम आसाथेह देवास्ते देवा ऐच्छन्ना नः सोमो गच्छेदिति तेनागतेनेह यजमहीति तत एते माये असृजन्त सुपर्णीं च कद्रुं च वाग्वै सुपर्णीयं कद्रूस्ताभ्याः ह समदं चक्रुस्ते ह समुद्धिते ऋतीयमाने ऊचतुर्यतरा नौ द्वीयः परापश्यादिति सा नावात्मानं जयादिति ॥ १ ॥

सा होवाच कद्रुः सुपर्णीं परापश्येति सा होवाच सुपर्णस्य सलिलस्य परस्तादित्यशः श्वेतः स्थाणौ सेवते तमहं पश्यामीत्यथ होवाच कद्रूस्ताभ्याश्वस्य वालो न्यषञ्जीति तममुं वात आधूनोति तमहं पश्यामीति सा यदुवाचास्य सलिलस्य परस्तादिति वेदिः हैव तदुवाच यावती हि वेदिस्तावती पृथिव्यशः श्वेतः स्थाणौ सेवत इति युप स्थाणुरग्निरशः श्वेतस्तद्ध तदुवाच तस्याश्वस्य वालो न्यषञ्जीति तममुं वात आधूनोति तमहं पश्यामीति यत्कद्रूरुवाच रशनाः हैव तदुवाच ॥ २ ॥

सा होवाच सुपर्णीं कद्रुं त्वं वै किल नावजैषीरिति प्रेहि गामिष्यावः प्रेहि वेदिष्याव इति सा होवाच त्वमेव गच्छेति त्वमेव न आख्यास्यसीति तथेति सा ह जगामेद्यथैव कद्रूरुवाच तथा सा ह पुनराजगाम ताः हाभ्युवाद त्वमजैषी३ रहा३ मिति सा होवाच त्वमेवेति ते यत्तत्र ते समूदाते तदिदः सौपर्णीकाद्रवमित्याख्यानमाख्यायते ॥ ३ ॥

सा होवाच कद्रुः सुपर्णीमात्मानं वै त्वाजैषमिति सोऽसौ दिवि सोम इति होवाच तं देवेभ्य आहर तेनात्मानं मृत्योर्निंक्रीणिष्वेति तथेति सा ह छन्दाःसि ससृजे वाग्वै सुपर्णीं वाचो वै छन्दाःसि प्रजातानि तत एभ्यो गायत्री सोममच्छापतत्स हैष सोमो हिरण्मय्योर्ह कुश्योरवहित आस ते ह स्म क्षुरपवी निमेषं निमेषः ह स्माभिसंधतो दीक्षातपसौ३ हैव ते आसतुः ॥ ४ ॥

तमु हैते गन्धर्वा गोपायां चक्रुर्य एते धिष्या या एता होत्राः सो हेयं गायत्री तयोः कुश्योरन्यतरामाचिच्छेद तामाजहार सा दीक्षा तया देवा अदीक्षन्ताथापरमुत्पात सेतरां

१. कद्रं जैषीदिति T, P1, B, see notes

२. दीक्षातपसौ Ca, see notes

कुशीमाचिच्छेद तामाजहार तत्पस्तेन देवास्तप उपायनेता उपसदोऽथापरमुत्पात सा
राजानं खदिरेणाच्चखाद तस्मात्खदिरो नाम यदेनाखिदत्तस्मात्खादिरो^३ युपो भवति
खादिरः स्प्योऽच्छावाकस्य हैनं गोपीथ आददे सोऽहीयत ॥ ५ ॥

तमिन्द्राग्नी अनुसमतनुतां प्रजानां प्रजातये तस्मादेष ऐन्द्राग्नोऽच्छावाकस्तस्मादु
दीक्षिता राजानः सुगुप्तं गोपायेयुर्स्य ह गोपनायामपहरन्ति हीयते ह स तस्मादाचार्य
ब्रह्मचारिणः सुगुप्तं गोपमेयुर्यद्वा अस्य गृहान्पशून्गोपायन्ति तदाचार्यं गोपायन्ति यस्य
ह गोपनायामपहरन्ति हीयते ह स तमाजहार तः सुपर्णी देवेभ्यः प्रददौ तेनात्मानं
मृत्योर्निश्चक्रिये तस्मादाहुः पुण्यलोक ईजान इत्यृणः ह वै जायमान एव मनुष्यो मृत्यवे
जायते स यद्यजते तदात्मानं मृत्योर्निष्क्रीणीते तस्मादाहुः पुण्यलोक ईजान इति ॥ ६ ॥

तमु हैते गन्धर्वा अन्वाजगमुर्य एते धिष्या या एता होत्रास्ते होचुरैव नो यज्ञे^५
भजतेत्यप्येव नो यज्ञोऽस्त्विति ते होचुः किमस्माकं ततः स्यादिति ते होचुर्गोसार एव
वः स्यामेति यथैवैनममुत्राजूग्यामेत्येवमेवैनं युष्मभ्यमिह गोप्याम इति ॥ ७ ॥

तथेति होचुरेते वः सोमक्रयणा इति तस्मात्सोमक्रयणानेतेष्योऽनुदिशति स्वान
भ्राजाङ्गारे बृभारे हस्त सुहस्त कुशानो । एते वः सोमक्रयणास्तात्रक्षध्वं मा वो
दभन्त्रित्येवाः ह्येते भाजनेनैतानि ह्येतेषां नामानि ॥ ८ ॥

अथेति होचुरपहतो वै युष्मत्सोमपीथ इति तेन^६ सोमाहुतिमर्हथ तृतीयसवन् एव वो
घृत्याहुतिरश्ववातैन सौम्यापहतो हि युष्मत्सोमपीथ इति सयददः शालाकैर्धिष्यान्व्याघारयति
यदेनाऽस्तृतीयसवने घृत्याहुतिरश्वते न सौम्यापहतो होतेभ्यः सोमपीथः ॥ ९ ॥

अथ यदाहवनीये होष्यन्तीति तद्वोऽविष्यतीति तद्वैनानवति यदाहवनीये जुहृत्यथ
यद्वउपर्युपरि सोमं बिश्रतः संचरिष्यतीति^७ तद्वोऽविष्यतीति तद्वैनानवति यदेनानुपर्युपरि

३. खदिरो V 1, W

४. See notes

५. यज्ञ Ca

६. यज्ञ Ca

७. अजुगुपाम My

८. ते न Ca

९. संचरिष्यन्तीति Ca

सोमं बिभ्रतः संचरति॑ तस्मादेतान्प्रत्युद्धुःध्वर्युन्नतिक्रामेदध्वर्युर्वै सोमं बिभर्ति तः हैते
व्यातेन प्रत्यासते स यद्धु प्रत्युद्धुतिक्रामेद्व्यातः हैषामापद्येत तः हाग्निवाभिदहेदयं वा
देवोऽभिमन्येत् योऽर्यं पशूनामीष्टे तस्माद्यद्यस्य शालायामर्थः स्यादग्रेणैवाग्नीध्रमेतेन
संचरेदेषा हि यज्ञस्य द्वाः ॥ १० ॥

ते वा एते गुप्तये परि निकीर्यन्त आहवनीयः पुरस्तान्मार्जलीयो दक्षिणत् आग्नीध्रीय
उत्तरतोऽथ य इमे सुदसि ते पश्चाद्यथैतं मध्ये गोपायन्ति ॥ ११ ॥

त उ हैत एव दधिरेऽर्थात् उपकिरन्त्वर्धान्तुदिशन्त्वति तथामुष्मालोकान् जिह्वा
एष्यामो यत आगता दिवः११ स्म हीति तद्यानह न उपकरिष्यन्तीति तैरिह प्रत्यक्षं
भविष्यामोऽथ यान्नोऽनुदेश्यन्तीति१२ तैर्वमुष्मालोकान् जिह्वा एष्यामो यत आगता दिवैः
स्म हीति तद्यानहोपकरिष्यन्ति१३ तैरिहप्रत्यक्षमथ याननुदिशन्ति तैर्वमुष्मालोकान् जिह्वा
यन्ति यत आगता दिवस्तस्मादर्थानुपकिरन्त्वर्धान्तुदिशन्ति ॥ १२ ॥

त उ हैत एव दधिरे न वा एभिनामभिररात्स्मेति येषां नः सोममुपाहार्षुद्धितीयनि
नामानि करवामहा इति ते द्वितीयानि नामान्यकुर्वत यथैतद्विभूरसि प्रवाहण इति सर्वे
द्विनामानस्तेऽराध्ववन्यानपहतसोमपीथान्तस्त एतदेवा यज्ञ आभजःस्तस्माद्वाहणेनानृथ्यमाने
द्वितीयं नाम कर्तव्यं राध्मोति हैव स य एवं विद्वान्द्वितीयं नाम कुरुते ॥ १३ ॥

स यदाहवनीये जुहृति तदेवेषु जुहृति तस्मादेवाः सन्ति यत्पदसि भक्षयन्ति
तन्मुष्येषु जुहृति तस्मान्मनुष्याः सन्त्यथ यन्नाराशःसान्त्साद्यन्ति हविर्धानयोस्तत्पितृषु
जुहृति तस्मात्पितृः सन्ति मनुष्यान्नु पशुवो देवान्नु व्याःस्योषधयो वनस्पतयोयदिदं
किञ्चान्यदेवम्बिमाः प्रजा यज्ञ आभजति या इमा अपराभूताः सैषा संपाहवनीये देवाः
सुदसि मनुष्याहविर्धानयोः पितृस्तद्द्वस्मैतत्पुरा दृश्यमाना एव संपिबन्ति तद्वेतर्ह्यदृश्यमानाः
सो एवैषा संयाया१४ सा तद्यास ॥ १४ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

१०. संचरन्ति Ca

११. आगता दिवः स्म इति Ca, see notes

१२. अनुदे यन्तीति MSS and TE

१३. Same as ११ above

१४. उपकिरन्ति Ca, see notes

१५. See notes, संपा या Ca

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै वैसर्जिनानि जुहोति स यद्वैसर्जिनानि जुहोति सुर्वं ह वाव दीक्षमाणोऽभि
दीक्षते यज्ञं ह्यभिदीक्षते यत्रं हि संभरति यज्ञं ह्यवेदमनुसुर्वतं यज्ञं संभ्रियमाणमिदं
सुर्वमनुसमैति यदिदं किञ्च स वा अयं यज्ञः संतिष्ठमानः पराडेव संतिष्ठते स यद्वैतानि न
जुहुयात्पराग्धैवेदं सुर्वं स्यात् ॥ १ ॥

स यद्वैसर्जिनानि जुहोति यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावनं यज्ञं संभृत्याथेदं
यथायतनं यथाप्रतिष्ठं विसृजति स यद्विसृजति तस्माद्वैसर्जिनानि नाम तदपि व्रतान्वारभन्ते
इदं प्रत्यक्षं विसृजत इति वदन्तस्तु यदि कामयेतान्वारभेत यद्युकामयेतापि नैवाद्रियेत
स्वयं ह्येव तद्विसृजते यदपि परोक्षाद्यज्ञ उ वै विष्णुः स इमां देवेभ्यो विक्रान्तिं विचक्रम
इमामेव प्रथमेन पदेन पस्यारथेदमन्तरिक्षं दिवं तृतीयेन तामु वा एष एतस्मै यज्ञो
विष्णुर्विक्रान्तिं विक्रमते ॥ २ ॥

अथ खल्वभ्यादधातीधं चात्वालादुपयमनीरूपकल्पयत्युपस्थेयजमानो राजानंमादते
जनूदैति पत्नी संसादयन्ति वायव्यानि द्रोणकलशं ग्राव्यो दशापवित्रे यदेतमभितो भवति
तदधिश्रयत्याज्यं संमृजन्ति सुच उद्घास्याज्यमुत्पूय चतुर्जुह्वां गृह्णति चतुरुरुपभूति
पञ्चगृहीतं पृष्ठदाज्यम् ॥ ३ ॥

स गृह्णति पृष्ठदाज्यं ज्योतिरसि विश्वरूपं विश्वेषां देवानां समिदिति विश्वरूपा हि
पश्वः पश्वो हि पृष्ठदाज्यं तस्मादाह विश्वरूपमित्यथ सोमक्रूयण्याः पदं जघनेन गार्हपत्यं
परि णिवपति पदा वै प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठितय एव ॥ ४ ॥

तद्वैके चतुर्धा कुर्वन्ति यत्राद आहवनीयं प्रणयन्ति तासूपयमनीषु चतुर्भागमावपन्त्यक्षं
चतुर्भागेणोपाङ्गते तासूपयमनीषु चतुर्भागं जघनेन गार्हपत्यं चतुर्भागं चतुर्षदारै वै पश्व

१. तदपि व्रता अन्वारभन्ति Ca, see notes

२. चतुर्षादा C

इति तच्चतुर्धा प्रतितिष्ठतीति वदन्तस्तदुत्था न कुर्याज्जघनेनैव गार्हपत्यः सार्धमेव परिणिवपेत्पदा वै प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठितय एव तस्मात्सार्धमेव परिणिवपेत् ॥ ५ ॥

अथ प्रदीप इधमे जुहोत्यन्वारब्धेषु त्वः सोम तनूकूद्धयो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । ऊर्यन्तासि वरुथः स्वाहेत्येत्यास्मिल्लोके प्रतितिष्ठत्येत्यैत्यैम^३ लोकः स्पृणुते ॥ ६ ॥

अथास्वे द्वितीयामाहुतिं जुहोत्येष उ हैवैतत्सोम उवाचाप्तुं मा कृत्वातिनियिता नुपलभ्यमिति कनीयाः सं वधात्कृत्वेति स्तोको वा अपुस्तदेनमपुं करोत्यनुपलभ्य कनीयाः सं वधात्तस्मादस्वे^४ द्वितीयामाहुतिं जुहोति जुषाणो असुराज्यस्य वेतु स्वाहेत्योद्यच्छन्तीधममुपयच्छन्त्युपयमनीः समाददते यदेतमभितो भवति ॥ ७ ॥

अथाह सोमाय प्रणीयमानायानुब्रूहीत्यग्ने प्रहियमाणयेति वा सोमायेति त्वेव ब्रूयात्सु एष यज्ञ ऊर्ध्वं एत्येतत्स्वर्गं लोकं यजमानो वै यज्ञो यजमान एवैतदेत्यन्वाह होता वाचयत्यध्वर्युरग्ने नय सुपुथा राये अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेत्यग्निमेवास्यैतत्पुरस्तात्पुरोगां करोति तथो हास्याग्निरेव पुरस्तानाष्ट्रा रक्षाः स्यपञ्चन्प्रभिन्दनेत्यैतमभयेऽनाष्टे निवाते हरति ॥ ८ ॥

अथाग्रीधे समाधाय जुहोत्ययं नो अग्निर्विवस्कृणोत्वयं मुधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं वाजाञ्जयतु वाजसाता अयः शत्रुञ्जयतु जर्हषाणः स्वाहेत्येत्यास्मिन्नंतरिक्षलोके प्रतितिष्ठत्येत्यैतं लोकः स्पृणुते तत्सः सादयन्ति वायव्यानि द्रोणकलशं ग्राव्यो दशापवित्रे ॥ ९ ॥

अथाहवनीयमित्वा प्रोक्षणीरादायेधममेवाग्ने प्रोक्षत्युथ वेदिमथास्मै बहिः प्रयच्छन्ति तत्प्रोक्ष्योपनिनीयैतमाश्वालं प्रस्तरं गृह्णात्येकवुदेव बहिः स्तीर्त्वा परिधीन्यरिधायैतान्कार्ष्यमयान्तसमिधावभ्याधाय जुहोत्युरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि घृतं घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेत्येत्यामुष्मिन्तस्वर्गं लोके प्रतितिष्ठत्यैतं स्वर्गं लोकः स्पृणुते ॥ १० ॥

३. एतुयेम Ca, see notes

४. कृत्वातिनियता Ca

५. तस्मादास्वे Ca

स यद्वैष्णव्या जुहोत्यसुं वा एनमिदं कृत्वात्यनैषीद्नुपलभ्यं कृनीयाऽसं वधुत्कृत्वा
तदेनमेतदभयेऽनाष्टे स्वर्गे लोके कृत्स्नं करोति यावान्यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवै-
नमेतत्करोति ॥ ११ ॥

अथ खेरे प्रस्तरमासादयति तु ज्ञुहूमासादयत्युथोपभुतमथ पृष्ठदाज्यमासाद्य हवीश्चि
संमुश्याप उपस्थुश्य राजानमादाय प्रपद्यते स दक्षिणस्य हविर्धानस्य कृष्णाजिनं नील
आस्तृणाति तस्मिन्नाजानमासादयति ॥ १२ ॥

स आह देव सवितरेष ते सोमस्तः रक्षस्व मा त्वा दभन्निति सविता वै देवानां
प्रसविता तस्मा एवैतदगुह्ये परिददाति सुगुप्तोऽसदिति ॥ १३ ॥

अथानुसृज्य जपत्येत त्वं देव सोम देवो देवाँ॒ उपागाः। इदमहं मनुष्यान्तसह
रायस्पोषेणेत्याशिषमेवैतदाशास्ते यदाहेदमहं मनुष्यान्तसह रायस्पोषेणेत्यग्नीषोमौ वा
एतमन्तर्जम्भमादधाते यो दीक्षत आग्नावैष्णवः ह्यदो दीक्षणीयः हविर्भवति य उवै विष्णुः
सोमो वै स हविर्दीनयोर्भवति तस्मादेनमग्नीषोमावन्तर्जम्भमादधाते स एतत्सोमान्त्रिमुच्यते
स एतस्मादनृणो भवति ॥ १४ ॥

अथ निष्क्रामति स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुच्य इति वरुणपाश इव वा एषोऽन्तर्भवति
योऽन्यस्यास्ये तस्मादेवैतन्त्रिमुच्यते तस्मादाह स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुच्य इति
॥ १५ ॥

अथ समिधमभ्यादधात्यग्रे ब्रतपास्त्वे ब्रतपाः। या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वयि या
मम तनूस्त्वय्यभूदियः सामयि। यथायथं नौ ब्रतपते ब्रतान्यनु मे दीक्षां दीक्षापतिरमः-
स्तानुतपस्तपस्पतिरित्येतदग्रेन्त्रिमुच्यत एतदेतस्मादनृणो भवति तदुभाभ्यामग्नीषोमाभ्यां
निर्मुच्य स्वेन सुतात्मना यजते ॥ १६ ॥

अत्र ह खल्वस्याश्रीयान्मानुषो हि भवति न ह वै दीक्षितस्याश्रीयाद्विर्वा एष भवति
यो दीक्षते स यथा हविषोऽहुतस्याश्रीयादेवः ह तत्स्मादस्यात्राश्रीर्यान्मानुषो हि भवति
तस्मादस्य नामग्राहः सुब्रह्मण्यामाहृयन्त्यसौ यजतेऽमुष्य पुत्रो यजत इति मानुषो हि
भवत्यथाङ्गुलीर्विसृजते ॥ १७ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वै यूपं ब्रक्ष्यन्नेतया वैष्णव्यर्चैतामाहुतिः हुत्वाथ यूपमच्छैति स यद्वैष्णव्या जुहोति
वैष्णवो हि यूपो यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनो एवैतदच्छैति स यद्यहं सुचा जुहोति चतुर्गृहीतमाज्यं
गृहीत्वा जुहोति यद्यु सुवेण सुवेणो एव ॥ १ ॥

सु जुहोत्यु विष्णो विक्रमस्वोरुक्षयाय नस्कृधि । घृतं घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं
तिर स्वाहेत्यथ यत्स्थाल्यां परिशिष्टं भवति तच्च स्वुवं चादत्तेऽथ यत्क्षणः शस्त्रं भवति
तत्स आदत्ते ॥ २ ॥

ते यां दिशं यूपं वेत्स्यन्तो भवन्ति तद्यन्ति स यत्र यूपं विन्दति तदेनं पश्चात्प्राङ्मुपातिष्ठानो
जपत्यत्यन्यां३ अगां नान्यां३ उपागामित्यति ह्येका॑ नेति येषु न विन्दति नो एकानुपैत्यवाक्त्वा
परेभ्यः परोऽवरेभ्य इत्यवर्गिष्येनं परेभ्यो यान्नाभ्याप्नोति पर उ वा एनमवरेभ्यो येषु न
विन्दति त्रस्मादाहावाक्त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्य इति तं त्वा जुषामहे देव वनस्पते
देवयज्याया इति यथा बहूनां॒ सार्धं तिष्ठतामेकः॒ साधुकृत्यायै जोषयेतैव मेनमेतज्जोषयते
देवास्त्वा देवयज्यायै जुषन्तामिति तद्धि सुमृद्धं यदेनमपि देवा जोषयेरस्तथा रात्मना
वृश्नाय भवति विष्णवे त्वेति वैष्णवो हि यूपः ॥ ३ ॥

अथ यत्र वृश्चभवति तत्कुशतरुणकमभिनिदधात्योषधे त्रायस्वेति वज्रो वा एष
यत्परशुस्तदेनमेतदोषधिभिरेवान्तर्दधाति तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति स्वधिते मैन॒५
हिँसीरिति प्रहरति वज्रो वा एष यत्परशुस्तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति स यत्प्रथममपच्छिनति
तदादत्ते तमनक्षस्तम्भे वृश्चेदुत्त ह्येनमनसा वक्ष्यन्तो भवन्त्युतो स्वर्गः॑ हास्य लोकं
यतोऽक्षस्तम्भः स्यात्स्मादनक्षस्तम्भे वृश्चेत् ॥ ४ ॥

तं प्राञ्चं पिपातयिषेत्प्राची हि देवानां दिग्थो उदञ्चमुदीची हि मनुष्याणां दिग्थो
प्रत्यञ्चमस्यास्त्वेवैनं दक्षिणाया दिशः परिविबाधिषेत ॥ ५ ॥

१. ह्येकानेति Ca, ह्येष नेति V 1, C

२. वृश्चेदुत्त ह्येन TE

तं प्रच्यवमानमभिमन्त्रयते दिवं मा लेखीरन्तरिक्षं मा हिंसीः पृथिव्या संभवेति वज्रो
वा एष भवति यं युपायेति वृश्चन्ति वज्रो हि युपस्तस्मात्प्रच्यवमानादिमे लोकाः संरेजन
एभ्य एवैनमेतलोकेभ्यः शमयतीमानेवैतलोकाञ्छमयति दिवं मा लेखीरिति दिवं मा
हिंसीरित्यैवैतदाहान्तरिक्षं मा हिंसीरित्यन्तरिक्षं मा हिंसीरित्यैवैतदाह पृथिव्या
संभवेति पृथिव्या संजानीष्वेत्यैवैतदाहायः हित्वा स्वधितिस्तेतिजानः प्रणिनाय महते
सौभगायेत्येष ह्येनं महते सौभगाय प्रणयति यं यज्ञाय प्रणयति तस्मादाह प्रणिनाय महते
सौभगायेति ॥ ६ ॥

अथावश्वनमभिजुहोति वज्रो वा आज्यं नेदितो नाष्टा रक्षाः स्युपोत्तिष्ठनिति
तद्व्रेणाज्येनावबाधतेऽथो रेतो वा आज्यं वनस्पतिष्वेवैतद्रेतः सिञ्चति तेन रेतसा
वनस्पतय आवश्वनात्प्रजायन्ते ॥ ७ ॥

सोऽभिजुहोत्यतस्त्वं देव वनस्पते शतवल्शो विरोह सहस्रवल्शा वि वयः रुहेमे-
त्याशिषमेवैतदाशास्ते यदाह सहस्रवल्शा वि वयः रुहेमेति ॥ ८ ॥

अर्थेनं परिवासयति स यावन्तं वा एनमत्र परिवासयति तावानेव भवति ॥ ९ ॥

तं पञ्चरात्रिं परिवासयेत्याङ्गो वै यज्ञः पाङ्गाः पश्वः पञ्चर्त्वः संवत्सरस्य
तस्मात्पञ्चरात्रिं परिवासयेत् ॥ १० ॥

अथो षष्ठ्यरतिः षड्वा ऋतुवः संवत्सरस्य तस्मात्पञ्चरतिम् ॥ ११ ॥

अथोऽष्टूरतिमष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वधीर्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वधीर्धो वा एष
वेदेस्तस्मादष्टारतिम् ॥ १२ ॥

अथो एकादशारतिमेकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्बज्रो वै त्रिष्टुब्बज्रो वै युपस्तस्मादेकादशारतिम्
॥ १३ ॥

अथो पञ्चदशारतिं पञ्चदशो हि वज्रो वज्रो हि युपस्तस्मात्पञ्चदशारतिः समुदशा-
रतिवर्जिपेययुपो भवति ॥ १४ ॥

तु नादियेतापरिमितेन वा एतेन देवा अपरिमितमजयः स्तथो वा एष
एतेनापरिमितेनैवापरिमितं जयति सोऽष्टाश्रिर्भवत्यष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वधीर्धो वै यज्ञस्य
गायत्री पूर्वधीर्धो वा एष वेदेस्तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥ १५ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वा अभिमेवादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम्।
आददे नार्यसीत्युक्तो यजुषो बन्धुरथ यदाह नार्यसीति योषा ह्यश्रियोर्षा हि नारी तस्मादाह
नार्यसीति ॥ १ ॥

तया युपावटं परिलिखत्यर्थमन्तर्वेद्यर्थ बहिर्वेदीदमहः रक्षसो ग्रीवा अपिकृत्तामीति
वज्रो वा अभिव्रजेणैवैतत्राष्ट्राणां रक्षसां ग्रीवा अपिकृत्तति तमुपरसंमितं युपावटं खनति
॥ २ ॥

अथ प्राञ्चमुत्करमुत्किरति तत्प्राञ्चं युपं निदधात्यथ बर्हीँश्चि यावन्मात्राणीवाथ
यूपशकलं चषालमथ यवमतीः प्रोक्षणीः कुरुते सोऽसावेव बन्धुर्यवमतीनामथ प्रोक्षति
सु समानं एव प्रोक्षणस्य बन्धुमेऽध्यमेवैतत्करोति यत्कञ्च प्रोक्षति ॥ ३ ॥

स प्रोक्षति दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति वज्रो वा एष यद्युप एषां
लोकानामभिजितय एषां त्वा लोकानामभिजितये प्रोक्षामीत्यैवैतदाह ॥ ४ ॥

अथ याः परिशिष्टाः प्रोक्षण्यो भवन्ति ता युपावटेऽवनयति शुन्धन्तां लोकाः
पितृष्ठदना इति सोऽसावेव बन्धुरथेऽदग्ग्राणि च प्राग्ग्राणि च बर्हीँश्च्यवस्तुणाति
पितृष्ठदनमसीत्यसावेव बन्धुः ॥ ५ ॥

अथ यूपशकलं प्रास्यत्येतद्ध वै तेजो वनस्पतीनां यद्वाह्याः^१ शकलास्तस्मा-
देतेष्वपच्छिन्नेषु प्रायन्ति तत्तेज एवास्मिन्नेतद्धाति सत्तेजसमेनमिति तेजस्वन्तं मिनवानीति
स यदेतदेवैतत्प्रास्यत्येतद्ध यजुष्कृतं मेध्यं भवति तस्मादेतदेवैतत्प्रास्यति ॥ ६ ॥

स प्रास्यत्यग्रेणीरसि स्वावेश उन्नेतृणामित्येतद्धस्मादग्रेऽपच्छिन्नति तस्मा-
दाहग्रेणीरसीति स्वावेश उन्नेतृणामेतस्य वित्तादधि त्वा स्थास्यतीत्यधि हेनतिष्ठति
॥ ७ ॥

अथाज्याहुतिं जुहोति वज्रो वा आज्यं नेदितो नाष्टा रक्षाः स्युपोत्तिष्ठानिति
तद्वज्रेणाज्येनावबाधते ॥ ८ ॥

१. यद्वाह्या C.

अथ पुरस्तात्पूरीत्याह युपायाज्यमानायानुब्रूहीति युपमज्ज्मोऽनुब्रूहीति वान्वाह होतानक्त्यध्वर्युर्दिवस्त्वा सविता मध्वानकित्वति सविता वै देवानां प्रसविता सुर्वमुवा इदं मधु यजमानो वै युपोऽनेनैवैतत्सर्वेण यजमानः सःस्पर्शयति तुदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तस्मादाह देवस्त्वा सविता मध्वानकित्वति ॥ ९ ॥

अथोभयतश्चालमक्त्वा प्रतिगृहति सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य इति पिप्पल-मेवास्मिन्नेतद्धाति स यदेतत्सोपेनितमिव भवति तस्मात्पिप्पलं च वृक्षं चान्तरेणोपेनितमिव ॥ १० ॥

अथग्रिष्ठामनकि यजमानो वा अग्रिष्ठा रस आज्यं यजमानमेवैतद्रसेनानकि स परिव्ययणवेलायाः समन्तं परिमृशति समन्तमेवास्मिन्नेतद्रसं दधाति तमोपरादनकि ॥ ११ ॥

अथाहोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीत्यन्वाह होतोच्छ्रयत्यध्वर्युर्दिवमग्रेणास्पृक्ष आन्तरिक्षं मध्येनाप्राप्तिविमुपरेणादृश्वरीति वज्रो वा एष यद्युपस्तुदेनेमालोकान्तस्पृणुत एध्यो लोकेभ्यो द्विषुन्तं ब्रातृव्यं निर्भजति बहिर्धा करोति तस्मादेवमुच्छ्रयति ॥ १२ ॥

अथाभ्यवहरति या ते धामान्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः। अत्राहैतदुरुगायस्य विष्णोः परमं पदम् वभाति भूरीत्येतया त्रिष्टुभा वज्रो वै त्रिष्टुवज्रो वै युपस्तुस्मात्त्रिष्टुभा मिनोति स यद्यैष्णव्या मिनोति वैष्णवो हि युपः ॥ १३ ॥

संप्रत्यग्रिमग्रिष्ठां करोति तथा यजमान आयतनात्र ह्लति यद्वाग्रिष्ठामग्रेह्लये युह्लेद्ध यजमान आयतनात्स्मात्संप्रत्यग्रिमग्रिष्ठां करोति ॥ १४ ॥

अथ पर्यूहति ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि रायस्पोषवनि पर्यूहामीत्यथ पर्यूषति ब्रह्म दृश्वक्षत्रं दृश्वहयुदृश्वह प्रजां दृश्वहेति समंभूमि पर्यूषणं भवत्युदपात्रमुपनिनयत्यसावेव बन्धुः ॥ १५ ॥

अथ परिगृह्य जपति विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखेति वज्रं वा एतत्प्राहार्षीवद्युपमुद शिश्रियदिमां विष्णोर्विजितिं पश्यतेमां जितिमित्यैतदाहेन्द्रस्य युज्यः सखेतीन्द्रो यज्ञस्य देवता वैष्णवो वै युपस्तथास्यैष सेन्द्रो भवति तस्मादाहेन्द्रस्य युज्यः सखेति ॥ १६ ॥

२. अत्राह तदुरु Ca, we have adopted Kānva Saṁhitā reading

अथ चषालमुदीक्षते तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः। दिवीव चक्षुरात्तमिति वज्रं वा एतत्पाहार्षीद्यूपमुदशिश्रियदिमां विष्णोर्विजितिं पश्यतेमाऽ॒ जितिमित्यैवैतदाह ॥ १७ ॥

अथ परिव्ययत्यनग्रतायै वा एनं परिव्ययति तस्मान्नीविद्वे परिव्ययत्यत्रैव हीदं वासोऽथो अन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्धात्यत्रेव वा इदमन्नं प्रतितिष्ठति तस्यान्नीविद्वे परिव्ययति त्रिवृता परिव्ययति त्रिवृद्ध्यन्नं पश्वो ह्यन्नं पिता माता यज्ञायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृता परिव्ययति ॥ १८ ॥

स परिव्ययति परिवीरसि परित्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां परीमं यजमानः रायो मनुष्याणामित्याशिषमेवैतदाशास्ते यदाह परीमं यजमानः रायो मनुष्याणामिति ॥ १९ ॥

अथ दिवः सूनुरसीति यूपशकलमवगृहति प्रजा हैवास्यैषा तस्माद्युपैकादशिन्यां यथायथमवगृहेत्था हास्यानुव्रता अमुग्धाः प्रजाः प्रजायन्ते ऽथ यस्य युपैकादशिन्यां मोहयन्त्यननुव्रता हास्य मुग्धाः प्रजाः प्रजायन्ते ऽथ यत्स्वरुन्नामि स्वः ह्यस्यैतदरुतेत्स्माद्व्ययेतत्सर्वस्मादपतक्षणोति तस्मात्स्वरुन्नामि स्वर्गस्य वा एतलोकस्य संक्रमणं यद्यूपशकलमिदः हि रशना यूपशकलं चषालं तत ऊर्ध्वः स्वर्गलोकः समश्रुते ॥ २० ॥

तद्यन्तिखातं तेन पितृलोकं जयत्यथयदूर्ध्वं निखननादा रशनायास्तेन मनुष्यलोकमथयदूर्ध्वः रशनाया आ चषालात्तेन देवलोकमथयदूर्ध्वं चषालाद्व्यज्ञुलं वा त्र्यज्ञुलं वातिरिक्तं तेन साध्या इति देवास्तेषां सलोकतां जयति सलोको ह साध्यैर्देवैर्भवति य एवमेतद्वेद ॥ २१ ॥

तं वा एतं पुरस्तान्मिनोति वज्रो वै युपो वज्रो वै दण्डः पूर्वार्धं वै दण्डस्याभिपद्य प्रहरति तस्मात्पुरस्तान्मिनोति पुरस्ताद्वै मनोज्ञवः पुरस्तात्प्रज्ञां प्राची देवयज्ञा तस्मात्पुरस्तान्मिनोति ॥ २२ ॥

३. पश्यतेमां M, My, T, Pa

४. एतं लोकस्य M, My, T

५. प्रजा Ca

देवा॑ उ ह वै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येऽमेषां जितिस्ते होचुर्हन्तेदं तथा करवामहा
इति यथा न इदमनभ्यारुह्यं मनुष्यैरसदिति ते यज्ञस्य रसं निर्धीय यथा मधुकृतो निर्धयेयुरेव
विदुह्य यज्ञं यूपेन योपित्वा तिरो बभूवुस्तद्यदेनेनायोपयः स्तस्माद्युपो नाम सोऽष्टा-
श्रिर्भवत्यष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वाधीं वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वाधीं वा एष वेदेस्तस्माद्युप्रिर्भवति
॥ २३ ॥

तः ह स्मैतं देवा यत्रैवादः परिधीननुप्रहरन्ति तद्व स्मैवानुप्रहरन्ति तस्मादप्येतह्येकतां
वेलामनुप्रहरन्ति तथो वै रक्षाऽस्यनुदपिपत् ॥ २४ ॥

ते होचुर्युपशकलमेव जुहवामेति तदहैवैषोऽनुप्रहतो भविष्यति तत्स्वगाकृत इति
तथो रक्षाऽसि नानुत्पास्यन्तेऽयं वाव वज्र उद्यत इति ते यूपशकलमेवाजुहवुस्तदहैवैषोऽनुप्रहत
आसीत्तस्वगाकृतस्तथो रक्षाऽसि नानुदपिपतायं वाव वज्र उद्यत इति तस्माद्युपशकलमेव
जुहुयातदहैवैषोऽनुप्रहतो भवति तत्स्वगाकृतस्तथो रक्षाऽसि नानुत्पिपतेऽयं वाव वज्र
उद्यत इति सोऽनुयाजानिष्ठा जुहोति दिवं ते धूमो गच्छत्वन्तरिक्षं ज्योतिः पृथिवीं
भस्मनापृण स्वाहेति ॥ २५ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीय ब्राह्मणम्

स वा एतां युपैकादशिनीं मिनोति स यदेतां युपैकादशिनीं मिनोत्येतावती ह वै पृथिवी
यावती वेदिर्वज्रो वै युपाः स एतैवैरिमां पृथिवीं स्पृणुतेऽस्याः सपलान्निर्भजित बहिर्धा
करोति तस्माद्वा एतां युपैकादशिनीं मिनोत्युपशयो द्वादशो वितष्टो भवति तं दक्षिणे वेद्यन्ते
निदधाति ॥ १ ॥

देवा॑ ह वै यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानां दक्षिणत् आसङ्गाद्विभयां चक्र्यथो वा
इषुरायतावसृष्टा तथा वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुते यथोद्यद्यतप्रहतं तेन वै स्तृणुते वा न वा
स्तृणुत एवं वा एते युपाय उछिता अथैष वज्र एव दक्षिणत उद्यतो यथेषुरायतानवसृष्टा
यथोद्यतमप्रहतमेवमेव वज्रो दक्षिणत उद्यतो नाष्ट्राणाऽरक्षसामपहतये ॥ २ ॥

६. देवा॑ उ वै Ca

७. See notes

१. वेदिर्वज्रा Ca, see notes

२. यथोद्यतमप्रहतं amended by Ca, see notes

तमभिमृशत्येष ते पृथिव्यां लोक आरण्यस्ते पशुरिति पशुश्च वै युपश्च तमस्मा
एतमारण्यं पशुमनुदिशति तेनैष पशुमान्भवति ॥ ३ ॥

तान्हैक उपवसथ एव सर्वानुच्छ्रयन्ति तत्कर्मण एव प्रकुब्रतायै३ क्षिप्रं यज्ञः
संस्थापयामेत्येवाथो उपवसथे वै युपस्योच्छ्रयणमिति वदत्तस्तदुत्था न कुर्यान्न वै पुरा
परिव्ययणाद्युपमन्वर्जन्त्यपरिवीता उ वा एत एतां रात्रिं वसन्ति सा न्वेव परिचक्षाथो
पश्वे वै युपमुच्छ्रयन्ति न वा एतेषु तदहः पशुमालिप्समानो४ भवति येऽन्येऽग्निष्ठाद्ववन्ति
तस्मादग्निष्ठमेव तदहरुच्छ्रयेत्तद् हि परिव्ययति तस्मिन्पशुमालभते तस्मादग्निष्ठमेव
तदहरुच्छ्रयेत् ॥ ४ ॥

तद्वैके य एवाग्निष्ठादुत्तरस्तमग्र उच्छ्रयन्त्यथ दक्षिणमथोत्तरं यथा दक्षिणार्थ्य॑-
मुत्तमुच्छ्रयेदेवं तथा ह्युदीची भवतीति तदुत्था न कुर्याद्य एवाग्निष्ठादक्षिण॒स्तमेवाग्र
उच्छ्रयेदथोत्तरमथ दक्षिणं यथोत्तरार्थ्यमुत्तमुच्छ्रयेदेवं तथा ह्युदीची भवतीति स यो
वर्षिष्ठः स दक्षिणार्थ्यः स्यादथ हसीयानुथ हसीयान्यथोत्तरार्थ्यो हसिष्ठ एवं तथा ह्युदीची
भवतीति ॥ ५ ॥

अथैतं पत्रीयूपं त्रयोदशं पत्रीभ्य उच्छ्रयति सर्वत्वाय वा एतमुच्छ्रयति कृत्त्वतायै
त्रयोदश वै मासाः संवत्सरस्य तस्मादेतं त्रयोदशमुच्छ्रयति ॥ ६ ॥

तत्त्वाष्टुं पशुमालभते त्वष्टा वै रेतः सिंहं विकरोति तदेतद्रेतः सिंहं तत्त्वष्टा
विकरोति स मुष्करो भवति मुष्करो हि प्रजनयिता प्रजननः हि त्वष्टा तस्मान्मुष्करो
भवति तं पर्यग्निकृतमेवोत्सृजति न संस्थापयति यद्वैनः संस्थापयेत्परिगृहीयात्प्रजननं
तत्प्रजा एवैतदुत्सृजति ता इमा उत्सृष्टाः प्रजा अनुपस्थिताः प्रजायन्ते तस्मात्पर्यग्नि-
कृतमेवोत्सृजति न संस्थापयति ॥ ७ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

३. प्रकुब्रतायै C, V 1, My, Ca, see notes

प्रकुब्रतायै V 2, TE, MD, see notes

४. आलप्स्यमानः as amended by Ca, see notes

५. दक्षिणार्थ्यमुत्तमं TE, M, T

६. दक्षिणतस्तमेव V 1.

७. Same as ५ above.

तृतीयं ब्राह्मणम्

पशुश्च वै युपश्च तस्माद्युप एव पशुमालभन्ते नर्ते युपात्कदाचन स यद्युप एव पशुमालभन्ते नर्ते युपान्नं ह वा अग्रे पशुवस्तस्मै१ चक्षमिरे यदन्नमभविष्यथेदमन्नं भूतास्ते होच्छ्रिता एव द्विपादश्चेरुर्यथायं पुरुष एवमुतं न इत्थं चिन्नालभेरन्निति ततो ह देवा२ एतं वृत्रं ददृशुर्यद्युपं तमु३शिश्रियुस्तस्माद्गीषा प्राण्वीयन्तं ततश्चतुष्पादोऽभव॒स्ततोऽ- न्रमभवन्यथेदमन्नं भूता एतस्या उ ह्येतेऽतिष्ठन्तं तस्माद्युप एव पशुमालभन्ते नर्ते युपात्क- दाचन ॥ १ ॥

अथ पशुमुपाकृत्याग्निं मन्थति स यत्पशुमुपाकृत्याग्निं मन्थति न ह वा अग्रे पशुवस्तस्मै॑ चक्षमिरे॒ यद्विरभविष्यन्यथेद॒ हवि॒ भूतास्तान्हा॒ तिष्ठमानान्देवा॒ उपन्यूदस्ता॒ नुपनिरुधन्त उपनिरुद्धा॒ नोपावेयुः ॥ २ ॥

ते होचुर्देवान् वा इम इमं यामं विदुर्यो हविषो यामो या प्रतिष्ठेति तस्मान्नोपावयन्तीति होचुस्ते हन्ताग्निं मथित्वाग्नौ जुहवामेति तथा वेदिष्यन्ति पशुव एव वै किल हविषो याम इत्यग्नौ वै किल हविर्जुहत्येषा प्रतिष्ठेति त उपावैष्यन्ति ते रातमनस आलम्भाय भविष्यन्तीति तेऽग्निं मथित्वाग्नावजुहवुस्ततोऽविदुः पशुव एष वै किल हविषो याम इत्यग्नौ वै किल हविर्जुहत्येषा प्रतिष्ठेति त उपावायस्ते रातमनस आलम्भायाभव॒स्तथो वा एष एतदुपावैति स रातमना आलम्भाय भवति तस्मात्पशुमुपाकृत्याग्निं मन्थति ॥ ३ ॥

तद्वा आहुर्न पशुमुपाकुर्यान्नाग्निं मन्थेदिति परिह्वालमिव वा एतदितिरशनामेवाद्योपपरी५ त्यैनं नियुञ्ज्यात्तदेवैनमञ्जसालभत इति वदन्तस्तुदु तथा न कुर्याद्यथाधर्मेण तिरश्चता कुर्यादेव॒ ह तत्स्मादेतदेवानुपरीयात् ॥ ४ ॥

१. जक्षिरे in MSS except TE

२. अन्रमभवन् TE, see notes

३. तमुच्छिश्रियुः as amended by Ca, see notes

४. जक्षमिरे in all MSS

५. परैत्यैनं V 1, C, परैत्यैनं Ca, see notes

अथ पशुमुपाकरिष्यस्तुणमादते द्वितीयवान्त्रिणधा॑ इति द्वितीयवान्हि॒ वीर्यवान्यदा॒ हि॒ द्वितीयमुपयुतेऽथ वीर्यवत्तरो भवति ॥ ५ ॥

स आदत्तउपावीरसीत्युपहि॒ द्वितीयोऽवति॑ तस्मादाहोपावीरसीत्युपदेवान्दैवीर्विशः प्रागुरिति॒ दैव्यो वा॒ एता॒ विशो॒ युत्पशुवस्तानेवैतदाहास्थिषत्॒ देवेभ्य॒ इति॒ यदाहोपदेवान्दैवीर्विशः प्रागुरित्युशिजो॒ वहितमानिति॒ विद्वाऽसो॒ हि॒ देवाः॒ ॥ ६ ॥

देव॒ त्वष्टर्वसु॒ रमेति॒ त्वष्टा॒ वा॒ एषामीष्टे॒ पश्वो॒ वै॒ वसु॒ स॒ यस्यैव॒ पश्वो॒ य॒ः पशूनामीष्टे॒ तमेवैतदाहोपनिवदैनानिति॒ यदाह॒ देव॒ त्वष्टर्वसु॒ रमेति॒ हव्या॒ ते॒ स्वदन्तामिति॒ यदा॒ वा॒ एतेऽकामयन्ताथैनान्हविरकुर्वत्॒ तस्मादाह॒ हव्या॒ ते॒ स्वदन्तामिति॒ ॥ ७ ॥

रेवती॒ रमध्वमिति॒ पश्वो॒ वै॒ रेवन्तस्तस्मादाह॒ रेवती॒ रमध्वमिति॒ ब्रुहस्पते॒ धारया॒ वसूनीति॒ ब्रह्म॒ वै॒ ब्रुहस्पतिः॒ पश्वो॒ वै॒ वसु॒ तानेवैतदतिष्ठमानान्देवाः॒ परस्ताद्ब्रह्मणा॒ पर्यगृह्णत्॒ तथा॒ नात्यायःस्तथो॒ वा॒ एनानेष॒ एतदतिष्ठमानान्परस्ताद्ब्रह्मणा॒ परिगृह्णीते॒ तथा॒ नातियन्त्येव॒ पशुमुपाकृत्याग्निं॒ मन्थन्यग्निं॒ मथित्वा॒ नियुनक्ति॒ तस्यातः॒ ॥ ८ ॥ इति॒ तृतीयं॒ ब्राह्मणम्॒ ॥

चतुर्थ ब्राह्मणम्

स॒ वै॒ रशनामेवादायोपोत्थाय॒ प्रतिमुञ्चत्यूतस्य॒ त्वा॒ देवहविः॒ पाशेन॒ प्रतिमुञ्चामि॒ धर्षान्मानुष॒ इति॒ वरुण्या॒ वै॒ रज्जुस्तदेनमृतस्यैव॒ पाशेनैतदेवहविः॒ प्रतिमुञ्चति॒ तथैनमेषा॒ वरुण्या॒ रज्जुर्न॑ हिनस्ति॒ धर्षान्मानुष॒ इति॒ न॒ वा॒ एतम्‌ग्रे॒ मनुष्यो॒ धृष्णोति॒ स॒ यदैवैनमृतस्य॒ पाशेनैतदेवहविः॒ प्रतिमुञ्चत्यैवैनं॒ धृष्णोति॒ तस्मादाह॒ धर्षान्मानुष॒ इति॒ ॥ ९ ॥

अथैनं॒ नियुनक्ति॒ देवस्य॒ त्वा॒ सवितुः॒ प्रसवेऽश्विनोर्बहुभ्यां॒ पूष्णो॒ हस्ताभ्याम्॑। अग्नीषोमाभ्यां॑ जुष्टं॒ नियुनज्ञीति॒ स॒ यथैवादो॒ देवतायै॒ हविर्गृह्णनादिशत्येवमैवैतदेवताया॒ आदिशत्युथ॒ प्रोक्षति॒ स॒ समान॑ एव॒ प्रोक्षणस्य॒ बन्धुर्मध्यमैवैतत्करोति॒ यत्किञ्च्च प्रोक्षति॒ ॥ १० ॥

६. See notes

७. द्वितीयो भवति V 1

८. पर्यगृह्णता Ca

स प्रोक्षत्यद्व्यस्त्वौषधीभ्यः प्रोक्षामीति स यतश्चैव पशुः संभवति यतश्च जायते तत् एवैनमेतन्मेध्यं करोतीदः हि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्त ओषधीर्जग्धवापुः पीत्वा ततो रेतः संभवति रेतसः पशुस्तस्मादाहाद्व्यस्त्वौषधीभ्यः प्रोक्षामीत्यनु त्वा माता मन्यतामनु पितेति मातुश्च हि पितुश्च संभवत्यनु भ्राता सुखा सूखा सूख्य इति यदस्य जन्म तेनानुमतमालभा इत्यग्नीषोमाभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति स यस्मै देवतायै हविर्भवत्येष पशुस्तस्या एवैनमेतन्मेध्यं करोति ॥ ३ ॥

अथ निपायत्यपां पेरुरसीति तदेनमन्तरतो मेध्यं करोत्यथोपोक्षत्यापो देवीः सदन्तु^१ स्वातं चित्सुदेवहविरिति तदेनः सर्वतो मेध्यं करोति ॥ ४ ॥

अथाहाग्न्ये समिध्यमानायानुब्रूहीति स उत्तरमाघारमाघार्यासःस्पर्शयन्त्रत्याक्रमति तत्पशो^२ सुमनक्ति शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदुत्तरआघार एष उवा अत्र यज्ञो भवति युत्पशुर्यज्ञ एवैतच्छिरः प्रतिदधाति ॥ ५ ॥

स सुमनक्ति सं ते प्राणो वातेन गच्छतामिति शिरसि समङ्गानि यजत्रैरित्यःसयोः स यजमान आशिषेति श्रोणौ यस्मै त्वा कामायालिप्सतेति^३ तत्प्रापुहीत्यैवैतदाहेदः हि यदा पशुः सञ्जपयन्त्यथास्य वातं प्राणो ऽभिपद्यते तत्प्रापुहि यत्ते वातं प्राणोऽभिपद्यात इत्यैवैतदाह समङ्गानि यजत्रैरित्यज्ञैव अस्य यजन्ते तत्प्रापुहि यत्ते ऽज्ञैर्यजान्ता इत्यैवैतदाह सं यजमान आशिषेत्येतेन वै यजमानायाशिष आशासते तत्प्रापुहि यत्प्रापुहि यजमानायाशिष आशासता^४ इत्यैवैतदाहाश्राव्य होतारं प्रवृणीते सोऽसावेव बन्धुः ॥ ६ ॥

अथ द्वितीयमाश्रावयति मैत्रावरुणस्य प्रवराय सु मैत्रावरुणस्याह प्रवरायाश्रावयति यजमानं त्वेव प्रवृणीते ॥ ७ ॥

स वा आश्राव्याहाग्निदैवीनां विशां पुर एतेत्यग्निर्वै देवतानां मुखं तस्मादाहाग्निदैवीनां विशां पुर एतेत्ययं यजमानो मनुष्याणामिति तं वा एषोऽन्वर्धो भवति यस्मिन्नर्धे यजन्ते

१. In the sense of सीदन्तु
२. तस्मात्पशो V 1
३. आलप्सतेति as amended by Ca, आलिप्स्यतेति My, see notes
४. आशासता Ca, आशासने M, T, My, see notes

तस्मादाहायं यजमानो मनुष्याणामिति तयोरस्थूरि गार्हपत्यं दीदयच्छतः हि मा द्वा यू इति
 तयोरनार्तानि गार्हपत्यानि सनु शत् वर्षणीत्येवैतदाह राधाः सीत्संपृश्चानावसंपृश्चानौ तत्त्व
 इति यदग्रौ जुहोति यजमानस्तदग्रये राधः प्रयच्छत्यथ यामाशिषमाशास्ते तामसा
 अग्निराशिषः संनमति तद्राधाः सि सुपृश्चाते असंपृश्चानौ तनूरिति यथा यजमानमग्निं
 प्रदहेदेवमेतदाह यद्धि यजमानोऽग्निना त्वचः संपृश्चीत् प्रैनं दहेत्स्मादाहासंपृश्चानौ तत्त्व
 इति ॥ ८ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै यद्वैतत्प्रवृत्तो^१ होता होतुष्ठने सीदत्यथाप्रीभिश्वरन्ति स यदाप्रीभिश्वरन्ति सर्वेणव वा एष मनसा सर्वेणवात्मना यज्ञः संभरति यो दीक्षते तः सर्वेण मनसा सर्वेणात्मना यज्ञः संभूत्य देवेभ्यः प्रयच्छति तं देवेभ्यः प्रदाय रिरचान् इव भवति स एताभिराप्रीभिः पुनराप्यायते स यदेताभिराप्रीभिः पुनराप्यायत एताभिरेनमाप्रीणति तस्मादप्रियो नाम ॥ १ ॥

ते वा एते प्रयाजा एकादश भवन्त्येकादशो वा अयं पुरुषो दृश प्राणा आत्मैकादशः कृत्स्नमेवैनं तत्सुर्वतन्वमाप्याययति तस्मादेते प्रयाजा एकादश भवन्ति ॥ २ ॥

अथ खुलु प्रसूतः सुचावादायातिक्रम्याध्वर्युग्रात्माव्याह समिधः प्रेष्येति प्रेष्यं प्रेष्येति चतुर्थे चतुर्थे समानयमानो दश प्रयाजान्यजति दश प्रयाजानिष्टात्माक्रम्याह शासमाहरेत्यसिं वै शास इत्याचक्षते यूपशकलमाहरेति तावग्रे जुहुमक्त्वा पशोर्ललाटे सर्वस्यायति घृतेनाकौ पशुं त्रायेथामिति वज्रो वै यूपशकलो वज्रः शासो वज्र आज्यं कृत्स्नमेवैतद्वृत्तं कृत्वा तमस्याभिगोसारं करोति नेदेनं नाष्टा रक्षांसि हिन्सन्निति वज्रो हि नाष्टाणां रक्षसामपहन्ता पुनर्यूपशकलमवगृहति प्रयच्छति शमित्रे शासम् ॥ ३ ॥

तमाहैषा तेऽश्रिः^२ प्रज्ञातास्त्वति सादयित्वा सुचावाह पर्यग्रयेऽनुब्रूहीत्यच्छिद्रमेवैनमेतत्समन्तमग्निना परिगृह्णाति नेदेनं नाष्टा रक्षांसि प्रमृशानित्यग्निर्हि नाष्टाणां रक्षसामपहन्ता ॥ ४ ॥

तदाहुयदेतेन पर्यग्नि कुर्यादित्यथान्यमेव निर्मथ्य तेन श्रपयेयुरित्याहवनीयो वा एष इति तस्मै वा एष यदेतस्मिष्वतं जुहुयुरिति न वा एष तस्मै यदेतस्मिन्नशृतः प्रपयेयुरिति तस्मादन्यमेव निर्मथ्य तेन श्रपयेयुरिति तदु तथा न कुर्याद्यथा वै ग्रस्तमेवमेतस्यैतद्वत्वति

१. प्रसूतो TE

२. अश्रिः V 1, W

येन पूर्यग्नि कुर्वन्ति स यथा ग्रस्तमाच्छिद्यान्यस्मै प्रयच्छेदेवः ह तत्समदः ह कुर्यात् स्मादत् एवोल्लम्बुकरं हत्वा तं निमृज्योपसमादध्युरथ पुनरुल्लम्बुकमप्यजेयुस्तथासमद्ववति ॥ ५ ॥

अथ यत्रैनमुदञ्चो नेष्यन्तो भवन्ति तदुल्लम्बुकमादायाग्रीत्पूर्वः प्रतिपद्यते ३ ग्निमेवास्यैतत्पुरस्तात्पुरोगां करोति तथो हास्याग्निरेव पुरस्तानाष्टारक्षाः स्यपून्प्रभिन्नत्वेत्यथैतमभयेऽनाश्च निवाते नयति ॥ ६ ॥

अथास्याः स्तीर्णायावेदेष्टुत्रणे आदते तमुदञ्चं नीयमानं वपाश्रपणीभ्यां प्रतिप्रस्थातान्वारभते प्रतिप्रस्थातारमध्वर्युरध्वर्यु यजमानस्तेनोदञ्चो यन्ति ॥ ७ ॥

तदाहुनैं यजमानोऽन्वारभेतेति मृव्यवे होयनं नयन्तीत्यनवक्षसं वै तदिति यमृत्यवे नीयमानं यजमानोऽन्वारभेतेति ३ तदन्वारभेतैव न वा एतं मृत्यवे नयन्ति यं यज्ञायो वा एतं नयन्ति तस्मादन्वारभेतैवात्मानमुह यज्ञादन्तरिक्षाद्युदेनैः नान्वारभेत तस्मादन्वारभेतैव ॥ ८ ॥

तं वा अन्वारभमाणः परोक्षमन्वारभते वपाश्रपणीभ्यां प्रतिप्रस्थातां प्रतिप्रस्थातारमध्वर्युरध्वर्यु यजमानस्तुदेनं परोक्षमन्वारभते ॥ ९ ॥

स वा आश्राव्याहोपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्य इति तत्पशौ वैश्वदेवं करोत्यन्वाह होता वाचयत्यध्वर्युरेवति यजमान इति वाग्वै रेवती तस्मादाह रेवति यजमान इति प्रियं धा आविशेत्यनार्तिमाविशेत्यवैतदाह यदाह प्रियं धा आविशेत्युरोरन्तरिक्षात्सजुर्देवेन वातेनेत्यन्तरिक्षं वा अनुरक्षश्वरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमन्वयं पवते योऽयं पवते तद्वाचमेवैतदाह वातेनैनः संविदानान्तरिक्षाद्वापायेति यदाहोरोरन्तरिक्षात्सजुर्देवेन वातेनेत्यस्य हविषस्त्वना यजेत्यस्य हविषोऽनार्तेन यजेत्यवैतदाह समस्य तन्वा भवेति वाचमेवैतदाह ॥ १० ॥

अथ यत्रैनं निविध्यन्ति तदन्योस्तुणयोरन्यतरदुपास्यति वर्षो वर्षीयसि यज्ञे यज्ञपतिं धा इति बर्हिरेवास्मा एतत्स्तुणात्यस्कन्त्रः हविरसंदिति यदस्य विशास्य ४ मानस्य किञ्चित्स्कन्दादिति तद्वर्हिषि प्रतितिष्ठादिति ॥ ११ ॥

३. अन्वारभते C

४. यज्ञादन्तरिक्षा V I, My

५. विशास्य TE

अथ पुनरेत्योत्तरेणाहवनीयं दक्षिणाकृत्यासते नेदस्य संज्ञप्यमानस्याध्यक्षा असामेति तस्य न कूटेन प्रस्त्रन्ति मानुषः॑ ह कुर्याद्यदस्य कूटेन प्रहण्युर्नो एव पश्चात्कर्णं पितृदेवत्य उ ह॑ स्यान्मुखमेवापिगृह्य विपृड्येण॑ संज्ञपयन्ति तद्भु देवत्रा तं नाहुर्जहीति न मारयेति मानुषः॑ ह कुर्याद्यदेनं ब्रूयुर्जहीति वा मारयेति वा संज्ञपयतानुगमयतेत्यैवैतत्तिं ह्येषु देवानुगच्छति तस्मादाहूरन्वगन्त्रिति ॥ १२ ॥

अथ पुरा संज्ञपनाङ्गुहोति स्वाहा देवेभ्य इत्यथ संज्ञसे देवेभ्यः स्वाहेति पुरस्तात्स्वाहा-कृतयो वा अन्ये देवा उपरिष्टात्स्वाहाकृतयोऽन्ये तानेवैतदुभयान्प्रीणाति त एनमुभये देवाः प्रीताः सुधायां दधति ते एते परिपश्ये इत्याहुती ते जुहुयाद्युदि कामयेत यद्यु कामयेतापि नैवाद्रियेत ॥ १३ ॥ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै यदैतदाहुः संज्ञसः पशुरित्यथाध्वर्युरुपोत्तिष्ठन्नाह नेष्टः पतीमुदानयेति स नेष्टा पतीमुदानयति तामुदानेष्यन्वाचयति नमस्त आतानेति यज्ञो वा आतानो यज्ञः॑ हि तन्वते जघनार्थो वा एष यज्ञस्य यत्पत्नी सेदं प्राची यज्ञं प्रसत्स्यन्ती॑ भवति तस्मा एवैतत्रमस्करोति तस्मै निहुते तथैनमेषु यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्त आतानेत्यनर्वा प्रेहीत्यसप्लेन प्रेहीत्यैवैतदाह घृतस्य कुल्या उप ऋतस्य पथ्या उपेति साधुपैत्यैवैतदाह देवीरापः शुद्धा वोद्वर्षं सुपरिविष्टा देवेषु । सुपरिविष्टा वयं परिवेष्टारो भूयास्मेत्यप् एवैतत्पुनाति ॥ १ ॥

अथाद्ब्दिः पशोः प्राणान्तसः॑स्पर्शयति सा यदद्ब्दिः पशोः प्राणान्तसः॑स्पर्शयति जीवं वै देवानां हविरमुतमुतानां ग्रन्त्यु वा एतत्पशुं यदेनः॑ संज्ञपयन्त्यापो वै प्राणोऽन्नः॑ ह्यापोऽन्नः॑ हि प्राणस्तदस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति तदेनः॑ समीरयति तथा हृत उदेति तथा संजीवति तथैतज्जीवं देवानां हविर्भवत्यमुतममुतानाम् ॥ २ ॥

६. हि M, My, T, W

७. विपृड्येण My

८. तत्राह TE

९. प्रसत्स्यन्ती V 1 C, TE, M

सा यत्पली योषा वै पली योषाया वा इमाः प्रजाः प्रजायन्ते तुदेनं योषायाः पत्या एतज्जनयति ॥ ३ ॥

सा वाचं ते शुन्धामीति मुखं प्राणं ते शुन्धामीति नासिके चक्षुस्ते शुन्धामीत्यक्षिणी श्रोत्रं ते शुन्धामीति कण्ठं मेद्रं ते शुन्धामीति वा नाभिं ते शुन्धामीति वा योऽयं पुरस्तात्प्राणोऽथ पायुं ते शुन्धामीति योऽयं पश्चात्प्राणं एतदस्मिन्नेतान्प्राणान्दधात्येतदेन समीरयति ॥ ४ ॥

अथ पदः सऽहत्य चरित्राःस्ते शुन्धामीति पद्धिर्वै प्रतितिष्ठति सा यदस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति युदेन समीरयत्यथैनं पद्धिः प्रतिष्ठापयति तुस्मादाह चरित्राःस्ते शुन्धामीति ॥ ५ ॥

अथ याः परिशिष्टा आपो भवन्ति ताभिरध्वर्युश्च यजमानश्चानुषिञ्चतः प्राणाःश्चैवास्मिःस्तद्वत्तः समीरयतश्चैनं यदुचैवास्य संज्ञपयन्तः क्रूरीकुर्वन्ति यदास्थापयन्ति तदुचैवास्यैतदाप्याययतस्तच्छमयतो मेध्यमुचैवैनमेतत्कुरुतस्तस्मादनुषिञ्चतः ॥ ६ ॥

तावनुषिञ्चतो मनस्त आप्यायतां वाक्त आप्यायतां प्राणस्त आप्यायतां चक्षुस्त आप्यायताः श्रोत्रं त आप्यायतामित्येतदस्मिन्नेतान्प्राणान्धत्त एतदेन समीरयतो यत्ते क्रूरं यदास्थितं तत्त आप्यायतां तत्ते निष्ठ्यायतामिति तद्यदस्य संज्ञपयन्तः क्रूरीकुर्वन्ति यदास्थापयन्ति तदेवास्यैतदाप्याययतस्तच्छमयतस्तत्ते शुध्यत्विति तुदेन मेध्यं कुरुतः ॥ ७ ॥

शमहोभ्य इति जघनार्थे निषिञ्चति क्रूरीव वा इदं कुर्वन्ति यत्पशुः संज्ञपयन्ति नेदिदमन्वहोरात्राणि शोचानित्यापो वै शान्तिस्तदद्धिः शान्त्या शमयति तुस्मादाह शमहोभ्य इति ॥ ८ ॥

अथोत्तानं पर्यस्यन्ति स इदं तुणमधिनिदधात्योषधे त्रायस्वेति वज्रो वा एष यच्छा-सस्तदेनमेतदोषधिभिरेवान्तदधातितथैनमेष वज्रो न हिनस्ति स्वधिते मैनः हिःसीरित्याच्छ्रृति वज्रो वा एष यच्छासस्तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति स यदेतया प्रज्ञातयाश्रियाच्छ्रृत्येषा हि यजुष्कृता मेध्या भवति स यदिदमग्रं तृणस्य तत्सव्ये पाणी कुरुते यदबुधं तदक्षिणे स

यथो^३ लोहितमुत्पत्तिं तदुभयोऽनक्ति रक्षसां भागोऽसीति रक्षसाः ह्येष भागो यद्सूक्ष्म यदुभयतः परिच्छिन्नं भवत्युभयतः परिच्छिन्नानि हि रक्षाः स्यमूलान्युभयतः परिच्छिन्नान्यन्तरिक्षमनुचरन्ति तस्मादुभयतः परिच्छिन्नं भवति ॥ ९ ॥

तदुपास्याभितष्टतीदमहः रक्षोऽभितष्टामीदमहः रक्षोऽवबाधे। इदमहः रक्षोऽधमं तमो नयामीति यज्ञो वै यजमानो यज्ञेनैवैतत्राष्ट्रा रक्षाः स्यपबाधते^४ ॥ १० ॥

अथ वपास्युत्खिद्वा वपाश्रपण्यौ प्रोर्णोति घृतेन द्यावापृथिवी प्रोर्णवाथामितीमे एवै-तद्यावापृथिव्या ऊर्जा रसेन भाजयत्यनयोरेव द्यावापृथिव्योरुर्जरः रसं दधाति ॥ ११ ॥

स यत्कार्षर्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ भवतो यत्र ह वा अग्रे देवाः पशुमालेभिरे तस्य होदीचः कृष्यमाणस्यावाङ्मेधः पपात स एष वनस्पतिरजायत स यत्कृष्यमाणा-त्समभवत्समात्कार्षर्यो नाम तेनैवैनमेतत्मेधसा^५ सुमर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मात्कार्षर्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ भवतः ॥ १२ ॥

परिवास्य वपां पशुश्रपणे प्रतपति श्रपयत्यैवैनां तत्रेदशृतामाहवनीये श्रपयाणी-त्यथोल्मुकमादाय पूर्वः प्रतिपद्यते तत्पुनरप्यर्जत्यथ यदिदमग्रं तुणस्य भवति तत्प्रास्यति वायोऽवेः स्तोकानामिति स्तोकानामैवैषा समित्स्तोकेभ्य एवैनमेतत्सुमिन्द्वे ॥ १३ ॥

अथोत्तरतो वपां प्रतपति श्रपयत्यैवैनां तदथो अत्येष्वन्वा एतदग्निं पर्येष्वन्भवत्यग्न्य एवैतन्निहुते तथैनमेषोऽग्निरतियन्तं न हिनस्ति ॥ १४ ॥

सोऽन्तराहवनीयं च युपं च हरति स यदेतामनेन जघनेन न हरन्ति येनान्यानि हवीःषि शृतानि हरन्ति नेदनयाशृतया क्रूरोकृतया यज्ञं प्रसुजानीति बहिर्धो हृयज्ञात्स्याद्यदग्नेण युपः हरेयुस्तथा न बहिर्धा यज्ञाद्वति तस्मादन्तराहवनीयं च युपं च हरत्यथ दक्षिणार्थे श्रपयति ॥ १५ ॥

अथाभिजुहोति जुषाणोऽग्निराज्यस्य वेतु स्वाहेति तथा हैते शृताः स्वाहाकृता स्तोका अग्निं प्रापूवन्त्यथाह स्तोकेभ्योऽनुब्रूहीति स एता आग्रेयी स्तोकेभ्योऽन्वाह स यदाग्रीयी

३. यथा My, W, Pa, T

४. रक्षाः स्यवबाधते C, Ca

५. See notes

६. बहिर्धा यज्ञा Ca

स्तोकेभ्योऽन्वाहेतः प्रदाना वै वृष्टिरितो वा अग्निर्वृष्टिं वनुते स एतैस्तोकैरेतान्त्स्तोकान्वनुते त एते वर्षन्ति तस्मादग्रेयो स्तोकेभ्योऽन्वाहाथ यदाह शृता प्रचरेति ॥ १६ ॥

अथ सुचावादायाश्राव्याह स्वाहाकृतिभ्यः प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति स वपामेवग्रेऽभिघारयत्यथ पृषदाज्यम् ॥ १७ ॥

तद्वा आहुः पृषदाज्यमेव पूर्वमभिघारयेदिति प्राणः पृषदाज्यमिति वपाऽहाभिघारयनं याज्ञवल्क्यं ब्राह्मणोऽनुव्याजहारान्तरगादयमध्वर्युः प्राणं प्राणं एनं हास्यतीति स ह स्माह स्थविरो जीर्णिः शयान इमौ पलितौ बाहु अभूतां स्विदेव ब्राह्मणस्य वचो बभूवेत्युत्तमम् वै प्रयाजमिष्ठा ध्रुवामेवग्रेऽभिघारयति तस्या हि प्रथमावाज्यभागौ यक्ष्यन्भवत्यथ यथापूर्वमन्यानि हवीऽश्युत्तम् उ वा एष प्रयाज एतामु वा अत्र प्रथमाऽ होष्यन्भवति तस्माद्वपामेव पूर्वमभिघारयेदथ पृषदाज्यम् ॥ १८ ॥

स यद्वपामभिघारयति तदेवास्यापि पशुरभिघारितो भवत्यथ यत्प्रत्यक्षं पशुं नाभिघारयति नेदशृतमभिघारयाणीत्येतदेवाभिघारितो भवति यद्वपामभिघारयति ॥ १९ ॥

उपस्तृणीत आज्यमवदधाति हिरण्यशकलमवदधाति वपामवदधाति हिरण्यशकलम्^५ द्विरभिघारयति स यदुभयतो हिरण्यशकला करोति जीवं वै देवानाऽहविरमुतममुतानां घृन्त्य वा एतत्पशुं यदेनमग्रौ जुहत्यायुर्वा अमुतं हिरण्यमायुष्येवैनमेतदमुतेऽन्तः प्रतिष्ठापयति तथाहात् उदेति तथा संजीवति तथैतज्जीवं देवानाऽहविर्भवत्यमुतममुतानाम् ॥ २० ॥

५. हिरण्यशक्लमय V 1, My

६. शत्कौ M, V 1, My, P1, T

७. तथाहात TE, C

अथाहाग्रीषोमाभ्यां छागस्य वपुयै मेदसोऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्रीषोमाभ्यां छागस्य
वपां मेदः प्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रसुते प्रस्थितमित्याह वषट्कृते जुहोति स यद्वप्तं
जुहोति यस्या एव देवतायै हविर्भवत्येष पशुस्तामेव देवतामेतेन मेधसा^{१०} प्रीणाति मेधो
ह्येतद्यन्मेदः सैतेन मेधसा प्रीतोत्तरः हविरुपरमते श्रव्यमाणमथ समीच्यौ वपाश्रपण्यौ
कृत्वोत्तरतोऽनुप्रास्यति स्वाहाकृते^{११} ऊर्ध्वनभसं मारुतं गच्छतमिति याभ्यां वपामुशिश्रपाम^{१२}
नेत्ये^{१३} अमुयेवासत इत्यथ चात्वाले मार्जयन्ते क्रूरीव वा इदं कुर्वन्ति यत्पशुः संज्ञपयन्ति
यद्विशासत्यापो वै शान्तिस्तदद्बिद्धिः शान्त्या शमयति तस्माच्चात्वाले मार्जयन्ते ॥ २१ ॥
॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै यदेवत्य एवैष पशुर्भवति तदेवत्यं पुरोळाशमनुनिर्वपति स यत्तदेवत्यं
पुरोळाशमनुनिर्वपति सर्वेषां वा एष पशुनां मेधो यद्ग्रीहियवौ तेनैवैनमेतन्मेधसा
समर्थयति कृत्स्नं करोति स यद्वप्या प्रचर्याथैतेन प्रचरन्ति मध्यतो वै वपामुत्खिदन्ति
मध्यत एवैनमेतेन मेधसा समर्थयति मध्यतोऽस्मिन्नेतन्मेधो दधाति तस्माद्वप्या प्रचर्याथैतेन
प्रचरन्त्यथैतं पशुं विशास्ति^{१०} ॥ १ ॥

तमाह त्रिः प्रच्यावयतादित्युत्तमे प्रच्याव^{११} उत्तमार्थे हृदयं कुरुतादिति त्रिवृद्धि
यज्ञस्तस्मादाह त्रिः प्रच्यावयतादित्यथ यदाह शृतः प्रचरेति ॥ २ ॥

अथ शमितारं विशासति यत्वा पृच्छाच्छृतं हविः शमिताः इति शृतमित्येव ब्रवसि
मा शृतः हीति मा शृतः^{१२} भगव इति शृतमित्येव ब्रवसीति ॥ ३ ॥

१०. See notes at IV. 8.2.12

११. See notes

१२. श्रपाम् V 1 (corrected as श्रपाम् in C)

१३. See notes

१. See notes

२. See notes

३. शृतः हि भगव Ca

अथ पृष्ठदाज्यस्योपहत्योपनिषकम्य पृच्छति शृतः हविः शमिताऽइति श्रूतमिति शमिता प्रत्याह तदेवानामित्याहोपांशु स यदेवं पृच्छति शृतं वै देवानां हविर्नश्रृतः शमितो वा एतद्वेद यथैतच्छृतं भवति श्रूतेन प्रचराणीति तथा यद्यप्यश्रृतं भवति श्रूतमेव देवेभ्यो भवति शृतं यजमानायानेना अध्यर्युः शमितर्येवं तदेनोऽथ यदुपांश्चाह तदेवानामिति तद्विद्धि देवानां यच्छृतं नाश्रृतं तस्मादुपांश्चाह तदेवानामिति स वै त्रिः पृच्छति त्रिवृद्धिं यज्ञः ॥ ४ ॥

अथ पृष्ठदाज्येन हृदयमभिघारयत्यात्मा वै मनोहृदयं प्राणः पृष्ठदाज्यमात्मन्येवैतन्मनसि प्राणं दधाति तथा हात उदेति तथा संजीवति तथैतज्जीवं देवानां हविर्भवत्यमृतममृतानाम् ॥ ५ ॥

सोऽभिघारयति सं ते मनो मनसा सं प्राणः प्राणेन गच्छतामिति न स्वाहाकरोति न ह्येषाहुतिः स येनैव पशुं नयन्ति तेन पुनराहरन्ति तमन्तराहवनीयं च युपं च हरति स यदेतः शृतः सन्तमनेन जघनेन न हरन्ति येनान्यानि हवीःषि श्रूतानि हरन्ति नेदनेनाङ्गशो विकृतेन क्रूरीकृतेन यज्ञं प्रसजानीति बहिर्धो ह यज्ञात्स्याद्युदग्रेण युपः हरेयुस्तथा न बहिर्धा यज्ञाद्ववति तस्मादन्तराहवनीयं च युपं च हरति ॥ ६ ॥

अथ दक्षिणार्धेऽवद्यति तत्प्रक्षशाखोत्तरबर्हिर्भवति स यत्प्रक्षशाखोत्तरबर्हिर्भवति यत्र ह वा अग्रे देवा: पशुमालेभिरेतद्विनं त्वष्टा शिरस्तोऽभिववामोत्तेनमित्यं चिन्नालभेरन्त्रिति त्वाष्ट्रौ हि पशुवस्तुदेतत्पुष्टुरभिवान्तं यन्मस्तिष्को यदुनूके मज्जा तस्मादेतद्वान्तमिव भवति तस्मादेतस्य नाश्रीयात्त्वष्टुहोतदभिवान्तं तस्याभिवान्तस्य पशोरवाइमेधः पपात सु एष वनस्पतिरजायत तं देवा: प्रापश्यःस्तस्मातप्रक्षो नाम प्रक्षो ह वै नामैतद्यत्प्रक्ष इत्याहुस्तेनैवैनमेतन्मेधसा समर्थयति कृत्स्नं करोति तस्मात्प्रक्षशाखोत्तरबर्हिर्भवति ॥ ७ ॥

उपस्तृणीत आज्यं जुहूं चोपभूति चावदधाति हिरण्यशल्का उपस्तृणीत आज्यं वसाहोमहवन्यां च समवत्तधान्यां च ॥ ८ ॥

४. यदैतच्छृतं Ca

५. शमितहोर्येव TE

६. तथैवैतज्जीवं C

७. त्वष्टा Ca

अथाह मनोतायै हविषोऽवदीयमानस्यानुब्रूहीति स यन्मनोताया अनुवाच आह सर्वं वै देवताः पशुमालभ्यमानमुपसङ्गच्छन्ते मम नाम ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति सर्वासां ह्येतदेवतानां हविर्यत्पशुस्तासां सर्वासां देवतानां पशौ मनांस्योतानि भवन्ति तान्यैतत्प्रीणाति तथो तान्यमोघायोपसंगच्छन्ते तस्मान्मनोताया अनुवाच आह ॥९॥

स वै हृदयस्याग्रेऽवद्यति स यन्मध्यं सतोऽथ हृदयस्याग्रेऽवद्यति प्राणो वै हृदयमेतस्माद्युपर्यमूर्धवः प्राण उच्चरति प्राणं उवै पशुर्यावद्येव प्राणेन प्राणिति तावदेव पशुरथ यदा प्राणोऽपक्रामत्यनर्थं एव दारुभूतः शेते सु एष पशुर्यद्वद्यं तत्प्रत्यक्षमेवैतत्पशोरवद्यति तथा यद्यप्यवदानं जहात्यहीनमेवास्य तुद्वद्यति तस्माद्वद्यस्याग्रेऽवद्यत्यथ यथापूर्वमवद्यति ॥१०॥

अथ जिह्वाया अवद्यति सा हीयं पूर्वार्थं प्रतिष्ठत्यथं वक्षसस्तद्धिततोऽन्वगथ दोषोऽथ पार्श्वयोरथ वृक्षयोरथ तनिम्नोऽथैतं गुदं द्रेधा करोति तद्यत्स्थविम तदुपयद्य उपनिदधत्यथ यन्मध्यं तजुहां द्रेधा कृत्वावदधात्यथ यदणिम तत्प्रद्वेष्वथाध्यूधसः श्रोणेरतावज्ञुहामवद्यत्यथोपभूति अङ्गयस्य दोष्ण एतदुदस्य तृतीयं द्रेधा कृत्वा अङ्गन्याः श्रोणेरतावदुपभूत्यथ हिरण्यशल्काववदायाभिघारयति ॥११॥

अथ वसाहोमं गृह्णीते रेळसीति लेलयमिव हि यूस्तस्मादाह रेळसीत्यग्निष्ठा श्रीणात्वित्यग्निर्हेतच्छ्रीणात्यापस्त्वा सुमरिणनित्यापो ह्येतः सर्वेभ्योऽङ्गभ्योरसः संभरन्ति११ तस्मादाहापस्त्वा सुमरिणनिति वातस्य त्वा ध्राज्ये पूष्णो रङ्ग्या इत्यन्तरिक्षाय वा एतद्व्लात्यन्तरिक्षमन्वयं पवते योऽयं पवत एतस्मा उ हि गृह्णाति तस्मादाह वातस्य त्वा ध्राज्या इति पूष्णो रङ्ग्या इत्येष वाव पूषा योऽयं पवत एतस्मा उ हि गृह्णाति तस्मादाह पूष्णो रङ्ग्या इत्यूष्मणी व्यथिषदित्येष वा ऊष्मा योऽयं पवत एतस्मा उ हि गृह्णाति तस्मादाहोष्मणो व्यथिषदिति ॥१२॥

८. उच्चरति उवै TE

९. See notes

१०. शल्कववधाय Ca

११. संभरति TE

अथ द्विरभिधार्य शासेन वा पार्थेन वा प्रयौति प्रयुतं द्वेष इति नाष्टा एवैतद्रक्षाः स्युपहन्ति ॥ १३ ॥

अथ समवत्तधान्यां युरासिच्य तदवदधाति जिह्वाः हृदयं वक्षस्तनिम मृतस्ते वनिष्टुम् थ द्विरभिधार्यति स यदुभयतो^{१२} हिरण्यशल्कौ करोति जीवं वै देवानाः हविरमृतममृतानां धून्त्यु वा एतत्पशुं यदेनमग्ने जुहृत्यायुर्वा अमृतरः हिरण्यमायुष्येवैनमेतदमृतेऽन्तः प्रतिष्ठापयति तथाहात उदेति तथा संजीवति तथैतज्जीवं देवानाः हविर्भवत्यमृतममृतानाम् ॥ १४ ॥

अथ यदक्षण्यावद्यति सव्यस्य च दोष्णो दक्षिणायाश्च श्रोणेर्दक्षिणस्य च दोष्णः सव्यायाश्च श्रोणेस्तस्मादयमक्षणया पशुः पदः प्रहरति यद्व सम्यगवद्येत्सम्यगेव पशुः पदः प्रहरेऽथ यन्न शिरसो नाः सयोर्ननूकस्य नापरसविथनोरवद्यति^{१३} ॥ १५ ॥

असुरा ह वा अग्रे पशुमालेभिर तदेवा भीषा नोपावेयुः सो हेयमदितिरुवाचेयं वै पृथिव्यदितिर्मा यूयमेतदादृद्वभित्यहमेवैतस्याध्यक्षा भविष्यामि यथा यथैत एतेन चरिष्यन्तीति तेन ह यदा चेरुरथ होवाचान्यतरामाहुतिमहौषुरित्यन्यतरां पर्यशिष्यन्ति तद्यां पर्यशिष्यस्तानीमान्यवदानानि येषामेतदवद्यति तत एतदेवाः स्वष्टकृते अङ्गा न्यपाभजस्तस्मात्तेषामुपभृत्यवद्यति ॥ १६ ॥

अथ हासुराः शिरसोऽसयोरनूकस्यापरसविथनोरित्यवाद्यस्तस्मात्तेषां नावद्यत्यवत्तः हि तेषां यात्यामानि हि तान्यथ यद्वेव त्वष्टानूकमभ्यवामीत्समादनूकस्य नावद्यति ॥ १७ ॥

अथाहाग्रीषोमाभ्यां छागस्य हविषोऽनुबूहीत्याश्राव्याहाग्रीषोमाभ्यां छागस्य हविः प्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रसुते प्रस्थितमित्याह ॥ १८ ॥

सोऽर्धर्चेव साहोमं जुहोति स यदर्धर्चेव साहोमं जुहोतीतो वा अयमूर्ध्वं उच्छ्रूतो रसोऽयमिदमिमाः प्रजा उपजीवन्त्यवाग्निद्वोऽस्मिन्ननुरिक्षे रसो वै वसाहोमस्तुमेतरसमेतेन रसेन तीव्रीकरोत्येत्स्मिन्नस एतरसं दधाति तस्मादयरसोऽद्यमानः पीयमानो न क्षीयते ॥ १९ ॥

१२. यदुभयतो Ca

१३. See notes

१४. See notes

अथ यद्वेवार्धं चें जुहोत्यर्थं वा इयं याज्याया अर्धमसौ द्यौरन्तरो वै द्यावापृथिव्यावन्-
रिक्षमन्तरिक्षाय वा एतज्जुहोति तस्मादुभावर्धचावन्तरेण जुहोति ॥ २० ॥

स जुहोति घृतं घृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पिबता अन्तरिक्षस्य हविरसि
स्वाहेत्येतेन वैश्वदेवेन यजुषा वैश्वदेवः हीदमन्तरिक्षं यदेनमिमाः प्रजा या इमाः प्राणन्ति
चोदनन्ति च ता अनुचरन्ति^{१५} तेन वैश्वदेवे वषट्कृते यजुहां भवति तज्जुहोति
॥ २१ ॥

अथ पृष्ठदाज्यस्योपहृत्याह वनस्पतयेऽनुबूहीत्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्येति वषट्कृते
जुहोत्येतम्वैतद्वृं युपं भागिनं करोत्येष हि वनस्पतिरेतम्वैतत्पशुः सोमं करोति सोमो
हि वनस्पतिः स यदुभे आहुती अन्तरेणैतद्यजति तेन होभे व्याप्रोति तेनोभे सोमो भवति
तस्मादुभे आहुती अन्तरेणैतद्यजति ॥ २२ ॥

पर्यस्यमान आह यदुपभूति भवत्यग्रये स्वष्टकृतेऽनुबूहीत्याश्राव्याहाग्रये स्वष्टकृते
प्रेष्येति वषट्कृते जुहोत्यथ यदिदं परिशिष्टं वसाहोमस्य भवति तेन दिशो व्याधारयति
दिशः प्रदिश आदिशो विदिशा उदिशो दिग्भ्यः स्वाहेति पञ्च दिशो रसो वै वसाहोमः
सर्वास्वेवैतद्विक्षु रसं दधाति तस्मादयं दिशि दिशेव रसोऽभिगम्यते ॥ २३ ॥

अथ पशुः संमृशत्यैषैव संमर्शनस्य वेळा यदि तु मन्येतेमेविमथिष्यन्ते य इमेऽ-
भितस्तिष्ठन्तीत्यपि पुरैव संमृशेदेषा त्वेव वेळा ॥ २४ ॥

स संमृशत्यैन्द्रः प्राणोऽङ्गेऽङ्गे निधीतः ऐन्द्र उदानोऽङ्गेऽङ्गे निदीध इति तद्यदङ्गशो
विकृतः^{१६} कूरीकृतो भवति तुदेनमेतत्प्राणोदानाभ्यामेव सन्दधाति तदेन रसमीरयति देव
त्वष्टर्भूरि ते सःसमेतु सलक्ष्मा यद्बिषुरुपं भवातीति कृत्स्ववृतमेवैनमेतत्सःस्करोति
देवत्राऽयंतमवसे^{१७} सखायोऽनुत्वा मातापितरो मदन्त्विति कृत्स्ववृतमेवैनमेतत्सःस्कृत्य
यत्रैतदग्रावहौषीतत्सर्वमनुसम्यति तथास्यैष कृत्स्व एव सर्वतनूरमुष्मिलोके पशुः
संभवति ॥ २५ ॥॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

१५. अनुसंचरन्ति C, Ca

१६. विकृतं TE

१७. देवत्रा यन्तमवसे Ca

चतुर्थं ब्राह्मणम्

त्रीणि ह वै पशावेकादशान्येकादशं प्रयाजा एकादशानुयाजा एकादशोपयज् एतावान्हि पशुर्दशोमाः पाण्या अङ्गुलयो दशामूः पाद्या दशेमे प्राणाः प्राण उदानो व्यान् एतमु वा अनु सर्वे पशुवस्तुस्मादेतानि त्रीणि पशावेकादशानि ॥ १ ॥

तदाहुः किं तद्यज्ञे क्रियत इति यस्मात्सुर्वेभ्योऽङ्गेभ्यः शिवः प्राण इति गुदो वै प्राणः स ह्यं प्राङ्गततस्तु प्राणोऽनु सुंचरति सयदेत् त्रेधा करोति त्रुतीयं जुह्वां त्रुतीयमुपभृति त्रुतीयमुपयद्यस्तुस्मात्सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यः शिवः प्राणः ॥ २ ॥

तदाहुः स वै पशुमालभेतेति य एनं मेध उपनयेदिति स यदि कृशः स्याद्यत्रैवादे वपामुत्खिदन्ति तद्युदध्युदर्यम्मेदः परिशिष्टः स्यात्तद्वदे सुमृशेद्वदो^१ वै प्राणः स ह्यं प्राङ्गततस्तु प्राणोऽनु सुंचरति प्राण उवै पशुर्यवद्धेव प्राणेन प्राणिति तावदेव पशुरथयदा प्राणोऽपक्रामत्यनर्थं एव दारुभूतः शेते स एष पशुर्यद्वदो मेध^२ उवै मेधस्तदेन मेध उपनयत्येवं कुर्याद्यदि कृशः स्याद्यद्युवस्तुलः स्यान्नैतदाद्रियेत स्वयं ह्येव स मेध उपेतो भवति ॥ ३ ॥

अथपृष्ठदाज्यं गृह्णीते स यत्पृष्ठदाज्यं गृह्णीते मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते यदाज्यं च भवति दधि च द्वे वैते भवतो द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ ४ ॥

तेनानुयाजेषु प्रचरन्ति पश्वो वा अनुयाजाः पयः पृष्ठदाज्यं पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो हित^३ प्राण उवै पृष्ठदाज्यमन्नः हि पृष्ठदाज्यमन्नः हि प्राणस्तदिम् पुरस्तात्प्राणं दधात्यथ यत्पश्चाद्वदेनोपयजति गुदो वै प्राणः स ह्यं प्राङ्गततस्तु प्राणोऽनु सुंचरति तदिदं पश्चात्प्राणं दधाति ताविमा उभयतः प्राणौ हितौ^४ यश्चायमुपरिष्टाद्यश्चाधस्तात्स वा

१. सुमृशेद्वदो Ca, सुमृशेद्वदो M

२. मेध Ca

३. हि तं TE

४. हि तौ TE, P1, Pa

एष एको होता द्वायां वृषट्करोति यश्चायं प्रचुरति यश्चोपयजति स यद्युजन्तमुपयजति तस्मादुपयजो^५ नाम स यदुपयजति पैवैनं तज्जनयति तस्माजघनार्थं उपयजति जघनार्थाद्वियोषितः प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ५ ॥

स उपयजति समुद्रं गच्छ स्वाहेति रेतो वै समुद्र आपो हि समुद्र आपो हि रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥ ६ ॥

देवै॒ सविता॑रं गच्छ स्वाहेति सविता॑ वै देवानां प्रसविता॑ सवितुप्रसूत एवैतत्प्रजनयति ॥ ७ ॥

अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहेत्यन्तरिक्षं वा अन्विमा॑ः प्रजाः प्रजायन्ते ऽन्तरिक्षमेवैतदन्विमा॑ः प्रजाः प्रजनयति ॥ ८ ॥

मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहेति प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानावैवैतदासु प्रजासु दधाति ताविमौ प्राणोदानावासु प्रजासु हितौ ॥ ९ ॥

अहोरात्रे गच्छ स्वाहेत्यहोरात्रे वा अन्विमा॑ः प्रजाः प्रजायन्ते ऽहोरात्रे एवैतदन्विमा॑ः प्रजाः प्रजनयति ॥ १० ॥

छन्दाऽसि गच्छ स्वाहेति सप्त वै छन्दाऽसि सप्त वै ग्राम्याः पश्वः सुसारण्यास्तानेवैतदुभ्यान्प्रजनयति ॥ ११ ॥

द्यावापृथिवी॑ गच्छ स्वाहेत्येता॑ एवैतत्प्रजाः सृष्टा ता द्यावापृथिवी॑भ्यां परिजग्राह ता इमा॑ः प्रजा आभ्यां द्यावापृथिवी॑भ्यां परिगृहीतास्तद्यदेतावदेवा॑ भविष्यद्यावत्यो हैवाग्रे प्रजाः सृष्टस्तावत्य एवाभविष्यन्न प्राजनिष्यत प्रत्येव जनयति ॥ १२ ॥

सोमं गच्छ स्वाहेति रेतो वै सोमो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥ १३ ॥

यज्ञं गच्छ स्वाहेति रेतो वै यज्ञो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥ १४ ॥

नभो दिव्यं गच्छ स्वाहेति रेतो वै नभो दिव्यमापो हि नभो दिव्यमापो हि रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥ १५ ॥

५. उपयजो Ca

६. दिव्यमापो रेतो V, W, Pa

अग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहेतीयं वै पृथिव्यग्निरिमामैवैतत्प्रतिष्ठामभीमाः प्रजाः प्रजनयति ता इमाः प्रजा इमां प्रतिष्ठामभि प्रजायन्ते स यदेतत्पुनः प्रजनयति तस्माद्विमाः प्रजाः पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते^७थ मुखं विमृष्टे मुनो मे हार्द्यच्छेति^८ तथो आत्मानं न प्रवृणक्ति ॥ १६ ॥

अथ जाघन्या पत्रीः संयाजयन्ति योषा वै पत्री जघनार्थाद्वै योषितः प्रजा� प्रजायन्ते तस्माज्जाघन्या पत्रीः संयाजयन्ति सोऽन्तरतो देवानां पत्रीभ्योऽवद्यत्यन्तरतो हि योषितः प्रजा� प्रजायन्ते उपरिष्ठादग्रये गृहपतये वृषा वा अग्निरुपरिष्ठाद्वै योषां वृषाधिद्रवति तस्मादुपरिष्ठादग्रये गृहपतये ॥ १७ ॥

अथ हृदयशूलेनावभृथं यन्त्येतद्वै पशोरालभ्यमानस्य हृदयः शुक्समवैति सा हृदयाच्छुलः स येनैव श्रपयति स हृदयशूलोऽथालंजुषः शूतमेव परितृदन्ति तस्माच्छ्रूपयेत् एव ब्रूयात्स न परास्यो यद्वैनं परास्येदोषधीश्च ह वनस्पतीः शुक्रविशेष्यदु^९ हैनमप्सु परास्येदपो ह शुक्रविशेदवभृथमैवैनेयात्स यद्यहन्तिकमुदकः स्यात्तदेवेयाद्यद्यु तस्मै ग्लायेद्विर्वद्युदपात्रं निनीय तदार्द्रस्य च शुष्कस्य च संधा उपगूहति मापो मौषधीर्हिंसीरिति तथा नापो नौषधीर्हिनस्ति धाम्नो धाम्नो राजःस्ततो वरुण नो मुञ्च । युदाहुरच्या इति वरुणेति शपामह इति सर्वस्मान्नः किल्बिषादेनसो वरुण्यात्प्रमुच्छेत्यैवैतदाह तथा सर्वस्मात्किल्बिषादेनसो वरुण्यात्प्रमुच्यते ॥ १८ ॥

अथाप उपस्पृशन्ति सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्त्वित्येतस्माद्वै भीषा यावदेतेन प्रचरन्ति तावदापश्चौषधयश्चापक्रामन्ति ताभिरैवैतत्पुनर्मित्रधेयं कुरुते ता एनं पुनः प्रविशन्ति ता आत्मनि कुरुते तस्मादाह सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्त्विति स वा एष नाग्रेषोमीयस्य पशोः क्रियते नाग्रेयस्य वशाया एव क्रियते सःस्थाः ह्येषोऽनुक्रियते तद्वेवापीतरयोः कृतो भवति ॥ १९ ॥ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

७. See notes

८. जघनार्थादि Ca's suggestion

९. तस्माच्छ्रूपयितव एव Ca, तस्माच्छ्रूपयितव एव C,

तवा एव suggested as correction by Ca

१०. प्रविशेष्यद्यु Ca

नवमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्हौ वै प्रजाः ससृजानः सु ह रिरिचान् इव मेने तस्मादु ह पराच्यः प्रजा बभू-
बुर्नस्मा अतिष्ठन्त श्रियेऽन्नाद्याय ॥ १ ॥

स हेक्षांचक्रेऽरिक्ष्यहेति यस्मा उ कामाय प्रजा असृक्षि न मे तस्मार्थिं पराच्यस्ता-
अभूवन्न मे तिष्ठन्ते श्रियेऽन्नाद्यायेति स कथं नु पुनश्चात्मानमाप्याययेत्युप च मा प्रजाः
समावर्त्तेरश्चित्तेष्टरन्मे श्रियेऽन्नाद्यायेति ॥ २ ॥

सोऽर्चञ्छुम्यन्नेतामेकादशिनौ ददर्श तयेष्टा पुनर्हात्मानमाप्याययदुपैनं प्रजाः
समावर्त्तन्तातिष्ठन्तास्मै श्रियेऽन्नाद्याय स वशीयानेवेष्टाभवत्तस्मै कमेकादशिन्या यजेतैवै-
हैव प्रजया पशुभिराप्यायत उपैनं प्रजाः समावर्त्तन्ते तिष्ठन्तेऽस्मै श्रियेऽन्नाद्याय स
वशीयानेवेष्टा भवति तस्मादेकादशिन्या यजेत ॥ ३ ॥

स एष आग्रेयः प्रथमः पशुर्भवत्यग्निर्वै देवतानां मुखैः स प्रजापतिः स एष यजमानो
निदानेन ॥ ४ ॥

अथ सारस्वतो वाग्वै सरस्वती वाचैवैतत्प्रजापतिराप्यायत वागेनमुपसमावर्तत
वाचमनुकामात्मनोऽकुरुत वाचो एवैष एतदाप्यायते वागेनमुपसमावर्तते वाचमनुकामात्मनः
कुरुते ॥ ५ ॥

अथ सौम्योऽन्नं वै सोमोऽन्नेनैवैतत्प्रजापतिराप्यायतान्नमेनमुपसमावर्ततान्नमनु-
कमात्मनोऽकुरुतान्नेनो एवैष एतदाप्यायतेऽन्नमेनमुपसमावर्ततेऽन्नमनुकमात्मनः कुरुते
॥ ६ ॥

स यदन्वद्भवति सारस्वतः सौम्योवाग्वै सरस्वत्यन्नश्चोमस्तस्माद्यो वाचा प्रसाम्यन्नाद
एव भावुकः ॥ ७ ॥

अथ पौष्णः पशुको वै पूषा पशुभिरैवैतत्प्रजापतिराप्यायत पशुव एनमुपसमावर्तन्त
पशुनुकानात्मनोऽकुरुत पशुभिर्वैष एतदाप्यायते पशुव एनमुपसमावर्तते
पशुनुकानात्मनः कुरुते ॥ ८ ॥

अथ बाहस्पत्यो ब्रह्म वै ब्रह्मस्पतिर्ब्रह्मणैवैतत्प्रजापतिराप्यायत ब्रह्मैनमुपसमावर्तत
ब्रह्मानुकमात्मनोऽकुरुत ब्रह्मणो एवैष एतदाप्यायते ब्रह्मैनमुपसमावर्तते ब्रह्मानुकमात्मनः
कुरुते ॥ ९ ॥

स युदन्वङ्गभवति पौष्णं बार्हस्पत्यो ब्रह्मा वै ब्रह्मस्पतिः पशुवः पूषा तु स्माद्ब्रह्मण् एव पशुनपिधृष्टुमो युदस्य पुर आहिता मुख आहिताः पशुवो भवन्त्युत हि सर्वं दत्त्वा चरति ॥ १० ॥

अथ वै श्वदेवः सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वेणैवैतत्प्रजापतिराप्यायत सर्वमेनमुपसमावर्तत सर्वमनुकमात्मनोऽकुरुत सर्वेणो एवैष एतदाप्यायते सर्वमेनमुपसमावर्तते सर्वमनुकमात्मनः कुरुते ॥ ११ ॥

स युदन्वङ्गभवति बार्हस्पत्यं वै श्वदेवो ब्रह्मा वै ब्रह्मस्पतिः सर्वं विश्वे देवा अस्यैवैतसर्वस्य ब्रह्मा मुखं करोति तस्मादस्य सर्वस्य ब्राह्मण् एव मुखम् ॥ १२ ॥

अथेन्द्रः क्षत्रं वै वीर्यमिन्द्रः क्षत्रेणैवैतद्वीर्येण प्रजापतिराप्यायत क्षत्रमेनं वीर्यमुपसमावर्तत क्षत्रं वीर्यमनुकमात्मनोऽकुरत क्षत्रेणो एवैष एतद्वीर्येणाप्यायते क्षत्रमेनं वीर्यमुपसमावर्तते क्षत्रं वीर्यमनुकमात्मनः कुरुते ॥ १३ ॥

स युदन्वङ्गभवति वै श्वदेवमैन्द्रः क्षत्रं वा इन्द्रो विशो विश्वे देवा अन्नमु वै विशः क्षत्रस्यैवैतत्पुरस्तादन्तं करोति तस्मात्क्षत्रियोऽन्नादो युदस्य पुर आहितं मुख आहितमनं भवति ॥ १४ ॥

अथ मारुतो विशो वै मरुतो देवविशं भूमो वै विद्भूमैवैतत्प्रजापतिराप्यायत भूमैनमुपसमावर्तत भूमानमनुकमात्मनोऽकुरुत भूमो एवैष एतदाप्यायते भूमैनमुपसमावर्तते भूमानमनुकमात्मनः कुरुते ॥ १५ ॥

स युदन्वङ्गभवत्यैन्द्रं मारुतः क्षत्रं वा इन्द्रो विशो विश्वेदेवा विशो मरुत उभयत एवैतत्क्षत्रं विशा परिबृहति तदिदं क्षत्रमुभयतो विशा परिबृल्हम् ॥ १६ ॥

अथेन्द्राग्रस्तेजो वा अग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्रस्तदुभ्यामेवैताभ्यां वीर्याभ्यां प्रजापतिराप्यायतो मे एनमेते वीर्ये उपसमावर्तेतामुभे एते वीर्ये अनुके आत्मनोऽकुरुतो भाभ्याम्वैवैष एताभ्यां वीर्याभ्यामाप्यायत उभे एनमेते वीर्ये उपसमावर्तेते उभे एते वीर्ये अनुके आत्मनः कुरुते ॥ १७ ॥

अथ सावित्रः सविता वै देवानां प्रसविता तुथो हास्मा एते सवित्रप्रसूताः सर्वे कामाः समृद्ध्यन्ते ॥ १८ ॥

अथ वरुणो वरुण्यादेवैतत्सुर्वस्मात्किल्बिषादेनसोऽन्ततो वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुच्चति
ता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायन्ते तु स्माद्वारुणः ॥ १९ ॥

स यदि यूपैकादशिन्यामेतां पश्चेकादशिनीमालभेताग्नेयमग्निष्ठ आलभेताथेतरान्यथापूर्व
यद्वुकेकयूप आग्नेयं प्रथममालभेताथेतराननुचो यथापूर्वं तान्यत्रोदीचो नयेयुस्तदाग्नेयं
प्रथमं नयेयुरथेतराननुचो यथापूर्वं तान्यत्र संज्ञपयेयुस्तदाग्नेयमवरार्थं संज्ञपयेयुरथेतरान्यथापूर्वं
पराचस्तैरु शृतैर्यथान्तरं प्रचरन्ति ॥ २० ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै वसतीवरीराहरति स यद्वसतीवरीराहरति यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत तु स्य
रसो द्रुत्वापः प्राविशत्सु एष रस एति या एता आपः स्युन्दन्ते तेनैवैना एतद्रसेन स्युन्दमाना
मन्यन्ते यः स यज्ञस्य रसस्तमेवैतद्रसः स्युन्दमानं मन्यन्ते ॥ १ ॥

स यद्वसतीवरीराहरति य एव स यज्ञस्य रसोऽपः प्राविशत्तमेवैतद्रसमाहरति तं यज्ञे
दधाति तु स्मादेनाः सर्वेषु सवनेषु त्रेधानुविभजति सर्वेषु वैतत्सुवनेषु रसं दधाति सर्वाण्येव
सुरसानि करोति तु स्माद्वाव वसतीवरीराहरति ॥ २ ॥

ताः स्युन्दमानानां गृह्णीयादैध्यै स यज्ञस्य रस एतमु वाव तु यज्ञस्य रसः स्युन्दमानं
मन्यन्ते या एता आपः स्युन्दन्ते तेनैवैना एतद्रसेन स्युन्दमाना मन्यन्ते यः स यज्ञस्य
रसस्तप्रत्यक्षं यज्ञस्य रसं गृह्णानीति तु स्मात्स्युन्दमानानां गृह्णीयात् ॥ ३ ॥

गुसय उ वा एता गृह्णाति गोपीथाय सर्वमु वा इदमन्यदीक्षयत्यपि योऽयं पवते स
ईक्षयत्यथैता एव नेक्षयन्ति तु स्मात्स्युन्दमानानां गृह्णीयात् ॥ ४ ॥

स दिवा गृह्णीयात्पश्यन्यज्ञस्य रसं गृह्णानीत्येतस्मा उ वा एतां गृह्णाति य एष तपति
विश्वेभ्यो हि देवेभ्यो गृह्णात्येते हि रशमयो विश्वे देवा दिवो वा एष तु स्माद्वैव गृह्णीयादेतदु

१. गृह्णीयादैष्ठि Ca

२. मन्यते VI

वा एतस्मिन्हविष्येतासु वसतीवरीष्वेताः रुत्रिं देवा उपवसन्ति यैषोपवस्था^३ स यथा श्रेयसेऽभ्यागमिष्यत् आवस्थमुपकल्पयेदेवमेतत्समाहित्वैव गृहीयात् ॥ ५ ॥

अथ यद्यगृहीता अभ्यस्तमियाद्युदि पुरेजानः स्याद्य एवास्य निनाह्यः कुम्भस्तस्मा दृढ़ीयात्पुरा वै तस्य दिवा गृहीता भवन्ति यः पुरेजानो भवति यद्यात्मनानीजानः स्याद्युपावसितो वा प्रतिवेशो वा पुरेजानः स्यात्तस्य निनाह्यात्कुम्भादृढ़ीयात्पुरा वै तस्य दिवा गृहीता भवन्ति यः पुरेजानो भवति तस्मात्स्य निनाह्यात्कुम्भादृढ़ीयादथो उपर्युपर्युल्कुपौ धारयेयुस्तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपत्यथो हिरण्णं तद्वैतस्य रूपं क्रियते य एष तपत्यथो प्रायश्चित्तिः ॥ ६ ॥

अथ वा अतो गृह्णात्येव हविष्मतीरिमा आपो हविष्मां३ आविवासतीति यज्ञस्य वा आसुरसः प्रविष्टस्तस्मादाह हविष्मतीरिमा आप इति हविष्मां३ आविवासतीति यजमानो वै हविष्मान्त्सु एना आविवासति हविष्मान्देवो अध्वर इति यज्ञो वा अध्वरस्तदेत्यज्ञमाह यस्मा एतदृढ़ाति हविष्मां३ अस्तु सुर्य इत्येतस्मै वा एता गृहीता य एष तपति विश्वेभ्यो हि देवेभ्यो गृह्णात्येते हि रश्मयो विश्वे देवास्तस्मादाह हविष्मां३ अस्तु सुर्य इति ॥ ७ ॥

अथाग्रेण पर्लीं जघनेन गार्हपत्यं तत्सादयत्यग्रेवोऽपत्रगृहस्य सदसि सादयामीत्यग्रेवोऽनार्तगृहस्य सदसि सादयामीत्यैतदाह यदाहग्रेवोऽपत्रगृहस्य संदसि सादयामीत्यथ यदा पशुना संतिष्ठते ॥ ८ ॥

अथ परिहरति स जघनेन पर्लीं परीत्य दक्षिणेन परिहृत्योत्तरवेदेर्दक्षिणस्याः श्रोणौ सादयतीन्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थेति विश्वेभ्यो वा एतदेवेभ्यो गृह्णात्येतद्विरेता कसतीवरीरिन्द्राग्नी४ उ वै सर्वा देवतास्तस्मादाहेन्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थेति ॥ ९ ॥

स तेनैव पुनराहत्याग्रेण पर्लीं निधाय जघनेन परीत्योत्तरेण परिहृत्योत्तरवेदेरुत्तरस्याः श्रोणौ सादयति मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थेति हैके सादयन्ति तदुत्था न सादयेदिति तथा संपद्रिष्यते न तथा संपत्संपद्यत इन्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थेत्येतावतैव सादयेत्तथैव संपत्संपद्यते ॥ १० ॥

३. यैषोपवस्था TE

४. वसतीवरीन्द्राग्नी TE

ता वा एता गुप्तये परिहरति गोपीथाय तदग्निरहः^५ पुरस्ताद्वोपायत्यथैता^६ समन्तं नाष्टा रक्षांस्यपञ्चत्यः परिप्लवन्ते ॥ ११ ॥

ता आग्रीघे सादयति विशेषां देवानां भागधेयी स्थेति तदासु विश्वान्देवान्त्संवेशयति ते वै वसतां वरं यद्विश्वे देवास्तस्माद्वसतीवर्यो नाम वसताऽह वरं भवति य एवमेतद्वेद । १२ ॥

तानि वा एतानि सप्त यजूर्णि ततश्तुभिर्गृहात्येकेन गार्हपत्ये सादयति समानेन परिहरत्येकेनाग्रीघे यत्र वै वाचः प्रजातानि छन्दांसि सपदा वै शक्ररी परार्थ्या छन्दसां तस्मादेतौः सप्तभिर्यजुभिर्गृहात्येतामभिसंपदम् ॥ १३ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै सोममुपावहरति स यत्सोममुपावहरतीयं वै प्रतिष्ठेयं जनुरासां प्रजानां तदेनमिमां प्रतिष्ठामिमां जनुमभ्युपावहरति तमस्यां प्रतिष्ठायां तनुते तस्मात्सोममुपावहरति ॥ १ ॥

संमुखेषु ग्रावसु क्षत्रं वै सोमो विशो ग्रावाणः क्षत्रमेवैतद्विश्यध्यूहत्यथ यत्संमुखेषु क्षत्रायैवैतद्विशः संमुखामविवादिर्नो करोति तस्मात्संमुखेषु ग्रावसु ॥ २ ॥

सोऽन्तरेषे उपावहरति यज्ञोऽनस्तथा न बहिर्धा यज्ञात्करोति तदन्वारब्धो यजमानो भवति ॥ ३ ॥

स उपावहरति हृदे त्वा मनसे त्वेति हृदयेन वै मनसा यजमानस्तं कामं कामयते यस्मै कामाय यजते तस्मादाह हृदे त्वा मनसे त्वेति दिवे त्वा सूर्याय त्वेति देवलोकाय त्वेत्यैवैतदाह यदाह दिवे त्वेति सूर्याय त्वेति देवेभ्यस्त्वेत्यैवैतदाहोऽध्वरोऽध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ्रुति यज्ञो वा अध्वर ऊर्ध्वमिमां यज्ञं दिवि देवेषु धेहीत्यैवैतदाह ॥ ४ ॥

सोम राजन्विश्वास्त्वं प्रजा उपावरोहेति तदेनमाभ्यः प्रजाभ्य उपावहरत्याधिपत्याय राज्यायानुसृज्य जपति विश्वास्त्वां प्रजा उपावरोहन्त्वत्यथायथमिव वा इदं करोति

५. तदग्निरह Ca

६. गोपायत्यथैता TE, M, My, T

यदाह विश्वास्त्वं प्रजा उपावरोहेत्यथ यदाह विश्वास्त्वां प्रजा उपावरोहन्त्वति तद्यथायथं करोति तस्मात्क्षत्रियमुपर्यासीनमधस्ताद्विश इमाः प्रजा उपासते ॥ ५ ॥

अथोपसन्नो होता भवति यत्रैतदासीनः प्रातरनुवाकमन्वाहाथ समिधमभ्याधायाह देवेभ्यः प्रातर्याविभ्योऽनुब्रूहीति छन्दोभ्यस्तदनुवाच आहाथ यदेतां समिधमभ्यादधाति छन्दांस्येवैत्यासुमित्ये ॥ ६ ॥

तदु हैक आहुः प्रातर्याविभ्योऽनुब्रूहीत्येव न देवेभ्य इति तदु तथा न ब्रूयाच्छन्दांसि वै देवाः प्रातर्यावाणश्छन्दांस्यु वा अनुयाजा देवेभ्यः प्रेष्य देवान्यजेत्यु वा अनुयाजानाह तस्माद्वायादेवेभ्यः प्रातर्याविभ्योऽनुब्रूहीत्येव ॥ ७ ॥

स यदतो होतान्वाह यात्यामानि वै देवैश्छन्दांसि स्वर्गं ह्येभिर्लोकं समाश्रुतं नो वा अत्र स्तुवते न शः सन्ति छन्दांस्येवान्वाह छन्दांस्येवैतत्पुनराप्याययत्ययात्यामानि करोति तैरयातयामभिर्यज्ञं तन्वते तस्माद्वा एतद्वोता प्रातरनुवाकमन्वाह ॥ ८ ॥

तदाहुः कः प्रातरनुवाकस्य प्रतिगर इति तदाहुर्निमिषत्रेवोपासीत् सोऽस्य प्रतिगर इति तदु नाद्रियेत यद्येनं निद्रास्यादपि काममेव स्वप्यात् ॥ ९ ॥

अथ परिधानीयायां परिहितायां प्रचरणीति सुभवति तस्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा हुत्वा प्रसुतेऽपोऽच्छैति स यद्वुत्वा प्रसुतेऽपोऽच्छैति यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत तस्य रसो द्रुत्वापः प्राविशत्तं वा अदः पूर्वेद्युर्वसतीवरीभिराहरत्यथ य परिशिष्टो भवति तमेवैतत्प्रसुतेऽच्छैति तमाहरति तं यज्ञे दधाति तस्मात्प्रसुतेऽपोऽच्छैति ॥ १० ॥

अथ यदेतामाहुतिं जुहोति य एव स यज्ञस्य रसोऽपः प्राविशत्तमेवैतदभिप्रस्तुणीते तमारुण्ये याभ्य उच्च देवताभ्य एतामाहुतिं जुहोति ता उ चैवास्मै देवताः प्रीताः एतं यज्ञस्य रसः सुनमन्ति तस्माद्वा एतामाहुतिं जुहोति ॥ ११ ॥

स जुहोति शृणोत्वग्निः समिधा हृवं म इति शृणोतु मेऽग्निरनु मे जानात्वित्येवैतदाह यदाह शृणोत्वग्निः समिधा हृवं म इति शृणवन्त्वापो धिषणाश्च देवीरिति शृण्वन्तु मा॑

आपोऽनु मे जानन्त्वत्यैवैतदाह श्रोता ग्रावाणो विदुषो न यज्ञमिति शृण्वन्तु मे ग्रावाणोऽनु मे जानन्त्वत्यैवैतदाह विदुषो न यज्ञमिति विद्वाऽसो हि ग्रावाणः शृणोतु देवः सविता हवं म इति सविता वै देवानां प्रसविता सवितुप्रसूत एवैतं यज्ञस्य रसमच्छैति ॥ १२ ॥

अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाहाप इष्ट^२ होतरित्यप इच्छ होतरित्यैवैतदाह स यदतो होतान्वाह य एव स यज्ञस्य रसोऽपः प्राविशत्तमेवैतदभिप्रसृणीते तमारुण्ये तमपो याचति यथो चैनानन्तरा नाष्ट्या रक्षाःसि न विन्देयुरपोऽच्छयत् एवमु चैवैष एतदनुतिष्ठते ॥ १३ ॥

अथ संप्रेष्यति मैत्रावरुणस्य चमसाध्यवेहि नेष्टः पत्नीरुदानयैकधनिन एताग्रीच्चात्वाले वसतीवरीभिः प्रत्युपतिष्ठासै होतृचमसेन चेति सु एष संप्रैष एवैतद्व्यतः करिष्यन्तो भवन्ति तु संप्रैषत्तेऽग्रेणाग्रीध्रं जघनेन चात्वालमेतेनोदञ्चो यन्त्येषा हि यज्ञस्य द्वा: ॥ १४ ॥

तद्यदपि पत्नीर्नयन्ति यो वै स यज्ञस्य रसोऽपः प्राविशत्तः ह गन्धर्वा रक्षुस्ते ह देवा ऊचुरियमुन्वा^३ इह नाष्ट्यायनि यद्गन्धर्वा इति कथमभयेऽनाष्टु निवाते यज्ञस्य रसमाहरिष्याम इति ॥ १५ ॥

ते होचुर्योषित्कामा वै गन्धर्वा इति पत्नीरपि नयामेति होचुस्ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गर्धिष्यन्ति पत्नीषु संक्षयन्त इत्युथ वयमभयेऽनाष्टु निवाते यज्ञस्य रसमाहरिष्याम इति ते^४ पत्नीरनयस्ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा अगृध्यन्पत्नीष्वसञ्जन्ताथ देवा अभयेऽनाष्टु निवाते यज्ञस्य रसमाहरःस्तथो वा एते पत्नीभिः सह यन्ति ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गृध्यन्ति पत्नीषु सञ्जन्तेऽथैतेऽभयेऽनाष्टु निवाते यज्ञस्य रसमाहरन्ति तस्मात्पत्नीभिः सह यन्ति ॥ १६ ॥

ते यां दिशमापो भवन्ति तद्यन्ति स यत्रापो विन्दति तदपोऽभिजुहोति स यदपोऽभिजुहोति यो वै स यज्ञस्य रसोऽपः प्राविशत्सु एतामाहुतिः हुतामुपसमैति तां प्रत्युत्तिष्ठति तमाविष्कृत्य गृह्णात्यप उ चैवैतं यज्ञस्य रसं याचति तस्मादपोऽभिजुहोति ॥ १७ ॥

२. इच्छ My, T

३. इयमन्वा TE

४. इति तत्पत्नी C

सोऽभिजुहोति देवीरापो अपान्रपादिति देव्यो ह्यापस्तस्मादाह देवीरापो अपान्रपादिति
यो व ऊर्मिर्हविष्य इति यो वा ऊर्मिर्यज्ञिय इत्येवैतदाहेन्द्रियावान्मदिन्तमदिन्तम इति
वीर्यवानित्येवैतदाह यदाहेन्द्रियावानिति मदिन्तम इति स्वादिष्ट इत्येवैतदाह तं देवेभ्यो
देवत्रा दातेत्येतं यज्ञस्य रसमयाचीच्छुक्रपेभ्य इति सत्यः हि देवाः सत्यः हि शुक्रं येषां
भागस्थ स्वाहेति तेषां हि भागो यो यज्ञस्य रसस्तस्मादाह येषां भागस्थ स्वाहेति
॥ १८ ॥

अथ मैत्रावरुणचमसेनैतामाहुतिमप्लावयति कार्षिरसीति यथा वा अग्निनाङ्गारः
प्सातः स्यादेवं वा एषाहुतिस्तया देवतया प्साता भवति यस्या एनां जुहोति तस्मादाह
कार्षिरित्येताभिवै राजानमुपस्त्रक्ष्यन्भवति या एता मैत्रावरुणचमस आपो भवन्ति वज्रो वा
आज्यरेतः सोमो नेद्वज्रेणाज्येन रेतः सोमः हिनसार्नीति तस्माद्वा एतामाहुतिमप्लावयति
समुद्रस्य त्वाक्षित्या उन्रयामीति गृह्णात्यापो वै समुद्रोऽप्स्वेवैतदक्षितिं दधाति तस्मादापो
न क्षीयन्ते यदभिरिदंभुज्ञते ॥ १९ ॥

स यन्मैत्रावरुणचमसेन यज्ञो वै देवेभ्योऽपचक्राम तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्त
निविद्धिर्वेदयन्त पुरोरुभिः प्रारोचयन्त तमेवमन्विन्दस्तथो वा एष एतं यज्ञस्य
रसमनुविन्दति तदन्वेकधनान्गृह्णते तदनु पान्नेजनान् ॥ २० ॥

अथायन्ति त उपर्युपरि चात्वालः सःस्पर्शयति समापो अद्विरग्मत
समोषधीभिरोषधीरिति यश्चायं पुर्वेद्युर्गृहीतो यज्ञस्य रसो यश्चायमिदानीमिति तमेतदुभयः
सःसुजाम इति ॥ २१ ॥

तद्वैके समवनयन्त्येवावैव मैत्रावरुणचमसाद्वसतीवरीषु नयन्त्यव वसतीवरीभ्यो
मैत्रावरुणचमस एतदेनाः प्रत्यक्षः सःसुजाम इति वदन्तस्तदुतथा न कुर्याद्यद्वा एना
उभयीराधवनीये समवनयति तदेवैनाः सःसृजति तस्माद्वेतद्यजुरेव जपेत् ॥ २२ ॥

स यदुपर्युपरि चात्वालं यत्र वै देवा यज्ञेन स्वर्गं लोकः समाश्रुवत त एतस्मादेव
चात्वालादूर्ध्वा उच्चक्रमुस्तमेवैतत्पथाः स्वर्गं देवयानं यजमानमनुसंख्यापयति
॥ २३ ॥

अथैति तः होता पृच्छत्यवेरपोऽध्वर्याऽ वित्युदोऽपाऽ इत्येवैतदाहोतेव नन्मुरिति
प्रत्याहाविदमथो मेऽनः सतेत्येवैतदाह ॥ २४ ॥

स यदि प्रचरण्याऽ सऽस्त्रवः परिशिष्टो भवत्यलमाहुतये तमेव जुहुयाद्यद्यु स
नालमाहुतये भवत्यपरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति यमग्रे पृत्सु मूर्त्यमवा वाजेषु यं
जुनाः। स यन्ता शश्वतीरिषः स्वाहेत्याग्रेय्या जुहोत्यग्नावेवाग्निष्ठोमं प्रतिष्ठापयति मूर्त्यवत्या
पुरुषसंमितो हि यज्ञ एवं जुहुयाद्यद्युग्निष्ठोमः स्याद्यद्युकथ्याः स्यान्मध्यममेव
परिधिमुपस्पृशेत्रयः परिधयस्त्रीण्युक्ष्यान्येतैर्हि तर्हि यज्ञः प्रतितिष्ठति यद्यु षोळशी
वातिरात्रो वा वाजपेयो वा स्यान् जुहुयान्नोपस्पृशेत्समुद्दैव प्रपद्येतेवम् यज्ञक्रतुन्यथायथं
व्याकरोति ॥ २५ ॥

अथैतेऽयुज्ञायुज्ञमेकधनाः स्युस्त्रयो वा पञ्च वा सप्त वा नव वा नवदश वा
यथायुज्ञायुज्ञमेवं द्वन्द्वं मिथुनं प्रजननमथ योऽयमेकोऽतिरिच्यते स यजमानस्य
श्रियमभ्यतिरिच्यते स वा एषाऽ स एको धनं यो यजमानस्य श्रियमभ्यतिरिच्यते
तस्मादेकधना नाम ॥ २६ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

ते वा एतेऽधिष्ठवणे पर्युपविशन्त्यथास्याऽ हिरण्यं बध्नीते स यदस्याऽ हिरण्यं बध्नीते
द्वयं वा इदं न तृतीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च ततः सत्यं देवा अनृतं मनुष्या अग्नेरु वा एतद्ग्रेतो
यद्विरण्याऽ सत्येनाऽशुनुपस्पृशानीति सत्येन सोमं पराहणानीति तस्मादस्याऽ हिरण्यं
बध्नीते ॥ १ ॥

अथ ग्रावाणमादत्ते स यं वाव प्रथममादत्ते स एवोपाऽशुस्वनस्ते वा एतेऽशममया
भवन्ति स यदेतेऽशममया भवन्ति दिवि वै सोमो देवो हि सोमो वृत्रो वै सोमस्तस्यैतच्छरीरं
यद्विरयो यदशमानो घ्रन्त्यु वा एनमेतद्युदधिषुणवन्ति तदेतेनैवैतं घ्रन्ति स्वेनैवैनं तच्छरीरेण
समर्थयति कृत्स्नं करोति तथो अनेनस्य भवति तस्माद्वा एतेऽशममया भवन्ति ॥ २ ॥

तमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम् । आददे
रावासीति सविता वै देवानां प्रसविता तस्मादाह देवस्य त्वा सवितुः प्रसव
इत्यश्विनोर्बहुभ्यामित्यश्विना उ वै देवानामध्वर्यूतयोरैवैतद्वाहुभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्यामिति पूषा वै देवानां भागदुषोऽशनं पाणिभ्यामुपनिधाता तस्यैवैतद्वस्ताभ्यामादत्ते
न स्वाभ्यां तत्र वा एतस्य मनुष्यो भर्ता वज्रो ह्रोष तदेन देवताभिरेवोद्यच्छति
देवताभिर्बिर्भर्ति तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति ॥ ३ ॥

रावासीति यदा वा एतेनाभिषुण्वन्त्यथाहुतिर्भवति यदाहुतिरथदक्षिणा तद्वयेषु
उभयः रासते तस्मादाह रावासीति गभीरमिममध्वरं कृधीति यज्ञो वा अध्वरो महान्तमिम
यज्ञं कुर्वित्येवैतदाहेन्द्राय सुषूतममितीन्द्रो यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रायेति सुषूतममिति
सुषूतममित्येवैतदाहोत्तमेन पविनेत्येष वा उत्तमः पविर्यत्सोमस्तस्मादाहोत्तमेन
पविनेत्युर्जस्वन्तं मधुमन्तं पयस्वन्तमिति रसवन्तमित्येवैतदाह नात्र तिरोहितमिवास्ति
यदाहोर्जस्वन्तं मधुमन्तं पयस्वन्तमित्यथ वाचं यच्छति ॥ ४ ॥

देवा ह वै यज्ञं तन्वानाऽसुररक्षसानामासङ्गाद्विभ्यांचक्रुस्ते होचुरसुररक्षसानामा-
सङ्गाद्विभ्यत उपांशु यजामहा इति ते वाचमयच्छन्वाग्वै यज्ञस्त उपांश्यजन्त तथो वा
एष एतद्वाचं यच्छति वाग्वै यज्ञः स उपांशु यजते तस्माद्वाचं यच्छति ॥ ५ ॥

अथ निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति निग्राभ्या स्थ देवश्रुतस्तर्पयत मा । मनो मे तर्पयत
वाचं मे तर्पयत प्राणं मे तर्पयत चक्षुमे तर्पयत श्रोत्रं मे तर्पयत । आत्मानं मे तर्पयत प्रजां
मे तर्पयत पशुन्मे तर्पयत गणान्मे तर्पयत गणा मे मा वितृष्णिति रसो वा
आपस्तमेवासामेतदाशास्ते सर्वं च म आत्मानं तर्पयतेति पशुःश्च मे तर्पयत गणांश्च मे
तर्पयत गणाश्च मे मा वितृष्णिति ॥ ६ ॥

अथोपांशुसवानभिमिमीते स यदेतं मिमीते तस्माद्वियं मनुष्येषु मात्रा यत्कौष्ठो
यत्कुम्भी येयं का च मनुष्येषु मात्रा व्यान् उ ह वा अस्योपांशुसवनः स विवस्वानादित्यो
निदानेन घृन्त्य वा एवमेतद्यदभिषुण्वन्ति तथा हात उदेति तथा संजीवति न हि स्वो व्यान्
आत्मानं हिनस्ति तस्मादुपांशुसवनमभिमिमीते ॥ ७ ॥

सोऽभिमिमीत इन्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवत इतीन्द्रो यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय
त्वेति वसुमते रुद्रवत इतीन्द्रमेवानु वसूःश्च रुद्राःश्च भजतीन्द्राय त्वादित्यवत

इतीन्द्रमेवान्वादित्यानाभजतीन्द्राय त्वाभिमातिष्ठ इति सप्तो वा अभिमातिरिन्द्राय त्वा
सपत्न्यं इत्यैवैतदाहैष हास्योद्धारो यथा श्रेष्ठिन उद्धार एवं हास्यैष उद्धारः श्येनाय त्वा
सोमभूत इति तुद्वायत्रै मिमीते सा यच्छ्येनो भूत्वा दिवः सोममाभरतेन गायत्री श्येनः
सोमभूदग्नये त्वा रायस्पोषद इति तद्वितीयं गायत्रै मिमीतेऽग्निर्हि गायत्री सा यच्छ्येनो
भूत्वा दिवः सोममाभरतेन गायत्री श्येनः सोमभृतेनो वा एनामेतद्वीर्येण द्वितीयमन्वाभजति
स वै पञ्चकृत्वो मिमीते संवत्सरसंमितो यज्ञः पञ्चत्वः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्रोति
तस्मात्पञ्चकृत्वो मिमीते ॥ ८ ॥

अथाभिमृशति यते सोम दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां युदुरा अन्तरिक्षे । तेनास्मै
यजमानायोरु राये कृध्यधि दात्रे वोच इति यत्र ह वा एषोऽग्ने देवानां हविर्बंभूव
तद्वेष्टांचक्रे मैव सर्वेणेवात्मना देवानां हविर्भूवमिति स तिस्रस्तनुरपनिदधे ॥ ९ ॥

तदु वै देवा अस्यैषत ता अस्यैतेनावारुन्धत स कृत्स्नो देवानां हविरभवत्तथो वा
अस्यैष एतेनैता अवरुन्धे स कृत्स्नो देवानां हविर्भवति तस्मादेवमभिमृशति ॥ १० ॥

अथ निग्राभ्याभिरुपसृजति स यन्निग्राभ्यामिरुपसृजत्यापो ह वै वृत्रं जघुस्तेनैतद्वीर्येण
स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किञ्चन प्रतिधारयति ता ह स्वमेव वृशं चेरुः कस्मै नु
वयं तिषेमहीति याभिरस्माभिर्वत्रो हत इति सर्वमु वा इदामिन्द्राय तस्थानमास॑ ता हेन्द्र
उपमन्त्रयांचक्रे सर्वं वा इदं महां तस्थानमिति तिष्ठध्वमेव मह्यमिति ता होचुः किमस्माकं
तृतः स्यादिति ॥ ११ ॥

स होवाच प्रथमभक्ष एव वः सोमस्य राज्ञ इति तथेति तस्मा अतिष्ठन्त तास्तस्थाना
उपावृत्ता उरसि न्यगृहीतेन्द्रो वै यजमानस्तथो वा एतास्तिष्ठन्ते तास्तस्थाना
उपावृत्ता उरसि निगृहीते स यदेना उरसि निगृहीते तस्मान्निग्राभ्यानाम स यदाभिरेतत्प्रथमतः
सोमं राजानमुपसृजत्येष आसां प्रथमभक्षः सोमस्य राज्ञः ॥ १२ ॥

स उपसृजति शत्रा स्थ वृत्रुतुर इत्येताभिर्हि वृत्रो हतो राधोगूर्ता अमृतस्य
पनीरित्यमुतं ह्यापस्ता देवीर्देवत्रेम् यज्ञं नयतेति ता देव्यो देवत्रेम् यज्ञं धत्तेत्यैवैतदाहोपहूता:

सोमस्य पिबते^१ तदुपहूताः सोमस्य राज्ञः प्रथमभक्षं भक्षयन्त्येष आसां प्रथमभक्षः सोमस्य राज्ञः ॥ १३ ॥

अथ प्रहरन्मनसा ध्यायेदिदमहममुष्मै प्रहरामीति यं द्विष्याद्यो न्वा इमं मानुषं ब्राह्मणं हन्ति तं न्वेव परिचक्षते^२ थ किं य एतं हनादेवो ह्येष तथाह तस्य न जीवातुरस्ति यस्मै तथा करोति तथो अनेनस्य भवत्युतो ब्राह्मणो न हिनस्ति तुणाय वा प्रहरामि पाप्मने वेति ध्यायेत्थो अनेनस्य भवति ॥ १४ ॥

स उद्यच्छति मा भेर्मा संविकथा इति मा भैषीर्मा संविकथा अमुष्मा अहं प्रहरामि न तु भ्यमित्येवैतदाहोर्ज धत्स्वेति रसं धत्स्वेत्येवैतदाह धिष्णे वीड्वी सती वीळयेथामूर्ज दधाथामितीमे एवैतत्फलके आहुरिति हैक आहुस्तदु किमाद्रियेत यदप्येते भिद्येयातामेवेमे हैव द्यावापृथिव्यावेतस्माद्ब्रादुद्यतात्सं रेजेते ताभ्यामेवैनमेतच्छमयत्युर्ज दधाथामिति रसं दधाथामित्येवैतदाहाथ त्रिरभिषुणोति त्रिः संभरति चतुर्निंग्राभमुपैति तद्वश दशाक्षरा वै विराङ्गिवरालु वै यज्ञो विराजमेवैतद्यज्ञमभिसंपादयति ॥ १५ ॥

अथ निग्राभमुपैति स यन्निग्राभमुपैति^३ यत्र ह वा एषोऽग्रे देवानां हविर्बभूव तद्व दिशोऽभिदध्यावाभिर्दिग्भर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना संस्पृशेयेति तमेतदेवा आभिर्दिग्भर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना संस्पर्शयन्यन्निग्राभमुपायस्तथो वा एनमेष एतदाभिर्दिग्भर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना संस्पर्शयति यन्निग्राभमुपैति तस्मान्निग्राभमुपैति ॥ १६ ॥

स उपैति प्रागपागुदगधराक्सर्वतस्त्वा दिश आधावन्तु। अम्ब निष्परसमरीर्विदामिति योषा वा अम्बा योषा वै दिशस्तदेनमाभिर्दिग्भर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना संस्पर्शयति समरीर्विदामिति प्रजा वा अर्यस्तस्माद्विमाः प्रजा अपि विदूरमिव सत्यः स्वमेव^४ विद्रते ॥ १७ ॥

अथ यत्सोमो नाम यत्र ह वा एषोऽग्रे देवानां हविर्बभूव सा यास्य जुष्टतमा तनूरास तामुपनिदध्ये तदु वै देवा अस्पृण्वत ते होचुरुपैवैतां प्रवृहस्वेति सहैव न एतया हविरेधीति

२. यं निग्राम् TE

३. समेव Ca

४. तामपनिदधे Ca

तां पश्वेवोपवृहत्^५ सो वै म एषेति स यद्ब्रवीत्सो वै म एषेति तुस्मात्सुमो नाम ॥ १८ ॥

अथ यद्यज्ञो नाम षुन्त्यु वा एनमेतद्युदभिषुण्वन्ति तं वै तज्जनयति युदेनं तन्वते य वै तज्जायते यत्तायमानस्तस्माद्यज्ञो^६ नाम यज्ञो ह वै नामैतद्युद्यज्ञः इत्याहुः ॥ १९ ॥

स हन्यमान एतां वाचमुवाद त्वमङ्ग प्रशश्सिषो देवः शविष्ट मर्त्यम्। न त्वदन्यो मधवन्रस्ति मर्दितेन्द्र ब्रवीमि ते वच इति ॥ २० ॥

हन्यमानो हैतां वाचमुवाद^७ मर्त्योऽभवन्त्वमेवेतो जनयतासि न त्वदन्य इतीन्द्रमथ निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृहते स यन्निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृहत आपो ह वै वृत्रं जघ्नुस्तेनतद्वीर्येण स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमानान किञ्चन प्रतिधारयति स्यन्दमानानामु वै वसतीवरीगृह्णति वसतीवरीभ्यो निग्राभ्या निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृहते वीर्याद्वोतृचमसाद्योषा वा ऋण्डोता योषाया वा इमाः प्रजाः प्रजायन्ते तदेना योषाया एवर्चों वीर्याद्वोतृचमसाद्विगृहते तुत एनाः प्रजनयन्ति तुस्मान्निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृहते ॥ २१ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ नवमोऽध्यायः समाप्तः॥

॥ इत्यध्वरकाण्डः समाप्तः ॥

५. पश्वेवोप TE, V 1, My, T, both as alternate readings in C

६. द्यज्ञो C

७. नामैतद्यज्ञ TE

८. उवाच TE

९. मर्त्योभवः Ca

ग्रहकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

प्राणो ह वा अस्योपांशुव्यानि उपांशुस्वन उदानो इन्तर्यामोऽथ यदुपांशु-
नामांशुर्हृ वै नाम ग्रहः स प्रजापतिस्तस्यैष प्राणः स यदशोः प्राणस्तस्मादुपांशुर्नाम
॥१॥

तं वै बहिष्वित्राद्वृह्णाति पराञ्चमेवास्मिंस्तत्प्राणं दधाति तु स्मादयं पराङ्गं प्राणो
निरर्दति तं वा अशुभिः पवयति पूतोऽसदिति षड्भिः पवयति षड्वा ऋत्व ऋत्विरेवैनं
तत्पवयति ॥२॥

तदाहुर्यदशुभिरुपांशुं पवयतीति सर्वे सोमाः पवित्रपूता अथ केनैतानशुस्मुनाति
केनास्यै ते पूता भवन्तीति ॥३॥

तानुनरप्यर्जति^१ यते सोमा दाभ्यं नाम जागृवि तु स्मै ते सोम सोमाय स्वाहेत्यते
है तान्त्वाहाकारेण पुनात्येनास्यै ते पूता भवन्ति तु स्माद्वेवमेतानुनरप्यर्जति स वा एष
सर्वमेव ग्रहः सर्वेषां ह्येष सवनानां रूपं क्रियते ॥४॥

देवा उ ह वै यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानामासङ्गाद्विभ्यांचक्रुस्ते होचुर-
सुररक्षसानामासङ्गाद्विभ्यतो हन्त प्रातस्सवन एवेति सर्व यज्ञं संस्थापयामेति तथा यदि
नोऽसुररक्षसान्यासजेयुरिति संस्थित एव नो यज्ञः स्यादिति तमेतस्मिन्नेव प्रथमे ग्रहे
यजुष्टः सर्व यज्ञं संमस्थापयन्त्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्रं ऋक्तस्तेन संस्थितेनात
ऊर्ध्वेनाचरं स्तदप्येति तथैव क्रियते ॥५॥

सोऽष्टौ कृत्वोऽभिषुणोत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रं प्रातस्सवनं तत्प्रातस्सवनस्य रूपं
क्रियते ॥६॥

१. तानुनरप्यर्जति V 1, My

२. Same as above

स॒ गृह्णाति वाचस्प॒तये पवस्व॑ वृष्णो अऽशुभ्यां ग॒भस्तिपूत् इ॒ति प्राणो वै वाचस्प॒तिः
प्राणो वा एष ग्रहस्तस्मादाह वाचस्प॒तये पवस्वेति वृष्णो अऽशुभ्यामिति सोमाऽशुभ्याऽहेन
पव॒यति ग॒भस्तिपूत् इ॒ति पाणी वै ग॒भस्ती पाणि॒भ्याऽहेनं पव॒यति ॥७॥

अथैकादशकृत्वोऽभिषुणोत्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुपौष्टुभं माध्यन्दिनः सुवनं
तन्माध्यन्दिनः सुवनं क्रियते ॥८॥

स॒ गृह्णाति देवो देवेभ्यः पवस्व येषां भागोऽसीति देवो ह्येषु एतदेवेभ्यः पवते येषां
भागोऽसीति तेषाऽहि भागः ॥९॥

अथ द्वादशकृत्वोऽभिषुणोति द्वादशाक्षरा जगती जागतं तृतीयसवनं तच्चृतीयसवनस्य
रूपं क्रियते ॥१०॥

स॒ गृह्णाति मधुमती न इषस्कृधीति रसमेवास्मिंस्तदधाति स्वदयत्येवैनं तत्स्मादेष
हतो न पूयति यं वै कैश्चान्यं ब्रन्ति सर्वं एव स॒ पूयत्यथ युदेनं जुहोति तदेन रसस्थापयति
॥११॥

तदाहुरष्टावष्टौ कृत्व इ॒ति ब्रह्मवर्चसकामस्याभिषुणयादित्यष्टाक्षरा वै गायत्री ब्रह्म वै
गायत्री ब्रह्मवर्चसी हैव भवति यस्याष्टावष्टौ कृत्वोऽभिषुणवन्तीति ॥१२॥

तदेव चतुर्विंशतिं कृत्वोऽभिषुतं भवति चतुर्विंशतिवा अर्धमासा; संवत्सरस्य
संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिस्तदेव यज्ञः संस्थापयति तद्यज्ञस्य संस्थामशनुते पञ्च
पञ्चकृत्वः पशुकामस्याभिषुणयादित्याहुः पाङ्गो वै पशुवः पशुमान्हैव भवति यस्य पञ्च
पञ्चकृत्वोऽभिषुणवन्तीति पाङ्गो वै यज्ञस्तदेव यज्ञः संस्थापयति तद्यज्ञस्य संस्थामशनुते
सैषा मीमांसैवेतरं त्वेव क्रियते ॥१३॥

तं परिमाण्ठे नेद्वयवश्च्योैतादिति तं न सादयति प्राणो ह्यस्यैष तस्मादयमसत्रः प्राणः
सञ्चरति यदि त्वभिचरेत्सादयेदेनमिदमहममुष्य प्राणः सादयामीति तथाह तस्य न

३. किञ्चान्यं TE, V 2, PI

४. नेद्वयवश्चातादिति Ca

जीवातुरस्ति यस्मै तथा करोत्यथ यत्सादयित्वा नान्वर्जन्ति तेनो अध्वर्युश्च यजमानश्च
जीवतोऽथो अपिदध्यादिदमहमसुष्ठ प्राणमपिदधामीति तथा ह न मोहयति यन्त्र सादयति
तथो तस्य न जीवनमस्ति यस्मै तथा करोत्येषोऽत्र मेनिः ॥१४॥

अथान्तरेवासीनः स्वाहाकरोति स यदन्तरासीनः स्वाहाकरोत्येत्स्माद्वै देवा
बिभयांचक्रुर्यन्ते इमं ग्रहमन्तरा नाष्टा रक्षांसि न हन्युरिति तमेतदन्तरेवासीनाः
स्वाहाकरेण जुहवुस्तङ्घुतमेव सन्तमग्रावजुहवुस्तथो वा एनमेषु एतदन्तरेवासीनः
स्वाहाकरेण जुहोति तः हुतमेव सन्तमग्नौ जुहोति तस्मादन्तरेवासीनः स्वाहाकरोति
॥१५॥

उर्वन्तरिक्षमन्वेमीति प्रैत्यन्तरिक्षं वा अनुरक्षश्चरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः
परिच्छिन्नो ब्रह्मणैवैतदभ्यमनाष्टमन्तरिक्षं कुरुत उपनिष्ठम्य होष्यन्वरं वृणीत इदं
मेऽस्त्वथ होष्यामीति क्षिप्रःह वा एतस्य ग्रहस्य देवा होमं प्रेपसन्ति तस्मै ह तं
वरःसमर्थयन्ति यं वरं वृणीते क्षिप्रन्नो जुहवदिति ॥१६॥

स जुहोति स्वांकृतोऽसि विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इति प्राणो वा
एष ग्रहो यमु वै प्राणो योऽयं पवते स्वयं वा एष कृतः स्वयं जातो न होतस्यान्यः कर्तस्ति
न जनयिता तस्मादाह स्वांकृतोऽसीति विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इति
सर्वाभ्यो ह्येष आध्यः प्रजाभ्यो जातो मनस्त्वाष्टि ति प्रजापतिवै मनः
प्रजापतिस्त्वाशनुतामित्येवैतदाह स्वाहा त्वा स्वभवः सुर्यायेत्यवरः स्वाहाकारं करोति
परां देवताम् ॥१७॥

एतस्मिन्वा एतन्मण्डलेऽहौषीद्य एष तुपति सर्वमु वा एष ग्रहस्तत्सर्वस्मादेवै-
तदस्मादेनमुत्तरं करोति य एषोऽस्मात्सर्वस्मादुत्तरो यद्भावरां देवतां कुर्यात्परः
स्वाहाकारमन्यद्वैतस्मादुत्तरं कुर्यात्स्मादवरः स्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥१८॥

अथोर्ध्वमुम्नाष्टिपराञ्छ्वेवास्मिंस्तत्प्राणं दधात्यथोत्तरेन पाणिना परिधिमुपस्पृशति
पराञ्छ्वेवास्मिंस्तत्प्राणं दधाति देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इति ॥१९॥

एतस्मिन्वा एतन्मुण्डलेऽहौषीद्यु एष तपत्येत् उ वै देवा मरीचिपा
यद्रशमयस्तदेतान्प्रीणाति तथास्यैते प्रीता भवन्ति ॥२०॥

तं वा एतं मन्त्रेण जुहोति न वा एतस्यानुवाक्यामन्वाह न यज्ञां तेनैषोऽ-
नुवाक्यवाःश्च यज्ञवाःश्च युदेनं मन्त्रेण जुहोत्यथ यद्यभिचरेद्यद्यस्यात्मनि वा वाससि
वाःशुराक्षिष्ठः स्यात् जुहुयाद्वेवाश्शो यस्मै त्वेळे। तत्सत्यमुपसिषुतामङ्गेन हतोऽसौ
फल्लिति यथा वै हन्यमानानामुपश्रुत्य मुच्येतैवं वा एष एतन्मुच्यते यो ऽभिषूयमाणानाः
स्कन्दति तथा ह तेषां नापधावश्शन मुच्यते येभ्यस्तथा करोत्येषोऽत्र मेनिः ॥२१॥

अथोत्तरार्थं सादयति प्राणाय त्वेति प्राणो ह्यस्यैष तद्वा आहुर्दक्षिणार्थं एव सादयेदिति
दक्षिणाः ह्यसौ दिशमन्वावर्तते योऽसौ तपतीति तदुत्तरार्थं एव सादयेन
ह्यन्यैतस्मादुत्तराहुतिरस्त्यथोपाःशुस्वनमादाय तत्र^७ दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति यथा
प्रणिक्त एवःहि तत्स्याद्यदेनं दशाभिर्वेपस्पृशेत्यवित्रेण वा पाणिनैव प्रध्वःस्यानुनिपातयति
व्यानाय त्वेति व्यानो ह्यस्यैषः ॥२२॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

प्राणो ह वा अस्योपाःशुव्यानु उपाःशुस्वन उदानोऽन्तर्यामोऽथ यदन्तर्यामो नाम
यो वाव प्राणः स उदानः स उ एव व्यानस्तं वा अस्मिन्नदः पराञ्च दधाति यदुपाःशुं गृह्णति
तम्भेवास्मिन्नेतत्प्रत्यञ्च दधाति यदन्तर्यामं गृह्णति तस्मादयमन्तरामन्त्रुदानो यतः स
यदयमन्तरामन्त्रुदानो यतो यद्यैनैः नेमाः प्रजा यतास्तस्मादन्तर्याम इत्याख्यायते ॥१॥

७. तं न् Ca

१. यद्यैनै TE, यद्यैनै C, V 1

तं वा अन्तः पवित्राद्वृहीति प्रत्यञ्चमेवास्मिंस्तदुदानं दधाति तद्वेवाप्युपांशुरन्तः पवित्राद्वृहीतो भवति समानं हि तद्युपांशवन्तर्यामौ तथो सोऽन्येषु ग्रहेष्वनाक्षिद्धवति ॥२॥

अथ यद्राजानं पवित्रेण पवयन्ति सोमो ह वै राजा ब्रुहस्पतिंस्वं पुरोहितं जिज्ञौ^२ तस्मा उ ह पुनर्ददौ तां प्रायश्चित्तिं चक्रे^३ तस्मिन्युनर्दुः श्येनः पर्येव शिशिषे यदीन्नूनं ब्रह्माभिदधर्ष ज्यानाय स यदेव तदेनोऽकरोत्तदेवास्यैतत्पवित्रेण पवयन्ति सु पूत एव मेध्यो देवानांहविर्भवति तस्माद्वाव पवित्रेण सोमं पवयन्ति ॥३॥

अथ युदुपयामेन ग्रहान्यृहन्तीयं वा अदितिस्तस्या अदो हविः^४ प्रायणीयं भवत्यसावादित्यश्चरुस्तद्वृत्पुरेव सुत्यायाः भवति सो सुत्यायां देवेष्वपि त्वमीषेऽपि मे प्रसुतेऽस्त्विति ॥४॥

ते होचुर्विभक्तो वा अयं यज्ञो देवानामिति त्वयैव ग्रहा गृह्यन्तां देवताभ्यो हूयन्तामिति तथेति होवाच तु दियं वा उपयाम इयःहीदमाभ्यः प्रजाभ्योऽन्नाद्यमुपयच्छत्यन्या हीदः सर्वमुपयतमन्या तद्रहा गृह्यन्ते सु उ अस्याः प्रसुतेऽपि भागः ॥५॥

अथ यद्योनौ साद्यन्त इयं वा अस्य सर्वस्य योनिरस्या हीदसर्वं प्रजायते रेत उ वा एतद्वृत्तसोमं राजानमृतिविजो बिभ्रति यदु वा अयोनौ रेतः सिद्ध्यते ग्रैव तम्नियते तदेनमस्यां योनौ दधाति तस्माद्योनौ साद्यन्ते ॥६॥

स वा उदितेऽन्यतरमेतयोर्ग्रहयोर्जुहोत्यनुदितेऽन्यतरं प्राणोदानौ वा अस्यैतौ ग्रहौ स यदुदितेऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्यतरं प्राणोदानयोव्यकृतये तस्मात्प्राणोदानौ समानमेव

२. जिज्ञौ TE, My, H

३. कृत्वा Ca, V. I

४. एत C, V I, see notes

५. हविष्वायणीयं TE

६. सुन्यायां TE

स त्रानेवाख्यायते^७ प्राण इति चोदान इति चाहोरात्रे उ वा एतौ ग्रहौ स यदुदितेऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्यतरमहोरात्रयोव्युक्तये यद्धोभावेवोदिते जुहुयादुहरेव स्यान्न रात्रियदुभावनुदिते रात्रिरेव स्यान्नाहस्तस्मादुदितेऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्यतरम् ॥७॥

स वा अहः सून्तमुपांशुमनुदिते जुहोति तद्धो रूपं रात्रौ दधाति तस्माद्विदः रात्रौ तमसि सति निर्जायित इव किञ्चिदिव रात्रिः सून्तमन्तर्याममनुदिते^८ जुहोति तद्रात्रे रूपमहनि दधाति तस्मादसा उद्यन्नेवेमाः प्रजा न प्रदहति तेनेमाः प्रजा अमुष्मात्राताः ॥८॥

अथ वा अतो गृह्णात्येवोपयामगृहीतोऽस्यन्तर्यच्छ मघवन्पाहि सोममित्युक्तउपयामस्य बन्धुर्घवन्नितीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो यज्ञस्य देवता तस्मादाह मघवन्निति पाहि सोममिति गोपाय सोममित्येवैतदाहोरुष्य राय इति पश्चवो वै रायो गोपाय पशूनित्येवैतदाह वेषो यजस्वेति प्रजा वा इषः प्रजा एवैतद्यायजुकाः करोति ता इमाः प्रजा अर्चन्त्यो यजमाना आसते ऽन्तस्ते द्यावापृथिवी दधाम्यन्तर्दधाम्युर्वन्तरिक्षम् । सजूर्देवेभिरवरैः परैश्चेति तदस्य वैश्वदेवं वैश्वदेवो ह्यमुदानो यदेनेमाः प्रजाः प्राणन्ति चोदनन्ति च तेन वैश्वदेवोऽन्तर्यामि मघवन्मादयस्वेतीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो यज्ञस्य देवता तस्मादाह मघवन्मादयस्वेति स यदन्तरन्तरित्येतुं गृह्णात्यन्तस्त्वात्मनि दधामीत्येवैतदाह ॥९॥

तं परिमार्ष्टि नेद्वयवश्चोतादिति^९ त॑ त्र सादयत्युदानो ह्यस्यैष तस्माद्युमुदानोऽसत्रेः सञ्चरति यदि तूपांशुऽसादयेत्सादयेदेतं यदितं न सादयेन्नैनश्च सादयेद्यादि तमपिदध्यादप्येन दध्याद्यथा तं कुर्यादेवमेनं कुर्यात्तं तेनैव मन्त्रेण जुहुयाद्येनोपांशुं जुहोति समानश्च हि तद्युपांश्वन्तर्यामौ ॥१०॥

- ७. आख्यायेते Ca
- ८. अन्तर्याममुदिते Ca
- ९. नेद्वयवश्चोतादिति Ca
- १०. तं तु Ca

तदु ह चरकाध्वर्यवोऽन्येन ततो मन्त्रेण जुहृति येनो चोपांशुं जुहृति नानावीर्यौ प्राणोदानौ कुर्म इति वदत्स्तदु तथा न कुर्यान्मोहयन्ति ह ते यजमानस्य प्राणोदानौ येऽन्येन ततो मन्त्रेण जुहृत्यपीद्वा एनं तूष्णीमेव जुहुयाद्युद्ध्येवोपांशुं मन्त्रेण जुहृति तदेवायेष मन्त्रेण हुतो भवति तदु किं तूष्णीं जुहुयात्तेव मन्त्रेण जुहुयादेनोपांशुं जुहृति ॥११॥

स जुहृति स्वांकृतोऽसि विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यः मनस्त्वाषु स्वाहा त्वा स्वभवः सुर्ययेत्युक्तो यजुषो बन्धुः परागुन्माष्ट्युपांशुः हुत्वा पराञ्चह्यस्मिःस्तत्प्राणं दधाति प्रत्यग्नेऽपमृष्टे प्रत्यञ्चं ह्यस्मिन्नत्रोदानं दधात्युत्तानेन पाणिनातत्र परिधिमुपस्पृशति पराञ्चह्यस्मिःस्तत्प्राणं दधाति नीचात्र प्रत्यञ्चं ह्यस्मिन्नत्रोदानं दधाति देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इति तस्योक्तो बन्धुः ॥१२॥

तं दक्षिणार्धे सादयत्युदानाय त्वेत्युदानो ह्यस्यैष तान्त्सूस्पृष्टान्त्सादयेत्प्राणोदानावेवास्यैतत्सन्दधाति ॥१३॥

ते वा एते सन्नाः शेरत आत्रीयसवनात्तस्माद्विमाः प्रजाः स्वपन्त्यथ यदेनांस्तृतीयसवने प्रयुज्ञते तस्माद्विमाः प्रजाः पुनः प्रबुद्ध्यन्ते ता इमाश्चराच्चरा यज्ञस्य ह्येवेदं विधामनुसर्वव्यो ह वा एतद्भूतो यज्ञो विधीयते तस्य पक्षावेवोपांशवन्तर्यामावात्सोपांशुसवनः ॥१४॥

ते वा एते सन्नाः शेरतेऽनेजन्त आत्रीयसवनात्तायते यज्ञ एति वै तद्यत्तायते तस्माद्वयांस्यनायुवानानि पक्षाभ्यां पतन्त्यथ यदेनांस्तृतीयसवने प्रयुज्ञते तस्माद्वयायुवानानि पतन्तीयह वा उपांशुः प्राणो ह्यापांशुः प्राणो हीयमिमांश्हि प्राणं नु॑ यावज्जिहीते ऽसावेवान्तर्यामित्तदानोऽन्तर्यामित्तदानो ह्यसाकमुङ्घुदनशुपोज्जिहीतेऽन्तरिक्षमेवोपांशुसवनो व्यानो ह्यन्तरिक्षं व्यान उपांशुसवनः ॥१५॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

११. प्राणन्त्रावज्जिहीते TE, My, Ne, see notes

तृतीयं ब्राह्मणम्

वाग्वा अस्यैन्द्रवायव एतनु^१ यदध्यात्ममिन्नो ह वै यत्र वृत्राय वज्रं प्रजहार स हाबलीयान्मन्यमानो नास्तृषीति भीषा निलयां चक्रे स ह पराः परावतो^२ जगाम तदु हापि देवा� सह निलयां चक्रिरे ॥१॥

त उ होचुर्देवाः शशवद्वै हतो वृत्र इत्यथेदं न्यलेष्महीति त ऊचुरिमं देवं योऽयं पवते त्वमिदं विद्धीति यद्यथैऽहतो वा जीवति वा स यदि जीविष्यति त्वमाशिष्टै मात्मानं पुनः पर्याहरिष्यसीति ॥२॥

स होवाच किं मम ततो भविष्यतीति ते होचुः प्रथमवषट्कार एव ते सोमस्य राज्ञ इति तथेति स ह जगामेद्धतं वृत्रं स ह पुनराजगाम ॥३॥

स होवाच हतो वृत्र इति यद्धते कुर्यात्तत्त्वं त्वं देवा अभ्यसृज्यन्त यथा वित्ति वेत्स्यमाना एवं त व्यगृहत पात्रैस्तद्यमेकोऽगृहीत स एकदेवत्योऽभवद्यद्वावगृहीताऽपि स द्विदेवत्योऽभवद्यं बहवोऽगृहत स बहुदेवत्योऽभवत्स यदेनमेतैः पात्रैव्यगृहत तस्माद्वाहा इत्याख्यायन्ते ॥४॥

स यो वाव वृत्रः स सोमः स हैनान्युतिरभिवौ स नालमाहुतय आस न भक्षाय ते देवा ऊचुरिमं देवं योऽयं पवत इमं विवाहि स्वदय न इममिति ॥५॥

स होवाच किं मम ततो भविष्यतीति ते होचुस्त्वयैव पात्राण्याख्यायन्ता इति तथेति होवाच ते वै मे यद्युऽसच्युपवातेति तस्य ह देवा अर्धं वा यावद्वापजघृस्तत्पशुष्वदधुः स एष कुणपः पशुषु तस्मादेतस्मादन्थान्नापिगृहीत सोमस्य ह्येष राज्ञो न्यज्ञस्तस्माद्य आसक्त इव मन्येतैवैतस्य गन्धस्य जिघ्रासेच्छीव^६ सोमः पापा स्त्रामः स यथा श्रेयाऽसमायन्तं

१. एतन् Ca

२. See notes

३. त्वमाशिष्टमा TE

४. कुर्यात् तुकुरुते Ca , see notes

५. ऽभवद्यद्वाव Ca

६. See notes

७. जिघ्रासे श्रीवैं TE

पापीयान्प्रत्यक्षोहत्येवैहैतं गन्धस्तामः प्रत्यक्षरोहति तस्माद्वेवं विदुषैतस्मादन्यान्नापि
ग्रहीतव्यम् ॥६॥

अथेमः सोमपीथमयं देवो व्यवाट्तमेभ्योऽस्वदयत्ततोऽलमाहुतये भवदलं भक्षाय
तस्मादेतानि पात्राणि नानादेवत्यानि सन्ति वायव्यानीत्याख्यायन्ते स वा अस्यैष
प्रथमवषट्कारो ग्रहः ॥७॥

स हेन्द्र ईक्षां चक्रेऽयं वै नो भूयिष्ठमभक्तेति यस्येमानि पात्राण्ययच्च प्रथमवषट्कारो
हन्ताहमस्मिन्द्वये इति तस्मिन्नपित्वमैच्छतानु मास्मिन्द्वये आभजस्वेति
॥८॥

स होवाच वायुः किं ततो मम भविष्यतीति स होवाचेन्द्रो निरुक्तैव वाग्वदिष्यतीति
तथेति होवाच वावै चेद्वदिष्यत्यनु त्वाभजामीति तमेतदन्वाभजत्तत एष ऐन्द्रवायवो
ग्रहोऽभवद्वायव्यो हैव ततः पुरा ॥९॥

स होवाचेन्द्रोऽर्थममेति नेति होवाच वायुस्तुरीयमेव तद्विष्यमेव म इति तुरीयमेव
त इति तौ हासम्पादयन्तौ प्रजापतिं प्रश्नमाजग्मुरिदं नौ विभजेदं नौ कल्पयेति स ह
प्रजापतिर्द्वेष्ठा विबधाज सोऽर्थमुवाचेदं वायोरित्यथेदमर्थं पुनर्द्वेष्ठा चकार सोऽर्थमुवाचेदं
वायोरित्यथेदमिन्द्रस्येति हैनं तुरीयं भाजयां चकार तत एष ऐन्द्रतुरीयो ग्रहोऽभवद्वायव्यो
हैव ततः पुरा स वा एष ऐन्द्रतुरीयो ग्रहः ॥१०॥

तस्य द्वे पुरोरुचौ वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरा तथानुवाक्ये तथा॑ प्रौषौ तथा याज्ये
तथो एनं तुरीयमेवाभाजयन्त्स हेन्द्रस्तुरीयं चेन्माबीभजन्निति तुरीयमेव वाचो निर्वादयां
चकार तदिदं तुरीयं वाचो निरुक्तं यन्मनुष्या वदन्त्यथ तुरीयमनिरुक्तं यत्पश्वो वदन्त्यथ
तुरीयमनिरुक्तं यद्याःसि वदन्त्यथ तुरीयमनिरुक्तं यदिदं क्षुद्रःसरीसृपं वदति ॥११॥

तस्मादप्येतदुषिणाभ्यनूकं चत्वारि वाक्यरिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये
मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्तीति ॥१२॥

८. वायैव वदिष्यत्यनु V 1, My

९. तथो V 1

१०. निवादयां V 1

स् गृह्णात्या वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववारा उपो ते अन्धो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं वायुवे त्वा। इन्द्रवायू इमे सुता उपप्रयोभिरागतम्। इन्द्रवो वामुशन्ति हि। उपयाम् गृहीतोऽसि वायुव इन्द्रवायुभ्यां त्वैष ते योनिः सजोषोभ्यां त्वेति सादयति यो वाव वायुः स इन्द्रो य इन्द्रः स वायुस्तस्मात्सादयति सजोषोभ्यां त्वेति ॥१३॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम्॥

चतुर्थ ब्राह्मणम्

क्रूरू ह वा अस्य दक्षौ मैत्रावरुणस्तत्र यदध्यात्मः स यदभिगच्छति मनसादो मे स्याददः कुर्वीयेति स क्रतुर्यदस्मै तत्समृध्यते स दक्षो मित्र एव क्रतुर्वरुणो दक्षस्तदस्यैतावात्मनो ब्रह्मैव मित्रः क्षत्रं वरुणो ऽभिगन्तैव ब्रह्म कर्ता क्षत्रियस्तौ हैतौ नानेवैवाग्र आसतुः स शशाकैव ब्रह्म मित्र ऋष्टे क्षत्राद्वरुणात्स्थातुं न क्षत्रं वरुण ऋष्टे ब्रह्मणो मित्राद्यद्ध स्म क्षत्रं कुरुते ऽप्रसूतं ब्रह्मणा न ह स्मास्मै तत्समृध्यते ॥१॥

तद्वोपमन्तर्यां चक्रे क्षत्रं ब्रह्म सःसृजावहै पुरस्तान्म एधि त्वत्प्रसूतः कर्म करवा इति तथेति तौ सुमसृजेतां तत एष मैत्रावरुणो ग्रहोऽभवत्सो एव पुरोधा^१ तस्माद्वाहणेनैव^२ सुर्वेणव राजन्यबन्धुना विपरिददीत सःहेतौ सृजेते सुकृतं च दुष्कृतं च य उ वै भोग्यो राजन्यः स्यान्नो एव स सुर्वेणव ब्राह्मणेन विपरिददीत सःहेतौ सृजेते सुकृतं च दुष्कृतं च तस्मादवक्षुपमेव ब्राह्मणस्य यदराजन्यः स्यात्समृद्धमु तद्यो राजन्यं लभाते राजन्यस्य तु हैवानवक्षुपं यद्ब्रह्मणः स्यादसमर्धुकऽहास्य कर्म भवति यो राजन्योऽब्राह्मणो भवति तस्माद्राजन्येन कर्म करिष्यमाणेन ब्राह्मण उपसर्तव्यः सःहास्मै तदृध्यते यत्काम एनमुपधावति ॥२॥

१. See notes

२. See notes

स॒ गृह्णात्ययं वा॑ मित्रावरुणा॒ सुतः॑ सो॒म ऋता॒ वृथा॑ म॒ मेदि॒ हृ श्रुत॒ हृवम्॑ उपया॒ मृगृहीतोऽसि॑ मित्राव॒रुणाभ्या॑ त्वेति॑ ॥३॥

तं पयसा श्रीणाति वृत्रो वै सो॒म आसीत्तं य॒त्र देवा अ॒घ्र॒स्तद्धोचुर्मित्र॒मपि त्व॒ह॒सी॑ ३ इ॒ति ने॒ति होवाच मित्रः॑ स॒र्वस्य वा॑ अहू॑ मित्र॒मस्मी॒ति न॑ मित्रः॑ स॒न्नमि॒त्रो भविष्यामी॒ति॑ ते॑ होचुस्तं वै॑ त्वा॑ सो॒मपीथा॒दन्तुरे॒ व्याम॑ इ॒ति॑ स॒ होवाचा॒ प्यह॒हन्मी॒ति॑ त॒स्मात्पश्वोऽपाक्रामन्मित्रः॑ स॒न्नमि॒त्रोऽभूदि॒ति॑ स॒ पशुभि॒व्याध्यत॑ त॒मेतदेवा॑ः॑ पशुभिः॑ स॒मार्धयन्यत्पयसा॑ श्रीण॒स्तथो॑ वा॑ एनमेष॑ एतत्पशुभिः॑ स॒मर्धयति॑ यत्पयसा॑ श्रीणाति॑ ॥४॥

त॒दाहुर्नैव॑ सोऽकामयत॑ हृन्तुमि॒ति॑ य॒देवा॒त्र॑ प॒यस्तन्मित्र॒स्य॑ सो॒म एव॑ व॒रुणस्य॑ ता॒वेतत्स॒स॒जेते॑ इ॒ति॑ त॒स्मात्पयसा॑ श्रीणाति॑ ॥५॥

स॑ श्रीणाति॑ राया॑ वय॒ससवा॒सो॑ मदेम॑ हव्येन॑ देवा॑ य॒वसेन॑ गा॒वः।॑ तां॑ धेनु॑ मित्रावरुणा॑ यु॒वत्रो॑ विश्वाहा॑ धत्तम॒नपस्फुरन्तीम्॑ एष॑ ते॑ योनिर्ऋतायु॒भ्यां॑ त्वेति॑ सादयति॑ मित्रो॑ वा॑ ऋतं॑ ब्रह्म॑ हि॑ मित्रो॑ ब्रह्म॑ ह्यतं॑ व॒रुण॑ आ॒युः॑ संवत्सरो॑ हि॑ व॒रुण॑ः॑ संवत्सरो॑ ह्यायुस्तु॑ स्मात्सादयत्यृतायु॒भ्यां॑ त्वेति॑ ॥६॥॑ इ॒ति॑ चतुर्थं॑ ब्राह्मणम्॥॑

पञ्चमं ब्राह्मणम्

ओत्र॒ह॑ वा॑ अस्याश्विनस्तस्मादेन॒॑ सर्वतः॑ परिहा॒रं भक्षयति॑ सर्वत॑ इव॑ हि॑ श्रोत्रेण॑ शृणोति॑ य॒त्र ह॑ वा॑ अङ्गिरसो॑ वा॑ भुगवो॑ वा॑ स्वर्ग॑ लोकमाय॒स्तद्ध॑ च्युवनो॑ भागवो॑ वा॑ अङ्गिरसो॑ वै॑ है॒वाहीयत॑ जीर्णिः॑ ॥१॥॑

शुर्यात॑ उ॑ वा॑ इदं॑ मानवो॑ ग्रामेण॑ चचार॑ स॒ हृ तत्प्रतिवेशः॑ पाश्वतो॑ निविविशे॑ य॒त्र॑ च्युवनः॑ शिश्ये॑ तुमु॑ हृ कुमाराः॑ क्रीळन्तो॑ दृष्ट्वा॑ जीर्णिं॑श्यानं॑ कृत्यारूपमनथ्यं॑ म॒न्यमाना॑

१. वै॑ है॒वा॑ Ca

२. तमू॑हृ C, My

लोष्टैर्विंपिषुः स कुद्धोऽसंज्ञां शार्यते॒भ्यश्वकार तांश्च्छार्यातानु॒संज्ञा विवेद पि॒तैव पुत्रेण
युयुधे भ्राता भ्राता ॥२॥

स हेक्षां चक्रे शार्यतो यत्किमकरं तत ईदृगापदिति स हैतदेव प्रतिपापात्॑ च्यवनो॑ वै
भार्गवो॑ वाङ्गिरसो॑ वै॑ हैवाहीयत जीर्णिरिति तं पटु॑ केनचिदहिं॒सिष तत ईदृगापदिति स॑
ह ग्रामं॑सञ्जुहाव ॥३॥

स होवाच ग्रामं॑ सः॒हूय क एवेह॑ गोपो॑ वाविपो॑ वा किञ्चिद्भ्यगन्निति ते होचुः पुरुष
एवायं जीर्णः कृत्यारूपोऽरण्ये शेत इति तमेवाद्य कुमारा॑ लोष्टैर्विंपिषुस्तदेवादरिष्टेति
स॑ ह विदां॑ चकार च्यवन इत्येव स॑ तत एव रथं युक्त्वा॑ सुकन्यां॑शार्यतीमुपादाय
प्रसिष्यन्द स आजगाम यत्र च्यवनः॑ शिश्ये ॥४॥

स॑ होवाच नु॒मस्तेऽस्त्वुष इति॑ यन्नावेदिष्म तेन त्वाहिं॒सिष्मानया तेऽपहुमहे॑ व्येतु
ते क्रोध॑ इति॑ ततो हास्य॑ वीयाय क्रोधस्ततः॑ शार्यताः॑ सुमजानत सोऽपयुयुजे ग्रामो॑ नेदेनं
पुनर्हिनसाम केनचिदित्यशिवना॑ उ वा॑ इदं॑ मनुष्येषु॑ भिषज्यन्तौ॑ चेरतुस्तौ॑ ह तश्याजग्मतुर्यन्त्र
च्यवनः॑ शिश्ये॑ तौ॑ हेमामुपमन्त्रयां॑ चक्राते॑ सुकन्यामावयोरेधि॑ कमिमं जीर्णिमानशर्यमुपशेष
इति ॥५॥

सा॑ होवाच॑ नैवाहं तं जीवन्तः॑हास्यामि॑ यस्मै॑ मां॑ पितादादिति॑ तदु॑ हायमुषिराज्ञौ॑
तां॑ह तयोः॑ प्रेतयोरुवाच किं॑ त्वैताववोचतामितीत्थमित्थमिति॑ तौ॑ त्वं॑ किं॑ प्रत्यवोच॑ इति॑
नैवाहं तं जीवन्तः॑हास्यामि॑ यस्मै॑ मां॑ पितादादिति॑ ॥६॥

स॑ होवाच तौ॑ वै॑ त्वा॑ यद्येतत्पुनर्ब्रुवात्॑॑ इति॑ तौ॑ त्वं॑ ब्रवसीति॑ होवाच न वाव
युवं॑सुसर्वाविव स्थो॑ न सुसमृद्धाविवाथं॑ मे॑ पृतिं॑ निन्दथ॑ इति॑ तौ॑ त्वा॑ यदि॑ ब्रुवातः॑॑

३. See notes

४. Same as in f.n. १ above

५. See notes

६. पुनर्ब्रुवात् Ca

७. ब्रुवातः Ca

केनासर्वौ स्व इति ब्रुवात्^८ इतीमं नु मे पृतिं पुनर्युवाणं^९ कुरुतमूथ वां वक्ष्यामीति तौ ह पुनरेव न्याजग्मतुस्ताऽहैतदेवोचतुः ॥७॥

सा होवाच न वावु युवः सुसर्वाविव स्थो न सुसमृद्धाविवाथ मे पृतिं निन्दथ इति तौ होचतुः केनासर्वौ स्व इतीमं नु मे पृतिं पुनर्युवाणं कुरुतमूथ वां वक्ष्यामीति तथेति होचतुस्तं वै परिगृह्यापोऽभ्यवहरेति स येन वयसा कामयते तेन पुनरुदैत्यिति तं परिगृह्यापोऽभ्यवजहार स येन वयसा चकमे तेन पुनरुदेयाय तौ होचतुः केनासर्वौ स्व इति ॥८॥

स होवाच च्यवन एव देवा वा अमी कुरुक्षेत्रे यज्ञं तन्वत इति ते वां यज्ञादन्तर्यन्ति तेनासर्वौ स्थ इति तौ ह तदभिप्रेयतुस्तौ हाजग्मतुर्देवान्यज्ञं तन्वानान्तस्तुते बहिष्पवमाने ॥९॥

तौ होचतुरुप नौ ह्यध्वमिति ते होचुर्न वामुपह्रिष्यामह इति बहु सःसृष्टं मनुष्येषु भिषज्यन्तावचारिष्टं तस्माद्वां नोपह्रिष्यामह इति ॥१०॥

तौ होचतुरपशिरसा वै यज्ञेन यजध्व इति कथमपशिरसेत्यावाभ्यां नु ग्रहं गृहीताथ वो वक्ष्याव इति तथेति ताभ्यां ग्रहमगृहःस्तावध्वर्यु अभवतां तौ शिरः प्रत्यधत्तां तदु तद्विवाकीर्तेषु^{१०} व्याख्यायते यथा यथा तदश्विनौ शिरः प्रत्यधत्तां तस्मादाभ्यामेतःस्तुते बहिष्पवमाने ग्रहं गृहन्ति स्तुते हि बहिष्पवमान् आगच्छताम् ॥११॥

तौ होचतुर्मुख्यौ वा आवःस्वो यावध्वर्यु इति पुरस्तान्नाविमं ग्रहं पर्याहरन्त्विति तमाभ्यां पुरस्तात्पर्याहरत्रेतद्द्विदेवत्यानभितस्मादेतं दशमं ग्रहं गृहाति तृतीयस्य वषट्क्रियते तौ यौ प्रत्यक्षमश्विनाविमे एव तदद्यावापृथिव्यावृथ यत्पुष्करस्वजावित्यग्निरेवास्याः पुष्करमादित्योऽमुष्याः ॥१२॥

८. Same as in f.n. ५ above

९. युवानं C

१०. See notes

स् गृह्णाति या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनुतावती तथा यज्ञं मिमिक्षतम्। उपयामगृहीतोऽस्यशिव्यां त्वैष ते योनिर्माध्वीभ्यां त्वेति सादयति तं वै मधुमत्यर्च गृह्णाति माध्वीभ्यां त्वेति सादयति तथ्यङ्गुह वा आर्थर्वणो मधु नामाभ्यां ब्राह्मणमुवाच तदेनयोः प्रियं धाम तेनैनावेतत्प्रियेण धाम्रोपगच्छति तस्मान्मधुमत्यर्च गृह्णाति माध्वीभ्यां त्वेति सादयति ॥१३॥

तच्छ्लक्षणान्यन्यानि पात्राणि भवन्ति रास्त्रावमैन्द्रवायवपात्रं तत्स्य द्वितीयरूपं तेन तदिद्वदेवत्यमजकावं मैत्रावरुणं तद्वेव तस्य द्वितीयरूपं तेन तदिद्वदेवत्यमवौष्ठमाश्विनं तदहैव तस्य द्वितीयरूपं तेन तदिद्वदेवत्यं मुख्या उवा अश्विनाववौष्ठमिव वा इदं मुखं तस्मादवौष्ठमाश्विनं भवति ॥१४॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

॥ प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

चक्षुषी ह वा अस्यैतौ युच्छुक्रामन्थिनौ सु एष एव शुक्रो य एष तु पति तद्यदेष
एतत्पति तेनैष शुक्रशन्द्रमा एव मन्थ्यथ यत्तः सुकुभिः श्रीणाति तद्वा एन मन्थं करोति
तेनो स मन्थी तौ वा एतावेवास्याः सुर्वासां प्रजानां चक्षुषी युद्धयेत् नोदियात् नेह स्वै
चन पाणी पश्येयुः ॥१॥

तयोरत्तैवान्यतर आद्योऽन्यतरोऽतैव शुक्र आद्यो मन्थ्यतैवान्यतरमन्वाद्योऽन्यतरमत्तैव
शुक्रमन्वाद्यो मन्थिनं तावन्यस्मै गृह्णते ऽन्यस्मै हूयेते शाण्डामकावित्यसुररक्षसे ताभ्यां
गृह्णते देवताभ्यो हूयेते ॥२॥

तद्यत्था यत्र वै देवा असुररक्षसान्यपाप्नत तच्छण्डामकावित्यसुररक्षसे ते एव न
शेकुरपहन्तु यद्ध स्म कर्म कुर्वते तद्ध स्मालोभ्य मोहयित्वा क्षिप्रमुपद्रवतः ॥३॥

त ऊचतुरुपजानीतेति कथं न्विमावपहनीमहीति ग्रहावेवाभ्यां गृह्णामेति
होचुस्तावभ्यवैष्यतस्तौ स्वीकृत्यापहनिष्यामह इति तथेति ताभ्यां ग्रहावगृहः स्तावभ्यवैतां
तौ स्वीकृत्यापाप्नत तस्माच्छण्डामकाभ्यां गृह्णते देवताभ्यो हूयेते ॥४॥

उत ह स्माह याज्ञवल्क्यो नो स्वित्खलु देवताभ्य एव गृह्णीयामेति विदितः हीदमिति
तदु तन्मीमाः सामेव चक्रे नेत्यु तच्चकार ॥५॥

तदुत शुक्रस्य^१ पुरोरुचं कुर्वन्त्ययं वेनश्चोदयत्पुश्चिर्गर्भा ज्योतिर्जरायूरजसो विमान
इत्येतदेतस्य रूपं क्रियते य एष तु पति यज्योतिर्जरायुरिति ॥६॥

इमां त्वेव शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्यात् प्रलथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं
बर्हिषदः स्वर्विदमित्यत्ता होतमनु ज्येष्ठतातिर्हन्ता तस्माज्येष्ठतातिं बर्हिषदः स्वर्विदमिति
प्रतीचीनं वृजनं दोहसे धुनिमाशु जयन्तमनु यासुवर्धसे। उपयामगृहीतोऽसि शाण्डाय त्वेति
॥७॥

१. कुरुते VI, H

२. तुच्छुक्रस्य Ca

तं दक्षिणार्धे सादयत्येष ते योनिर्वारतां पाहीत्यत्ता ह्येतम् नु वीरो ह्यता तस्मात्सादयति वीरतां पाहीत्यथ युदेन दक्षिणार्धे सादयति दक्षिणाः ह्यासौ दिशमन्वावर्तते योऽसौ तपति ॥८॥

अथ मन्थिनं गृह्णात्ययं वेनश्चोदयत्युप्त्रिगर्भा ज्योतिर्जरायूरजसो विमाने। इममपाः सङ्गमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति। उपयामगृहीतोऽसि मुकाय त्वेति ॥९॥

तं सुकुभिः श्रीणाति वरुणो ह वै सोमस्याभीवाक्षि प्रतिजधान तदश्वयत्ततोऽश्वः समभवत्तस्मादश्वो नाम तस्याश्रु प्रास्कन्दत्स यवोऽभवत्तस्मादाहुर्वरुण्या यवा इति स यदेवास्य तच्चक्षुषः प्रास्कन्दत्तैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मात्सुकुभिः श्रीणाति ॥१०॥

स श्रीणाति मनो न येषु हवनेषु तिग्म विपःशच्या वनुथो द्रवन्ता। आ यः शर्याभिस्तुविनृम्णो अस्याश्रीणीतादिशं ग्रभस्तौ। एष ते योनिः प्रजाः पाहीत्युत्तरार्धे सादयत्याद्यो ह्येतम् नु प्रजा हीमा विश आद्यास्तस्मात्सादयति प्रजाः पाहीति ॥११॥

अथ प्रोक्षितौ द्वौ यूपशकलौ भवतोऽप्रोक्षितौ द्वौ प्रोक्षितयोरन्यतरमध्वर्युरादत्ते ऽप्रोक्षितयोरन्यतरं तथा प्रतिप्रस्थाता शुक्रमध्वर्युरादत्ते मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता तावदानावपमृष्टोऽपमृष्टः शण्ड इत्यध्वर्युरपमृष्टो मुकं इति प्रतिप्रस्थाता तावादवैवैते असुररक्षसे अपहतो देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्त्वत्यध्वर्युः प्रणयति देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्वति प्रतिप्रस्थाता तदेनौ देवताभ्य एव प्रणयतः ॥१२॥

तौ जघनेनाग्निमरली सन्धतः सन्धाय प्राञ्छौ परीतस्तौ परियन्ताः उत्तरवेदौ सादयतो दक्षिणस्याः श्रोणावध्वर्युर्धारयन्नेव सादयत्युत्तरस्यां प्रतिप्रस्थातानाधृष्टासुती रक्षोभिर्वैतदुत्तरवेदिमनाधृष्टां कुरुतोऽथो अत्येष्वन्ता उ वा एतदग्निं पर्येष्वन्तौ भवतोऽग्न्य एवैतं निहुवाते तथैनावेषोऽग्निरतियन्तौ न हिनस्ति ॥१३॥

स जपति सुवीरो वीरान्प्रजनयन्परीह्यभिः रायस्पोषेण यजमानमित्यध्वर्युरत्ता ह्येतम् नु वीरो ह्यता तस्मात्सुवीरो वीरान्प्रजनयन्परीहीत्यभिः रायस्पोषेण यजमानमिति यजमानायैतामाशिषमाशास्ते ॥१४॥

अथ सुप्रजा: प्रजा: प्रजन्यन्परीहृभिरायस्पोषेण यजमानमिति प्रतिप्रस्थाताद्यो होतमनु प्रजा हीमा विश आद्यास्तस्मात्सुप्रजा: प्रजा: प्रजन्यन्परीहृत्यभिरायस्पोषेण यजमानमिति यजमानायैतामाशिषमाशास्ते ॥१५॥

तौ वा अपिधाय प्राञ्छौ परीतस्तर इव वा एतत्कुरुतो यदपिधत्तस्तर इव वै तद्युपिहितं तस्मादिमौ सूर्याचन्द्रमसौ प्राञ्छौ यन्तौ नक्षत्रं पश्यत्यथ यत्पुरस्तात्परीत्यापोर्णुतः पुरस्तात्परीत्य जुहुत आविर्वा एनौ तत्कुरुतस्तस्मादेनौ प्रत्यञ्चौ यन्तौ सर्वा इमाः प्रजाः पश्यन्ति तस्माद्वेव पराग्रेतः सिंच नाविर्भवति प्रत्यक्षप्रजायमानमाविर्भवति ॥१६॥

अथ पुरस्तात्परीत्य जघनेन युपमरती सन्धतो यदि ततोऽग्निर्द्वाधेत यद्यु ततोऽग्निरुद्धाधेताप्यग्रेण युपशसन्दध्यातां तौ सन्धतः सज्जगमानो दिवा पृथिव्या शुक्रः शुक्रशोचिषेत्यध्वर्युः सज्जगमानो दिवा पृथिव्या मन्थी मन्थिशोचिषेति प्रतिप्रस्थाता चक्षुषोरवैतदारमणं कुरुतस्तस्माद्विमे चक्षुषी अभितोऽस्थिनी सङ्घिते इत्थाचेत्थाच्च ॥१७॥

अथ याविमावप्रोक्षितौ यूपशकलौ भवतस्तौ निरस्यतो निरस्तः शण्ड इत्यध्वर्य-निरस्तो मर्क इति प्रतिप्रस्थाता तौ पुरवाहुतेरते असुररक्षसे अपहतोऽथ यौ प्रोक्षितौ भवतस्तावग्रौ प्रास्यतः शुक्रस्याधिष्ठानमसीत्यध्वर्युर्मन्थिनोऽधिष्ठानमसीति प्रतिप्रस्थाता चक्षुषोरवैते समिधौ चक्षुषी एवैताभ्याः समिष्ये तस्माद्विमे चक्षुषी समिष्टे ॥१८॥

अथ जपत्यच्छिन्नस्य ते देव सोमसुवीर्यस्य रायस्पोषस्य ददितारः स्यामेत्याशीरवैषत्यस्य कर्मण आशिषमैवैतदाशास्ते ॥१९॥

अथाह प्रातः प्रातस्सावस्य शुक्रवतो मधुश्वत्^५ इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति वषट्कृतेऽध्वर्युग्रे जुहोत्यथ प्रतिप्रस्थाताथेतरे जुहति तौ यत्पुरस्तात्परीत्य जुहतश्चक्षुषी ह्यस्यैतौ पुरस्तादेवैतच्चक्षुषी धत्तस्तस्माद्विमे पुरस्ताच्चक्षुषी अथ यदभितो युपं तिष्ठन्तौ जुहतो यथा वै नासिकैवं यूपस्तस्माद्विमे नासिकावभितश्चक्षुषी अथ यदेतौ वषट्कृतौ

४. इत्थाचेत्थाच्च M, C

५. मधुश्वत् C, My, T, V 1

मन्त्रेण हूयेते तेन हैतदुदशुवाते यदेनावनु सर्वं सवनः हूयते थ यदेतावनु सर्वं सवनः हूयते चक्षुषी ह्यस्यैतौ सत्यं वै चक्षुः सत्यं वै प्रत्यक्षतमां प्रजापतेस्तु स्मादेतावनु सर्वं सवनः हूयते ॥२०॥

स जुहोति सा प्रथमा सः स्कृतिर्विश्ववारा स प्रथमो वरुणो मित्रो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वाः स्तु स्मा इन्द्राय सुतमाजुहोत स्वाहेति स यत्सा प्रथमा स प्रथम इति जुहोति शश्वद्ध वै रेतसः सिक्तस्य सम्भवतश्चक्षुषी एव प्रथमे सम्भवतस्तु स्मादेवं जपति ॥२१॥

अथाह पैतु होतुश्मसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्धातृणामृत्विजां चमसाध्वर्यव उपावर्त्तध्वं शुक्रस्याभ्युन्नयध्वमिति पर्येत्य प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे सः स्ववर्मवनयत्यत्र एवैतदाद्यं बलिः हारयति^६ तमध्वर्युर्होतृचमसे भक्षाय वषट्कर्तुर्हि भक्षः प्राणो वै वषट्कारः सोऽस्मादेतत्पुराङ् भवति यद्वषट्करोति प्राण उ वै भक्षस्तमेवैतत्पुनरात्मनि धते यद्वक्षयति तस्माद्वषट्कर्त्रे भक्षमवनयत्यथ यदेतौ प्रत्यञ्चौ भक्षाय न हरन्ति हरन्तोऽन्यान् ग्रहाः शक्षुषी ह्यस्यैतौ^७ तस्मादु सः स्वमेवावनयति ॥२२॥

अथ होत्राणां चमसानुपोत्रयन्ति हुतोच्छिष्टा वा एते सः स्ववास्तेनालमाहुतये भवन्ति तानेवैतत्पुनराप्याययन्ति तथो अलमाहुतये भवन्ति ॥२३॥

अथ होत्राः संयाजयन्ति होत्रा वै युक्ता देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति ता एवैतत्सन्तर्पयन्ति^८ तृसाः प्रीता देवेभ्यो यज्ञं वंहानिति स प्रथमस्यां वा हुतायाः सर्वासु वा जपति तृप्यन्तु होत्रा मध्योर्यत्स्वष्टं यत्सुभृतं यत्स्वाहेति ॥२४॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम्॥

६. हारयन्ति Ca

७. ह्येते TE

८. सन्तर्पयन्ति Ca

द्वितीयं ब्राह्मणम्

आत्मा ह वा अस्याग्रयणः स वा एष सर्वमेव ग्रहः सर्वऽह्यात्मा तस्मादनया गृह्णात्यस्या हि स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णाति सर्वऽह्योष ग्रहः सर्वमुहीयं तस्मादनया गृह्णाति ॥१॥

स^१ पूर्णं गृह्णाति सर्वऽहि पूर्णं सर्वऽह्योष ग्रहस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति^२ तं विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति सर्वऽहि विश्वे देवाः सर्वऽह्योष ग्रहस्तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति सर्वेषु सर्वनेषु गृह्णाति सर्वऽह्योष ग्रहस्तस्मात्सर्वेषु सर्वनेषु गृह्णाति ॥२॥

अथ यदि राजोपदस्येदेतस्मादेवैते प्रभवेयुरेतस्मात्नीरन्नात्मा ह्यस्यैष आत्मनो हि सर्वाण्यज्ञानि प्रभवन्ति तस्मादेनमेतस्मादेव प्रभवेयुरेतस्मात्नीरन्नेतस्मादेवोत्तमं ग्रहः हारियोजनं गृह्णात्यात्मन्येवैतद्यज्ञोऽस्यां प्रतिष्ठायामन्ततः प्रतिष्ठिति तस्मादेतस्मादुत्तमं ग्रहः हारियोजनं गृह्णाति ॥३॥

अथ यदाग्रयणो नाम यां वा अमूं वाचं यच्छति ग्रावाणमादायात्र वा अग्रे सा वाग्वदति स यदत्राग्रे सा वाग्वदति तस्मादाग्रयणो नामाथ यदत्राग्रे तां वाचं वादयति रक्षोभ्यो वै भीषा तां वाचमयच्छन् ॥४॥

अथातः षट्पूर्वान्यहानगृह्णात्यथैष सप्तमः षष्ठ्वा ऋतुवः संवत्सरस्य सर्वमुँ वै संवत्सरोऽस्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन् विजितेऽभयेऽनाष्टे ऽत्राग्रे देवा वाचमवदऽस्तथो वा एनमेषु एतदस्मिन्सर्वस्मिन्विजिते ऽभयेऽनाष्टे ऽत्राग्रे वाचं वादयति तस्माद्वा अत्राग्रे वाचं वादयति ॥५॥

अथ वा अतो गृह्णात्येव ये देवासो दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थ अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वम्। उपयामगृहीतोऽस्याग्रयणोऽसि

१. तुं पूर्णं TE
२. तं missing in V 1
३. तस्मादेवैते V 1
४. सर्वं वै V 1

स्वाग्रयण इति वाचमेवैतद्यातयामानं करोति तस्मादुतेदं वाचा समानमेव पुनः पुनर्वदति जामि हि कुर्याद्युदाग्रयणोऽस्याग्रयण इति वैव गृहीयात्स्वाग्रयणोऽसि स्वाग्रयण इति वा ॥६॥

पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमिति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह गोपाय यज्ञमिति यदाह पाहि यज्ञमिति पाहि यज्ञपतिमिति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह गोपाय यज्ञमानमिति यज्ञमानो हि यज्ञपतिः ॥७॥

विष्णुस्त्वामिन्द्रियेण पात्विति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञस्त्वां वीर्येण पात्विति विष्णुं त्वं पाहीति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञं त्वं पाहीत्यभि सुवनानि पाहीति तुदेतं ग्रहमाह सुर्वाणि ह्येष सुवनानि प्रति ॥८॥

अथ दशामुपनिगृह्य हिंकरोति सा वा एषा वाग्नुद्यमाना तताम सा तान्ता न शशाक सङ्हातुं तस्यां तान्तायां देवा एतं प्राणमदधुः प्राणो हि हिङ्कारः प्राणो हि वै हिङ्कार-स्तुस्मान्त्रैव कृश्न नासिके अपिगृह्य हिंकर्तुर्शक्नुयात्सैतेन प्राणेन सुमजिहीत तथो वा अस्यामेष एतत्तान्तायां प्राणं दधाति सैतेन प्राणेन सञ्जिहीते यदा हि तान्तः प्राणं लभते ऽथ हि सु सञ्जिहीते तुस्माद्दशामुपनिगृह्य हिंकरोति स वै त्रिहिंकरोति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥९॥

हिंकृत्याह सोमः पवते सोमः पवते सोमः पवते इति यं भीषा रक्षोभ्योऽग्रे न प्राह तमेवैतद्विजितेऽभयेऽनाष्टे प्राह तमाविष्करोत्यसौ ब्रह्मणे पवते इति तद्ब्रह्मण आहास्मै क्षत्राय पवते इति तुक्षत्रायाहास्मै सुन्वते यज्ञमानाय पवते इति तद्यज्ञमानायाह ॥१०॥

तदाहुरेतावदेवोक्त्वा सादयेदिति ब्रह्माग्निः क्षत्रमिन्द्र इन्द्राग्नी उ वा इदं सुर्वमिति तस्मादेतावदेवोक्त्वा सादयेदिति सैषा मीमांसैवाह त्वेव भूय इष ऊर्जे पवते इति वृष्टये तदाह यदिष इत्यूर्ज इति यद्वृष्टदूर्गसो जायते ऽद्वय ओषधीभ्यः पवते इति तद्दद्वय-स्त्रौषधीभ्य श्वाह द्यावापृथिवीभ्यां पवते इति तदाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यामाह ययोरिदः सुभूताय पवते इति साधुवे पवते इत्येवैतदाह ॥११॥

तदुहैक आहुब्रह्मवर्चसाय पवत् इति तदुतथा न ब्रूयाद्यद्वा आहास्मै ब्रह्मण इति तदेव ब्रह्मवर्चसायाह तस्मात्सुभूताय पवत् इत्येतावदेवोक्त्वा सादयेत् सादयेत्येषु ते योनि-विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति तं मध्ये सादयेदात्मा ह्यस्यैष दक्षिणोक्त्यस्थाली भवत्युत्तरादित्यस्थाली ॥१२॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम्॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

अयःह वा अस्यैषोऽनिरुक्तः प्राणो यदुक्त्यः स वा अस्यैष आत्मैवात्मा ह्यमनिरुक्तः प्राणः सोऽस्यायुरेव तस्मादन्या गृह्णात्यस्या हि स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यज्ञा हीयममुताज्ञरमु ह्यमुतमायुस्तस्मादन्या गृह्णाति ॥१॥

असावेवायुर्दध्मुव आत्मैवास्यैतेन सःहितः पर्वाण्येव सन्ततानीदमगृहीत एवैतस्मादुत्तमो ग्रहोऽच्छावाकाय भवत्यथ माध्यन्दिनाय सवनाय राजानमुपावहरति त्रुतीयं वसतीवरीणामवनयति तत्पर्व समैति प्रथममहोत्तरस्य सवनस्योत्तमं पूर्वस्य स यदुत्तरस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य तदुत्तरं तद्व्यतिषजति तस्मादिमानि पर्वाणि व्यतिषक्तानीदमित्थमिति॑ हानमिदमित्थं तथो एव माध्यन्दिने सवनेऽगृहीत एवैतस्मादुत्तमो ग्रहोऽच्छावाकाय भवत्यथ त्रुतीयं वसतीवरीणामवनयति तत्पर्व समैति प्रथममहोत्तरस्य सवनस्योत्तमं पूर्वस्य स यदुत्तरस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य तदुत्तरं तद्व्यतिषजति तस्मादिमानि पर्वाणि व्यतिषक्तानीदमित्थमिति॑ हानमिदमित्थं स यदेवमस्यैतेनात्मा सःहितः सन्ततस्तेनास्यैष आयुः ॥२॥

सा वा एषा कामदुधैवेन्द्रस्योद्धारस्त्रिभ्यः प्रातः सवन् उक्तेभ्यो३ विगृह्णाति त्रिभ्यो माध्यन्दिने सवने तत्षट् पश्ववा उ४ ऋत्व ऋत्वो वा इदं सर्वमन्तं पचन्ति तेनैषा काम-दुधैन्द्रस्योद्धारः५ ॥३॥

६. सादयेषु Ca

१. इत्थमति Ca

२. Same as above

३. उक्तेभ्यो C

४. उ missing in Ca

५. दुधैवेन्द्रस्य alternate reading in TE

तं वा अपुरोरुक्तं गृह्णात्युक्थं वै पुरोरुगृग्ध्युक्थः साम ग्रहेऽथ
यदन्यद्युजुर्जपति तद्यजुस्ते हैतेऽभ्यर्थं एवाभ्यं आसुरभ्यर्थं यजुभ्योऽभ्यर्थं सामभ्यः
॥४॥

ते ह देवा ऊचुर्हन्ते मान्युजुः पु दधामेति तेनेयं विद्या बहुलतरेव भविष्यतीति
तथेति तान्यजुः ष्वदधुस्तेनैषा विद्या बहुलतरेवाभवत्तदुक्थं वै पुरोरुगृग्ध्युक्थः
स यदेवैतमुक्थेभ्यो विगृहाति तेनैवैष पुरोरुद्भास्तस्मादेतमपुरोरुक्तं गृह्णाति ॥५॥

स गृह्णात्युपयामृगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत इति वीर्यवत इत्येवैतदाह
यदाह बृहद्वते वयस्वत इत्युक्थायुवं गृह्णामीत्युक्थेभ्यो ह्येनं गृह्णाति यत्त इन्द्र बृहद्वय इति
यत्ते वीर्यमित्येवैतदाह यदाह यत्त इन्द्र बृहद्वय इति तस्मै त्वा विष्णवे त्वेति यज्ञो वै
विष्णुर्यज्ञस्य वा एतमायुषे गृह्णाति तस्मादाह तस्मै त्वा विष्णवे त्वेत्येषु ते योनिरुक्थेभ्य-
स्त्वेति सादयत्युक्थेभ्यो ह्येनं गृह्णाति ॥६॥

तं विगृहाति देवेभ्यस्त्वा देवायुवं गृह्णामि यज्ञस्यायुष इति तद्वेवं न विगृहीयात्प्रशासनं
सु कुर्याद्य एवं विगृहीयाद्यज्ञस्य ह्येतमायुषे गृह्णाति तस्मादनैव विगृहीयात् ॥७॥

मित्रावरुणाभ्यां त्वा देवायुवं गृह्णामि यज्ञस्यायुष इत्येव मैत्रावरुणाय मैत्रावरुणीषु हि
तस्मै स्तुवते मैत्रावरुणमनुशस्युते मैत्रावरुण्या यज्जति ॥८॥

इन्द्राय त्वा देवायुवं गृह्णामि यज्ञस्यायुष इत्येव ब्राह्मणाच्छङ्गसिन ऐन्द्रीषु हि तस्मै
स्तुवत ऐन्द्रमनुशस्युत ऐन्द्रया यज्जति ॥९॥

इन्द्राग्निभ्यां त्वा देवायुवं गृह्णामि यज्ञस्यायुष इत्येवाच्छावाकायैन्द्राग्नीषु हि तस्मै
स्तुवत ऐन्द्राग्नमनुशस्युत ऐन्द्रगन्या यज्जति ॥१०॥

इन्द्राय त्वा देवायुवं गृह्णामि यज्ञस्यायुष इत्येव माध्यन्दिने सवने सुर्वेभ्य ऐन्द्रः हि
माध्यन्दिनं सवनमेषैव स्थितिस्तदु ह चरकाध्वर्यवो विगृहन्ति ॥११॥

६. See notes

७. हि missing in V I, My

उपयाम् गृहीतोऽसि देवे भ्यस्त्वा देवायुवमुक्थे भ्य उकथायुवं मित्रावरुणाभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां त्वेति सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥१२॥

उपयाम् गृहीतोऽसि देवे भ्यस्त्वा देवायुवमुक्थे भ्य उकथायुवमिन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वेति सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥१३॥

उपयाम् गृहीतोऽसि देवे भ्यस्त्वा देवायुवमुक्थे भ्य उकथायुवमिन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादयति तूष्णीः स्थालीं निदधाति ॥१४॥

उपयाम् गृहीतोऽसि देवे भ्यस्त्वा देवायुवमुक्थे भ्य उकथायुवमिन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वेति सादयति पुनर्हविरसीति द्विः स्थालीमभिमृशति तूष्णीं तृतीयं निदधाति नोपयामेन गृह्णात्यग्ने ह्येव तथा गृहीतो भवति नैष ते योनिरिति सादयत्यग्ने ह्येव तथा सन्नो भवति जामि हि कुर्याद्यदत्रापि तथा कुर्यादथ यत्पुनर्हविरसीत्यभिमृशति पुनर्हर्स्या ग्रहीष्यन्भवति तदु नाद्रियेत तूष्णीमेव निदध्यात् ॥१५॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

अयः ह वा अस्यैषं प्राणो योऽयं पुरस्तात्सु वैश्वानरोऽथ योऽयं पश्चात्सु ध्रुवस्तौ ह स्मैतौ नानैव पुरा गृह्णन्ति ध्रुववैश्वानराविति तमु वा एतर्हेकमेव गृह्णात्यथ यदि तं चरकेभ्यो वानुब्रुवीत^१ यतो वा यजमानस्य तं चमसेऽवनयेद्वोतृचमस् एवैनः स वा अस्यैष यदेवावाङ्मा भेस्तदस्यैष आत्मनः सोऽस्यायुरेव^२ तस्मादन्या गृह्णात्यस्या हि स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यज्ञरा हीयममृतज्ञरमुह्यमृतमायुस्तस्मादन्या गृह्णति ॥१॥

१. ब्रवीत TE, C, My

२. आत्मनस्योऽस्या TE

३. See V.2.2

तं पूर्णं गृह्णाति सुर्वश्हि पूर्णः सुर्वः ह्यायुस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति वैश्वानराय गृह्णाति संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरो वा आयुस्तस्मादैश्वानराय गृह्णाति ॥२॥

सु प्रातःसवने गृहीत् एत् स्मात्कालादुपशेते तत्सुर्वमायुः सुमश्नुते तत्र स्तूयमाने ऽवनयेन्न ह संवत्सरं यजमानोऽतिजीवेद्यत्स्युमानेऽवनयेच्छस्यमानेऽवनयेत्तदेन द्वादशःस्तोत्रमुत्तिनयति तथा परं परमायुः सुमश्नुते यजमानस्तथा ज्योगजीवति ॥३॥

तस्मादु ह ब्राह्मणोऽग्निष्ठोमसुत्स्यादैतस्माद्भोतोर्नि: सुर्पेन्न प्रस्त्रावयेतायुर्वा अस्यैष सु ह सुर्वमेवायुरेति य एवं विद्वानग्निष्ठोमसद्भवति नेदध्युवमवमेहानीति तस्माद्वा अग्निष्ठोमसद्भवति यद्वा अवाङ्नाभेस्तद्वा अस्यैष आत्मनः स यदेतस्मिन्नहुते निः-सुर्पेद्यत्प्रस्त्रावयेत ध्रुवः हावमेहेन्नेदध्युवमवमेहानीति तस्माद्वा अग्निष्ठोमसद्भवति तदु तद्यजमानस्यैव यजमानस्य ह्येष तदात्मनो भवति ॥४॥

अथ यद्वेवाग्निष्ठोमसद्भवति यशो वै सोमो यशो हि वै सोमस्तस्माद्ये च सोमे लभन्ते ये च न लभन्ते उभय एवैनदागच्छन्ति यश एवैतददृष्टुमागच्छन्ति तदेतद्यशः संप्रसुप्यात्मनि ब्राह्मणा दधते यद्भक्षयति सु यशस्वी हैव भवति य एवं विद्वान्भक्षयति तस्माद्वा अग्निष्ठोमसद्भवति ॥५॥

सोऽग्निष्ठोमसद्भवति तद्यदेतत्रिः सुर्पन्त्यग्निष्ठोमसदेतद्यशः^४ सत्रिधाय त एतस्मात्पराञ्चो यशसो भवन्ति तदविक्षोभयन्नैवैतत्पुनरात्मनि यशो धते य एवं विद्वानग्निष्ठोमसद्भवति सु यशस्वितमो हैवैषां भूत्वा प्रैति तस्माद्वा अग्निष्ठोमसद्भवति ॥६॥

अथ यद्वेवाग्निष्ठोमसद्भवति देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त त एतस्मिन्नेव यज्ञे प्रजापतावस्पर्धन्तास्माकमयः स्यादस्माकमयःस्यादिति ततो देवा एतदग्निष्ठोमसुद्यं ददृशुस्तेन सुर्व यज्ञः सुमवृञ्जत निरभजन्तसुरान्त्सपत्नान्यज्ञादेवःह वाव द्विषतः सपलस्य सुर्व यज्ञःसुवृङ्ग एवं द्विषत्तसपलः सुर्वस्माद्यज्ञान्निर्भजति बहिधा करोति य एवं विद्वानग्निष्ठोमसद्भवति तस्माद्वा अग्निष्ठोमसद्भवति ॥७॥

४. ऐतस्मात् Ca

५. सुद्येतद्यशः Ca

तं गृहीत्वा तरे हविर्धने सादयति प्राणा वै ग्रहा नेत्रप्राणान्त्संलोभयानीति तस्माद्विम् संलुब्धाः प्राणा उपकीर्ण इतरान्त्सादयति व्युहौनं न तुणं चनान्तर्धाय यद्वा ऊर्ध्वं नाभेस्तद्वा अस्यैत आत्मन उपरीव वा एतदात्मनो यदूर्ध्वं नाभेस्तद्वा अस्यैष आत्मनोऽथ इव वा एतदात्मनो यदूवाङ्नाभेस्तद्वा इवैतद्व्युह्य न तुणं चनान्तर्धाय तस्मादेतं व्युह्य न तुणं चनान्तर्धाय सादयति ॥८॥

एष उ वै प्रजापतिर्ज्ञो य एष तायत एतस्मादेवेमाः प्रजाः प्रजाता एतमेवानुप्रजायन्तेऽप्येतर्हि तद्यानुपकीर्णे सादयति तानन्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते या अन्येनात्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति या वै शफैः प्रतितिष्ठन्ति ता अन्येनात्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति पश्वोऽथ य एतमनु प्रजाः प्रजायन्ते ता आत्मनैवास्यां प्रतितिष्ठन्ति मनुष्याश्च श्वापदाश्च ॥९॥

तद्वा एतदन्यदस्या उत्तरं करोति यदुपकिरति तस्माद्यां एताननु प्रजाः प्रजायन्ते ता अन्येनात्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति शफैरथ यदेतं व्युह्य न तुणं चनान्तर्धाय सादयति तस्माद्यां एतमनु प्रजाः प्रजायन्ते ता आत्मनैवास्यां प्रतितिष्ठन्ति मनुष्याश्च श्वापदाश्च ॥१०॥

तद्वा एतज्जुहृत्याहवनीये पुरोऽवाशं धानाः करम्पं दधीति स यथा मुख आसिष्वेदेव-मेतद्युदाहवनीये जुहृत्यैष एकरूप एव शेत आप इवैव तस्माद्युदनेन मुखेन नानारूप-मशनमशनात्यथैतेन प्राणेनैकरूपमेव प्रस्तावयते ऽप्य इवैवाथ यदध्युवो नाम ॥११॥

देवाहै यज्ञं तन्वानां असुररक्षसानां दक्षिणत आसङ्गाद्विभयांचकुस्तान्हासुररक्षसानि दक्षिणत आसेदुस्त एवान्त्सर्वान्ग्रहानुज्जघूरपि दक्षिणः हविर्धानमुज्जघूरथैतमेव नोद्धन्तुः शेकुस्तदुत्तरादेव हविर्धानादक्षिणः हविर्धानमदृःहृस्तद्युदेत नोद्धन्तुमशक्वरस्तस्मादध्युवो नाम ॥१२॥

६. तस्माद्वा TE

७. Ātmanepada archaic

८. यदेन C

तं वै गोपायन्ति शिरो वा एष एतस्या गायत्र्या यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या एवैशिरः श्रीरुवैशिरः श्रीहिं वै शिरोऽथ योऽर्धस्य श्रेष्ठो भूवत्यसौ तस्यार्धस्य शिर इत्याचक्षते श्रेष्ठो ह व्यथेत यदेष व्यथेत यजमानो वै श्रेष्ठो नेद्यजमानो व्यथाता इति तस्माद्ब्रा एनं गोपायन्ति ॥१३॥

वत्सो वा एष एतस्या गायत्र्या यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या एष वत्सस्तान्वा इमान्वत्सान्गोपायन्त्यस्मै दोहाय यदिदं पुयो दुहत एवमियं गायत्रीति यजमानाय सर्वान्कामान्दोहाता इति स युदध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च निश्चक्रामत प्रच पुद्येते यथा बद्धवत्स्युपाचरेदेवं तत् ॥१४॥

तमवनयति प्रस्तुता वा एता एतत्पुयो दुहत एवमियं प्रस्तुता गायत्रीति यजमानाय सर्वान्कामान्दोहाता इति ॥१५॥

सोऽवनयति ध्रुवं ध्रुवेण मनसा वाचा सोममवनयामीति वा^{११} गृह्णामीति वाथा न इन्द्र इद्विशोऽसपलाः समनस्करदित्याशिषमेवैतदाशास्ते यथा नः श्रिये ऽन्नाद्यायेतीमाः प्रजा असपलाः समनस्करदित्येतदाशिषमाशास्ते ॥१६॥

स गृह्णति मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निम् कविं सप्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः ॥ उपयामगृहीतोऽसि ध्रुवोसि ध्रुवक्षितिध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युतक्षित्तमः ॥ एष ते योनिवैश्वानराय त्वेति सादयति वैश्वानराय ह्येन गृह्णति व्युह्य न तुणं चुनान्तर्धाय ॥१७॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

११. एष

१०. See notes

११. वा missing in V 1, My, T

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै यदैता॑ नृहा॒ नृहात्युथ निःसुप्य विप्रुषां होमं जुहोति स यद्विप्रुषां होमं जुहोति या एवास्याभिषूयमाणस्य विप्रुषः स्कन्दन्त्यशुर्वा॑ कश्चित्ता॒ एवैतदाहवनीये स्वगाकरोत्याहवनीयो ह्याहुतीनां प्रतिष्ठा॒ तु स्माद्वा॒ विप्रुषां होमं जुहोति ॥१॥

स जुहोति यस्ते द्रप्सः स्कन्दति यस्ते अशुरिति स्तोको वै द्रप्सः स यः कश्चित्स्तोकः स्कन्दति तमेवैतदाहवनीये स्वगाकरोति यस्ते अशुरिति तद्योऽशुर्ग्रावच्युतो धिषणयोरुपस्थादिति ग्राव्या हि च्युतोऽधिषवणाभ्यामधिस्कन्दत्यध्वर्योर्वा॑ परि वा यः पवित्रादित्यध्वर्योर्वा॑ हि पाणिभ्याऽस्कन्दति पवित्राद्वा॒ तु॒ ते जुहोमि मनसा॒ वृषट्कृतः॒ स्वाहेति तद्युथा॒ वृषट्कृतः॒ स्वाहाकृतः॒ हुतमेवं भवति ॥२॥

अथास्याः स्तीर्णाया॑ वेदेष्वेतुणे आदते तावध्वर्यु॑ प्रथमावभितः॑ प्राणोदानौ॒ यज्ञस्याथ प्रस्तोता॒ वाग्यज्ञस्याथोद्भातात्मैव॒ प्रजापतिर्यज्ञस्याथ॒ प्रतिहर्ता॒ भिषग्वा॒ व्यानो॒ वा ताम्पञ्चत्विंजोऽन्वारभ्यैति॒ यजमान॒ एतावान्हि॒ यज्ञो॒ यावदेते॒ पञ्चत्विंजः॒ पाङ्को॒ हि॒ यज्ञस्तद्यज्ञमन्वारभ्यैति॒ यजमानः॒ ॥३॥

अथान्योस्तुणयोरन्यतरच्चात्वालमभिप्रास्यति॒ देवानामुत्क्रमणमसीति॒ यत्र वै॒ देवा॒ यज्ञेन स्वर्गंश्लोकं॒ समाशनुवत्तते॒ एतस्मादेव चात्वालादूर्ध्वा॑ उच्चक्रमुस्तमेवैतत्पन्थाऽस्वर्गं॒ देवयानं॒ यजमानमनु॒ सुङ्गख्यापयति॒ ॥४॥

अथ यदा॒ सःसीदन्त्युद्भातारस्तेषां॒ पुरस्तादन्यतरदुपास्यति॒ स्तोमो॒ वा॒ एष॒ प्रजापति॒ र्यदुद्भातारः॒ स॒ इदं॒ सर्वं॒ युते॒ स॒ इदं॒ सर्वं॒ सम्भवति॒ तस्मा॒ एवैतत्तुणमपिदधाति॒ तथैनमेष न्॒ युते॒ तथा॒ न॒ सम्भवत्युथ॒ यदा॒ मन्यते॒ ऽजापिषुरिति॒ जपन्ति॒ वा॒ अत्रोद्भातारः॒ ॥५॥

अथ स्तोत्रमुपाकरोति॒ सोमः॒ पवते॒ इति॒ स॒ वै॒ पराकृ॒ स्तोत्रमुपाकरोति॒ पराञ्चः॒ स्तुवते॒ देवान्वा॒ एतान्यभ्यावृत्तानि॒ स्तोत्राणि॒ यत्पवमानाः॒ पराञ्चो॒ ह्यैर्देवा॒ स्वर्गंश्लोकं॒ समाशनुवत्त

१. युदेतान् V 1, H

२. ग्रहान् missing in TE

३. प्रथमावभीतः Ca , see notes

तस्मात्पराङ्गुणाकरोति पराञ्चः स्तुवत उपावर्तध्वमित्यन्यानि स्तोत्राण्युपाकरोत्यभ्यावर्त्धुयै स्तुवत इमा वै प्रजास्तानि स्तोत्राण्यभ्यावृत्तानि तस्माद्विमाः प्रजाः पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते ॥६॥

अथ यद्व बहिष्पवमानेन स्तुवतेऽत्र ह वा एषोऽग्रे सूर्य आस तेनर्तवः परिगृह्योर्ध्वा उच्चक्रमुः स एष ऋतुषु प्रतिष्ठितस्तपति तथो वा एतेनर्त्विजः परिगृह्योर्ध्वा उत्क्रामन्ति तस्माद्व बहिष्पवमानेन स्तुवते ॥७॥

स बहिष्पवमानान्निन्द्यं पर्येव बिबाधिषेतैषा वै नौः स्वर्ग्या यद्वहिष्पवमानं तस्या एतस्या नावः स्वर्ग्याया अस्त्रित्राश्च स्फ्याश्चत्विजः स्वर्गस्य लोकस्य सम्पारणास्तस्या एतस्या नावः स्वर्ग्याया य एव निन्द्यः स मज्यिता स यथा पूर्णा नावमध्यारुद्ध्य तां मज्जयेदेवःह यजमानं मज्जयति तद्यत्रापि निन्द्यो भवति तस्मान्निन्द्यं बहिष्पवमानात्पर्येव बिबाधिषेत तदु सर्व एव यज्ञो नौः स्वर्ग्या सर्वस्मादेव यज्ञान्निन्द्यं परिबिबाधिषेताथ यदु स्तुवते ॥८॥

अथ सम्प्रेष्यत्यग्नीदग्नीन्विहर बर्हि स्तृणीहि पुरोऽशां (३) अलङ्कुरु पशुनेहीति सोऽग्नीदग्नीन्विहरति समिन्ध एवैनाऽत्तद्वर्हिस्तृणाति स्तीर्णे बर्हिषि समिध्दे देवेभ्यो जुहवामेति पुरोऽशां (३) अलङ्कुर्विति पुरोऽशैर्हि प्रचरिष्यन्तो भवन्ति पशुनेहीति पशुऽह्यालप्यमानो भवति ॥९॥

अथैतमाश्विनं ग्रहं गृहीत्वा परिवीय पशुमालभते रसमेवास्मिन्दद्धाति स्वदयत्येवैनं तत्स्मादेष प्रातः सवनआलब्ध आ तृतीयसवनाच्छ्रुप्यमाण उपशेते सर्वस्मिन्नेवैतद्यज्ञे रसं दधाति सर्वमेव यज्ञऽरसेन प्रसजति ॥१०॥

तदाग्रेयमेवाग्निष्टोम आलभेत तद्द्व सलोम यदाग्रेयमग्निष्टोम आलभेत यद्युक्ष्यः स्यादैन्द्राग्नं द्वितीयमालभेतैन्द्रानानि ह्युक्षानि यद्युषोलशी स्यादैन्द्रं तृतीयमालभेतैन्द्रो हि षोळशी यद्युवतिरात्रः स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै वाग्योषो वै रात्रिस्तस्मात्सारस्वतं चतुर्थमालभेतैवमु यज्ञक्रतुन्यथायथं व्याकरोति ॥११॥

अथैतैः सवनीयैः पुरोळाशैः प्रचरति स यदेतैः सवनीयैः पुरोळाशैः प्रचरति दिवि
वै सोमो देवो हि सोमो वृत्रो वै सोमस्तस्यैतच्छरीरं यद्ग्रियो यदश्मानस्त-
देषौशान्यानामौषधिर्जायते इति होवाच श्वेतकेतुरौद्रालकिस्तामेतदाहृत्याभिषुणवन्तीति
स यत्पशुमालभते रसमेवास्मिंस्तदधात्यथास्मिन्नेथो दधाति यदेतैः सवनीयैः
पुरोळाशैः प्रचरति तथो खलु सोमो भवति ॥१२॥

ते वै सुर्वे ऐन्द्रा भवत्तीन्द्रो हि यज्ञस्य देवता तस्मात्सर्व ऐन्द्रा भवन्त्यथ यत्पुरोळाशो
धानाः करम्भो दधीति भवति सुप्रीता देवता असन्निति या यज्ञस्य देवता इत्येतद्व्यपूर्णं
खादित्वा कामयते धाना नु खादेयं करम्भमद्यां दुधि पिबेयमिति तद्या यज्ञस्य देवतास्ता:
सुप्रीता असन्नित्यथ यदेषा प्रातः सवन् एव मैत्रावरुणी पयस्यावकृत्सा नेतरयोः सवनयोः
॥१३॥

गायत्री वै प्रातः सवनं वहति त्रिष्टुप्माध्यन्दिनः सवनं जगती तृतीयसवनः सानेकाकिन्येव
त्रिष्टुप्माध्यन्दिनः सवनं वहति गायत्र्या च वृहत्या चानेकाकिन्येव जगती तृतीयसवनं
वहति गायत्र्योष्णिक्रकुञ्च्यामनुष्टुभेत्यथ गायत्र्येवैकाकिनी प्रातः सवनं वहति सो एताभ्यां
पङ्क्षिभ्यामनेकाकिनी वहति स्तोत्रपङ्क्ष्या च हविष्पङ्क्ष्या च बहिष्पवमानमहश्चत्वार्याज्यानि
तानि पञ्च स्तोत्राणि पञ्चपदा वै पङ्क्षिस्तया नु स्तोत्रपङ्क्ष्यानेकाकिनी वहतीन्द्रस्य पुरोळाशो
हर्योर्धनाः पूष्णः करम्भः सरस्वत्या दुधि मित्रावरुणयोः पयसा तानि पञ्च हवीऽषि
पञ्चपदा वै पङ्क्षिस्तया हविष्पङ्क्ष्यानेकाकिनी वहत्येतस्याः सम्पदः कामाय तस्मादेषा
प्रातः सवन् एव मैत्रावरुणी पयस्यावकृत्सा नेतरयोः सवनयोः ॥१४॥ इति प्रथमं
ब्राह्मणम् ॥

द्वितीय ब्राह्मणम्

स वै यदैतदाहुः समुपहूताः स्म इत्यथ पुरोळाशवृक्लमादायाध्वर्युरुपोत्तिष्ठत्यथ
यत्रैतदासीनोऽच्छावाकोऽन्वाह तदुपसन्नो भवति तस्मै पुरोळाशवृक्लमादायाहाच्छावाक
वदस्व यत्ते वाद्यमिति स युदसौ पुरोळाशवृक्लमादधात्यहीयत वा अच्छावाकः ॥१॥

४. Ref. IV. 4.3.11

५. वृक्लमाध्य Ca

तमिन्द्राग्री अनु समतनुतां प्रजानां प्रजातये॒ तस्मादेष् ऐन्द्राग्रोऽच्छावाकः स एतेन
चार्षेण्येण यदेतदन्वाहैतेन च हविषा समश्वेते यदस्मा एतत्पुरोळाशवृक्लमादधाति तस्माद्ब्रा॒
अस्मै पुरोळाशवृक्लमादधाति ॥२॥

अथाच्छावाके सन्न ऋषुग्रहैश्वरन्ति स यदच्छावाके सन्न ऋषुग्रहैश्वरन्ति मिथुनं वा॑
अच्छावाक् ऐन्द्राग्नो ह्यच्छावाको द्वौ हीन्द्राग्री द्वन्द्वःहि मिथुनं प्रजननं तन्मिथुनादेवै॑
तत्प्रजननाद्बृन्त्संवत्सरं प्रजनयति तस्मादच्छावाके सन्न ऋषुग्रहैश्वरन्ति ॥३॥

अथ यद्वेवर्तुग्रहैश्वरन्त्यत्तुनेवैतत्संवत्सरं प्रजनयति सर्वं वा॑ ऋतुवः संवत्सरः
सर्वमेवैतत्प्रजनयति ॥४॥

तान्द्वादश गृह्णीयाद्द्वादश मासाः संवत्सरस्य तस्माद्द्वादश गृह्णीयादथो त्रयोदश
गृह्णीयादित्याहरस्ति त्रयोदशो मास इति द्वादश त्वेव॑ गृह्णात्येषैव स्थितिरेषां सम्पत्
॥५॥

द्रोणकलशाद्वृह्णाति प्रजापतिर्वा॑ एष पात्राणां यद्द्रोणकलशस्तत्प्रजापतेरैवैत-
द्बृन्त्संवत्सरं प्रजनयति तस्माद्द्रोणकलशाद्वृह्णाति ॥६॥

उभयतोमुखाभ्यां पात्राभ्यां गृह्णाति कुतस्तयोरन्तो ये उभयतोमुखे तस्मादयमनन्तः
संवत्सरः परिप्लवते तान्न सादयति तस्माद्वयमसन्नः संवत्सरः परिप्लवते ॥७॥

नानुवाक्यामन्वाह ह्रयति वा॑ अनुवाक्ययागतो ह्रेवायमृत्युर्ति दिवा यदि नकं
नानुयजति नेदृतूनपवृण्जा इति सहृ प्रथमौ सहोत्तमौ गृह्णीतः सर्वमेवैतत्संवत्सरेण
परिगृहीतस्तदिदृसर्व॑संवत्सरेण परिगृहीतं निष्क्रामत्येवान्यतरः प्रान्यतरः पद्यते॑
तस्मादिमे॑न्वच्छो मासा यन्ति यद्भोभौ सहृ निष्क्रामेतां पृथग्निः॑ मासा
ईयुस्तस्मान्तिष्क्रामत्येवान्यतरः प्रान्यतरः पद्यते॑ ॥८॥

२. प्रजायै V I, My, T

३. संपद्यते V I, My, T

४. पुथाष Ca, C

५. Same as ३ above

स वा ऋष्टुना षट् प्रचरति तदेवा अहरसृजन्ताथर्तुभिश्चतुस्तद्रात्रिमसृजन्त
तद्यदेतावदेवाभविष्यद्रात्रिरेवाभविष्यन्न व्यवत्स्यदथ पुनर्ऋष्टुना द्विस्तप्तुरस्तादः
पर्यदधुस्तस्माद्येदमहरथ रात्रिर्भविष्यत्यथ श्वोऽहर्भविता ॥१॥

अथ यद्वेर्वर्तुना॑ तेन मनुष्यानसृजन्त यद्वृभिस्तेन पशून्तस यत्तदुभयुतो येन
मनुष्यानसृजन्त तस्माद्विमु॒ उभयुतः परिगृहीताः पशुवो मनुष्याणां वशमुपेताः ॥१०॥

स वा ऋष्टुना चरित्वेतरथा विपर्यस्यत्यृभिश्चरित्वेतरथा विपर्यस्यत्यन्यतरतएवैतदः
सृजतेऽन्यतरतो रात्रिमन्यतरतो मनुष्यानन्यतरतः पशूऽस्तस्माद्विपर्यासं गृह्णाति ॥११॥

अथ वा अतो गृह्णात्येवोपयामगृहीतोऽसि मधवे त्वेत्यध्वर्युरुपयामगृहीतोऽसि
माधवाय त्वेति प्रतिप्रस्थाता तौ वासन्तिकावृत् वसन्ते ह्योषधयो जायन्ते वनस्पतयः
पच्यन्ते तेन तौ मधुश्च माधवश्च ॥१२॥

उपयामगृहीतोऽसि शुक्राय त्वेत्यध्वर्युरुपयामगृहीतोऽसि शुचये त्वेति प्रतिप्रस्थाता
तौ ग्रेष्मावृत् यत्योर्बलवत्तपति तेन तौ शुक्रश्च शुचिश्च ॥१३॥

उपयामगृहीतोऽसि नभसे त्वेत्येवाध्वर्युरुपयामगृहीतोऽसि नभस्याय त्वेति प्रतिप्रस्थाता
तावेव वार्षिकावमुतो हि दिवोऽधि वर्षति तेन तौ नभश्च नभस्यश्च ॥१४॥

उपयामगृहीतोऽसीषे त्वेत्यध्वर्युरुपयामगृहीतोऽस्यूर्जे त्वेति प्रतिप्रस्थाता तौ शारदावृत्
शरदि ह्यूर्गस ओषधयः पच्यन्ते तेन ताविष्यश्चोर्जश्च ॥१५॥

उपयामगृहीतोऽसि सहसे त्वेत्यध्वर्युरुपयामगृहीतोऽसि सहस्याय त्वेति प्रतिप्रस्थाता
तौ हैमन्तिकावृत् हेमन्तो हीमाः प्रजाः सहसेव स्वं वशमुपनयते तेन तौ सहश्च सहस्यश्च
॥१६॥

उपयाम् गृहीतोऽसि तपसे त्वेत्यध्वर्युरुपयाम् गृहीतोऽसि तपस्याय त्वेति प्रतिप्रस्थाता
तौ शिशिरावृत्^१ यत्त्योर्बलवच्छ्या^२ यति तेन तौ तपश्च तपस्यश्च ॥१७॥

उपयाम् गृहीतोऽस्यः हसस्पतये त्वेति यदि त्रयोदशं गृहात्यथ प्रतिप्रस्थाता वाध्वर्योः
पात्रे सः स्ववमवनयति प्रतिप्रस्थातु वर्धवर्युर्भक्षमध्वर्युर्हरत्यथ तथैवाभक्षितेन
प्रतिप्रस्थातैतमैन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति स यदभक्षितेनैतमैन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति न वा
ऋतुग्रहाणामनुवषट्करोति स एतेनैन्द्राग्नेनानुवषट्कृतो^३ भवन्ति तस्मादभक्षितेन गृह्णाति
॥१८॥

अथ यद्वेवाभक्षितेन गृह्णाति सर्वं वा एतत्प्राजीजनद्यदृतुग्रहान् ग्रहीतत्सर्वं प्रजनय्य
प्राणोदानयोः प्रतिष्ठापयतीमे हि^४ द्यावापृथिव्यौ प्राणोदानावनयोर्हीदः सर्वं प्रतिष्ठितं
तस्मादभक्षितेन गृह्णाति ॥१९॥

अथ यद्वेवाभक्षितेन गृह्णाति सर्वं वा एतत्प्राजीजनद्यदृतुग्रहान् ग्रहीतत्सर्वं प्रजनय्य
तस्मित्सर्वस्मिन्प्राणोदातौ दधाति ताविमावस्मित्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ हितौ तस्मादभक्षितेन
गृह्णाति ॥२०॥

स गृह्णातीन्द्राग्नी आगतः सुतं गीर्भिन्भो वरेण्यम्। अस्य पातं धियेषिता।
उपयाम् गृहीतोऽसीन्द्राग्निभ्यां त्वैष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादयति ॥२१॥

अथेतुं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति स यदेतं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति सर्वं वा एतत्प्राजीजन-
द्यदृतुग्रहान् ग्रहीतद्यदेतावदेवाभविष्यद्यावत्यो हैवाग्रे प्रजाः सृष्टास्तावत्य एवाभविष्यन्न
प्राजनिष्यन्त सर्वमु वै विश्वदेवास्तसर्वमनुव्यर्जति तस्माद्विमाः प्रजाः पुनरभ्याकारं
प्रजायन्ते ॥२२॥

शुक्रपात्रेण गृह्णात्येष वाव शुक्रो य एष तपत्यथ ये रशमयस्ते विश्वदेवास्तस्माच्छुक्रपात्रेण
गृह्णाति ॥२३॥

७. शैशिरा Ca

८. बलवत्तपति C, My, T, H

९. See notes

१०. प्रतिष्ठापयति द्यावा C, My, T, H

सु गृह्णात्येमासश्वर्षणीधृतो विश्वे देवास आगता। दाशवाऽसो दाशुषः सुतम् ।
उपयामृगृहीतोऽसि विश्वे भ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वे भ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति ॥२४॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

गृणाति ह वा एतद्वोता यच्छःसति तस्मा एष एतद्वृणते प्रतिगृणाति तस्मात्प्रतिगरो नाम तं वै प्राञ्चमासीनमभ्याह्वयते प्राञ्चो वा अन्य ऋत्विज आत्मिर्ज्यं कुर्वन्त्यन्य उद्घातुभ्यस्तथास्यैतत्प्राङ्मित्विज्यं^१ कृतं भवति ॥१॥

उपपर्यावृत्य प्रतिगृणाति प्रजापतिर्वा उद्घाता योषगर्द्धोता तदेतप्रजापतिरुद्घाता योषायामृचि होतरि रेतः सिञ्चति यदुद्घायति तदेतद्वोता रेतः सिकं प्रजनयति यच्छःसति तच्छच्यति यथा यस्तथा तस्माच्छस्त्रं नाम तदेतद्वेतः सिकमुपपर्यावृत्याध्वर्युरुपनिवदति यद्वपराडेव तिष्ठन्त्रिगृणीयात्पराग्नैवैतद्यजमानाद्रेतः सिकं प्रणश्येत्सम्प्रावैवैतद्वृत्वैतद्रेतः सिकं प्रजनयतः ॥२॥

अथ यद्वेव प्रतिगृणाति यातयामानि वै देवैश्चन्दनाऽसि स्वर्गऽह्वेभिर्लोकं समाश्रुवत य उ वै मद ऋचि वा सामनि वा रसो वै समदो वै प्रतिगरश्चन्दःस्वैवैतद्रसं दधाति तानि पुनराप्यायत्ययातयामानि करोति तैरयातयामभिर्यज्ञं तन्वते तस्माद्वाव प्रतिगृणाति ॥३॥

स यत्रार्थर्चशः शऽसत्यर्धर्चेऽर्धर्चें तत्र प्रतिगृणाति यत्र पच्छः पदे पदे तद्यत्र ह वै होतावानिति तद्वयस्य^२ नाष्टारक्षाऽस्यन्ववचरन्ति तदध्वर्युः प्रतिगरेण सन्दधाति तथो रक्षाऽसि यज्ञं नान्ववचरन्ति भ्रातृव्यलोकमु वै वैतद्यजनमानस्य छिनत्ति ॥४॥

चतुरक्षराण्यु ह वा अग्रे छन्दाऽसि ततो जगती सोममच्छापतत्सापि^५ त्रीण्यक्षराणि हित्वैकेनाक्षुरेण पुनरागच्छदथ त्रिष्टुबुदपतत्सैकमक्षरं हित्वा त्रिभिरक्षरैः पुनरागच्छदथ

१. प्राञ्मित्विज्यं Ca, V 1, My, Na

२. यथा सऽसितः Ca, यथा सऽसितः V 1, C

३. यज्ञं emended by Ca

४. चैवै TE

५. पतत्सा त्रीण्यक्षराणि Ca, C

गायत्र्युदपतत्सा सुर्वाणि च तान्यक्षराण्यादायागच्छत्सोमज्ञ ततोऽष्टक्षरा गायत्र्यभवत्तयैव
यज्ञियं तनुमध्रियन्त तस्माद्यत्रं प्रातःसवनं तयैव माध्यन्दिनः सवनं तनुमध्रियन्त
॥५॥

सा त्रिष्टुबुवाचोप त्वा यानीत्येभिस्त्रिभिरक्षरैर्मा मान्तर्गा उप मा सृजस्वेति तथेति
तामुपासृजत सैकादशाक्षरा त्रिष्टुबभवत्तदुत्रैष्टुभं माध्यन्दिनः सवनमभवत्तयैव तृतीयसवनं
तनुमध्रियन्त ॥६॥

सा जगत्युवाचोप त्वा यानीत्यनैकेनाक्षरेण मा मान्तर्गा उप मा सृजस्वेति तथेति
तामुपासृजत सा द्वादशाक्षरा जगत्यभवत्तदु जागतं तृतीयसवनमभवत्तस्माद्वा आहु-
गर्यत्र्यैवैतानि सुर्वाणि सवनानीति सा ह्येतदुपसृजमानैरिति ॥७॥

स सङ्सिद्धं प्रातःसवने प्रतिगृणाति सङ्सिद्धा हि गायत्र्यागच्छत्स-
कून्मद्वन्माध्यन्दिने सवने प्रतिगृणाति यत्र त्रिष्टुभः शङ्सत्येकं वै साक्षरः
हित्वागच्छत्तेनैवैनामेतत्समर्थयति कृत्स्नां करोति त्रिमद्वत्तृतीयसवने त्रीणि वै साक्षराणि
हित्वागच्छत्तैरेवैनामेतत्समर्थयति कृत्स्नां करोति द्यावापृथिव्ये मद्वत्तिगृणाति यत्र
द्यावापृथिव्यः शङ्सतीमे वै द्यावापृथिव्याविमाः प्रजा उपजीवन्ति तयोरेवैतद्रसं दधाति
ते रसवत्या उपजीवनीये इमाः प्रजा उपजीवन्ति स ओ (३) मिति प्रतिगृणाति तद्विसत्यं
तद्वेवा विदुस्तदु हैके वोऽथामोदैवेतीव प्रतिगृणन्ति वागित्युपेसन्तस्तदु तथा न
प्रतिगृणीयादनपराद्वावै वाग्यथा ह्येव कथा च प्रतिगृणाति वाचैव प्रतिगृणाति तस्मादो-
(३) मित्येव प्रतिगृह्णीयात्तदु ह्येव सत्यं तद्वेवा विदुः ॥८॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

६. सृजमानैरिति Ca, C

७. वौथा Ca, C, My

८. देवे TE, V 1, V 2

चतुर्थं ब्राह्मणम्

इहा(३) इहा(३) इत्यभिषुणोत्तीन्द्रमेव तदाच्यावयति बृहद्भूहदितीन्द्रमेव तदाच्यावयति स शुक्रामन्थिनौ प्रथमौ गृह्णति शुक्रवद्ध्येतत्सवनम् ॥१॥

अथाग्रयणं गृह्णति सुर्वेषु ह्येषु सुवनेषु गृह्णते तस्मादाग्रयणं गृह्णात्यथ मरुत्वतीयं गृह्णात्यथेकथ्यं गृह्णात्युक्थानि ह्यत्रापि भवन्ति तद्वा आहुरुक्थ्यमेव पूर्वं गृह्णीयादित्यथ मरुत्वतीयमिति मरुत्वतीय त्वेव पूर्वं गृह्णात्यथेकथ्यम् ॥२॥

तान्वा एतान्पञ्च ग्रहान्गृह्णति स यदेतान्पञ्च ग्रहान् गृह्णात्येष वै वज्रो यदेष माध्यन्दिनः पवमानस्तस्मात्पञ्चदशः पञ्चसामा भवति पञ्चदशो हि वज्रस्तमेतैः पञ्चभिर्ग्रहैः पञ्च हीमा अङ्गुलयोऽङ्गुलिभिर्हि प्रहृतीन्द्रो वृत्राय वृत्रं प्राहरत्तेन वृत्रमहस्तेन व्यजयन्त ते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दक्षिणा अनयन्त तस्मादप्येत्तर्हि यदैवतेन माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुवतेऽथ दक्षिणा नयन्ते विजित एवैतदभयेऽनाष्ट्रे दक्षिणा नयन्ते तथो वा एष एतैः पञ्चभिर्ग्रहैरतं वृत्रं द्विषते भ्रातृव्याय प्रहरति तेन द्विषन्तं भ्रातृव्यःहन्ति तेन विजयते तस्माद्वा एतान् पञ्च ग्रहान्गृह्णति ॥३॥

अथ यन्मरुत्वतीयान् गृह्णात्येतद्वा इन्द्रस्य निष्केवल्यः सुवनं यन्माध्यन्दिनः सवनं तेन वृत्रमजिधाःसत्तेन व्यजिगीषत क्षत्रमु वा इन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो बलीयान्भवति ॥४॥

सा हाश्वत्थे तिष्ठत इन्द्रो मरुत उपमन्त्रयांचक्रे तस्मादाश्वत्थे ऋतुपात्रे स्यातामित्याहुः कार्ष्यमये त्वेव भवत उप मावर्तध्वं युष्माभिर्बलेन वृत्रः हनानीति ॥५॥

ते होचुः किमस्माकं तुतः स्यादिति तेभ्य एता ग्रहावगृह्णादेतौ मरुत्वतीयौ ॥६॥

ते होचुरपनिधायैनमोज उपावर्तमहा इति तथेति तमपनिधायौज उपाववृतुस्तुदु वा इन्द्रोऽस्पृणुत तप्रत्यबुध्यतापनिधाय वै मौज उपावत्यर्थेति ॥७॥

सु होवाच मैतदपनिधिध्वमिति स हैवमौजसोपावर्तध्वमिति ते होचुस्तस्मै वै नोऽन्यं भागं कल्पयेति तस्मा एतमन्यं भागमकल्पयदुपयाम् गृहीतोऽसि मरुतामोजसे त्वेति तः सहौजसोपावर्तन्त तेन बलेन वृत्रमहस्तेन व्यजिगीषत क्षत्रमु वा इन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो बलीयान् भवति क्षत्र एवैतद्वूलं दधाति ॥८॥

तान्वा इन्द्रायैव मरुत्वते गृह्णाति न मरुदभ्यो यद्ध मरुदभ्य इति गृह्णीयात्प्रत्युद्यामिनीऽह क्षत्रियाय विशं कुर्यात्तदिद्रमेवैतदनु मरुत आभजत्यप्रत्युद्यामिनीमेवैतत्क्षत्रियाय विशं करोत्यनुवर्त्मनमपक्रमादु हैवैषां बिभयांचकार यदिमेमं नापक्रामेयुरितितानेतदनपक्रमिण एवाकुरुत तस्मादिन्द्रायैव मरुत्वते गृह्णाति न मरुदभ्यः ॥९॥

ऋतुपात्राभ्यां गृह्णात्यृत्वो वै संवत्सरो यज्ञस्तानदः प्रत्यक्षं प्रातः सवनेऽवकल्पयति यद्वृत्युग्रहान् गृह्णात्यथैनानेतत्परोक्षं माध्यन्दिने सवने ऽपकूप्यन्ते यद्वृत्युपात्राभ्यां मरुत्वतीयान्गृह्णाति विशो वै मरुतोऽन्नमु वै विश ऋत्वो वा इदंसर्वमन्नं पचन्ति तस्माद्वृत्युपात्राभ्यां गृह्णाति ॥१०॥

स गृह्णातीन्द्रमरुत्व इह पाहि^१ सोमं मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानं मरुतामोजसे त्वेति ॥११॥

अथैतं माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति स यदेतं माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति पाप्मना वा इदमिन्द्रः सऽसृष्टोऽभूत्संयतो यद्विशा मरुद्विर्यथा समाने पात्रे ऽश्नीयाद्विजयस्य कामाय क्षत्रियो वैश्येनैवमेतद्यदस्मै समानमेभिर्ग्रहमग्रहीषुस्तमेतदेवा विजितेऽभये ऽनाश्रे यथेषीकां विमुञ्जां कुर्यादेवं पाप्मनो व्यवृहन्यमाहेन्द्रं ग्रहमगृह्णस्तथो वा एवमेष एतद्विजिते ऽभयेऽनाश्रे यथेषीकां विमुञ्जां कुर्यादेवं पाप्मनो विवृहति यन्माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णातीन्द्रो वा एष पुरा वृत्रस्य वधादित्यथ वृत्रं जघिवान्यथा महाराजो विजिग्यान् एव माहेन्द्र इति तस्मान्माहेन्द्रं गृह्णाति ॥१२॥

शुक्रपात्रेण गृह्णात्येष वाव शुक्रो य एष तपत्येष उ वा इन्द्रस्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥१३॥

१. एहि TE, My, H, see notes

सु गृह्णाति महां(३) इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विबृहा अमिनः सहोभिः।
 अस्मद्द्यावावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तुभिर्भूत्। उपयामगृहीतोऽसि माहेन्द्राय त्वैष
 ते योनिमहिन्द्राय त्वेति सादयति सादयित्वा स्तोत्रमुपाकरोति स्तोत्रमुपाकृत्य
 संप्रेष्यत्यभिषोतारोऽभिषुणुतौलूखलानुद्वादयताग्रीदाशिरं विनय सौम्यस्य वित्तादिति ते
 यथा संप्रेषितं कुर्वन्ति स यदत्रैतत्संप्रेष्यत्यत्रैतत्कर्म क्रियत एते वै रसवती सुवने शुक्रवती
 यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनश्च सुवनमथैतन्निर्धीतशुक्रं युत्तृतीयसवनं तन्माध्यन्दिना-
 देवैतत्सवनाचृतीयसवनं निर्मिमीत एतेनो हैतत्सवनः शुक्रवद्वसवद्ववति तस्माद-
 त्रैतत्संप्रेष्यत्यत्रैतत्कर्म क्रियते॥ १४ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

घ्रन्ति ह वा एतद्यज्ञं युदेनं तन्वते यद्राजानमभिषुप्वन्ति तत्तं घ्रन्त्यथ यत्पशुः संज्ञपयन्ति यद्विशासति तत्तं घ्रन्त्युलूखलमुसलेन दृष्टुपलेम हविर्यज्ञं घ्रन्ति स एवः हतो यज्ञो न ददक्षे तं देवा दक्षिणाभिर्दक्षयांचक्रुस्तस्मादक्षिणा नाम यदाभिरदक्षयः स्तस्मादु दक्षिणा दद्यात्स यद्विक्षिणा ददाति युदेवु हतस्य यज्ञस्य व्यथते तदेवास्यैतद्विक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ सुमृद्ध एव यज्ञः ॥१॥

ताः पदवा द्वादशेति हविर्यज्ञे दीयन्ते न ह त्वा अशतदक्षिणः सौम्योऽध्वरः स्यादेष वै प्रत्यक्षं प्रजापति र्यत्सोमः पुरुषो वा अयं नेदिष्ठं प्रजापतेः सोऽयं पुरुषः शतायुः शतदायुः स्त॑शते नैव दक्षयति नाशतेन तस्मान्नाशतदक्षिणः सौम्योऽध्वरः स्यात्समानाशतदक्षिणस्यत्विक् चन् स्यान्नेदस्याध्यक्षोऽसानीति यमिमः हनिष्वन्त्येव न दक्षयिष्यन्तीति ॥२॥

द्वया उ वाव देवा देवा अहैवान्युदेवा अथेमे मनुष्यदेवा य इमे ब्राह्मणाः शुश्रवाऽसोऽनूचानास्तेषां द्वेधा विभक्तो यज्ञ आहुतय एव देवानां दक्षिणां मनुष्यदेवानां ब्राह्मणानाः शुश्रामनूचानानाः स आहुतिभिरेव देवान् प्रीणाति दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवान् ब्राह्मणाञ्छुश्रोऽनूचानाऽस्तु एनमुभये देवाः प्रीताः सुधायां दधति ॥३॥

तद्वा ऋत्विजामेव दक्षिणा नानृत्विजामेतत्वा अन्यमेवात्मानः सःस्कुर्वन्त्यृत्विजो यजमानः स^२ यमेतद्यज्ञः सःस्कुर्वन्त्यृद्गमयं^३ यजुर्मयमाहुतिमयः साममयः सोऽस्यामुष्मिलोक आत्मा भवति तद्ये माजीजनन्तेत्यृत्विज एव दक्षिणाभिः प्रीणाति नानृत्विजस्तस्मादृत्विजामेव दक्षिणा नानृत्विजाम् ॥४॥

१. शतदायस्तु Ca, शतायुस्तदायुस्तः V 1, H, see notes

२. यजमानस्य Ca

३. सःस्कुर्वन्त्यृग्मयं C, V 1, सःस्कुर्वन्त्यृग्मयं Pa

अथ प्रतिपरेत्य गार्हपत्यं दक्षिणानि॑ जुहोति चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा दशाहोमीये
वाससि हिरण्यं प्रबृध्य तत्सुच्यवधाय स यद्वक्षिणानि॑ जुहोत्येतद्वै यज्ञोऽग्रे देवानभिप्रैति
यज्ञमन्वारभ्य दक्षिणा यां दक्षिणां ददाति दक्षिणामन्वारभ्य यजमानः ॥५॥

तद्वै चतस्र एव दक्षिणा हिरण्यं गौर्वासोऽश्वः स नाह तदवकल्पते यद्वोः पादः
सुच्यवदध्यात्किम्बश्वस्य तस्माद्शाहोमीय एव वाससि हिरण्यं प्रबृध्य तदेव सुच्यव-
धाय जुहोति ॥६॥

सौरीभ्यामृग्यां तमसा वा असौ लोकोऽन्तर्हितः सुर्यो वै तमसोऽपहन्ता तदेतेनैव
तमोऽपहृत्य स्वर्गलोकमुपसङ्घामति तस्मात्सौरीभ्यामृग्यामुदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति
केतवः। दृशे विश्वाय सूर्यः स्वाहेत्येत्या गायत्रा गायत्री वा इयं पृथिवी तदस्यां
प्रतिष्ठायामेत्या प्रतिष्ठति ॥७॥

अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्रेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च स्वाहेत्येत्या
त्रिष्टुभा स्वर्गलोकमुपप्रैति ॥८॥

अथाग्रय आग्रीष्टे जुहोति द्वे आहुती एकां वा स यदग्रय आग्रीष्टे जुहोत्यग्निवै
पश्नामीष्टे तमिमे पश्वोऽभितः परिनिविष्टास्तमेवैतत्प्रीणाति सोऽस्मै प्रीतः पश्ननुमन्यते
दानाय तेनानुमतान् ददाति तस्मादग्रय आग्रीष्टे जुहोत्यग्रे नय सुपथा राये अस्मान्विश्वानि॑
देव वयुनानि विद्वान् ।

युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम स्वाहेत्यथ यद्यश्वो युक्तो
वायुक्तो वा स्यात् ॥९॥

अथ द्वितीयां जुहुयादयं नो अग्निरिवस्कृणोत्वयं मुधः पुर एतु प्रभिन्दन्। अयं
वाजाञ्जयतु वाजसाता अयश्शत्रूञ्जयतु जर्हषाणः स्वाहेति वाजसा ह्यश्वस्तस्मादाहायं
वाजाञ्जयतु वाजसाताविति ॥१०॥

अथ दक्षिणतो दक्षिणा उपरुद्धा उपतिष्ठन्ते ता अभ्यैति ता अभिमन्त्रयते रूपेण वो रूपमभ्यागामिति न ह वा अग्रे पशवस्तस्मै चक्षिमिरे यदेनानदास्यन्त्रथैनानुतेदं ददति तेऽपनिधाय स्वानि रूपाणि शरीरैव दक्षिणतो यज्ञस्यार्थादुपातिष्ठन्त ॥११॥

तदु वै देवा अस्पृण्वत ताऽस्तैरेव रूपैर्दक्षिणतो यज्ञस्यार्थादुपायःस्ते स्वानि रूपाणि जनान् अभ्यवायःस्ते रातमनसो दानायाभवःस्तथो वा एनानेष एतत्स्वैरेव रूपैर्दक्षिणतो यज्ञस्यार्थादुपैति ते स्वानि रूपाणि जनान् अभ्यवयन्ति ते रातमनसो दानाय भवति तस्मादाहै रूपेण वो रूपमभ्यागामिति तुथो वो विश्ववेदा विभजत्विति ब्रह्म वै तुथो विश्ववेदा ब्रह्म वै वेद यश्च दक्षिणीयो यश्चादक्षिणीयस्तथो हास्य नादक्षिणीयाय का चन दक्षिणा दत्ता भवति ॥१२॥

ऋतस्य पथा प्रेरेति यो वै देवानां पथैति स ऋतस्य पथैति तस्मादाहैस्य पथा प्रेरेति चन्द्रदक्षिणा इत्येतेन हि चन्द्रेण ज्योतिषा हिरण्येन यन्ति ॥१३॥

अथ सदः प्रेक्षते वि स्वः पश्य व्यन्तरिक्षमिति लोकं त्वया विष्णेषमित्यैवैतदाह यदाह वि स्वः पश्यव्यन्तरिक्षमिति यतस्व सदस्यैरिति मा त्वा सदस्यानां कश्चनातिरचीत्यैवैतदाह तथास्यैते सर्वे प्रीता भवन्ति ॥१४॥

अथाग्रीधमभ्यैति ब्राह्मणमद्य विदेय पितृमन्तं पैतृमत्यमिति या वै ज्ञातायापि कतिपयीरेव दक्षिणा ददाति ताभिरेव महज्यति तस्मादाह ब्राह्मणमद्य विदेय पितृमन्तं पैतृमत्यमित्युषिमार्षेयमिति यो वै ज्ञातोऽनूचानः स ऋषिराषेयः सुधा तु दक्षिणमिति स उ एव सुधातुदक्षिणस्तस्मा उपसद्य हिरण्यं ददात्यस्मद्राता देवत्रा गच्छ प्रदातारमाविशेति यां वै रातमना अविचिकित्सन्दक्षिणा ददाति तया वै महज्यति तस्मादाहास्मद्रातेति देवत्रा गच्छेति देवलोके मेऽपि स्यादिति वै यजते यो यजते तदेन देवलोकेऽपि त्विन

५. शरीरैरेव Ca, C, all others शरीरै, see notes

६. तस्मादूपेण V 1, Pa, H

७. स एव V 1, H

८. एवैष सुधातुं C

९. अविचिकित्सन्दक्षिणं C

करोति प्रदातारमाविशेति मामाविशेत्यैवैतदाह तथास्मादेषा न पराची भवति तत्र यच्छक्रोति तदुपदधाति स यदग्रीधे प्रथमाय ददात्युतो^{१०} हि देवाः पाप्मानमपान्नत ॥१५॥

अथात्रेयमभ्यैति क आत्रेयं क आत्रेयमिति तस्मा उपसूद्य हिरण्यं ददाल्यस्मद्राता देवत्रा गच्छ प्रदातारमाविशेत्युक्तो यजुषो बन्धुः स यदात्रेयाय हिरण्यं ददात्यत्रिहि वा^{११} ऋषीणां होतास यत्रो ह वा अद आसीनः प्रातरनुवाकमन्वाह तद्ध स्मै तत्पुरासीनो होता शःसत्यथ पश्चात्तमः सुदोऽभिपुषुवे ॥१६॥

ते होचुस्तमो वा इदः सुदो भ्यः^{१२} प्रोष्टेति प्रत्यङ्ग प्रेहीति सु प्रत्यङ्ग प्रैत्स तत्तमोऽपाहन्त्स ज्योतिर्वा अयं य इदं तमोऽपावधीदिति तस्मा एतज्योतिर्हिरण्यं दक्षिणामनयः स्तद्वीर्येण तेजसा तदुषिस्तमोऽपाहन्त्रथैषु^{१३} आत्रेय एतेनैव हिरण्येन ज्योतिषैतत्तमोऽपहन्ति तस्मादात्रेयाय हिरण्यं ददाति ॥१७॥

अथ ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि दक्षिणां यज्ञस्या^{१४} भिगोस्त्राऽथोद्गत्रेऽथ होत्रेऽथाधर्वर्युभ्याऽहविर्धनि आसीनाभ्यामथ प्रस्तोत्रेऽथ मैत्रावरुणायाथ ब्राह्मणाच्छःसिनेऽथ पोत्रेऽथ नेष्ट्रेऽथाच्छावाकायोन्नेत्रे ग्रावस्तुते सुब्रह्मण्याया अपि ये प्रसृतास्तेभ्यो दत्त्वा प्रतिहर्त्र एवोत्तमाय ददाति प्रतिहर्ता वा एष सोऽस्मिन्नेतत्पुनः प्रतिहरति तथास्मादेतत्र पराङ्ग भवति ॥१८॥

अथाहेन्द्राय मरुत्वते ऽनुबूहीति ततो न दद्यात्स यदतो न ददाति यत्र ह वा अग्रे प्रजापतिरयजत यत्राग्रे प्रजापतिरददात्तद्वेन्द्र ईक्षांचक्रेऽयमु हेदः सर्वमेव निदध्यादिति तस्मा एतं वृज्मुदयच्छन्न दास्यतीति ततो नाददात्स एष वृज्म एवोद्यमानो^{१५} यदिन्द्राय मरुत्वतेऽनूवाच आह तस्मादतो न दद्यात् ॥१९॥

१०. ददात्यतो Ca

११. वा missing in V 1

१२. सुदोऽभ्यः Ca, see notes

१३. ऽपाहन्त्रथैषु TE

१४. यज्ञस्य गोस्त्रा V 1, Pa

१५. एवोद्यम्यते Ca, see notes

तद्वै चूतस्त्र एव दक्षिणा हिरण्यमायुर्ह तेनात्मनस्त्रायत आयुर्हिरण्यं तदग्रय आग्नीध्रं कुवृतेऽददात् ॥२०॥

अथः गौः प्राणः ह तेनात्मनस्त्रायतेऽन्नः हि गौरन्नः हि प्राणस्ताऽरुद्राय हुत्रेऽददात् ॥२१॥

अथ वासस्त्वचः ह तेनात्मनस्त्रायते त्वग्धि वासस्तद्वृहस्पतय उद्ग्रायतेऽददात् ॥२२॥

अथाश्वो वज्र एव सुपुरोगास्तं यमाय ब्रह्मणे ऽददायमलोकमुवा अभिप्रार्थो भवति यमउवै ब्रह्मात्समाद्वृह्मणेऽश्वं ददत्यथ यदन्यददाति कामेनैव तद्वीयत इदं मेऽप्यमुत्रासदिति तेनैव कामेन ॥२३॥

स यद्यस्मै हिरण्यं दद्यात्तत्रीयादग्नये त्वा मह्यं वरुणो ददात्वित्यग्रये हि तदददात्सोऽमृतत्वमश्यात्। आयुर्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति ॥२४॥

अथ यद्यस्मै गां दद्यात्तं प्रतीयादुद्राय त्वा मह्यं वरुणो ददात्विति रुद्राय हि तमददात्सोऽमृतत्वमश्यात्। प्राणो दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति ॥२५॥

अथ यद्यस्मै वासो दद्यात्तत्रीयाद्वृहस्पतये त्वा मह्यं वरुणो ददात्विति ब्रुहस्पतये हि तदददात्सोऽमृतत्वमश्यात्। त्वगदात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति ॥२६॥

अथ यद्यस्मा अश्वं दद्यात्तं प्रतीयाद्यमाय त्वा मह्यं वरुणो ददात्विति यमाय हि तमददात्सोऽमृतत्वमश्यात्। वयो दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्र इति ॥२७॥

अथ यद्यस्मा अन्यदद्यात्तत्रीयात्कोऽदात्कस्मा अदात्कामोऽदात्कामायादात्। कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्त इति कामेन वै तददात्दु कामेनैव प्रत्येति तद्वेवताभ्योऽतिदिशति यद्वै किञ्च देवतायामभ्या दधति भूयो भूयो वै सा तेनोद्दीप्यति यद्वै किञ्चाग्रावभ्यादधति भूयो भूय एव स तेनोद्दीप्यति सुह श्वः श्व एव श्रेयान्भवति य एवं विद्वान्प्रत्येति तदुहोवाचासुरिप्येतदधीयत्राद्रियेतेति होवाच यथा वै सुमिद्वेभ्यादध्यात्सुमिद्वे जुहुयादित्येवं तद्विदधीयते ददातीति ॥२८॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

त्रया वै देवा वसवो रुद्रा आदित्या एते वै त्रया देवास्तेषाः सवनानि विभक्तानि वसूनां प्रातः सवनं रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तदिदमिश्रमेव वसूनां प्रातः सवनमिश्रं रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनमथ मिश्रमादित्यानां तृतीयसवनम् ॥१॥

ते होम॑ आदित्या ऊचुर्यथेदमिश्रं वसूनां प्रातः सवनमित्यमिश्रं रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनमेवं न इमं पुरा मिश्रादग्रहं जुहुतेति^२ तथेति ह देवा ऊचुस्तमेभ्यः संस्थिते माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादजुहवुस्तस्मादप्येषु एतर्हि ग्रहस्तथैव हूयते यथैव देवा अजुहवुः ॥२॥

ते हेम आदित्या ईक्षांचक्रिरे नेव वा इतरस्मिन्तसवने स्मो नेवेतरस्मिन्निति यद्दृढं नो नाष्टा रक्षाः सि न हन्युरिति ते होचुद्विदेवत्यान् रक्षोभ्यो वै बिभिम॑ इति युष्मान्प्रविशामेति तु उ होचुद्विदेवत्याः किमस्माकं ततः स्यादिति ते होचुरस्माभिरेवानुवषट्कृता असर्थेति^३ तथेति तान् प्राविशन्त्स यत्रादो द्विदेवत्यैः प्रातः प्रचरत्यध्वर्युस्तत्रिप्रस्थातादित्यपात्रेण प्रतिनिगृहीत उपयामगृहीतोऽसीत्येतावतैव स इतरस्यैवानुहोमं जुहोत्यादित्येभ्यस्त्वेति संस्कवमवनयत्येवमेव सुवेषु स यदत्र प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेण प्रतिनिगृहीते द्विदेवत्यान्वै प्राविशन्न वै द्विदेवत्यानामनुवषट्करोत्यस्माभिरनुवषट्कृता असर्थेत्यु वा एनानादित्या अब्रुवन्त्स्वष्टकृत उ वा अनुवषट्करोति तद्यामेतां द्वितीयामाहुतिं जुहोति तांस्विष्टकृते जुहोत्येतेनो हृतेऽनुवषट्कृता इष्टस्विष्टकृतो भवन्ति तस्मादेतामाहुतिमुत्तरतो जुहोत्येषा हि तस्य देवस्य दिग्थ यद्वेवात्र प्रतिनिगृहीते द्विदेवत्यान्वै प्राविशन्त्स यानेव प्राविशशः स्तेभ्य एवैनानेतन्निर्मिमीते ऽथापिदधाति रक्षोभ्यो ह्यबिभयुः ॥३॥

१. हेम Ca, V 2

२. जुहोति Ca, जुहोदि TE

३. यथैन Ca, यथैव V 1, H

४. बिभिम Ca

५. See notes

सोऽपिदधाति विष्णु उरुगायैष ते सोमपीथस्तरक्षस्व मा त्वा दभन्निर्ति यज्ञो वै विष्णुस्तस्मा एवैतद्गुप्तये पुरिददाति सुगुप्तमसदिति ॥४॥

अथ खलु संस्थिते माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादाहाध्वयुरीहि यजमानेति ते संप्रपद्यन्ते ध्वर्युर्जमानः प्रतिप्रस्थातोत्रेताथ योऽन्यः परिचरो भवति स संप्रपद्यो भेद्वारावपिधायादित्यग्रहं गृह्णाति रक्षोभ्यो ह्युभिभयुस्तस्मादुभे द्वारावपि धायादित्यग्रहं गृह्णात्युपर्युपरि पूतभूतं नेदव्यवश्नेता दिति ॥५॥

स गृह्णाति कदाचन स्तरीरसि नेन्द्र सश्वसि दाशुषे । उपोपेन्नु मघवन्धुय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यत आदित्येभ्यस्त्वेति त नोपयामेन गृह्णात्यग्रे होव तथासन्नो भवति जामि हि कुर्याददत्राप्युपयामेन गृह्णीयात्कदा चन प्रयुच्छस्युभे निपासि जन्मनी । तुरीयादित्य सवनं त इन्द्रियमातस्था अमृतं दिव्यादित्येभ्यस्त्वेति ॥६॥

अथ दधि गृह्णात्यादित्यान्वा अनु पश्वः पय उवा एतद्युधि पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो हितं तन्मध्ये गृह्णीयान्मध्यमिव हीदं पशूनां पयोऽथो पश्चादिवैव गृह्णीयात्पश्चादिव हीदं पशूनां पयो हुतोच्छिष्टा वा एते संस्वासते नालमाहुतये भवन्ति तानेवैतत्पुनराप्याययति तथो अलमाहुतये भवन्ति तस्मादधि गृह्णाति ॥७॥

स गृह्णाति यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्रमादित्यासो भवता मृळयन्तः । आ वो ऽर्वाची सुमतिर्वकृत्यादश्होश्चिद्या वरिवोवित्तरासदादित्येभ्यस्त्वेति ॥८॥

अथोपांशुसवनेन मेक्षयत्यादित्यग्रहो वा एष विवस्वान्वा एष आदित्यो निदानेन यदुपांशुसवनः स्व एवैनं तद्वागे प्रीणात्येते उवैरसवती सवने शुक्रवती यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च सवनमथैतं निर्धीतशुक्रं यत्तृतीयसवनं नो वा एतं दशाभिरुपस्पृशति न पवित्रेण यथा प्रणिक्त एवं हि तत्स्याद्युदेनं दशाभिर्वेपस्पृशेत्पवित्रेण वैतेनो हैतत्सवनः शुक्रवद्वसवद्ववति तस्मादुपांशुसवनेन मेक्षयति ॥९॥

६. दभ इति TE

७. श्वेतादिति Pa

स॒ मेक्षयति विवस्वां(३) आदित्यैषं ते सोमपीथस्तुस्मन्मत्स्वेत्यथ ग्राव्या
आसुजत्याधवनीये वा सम्भरिण्यां वै वोदधृत्यादित्या वै ग्रावाण एतद्वा आदित्यानांसुवनं
यच्चतीयसवनं स्व॑ एवैनांस्तद्वागे प्रीणाति ॥१०॥

अथ पाणिना ग्रहमपिदधाति रक्षोभ्यो हृबिभयुरुपोर्णन्त्युभे द्वारा उपनिष्क्रम्या-
हादित्येभ्यो उनुब्रूहीति प्रियेभ्यः प्रियधामभ्य इति संपश्येद्यदि कामयेताश्राव्य-
त्वेवाहादित्येभ्यः प्रेष्टेति प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियप्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य
उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्य इति वृषट्कृते जुहोति नानुयजति ॥११॥

आदित्यान्वा अनु पश्वो नेत्पशुनग्नौ प्रवृण्जानीति प्रयच्छति प्रतिप्रस्थात्र आदित्य-
पात्रमथ पुनः संप्रपद्यन्त आग्रयणमध्वर्युरादत्त उपर्युपरि पूतभूतं पवित्रं वितन्वन्ति
प्रस्कन्दयत्येवाध्वर्युराग्रयणात्संप्रस्कन्दयति प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रयोः सऽस्तवमानयत्या-
धवनीयादुन्नेतोदञ्चनेन ताभ्यश्वतसुभ्यो धाराभ्य आग्रयणं गृह्णाति ॥१२॥

आदित्यान्वा अनुगावस्तुस्माद्विदं गवां चतुर्धा विहितं पयो यच्चतसुभ्यो धाराभ्य
आग्रयणं गृह्णात्यथ यदप्यत्रादित्यग्रहस्य सऽस्त्रवं गृह्णाति न वा आदित्यग्रहस्यानु-
वृषट्करोत्येतस्माद्वा आग्रयणात्सावित्रं गृह्णाति स एतेन सावित्रेणानुवृषट्कृतो भवति पुरो
वै मिश्रादेभ्य इमे ग्रहमहौषुरेतद्वा आदित्यानां सवनं यच्चतीयसवनं तृतीयसवनायो वा एतं
ग्रहं गृह्णात्येतेनो हेतत्सवनं पुनःप्रविशन्ति तथैतस्मात्सवनात्र बहिर्धा भवन्ति
तस्मादप्यत्रादित्यग्रहस्य सऽस्त्रवं गृह्णाति ॥१३॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

मनो ह वा अस्य सविता तस्माद्वाव सावित्रं गृह्णाति प्राणो ह वा अस्य सविता स
यदुपांशुं गृह्णाति तत्पुरस्तात्प्राणं दधाति प्राणो ह्युपांशुरथ पश्चात्प्राणं दधाति यदेतुं
गृह्णाति ताविमा उभयुतः प्राणौ हितौ यश्चायमुपरिषाद्यश्चाधस्तात्समाद्वा एतःसावित्रं ग्रहं
गृह्णाति ॥१॥

८. अवोर्वन्त्युभे Ca, see notes

९. उदवनेन C, H

१. उपांशु C,

अथ यद्वैतं सावित्रं ग्रहं गृह्णात्यूतवो वै संवत्सरे यज्ञस्तानदः प्रत्यक्षं प्रातः सवनेऽवकल्पयति यद्दुग्रहान् गृह्णात्युथ परोक्ष माध्यन्दिने सवनेऽवक्लप्यन्ते यद्दृढ़ा-पात्राभ्यां मरुत्वतीयान्गृह्णात्यथात्र नर्तुग्रहान्गृह्णाति नर्तुपात्राभ्यां कुचन ग्रहं गृह्णाति ॥२॥

एष वै सविता य एष तपत्येष उ वै सर्वं ऋत्व एतेनो ह तृतीयसवन् ऋत्वः संवत्सरोऽवक्लप्यन्ते तस्माद्वा एतं सावित्रं ग्रहं गृह्णाति ॥३॥

तदुपाख्यात्रेण गृहीयात्प्राणो हि सविता प्राणो ह्यपाख्यशुरथो अन्तर्यामिपात्रेण समानः हि तद्युपाख्यवन्तर्यामौ तस्मादुपाख्यशु पात्रेण वैनं गृह्णात्यन्तर्यामिपात्रेण वा ॥४॥

आग्रयणाद्वृह्णाति मनो वै सवितात्माग्रयण आत्मन्यैवैतमन्मनो दधाति प्राणो वै सवितात्माग्रयण आत्मन्यैवैतत्प्राणं दधाति ॥५॥

स गृह्णाति वाममद्य सवित वाममुश्वो दिवे दिवे वाममस्मभ्यः सावीः। वामस्य हि क्षयस्य देव भूरेत्याधियावामभाजः स्याम। उपयामगृहीतोऽसि सावित्रोऽसि चनोधाश्वनो मयि धेहि जिन्व यज्ञं जिन्व यज्ञपतिमिति ॥६॥

तं न सादयति मनो वै सविता तस्माद्विदमसन्नं मनः सञ्चरति प्राणो वै सविता तस्माद्वयमसन्नः प्राणः सञ्चरत्याश्राव्याह देवाय सवित्रे प्रेष्येति वृषद्कृते जुहोति ॥७॥

नानुयजति मनो वै सविता नेदग्नौ मनः प्रवृण्जानीति प्राणो वै सविता नेदग्नौ प्राणं प्रवृण्जानीति तेन तथैवाभक्षितेनैतं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति स यदभक्षितेन वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति नवै सवित्रस्यानुवृष्टकरोति स एतेन वैश्वदेवेनानुवृष्टकृतो भवति तस्मादभक्षितेन गृह्णाति ॥८॥

अथ यद्वैवाभक्षितेन गृह्णाति मनो वै सविता सर्वं विश्वे देवाः सर्वमैवैतमन्मने सोऽनुवर्त्म करोति तदिदं सर्वं मनसोऽनुवर्त्म प्राणो वै सविता सर्वं विश्वे देवाः सर्वस्मिन्नेवैतदस्मिन्नाणं दधाति सोऽयमस्मिन्तसर्वस्मिन् प्राणो हितस्तस्मादभक्षितेन गृह्णाति ॥९॥

अथ यद्वैतं वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति वैश्वदेवं वा एतस्तवनं यत्तीयसवनं तदुच्यते सामतो यथा वैश्वदेवं तथक्तोऽथैतेनैव ग्रहेण यजुष्टः पुरश्चरणतस्तस्माद्वा एतं महावैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति ॥१०॥

२. तमनोऽनुवर्त्म V 1

पूतभूतो गृह्णाति वैश्वदेवो हि पूतभूदतो हि देवेर्भ्य उन्नन्त्यतः पितृभ्योऽतो
मनुष्येभ्यस्तस्मात्पूतभूतो गृह्णाति ॥११॥

तं वा अपुरोरुकं गृह्णाति सर्वं वा एतद्विश्वे देवा यदृचो यद्यजूर्णियत्सामानि सु एतेन
सर्वेण पुरोरुद्भामान्भवति तस्मादपुरोरुकं गृह्णाति ॥१२॥

स गृह्णात्युपयामृगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठान इति प्राणो वा एष ग्रहस्तस्मादाह
सुशर्मासि सुप्रतिष्ठान इति बृहदुक्षाय नम इति प्रजापतिर्वै बृहदुक्षः प्रजापतय एवैनं
नमस्करोति विश्वेभ्यस्त्वा देवेर्भ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेर्भ्य इति सादयति
सादयित्वा प्राङ्मणविशत्यभ्याह्वयति शःसति स यत्र शःसत्येकया च दशभिश्च स्वभूते
द्वाभ्यामिष्टये विश्शती च तिसुभिश्च वहसे त्रिश्शता च नियुद्दिर्वाय इह ता विमुच्चेत्येतस्यां
वायव्यायामृचि पात्राणि विमुच्चति स यदेतस्यां वायव्यायामृचि पात्राणि विमुच्चति वायुर्वै
पश्नामीषे वायुप्रणेत्रा हि पशुवः प्राणो हि वायुः प्राणेन हीमे पशुवश्चरन्ति सह
पशुभिर्देवेर्भ्योऽध्यपचक्राम ॥१३॥

तं देवाः प्रातःसवन् उपमन्त्रयांचक्रिरे सु ह नोपावर्त तं माध्यन्दिने सवन्
उपमन्त्रयांचक्रिरे सु ह नैवोपावर्त तं तृतीयसवन् उपमन्त्रयांचक्रिरे ॥१४॥

सु होवाचोपावत्स्यन् किं^३ ततो मम भविष्यतीति यद्युष्मानुपावत्स्यामीति ते
होचुस्त्वयैव पात्राणि युज्यान्तै त्वया विमुच्यान्ता इति यदैन्द्रवायवं ग्रहं गृह्णाति तदेनेन
पात्राणि युज्यन्ते^४ थ यदेतस्यां वायव्यायामृचि पात्राणि विमुच्यन्ते तदेनेन विमुच्यन्ते स
यत्राह नियुद्दिर्वाय^५ इह ता विमुच्चेति पशुवो वै नियुतः पशुभिरित्यैवैतदाह ॥१५॥

स यद्ध प्रातःसवन् उपावत्स्यद्वायत्रं वै प्रातःसवन् गायत्रमग्नेश्छन्दो ब्रह्म वा
अग्निर्ब्राह्मणेषु हैव पशुवोऽभविष्यन्नथ यद्ध माध्यन्दिने सवन् उपावत्स्यदैन्द्रं वै माध्यन्दिनः

३. हि TE

४. वायविह C, M, H, My and Taittirīya; वाय इह in Kāṇva Saṃhitā

सवनं क्षत्रमु वा इन्द्रः क्षत्रियेषु हैव पश्वोऽभिष्वन्नथ यत्तीयसवन उपावर्तत वैश्वदेवं
वै तृतीयसवनः सर्वमु वै विश्वे देवास्तस्माद्विमे सर्वत्रैव पश्व उपतिष्ठन्ते ॥१६॥ इति
तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

अथ चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वा एतेन सौम्येन चरुणा प्रचरति स यदेतेन सौम्येन चरुणा प्रचरति सोमो वै
देवानाः हविरथैतसोमाय हविष्करोति तथातोऽनिर्भक्तः सोमो भवति स यच्चरुर्भवत्यन्न
वै सोम एतद्व प्रत्यक्षमन्नं यच्चरुरोदनो ह्येष ओदनो हि प्रत्यक्षमन्नं तस्माच्चरुर्भवति
॥१॥

तेन तृतीयसवने प्रचरन्ति पितृदेवत्यो वै सोम एते वै निष्केवल्ये देवानाः सवने
यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च सवनः स यद्वैतेन प्रातःसवने वा प्रचरेयुर्माध्यन्दिने वा
सवने समदःह कुयद्वेभ्यश्च पितृभ्यश्चैतन्मित्रं यत्तीयसवनं तथा समद्ववति
तस्मादेनेन तृतीयसवने प्रचरन्ति ॥२॥

तस्य सानुवाक्यामन्वाह सकूदध्येव पराञ्चः पितरः स चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाश्राव्याह
घृतस्य यजेति वषट्कृते जुहोति तद्या अतः प्राचीराहुतीर्जुहोति ताभ्योऽन्तर्दधाति
तथासमदभवत्यथैतेन सौम्येन चरुणा प्रचरत्यथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाश्राव्याह
घृतस्य यजेति वषट्कृते जुहोति तद्या अत ऊर्ध्वा आहुतीर्होष्यन्भवति ताभ्योऽन्तर्दधाति
तथा समद्ववत्येवमुभयुतो घृतस्य परियजति ॥३॥

तद्वा आहुरन्यतरत एव परियजेत्पुरस्तादेवेत्यथ प्रचरणीति सुग्भवति तस्यां
चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा शालाकैर्धिष्यान्व्याघारयति स यच्छालाकैर्धिष्यान् व्याघारयति
यदेवैनानदो देवा अब्रुवःस्ततीयसवन् एव वो घृत्याहुतिः प्राप्स्यति न सौम्यापहतो हि
युष्मत्सोमपीथ इति सैनानेषा तृतीयसवने घृत्याहुतिः प्राप्नोति न सौम्यापहतो ह्येतेभ्यः
सोमपीथस्तान्यैरेव यजुर्भिरुपकिरति तैरेव व्याघारयति यथापूर्वः स्वाहाकारम् ॥४॥

तदाहुस्तूष्णीमुत्तममाग्रीध्र आघारयेदित्युदग्नः^१ कर्मानुसन्तिष्ठाता इति तुदु पराडेवाघारयेन्मार्जलीयमेवान्तमः स यावदेष एतच्छालाकैर्धिष्ण्यान्व्याघारयति तावत्प्रतिप्रस्थातैतं पात्रीवतं ग्रहं गृह्णाति स यदेतं पात्रीवतं ग्रहं गृह्णाति यज्ञाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात्प्रजायन्ते मिथुनात्प्रजायमाना अन्ततो यज्ञस्य मिथुनात्प्रजायन्ते तदेतदन्ततो यज्ञस्य मिथुनं प्रजननं क्रियते तस्मान्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥५॥

स यदि सावित्रमुपांशुपात्रेण गृह्णीयादन्तर्यामिपात्रेणैतं यदि तमन्तर्याम-पात्रेणोपांशुपात्रेणैतः समानः हि तद्युदुपांश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ ह्यैतौ प्राण उ ह्यैवैष योषा वै पत्री वृषा प्राणो मिथुनमेवैतप्रजननं क्रियते तस्मादुपांशुपात्रेण वैनं गृह्णात्प्रत्यन्तर्यामपात्रेण वा ॥६॥

तं वा अपुरोरुक्षं गृह्णाति वीर्यं वै पुरोरुद्ग्नेत्स्त्रीषु^२ वीर्यं दधानीति तस्मादपुरोरुक्षं गृह्णाति ॥७॥

स गृह्णात्प्रयामृगृहीतोऽसि ब्रुहस्पति सुतस्य ते देव सोमेति ब्रह्म प्रसूतस्येत्यैवैतदाह यदाह ब्रुहस्पतिसुतस्य ते देवसोमेतीन्द इन्द्रियावत इति वीर्यवत इत्यैवैतदाह यदाहेन्द इन्द्रियावत इति पत्रीवतो ग्रहां(३) ऋध्यासमितिन प्रत्यक्षं पत्रीभ्यो गृह्णाति नेत्स्त्रीषु वीर्यं दधानीति तस्मान्न प्रत्यक्षं पत्रीभ्यो गृह्णाति ॥८॥

अथ यः प्रचरण्यांसंस्कवः परिशिष्टो भवति तेनैनां श्रीणाति यान्वा अन्यान्त्रहाञ्च्छ्रीणाति समर्धयति वै तान्थैतं व्यर्धयति वज्र आज्यं तद्वज्रेणाञ्ज्येनैतदेव अग्नेव स्त्रीर्निराक्षणुवस्ता हता निरष्टान दायस्य च नैशत नात्मनश्च नैशत तथो वा एष एतेन वज्रेणाञ्ज्येन हन्त्येव स्त्रीर्निराक्षणोति ता हता निरष्टान दायस्य च नैशते नात्मनश्च नैशते तस्मादेतेन संस्कवेण श्रीणाति ॥९॥

१. उदग्रः TE

२. पुरोरुक्षेत्स्त्रीषु C, Pa

स् श्रीणात्यहं परस्तादहमवस्ताद्यदन्तरिक्षं तदु मे पितास अहः सूर्यमुभयतो ददर्शाहं देवानां परमं गुहा यदिति स यदहमहमिति श्रीणाति पुःस्वे३४ैतद्वीर्यं दधाति तदिदं पुःसु४५ वीर्यः हितमाश्राव्याहाग्नीत्यालीवत्स्य यजेत्यग्निर्वा॒ एष निदानेन यदग्नीद्योषा वै पली॑ वृषाग्निर्मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादग्नीत्यालीवत्स्य यजेति ॥१०॥

स् जुहोत्यग्ने वाक्यपलीति योषा वै पली॑ वृषाग्निर्मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते सजुर्देवेन त्वष्टैति त्वष्टा वै रेतः सिक्तं विकरोति तदेतद्रेतः सिक्तं तत्त्वष्टा विकरोति सोमं पिब स्वाहेति वषट्कृत उत्तराधीं जुहोति या वा अन्या आहुतीर्जुहोति ते देवा अथैताः पल्य एवः हि॒ मिथुनं छृस्तमुत्तरतो हि स्त्री पुमाः समुपश्चेते तस्मादुत्तराधीं जुहोति ॥११॥

अथाग्नीधे भक्षमाहरति वषट्कर्तुर्हि॒ भक्षः स् आहाध्वर्य उपह्यस्वेति तं न प्रत्युपह्ययेत नेदस्य हतस्य निरष्टस्य प्रत्युपह्यया इति तदु प्रत्येवोपह्ययेत किं तस्य॑ न प्रत्युपह्ययेत यस्याग्नौ जुहति यस्य वषट्कर्त्त्वन्ति तस्मात्प्रत्येवोपह्ययेत स् यदा भक्षयति ॥१२॥

अथाहाग्नीत्रेषुरुपस्थमासीदनेष्टः पलीमुदानयोद्ग्रात्रा सङ्ख्यापयोत्रेतहर्तुश्मसमनुन्नय सोमं मातिरीरिच इति ब्रूयाद्यद्यग्निष्ठोः स्याद्यद्युक्ष्यो वा षोळशी वातिरात्रो वा वाजपेयो वा स्यात्सोमं प्रभावयेत्येव ब्रूयात्सोऽग्नीद्विग्रहदेव तत्पात्रं नेषुरुपस्थमासीदत्यग्निर्वा॒ एष निदानेन यदग्नीनेष्टो वै पली॑ निदानेन योषा वै पली॑ वृषाग्निर्मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते॑थ नेष्टा॑ पली॑ मुदानयति तामुदात्रा संख्यापयति प्रजापतिर्वा॒ उद्ग्राता योषा पली॑ मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते स संख्यापयति प्रजापतिर्वृषासि रेतोधा रेतो॑ मयि॑ धेहीति ॥१३॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

३. पुःसु॑वैत V 1

४. पुःसो॑ TE, V 2

५. See notes

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै हारियोजनं^१ गृह्णति स यद्वारियोजनं^२ गृह्णति पश्वो वै देवानां छन्दाःसि तद्यथाहेदं पश्वो युक्ता मनुष्येभ्यो वहन्त्येवःह छन्दाःसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति स यदैतच्छन्दाःसि देवान्तसमतर्पयन्नथैतच्छन्दाःसि देवाः समतर्पयन्नेतस्मिन्नहे तदतः प्राकृदभूद्यच्छन्दाःसि देवेभ्यो यज्ञमवाक्षुर्यदेनान्तसमतीनृपत्रथैतच्छन्दाःस्येव सन्तर्पयति युदेतं ग्रहं गृह्णति तुस्माद्वावृ हारियोजनं गृह्णति ॥१॥

तं वा एतमतिरिक्तं ग्रहं गृह्णति यदा हि शंयोराहाथैतं गृह्णति स यदेतमतिरिक्तं ग्रहं गृह्णतीदं वै देवा अथच्छन्दाःस्यतिरिक्तानि मनुष्या अथ पश्वोऽतिरिक्ता स्तस्मादेभ्य एतमतिरिक्तं ग्रहं गृह्णति ॥२॥

द्रोणकलशे वृत्रो वै सोम आसीत्तं यत्र देवाः पत्रेषु व्यगृहत तस्य मूर्धो व्यवर्तं स द्रोणकलशोऽभवत्तत्र यावान्वा यावान्वा रसः सः सुस्कावतिरिक्तो^३ वै स आसीदतिरिक्त एवैतदतिरिक्तं दधाति ॥३॥

तं वा अपुरोरुकं गृह्णति छन्दोभ्यो वा एतं गृह्णति तेनैवैष पुरोरुँगमान्यदेनं छन्दोभ्यो गृह्णति तुस्मादपुरोरुकं गृह्णति ॥४॥

स गृह्णात्युपयामृग्हीतोऽसि हरिपि हारियोजनो हरिभ्यां त्वेत्यक्सामनी वै हरी तदेनमृक्सामभ्यामेव गृह्णति ॥५॥

अथ धाना आवपति हयोर्धाना स्थ स ह सोमा इन्द्रायेति यदेवेदं मितं चामितं च छन्दस्तदेवैतद्वक्षयति ॥६॥

अथोत्रेता श्रावयत्यतिरिक्तो वा एष ग्रहोऽतिरिक्त उ वा उत्त्रेता न ह्येषोऽन्यत्र क्वच नाश्रावयत्यतिरिक्त एवैतदतिरिक्तं दधाति मूर्धन्यधि निधत्ते मूर्धा ह्यस्यैषः ॥७॥

१. हार्योजनं C, M, My, T

२. Same as above

३. सुश्रावा most MSS, TE has सुस्काव

४. पुरोरुङ्मा Ca

अथाह धानासोमेभ्योऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह धानासोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति वषट्कृते
जुहोत्यनु वषट्कृते जुहोति ॥८॥

अथ धाना विलिप्सन्ते भक्षाय यथाचमसं वा अन्यान्भक्षान्भक्षयत्यैषोऽतिरिक्तो
ग्रहस्त्र सर्वेषां भक्षस्तस्माद्धाना विलिप्सन्ते ॥९॥

तदुत होता द्रोणकलशं याचति तमवजिग्रति वषट्कर्तुर्हि भक्ष इति तदु नाद्रियेत
धानानामेव लिप्सेत ताः प्राणैरेव भक्षयन्ति न दद्धिः खादन्ति पशुवो वा एते नेत्पशुन्प्रमदी
करवामहा इति तस्मात्प्राणैरेव भक्षयन्ति न दद्धिः खादन्ति ॥१०॥

सोऽवजिग्रति यस्ते देव सोमाश्वसनिर्भक्षो यो गोसुनिरिति पशुवो वा एते तस्मादाह
यस्ते देव सोमाश्वसनिर्भक्षो यो गोसुनिरिति तस्य तं इष्टयजुषस्तुतस्तोमस्येतीष्टानि हि
यजूऽषि भवन्ति स्तुताः स्तोमाः शस्तोवथस्येति शस्तानि ह्यकथानि भवन्त्युपहृत उपहृतस्य
भक्षयामीति तदुपहृत एवैतं भक्षयति ता नाग्नौ प्रास्येदग्नौ हैके प्रास्यन्ति यथा वा
उच्छिष्ठ एवं वा एता भवन्ति या भक्षिताः स यथोच्छिष्ठमग्नौ प्रास्येदेवः है
तत्स्मादुत्तरवेदावेव निवपेत् ॥११॥

अथ पूर्णपात्रान्तस्मवमृशन्ति यानप्सुषोमा इत्यन्य आचक्षते यथा वै युक्ता वहेयुरेवं
वा एते वहन्ति य आत्विर्ज्यं कुर्वन्त्युतो^५ वै युक्तो विलिशत आपो वै भेषजः
शान्तिस्तदद्धिः शान्त्या शमयति तदद्धिः सुन्दधाति ॥१२॥

ते समवमृशन्ति सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगमन्महि मनसा संशिवेन त्वष्टा सुद्रो
विदधातु रायोऽनुमार्ष्ट तन्वो यद्विलिष्टमिति तद्यद्विलिष्टं तत्सन्दधात्यथ मुखमुपस्पृशति ।
१३॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

५. हि V 1, My

६. कुर्वन्त्युत V 1

द्वितीयं ब्राह्मणम्

तानि वा एतानि नव समिष्ट्यजूःषि जुहोति स यदेतानि नव समिष्ट्यजूःषि जुहोति
नव वा अमुर्बहिष्पवमाने स्तोत्रिया भवन्ति नवैतानि तदुभयत एवैतद्विराजन्न्यूनां करोति
प्रजननाय न्यूनाद्वीमाः प्रजाः प्रजायन्त उभयतो ह वै न्यूनात्प्रजापतिः प्रजाः ससृज
इतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तथो वा एष एतदुभयतो न्यूनात्प्रजाः सृजत इतश्चोर्ध्वा
इतश्चावाचीस्तस्मादेतानि नव समिष्ट्यजूःषि जुहोति ॥१॥

तद्विकारे दशमस्तोत्रियाणांस्वाहाकार एतेषां दशमस्तदन्यूना विराङ्गदशदशिनी
भवति या उ वा एतेन यज्ञेन देवता ह्रयति याभ्य एष यज्ञस्तायते सर्वा वै ता एतत्समिष्टा
भवन्ति स यत्तासु सर्वासु समिष्टास्त्वय जुहोति तस्मात्समिष्ट्यजूःषीत्याख्यायन्ते ॥२॥

अथ यद्वेव समिष्ट्यजूःषि जुहोति रिरचान इव वा एष एतद्ववति यदीजानो
यद्घ्यस्य स्वं भवति ततो हि ददाति^१ स यानि त्रीणि प्रथमानि जुहोति यजमानमेवैते
रिरचानं पुनराप्याययत्य्थ यान्युक्तराणि त्रीणि जुहोति या वा एतेन यज्ञेन देवता ह्रयति
याभ्य एष यज्ञस्तायत उपासते ह न्वै ता इमानि न्वै नः समिष्ट्यजूःषि न जुहतीमानि नो
होर्ष्यन्तीति ता एवैतव्यवर्जति यत्रासां चरणं तदन्वय यान्युक्तराणि त्रीणि जुहोति
यमेवैतद्यज्ञमतत यमजीजनत्तमेवैतैः^२ प्रतिष्ठापयति यत्रास्य तत्समाद्वाव समिष्ट्यजूःषि
जुहोति ॥३॥

स जुहोति समिन्द्र णो मनसा नेषि गोभिरिति तमनसा रिरचानमाप्याययति यदाह
समिन्द्र णो मनसा नेषीति गोभिरिति तद्वोभी रिरचानमाप्याययति संसूरिभि-
र्मधवन्त्सस्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं यदस्तीति तद्वह्मणा रिरचानमाप्याययति सं
देवानांसुमतौ यज्ञियानाम् ॥४॥

सं वर्चसा पयसा सं तनुभिरिति तद्वर्चसा रिरचानमाप्याययति पयसेति रसो वै
पयस्तद्वसेन रिरचानमाप्याययत्यग्नमहि मनसा संशिवेन त्वष्टा सुदत्रो विदधातु
रायोऽनुमार्ष्ट तन्वो यद्विलिष्टम् ॥५॥

१. ददाति V 1

२. यज्ञमतन्वत V 1, W

३. यमजीजनत्तमे Ca

धाता रातिः सवितेदं जुषन्तां प्रजापतिर्निधिपा देवो अग्निः। त्वष्टा विष्णुः प्रज्या स॒रराणो युजमानाय द्रविणं दधात्वित्येतदाप्याययति यदाह युजमानाय द्रविणं दधात्विति ॥६॥

सुगा वो देवाः सुदना अकर्म य आजुग्मेदः सवनं जुषाणा इति सुगानि वः सुदनान्यकर्म य आगन्तेदसवनं जुषाणा इत्येवैतदाह यदाह य आजुग्मेदः सवनं जुषाणा इति भरमाणा वहमाना हवीश्चिति भरमाणा अह ते यन्ति येऽवाहना वहमानास्ते ये वाहनवन्त इत्येवैतदाह यदाह भरमाणा वहमाना हवीश्चित्यस्मे दत्त वसवो वसूनीति तदेना व्यवर्जति युत्रासां चरणं तदनु ॥७॥

याँ(३) आवह उशतो देव देवाऽस्तान्प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थ इत्यग्निं वा आहाम् देवतामावहामूपावहेति ता व्यवर्ज स्वां प्रतिष्ठामन्वित्येवैतदाह यदाह तान्प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थ इति जक्षिवाऽसः पपिवाऽसश्च विश्व इति जक्षिवाऽसो हि पशुं त्वत्पुरोऽशं त्वद्द्विति पपिवाऽसः सोमं तस्मादाह जक्षिवाऽसः पपिवाऽसश्च विश्व इत्युं घर्मं स्वरातिष्ठतान्विति तदेना व्यवर्जति युत्रासां चरणं तदनु ॥८॥

वयः हि त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्नग्ने होतारमवृणीमहीह। ऋधगया ऋधगुता-शमिष्ठाः। प्रजानन्यज्ञमुपयाहि विद्वानित्यग्निमेवैतेन व्यवर्जति युत्रास्य चरणं तदनु ॥९॥

देवागातुविदोगातुमित्वा गातुमितेति व्यवर्जत्येवैतेनार्तेन मनसस्पत इमं देवयज्ञस्वाहो वातेधा इत्यवरः स्वाहाकारं करोति परां देवतामयं वाव यज्ञो योऽयं पवते तदेत यज्ञः संभृत्यैतस्मिन्यज्ञे प्रतिष्ठापयति तस्मादवरः स्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥१०॥

अथ यज्ञ यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छेति युजमानो वै यज्ञपतिस्तदेनं युजमाने प्रतिष्ठापयति स्वां योनिं गच्छ स्वाहेति तदेन स्वायां योनौ प्रतिष्ठापयत्येष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्तवाकः सर्ववीरस्तं जुषस्व स्वाहेति तदेन प्रतिष्ठितमेव सन्तः सर्ववीर्यमन्ततो युजमाने प्रतिष्ठापयति ॥११॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

अथ तृतीयं ब्राह्मणम्

स वा अवभृथमभ्यवैति स युद्वभृथमभ्यवैति यो वा अस्य रसोऽभूदाहुतिभ्यो वा अस्य तमजीजनदैर्थैतच्छरीरमेवास्य तत्र न रसोऽस्ति तदनु परास्यं तदपोऽभ्यवहरत्यापो वा अस्य रसस्तदेनमेतेन रसेन सङ्गमयति^१ तदेनमतो जनयति स उ जात् एनं जनयति तस्माद्वा अवभृथमभ्यवैति स युदपोऽभ्यवैति तस्मादवभृथो नाम ॥१॥

तद्यदा समिष्टयजुःषि जुहति समिष्टयजुःषि वा अन्तो यज्ञस्याथ यदेतमभितो भवति तत्सःसादयन्ति तत्समादाय चात्वालमुपसमायन्ति स मेखले च कृष्णविषाणे च चात्वाले प्रास्यति माहिर्भूर्मा पुदाकुरित्यसावहर्जीषस्य स्वगाकारो यदेनदपोऽभ्यवहरत्यथैष एतासाःस्वगाकारो युदेनाश्चात्वाले प्रास्यति रज्जुरिव हि सर्पः कूपो हि सर्पाणां ग्रहा अथ यदाह माहिर्भूर्मा पुदाकुरित्यस्ति वै विभ्रातृव्यं मनुष्याणां च सर्पाणां च नेदितस्तसम्भवादिति ॥२॥

अथ वाचयत्युरुः हि राजा वरुणश्चकार सुर्याय पन्थामन्वेत वा उ इति यथा सा उरुभयोऽनाष्टः सुर्याय पन्था एवमयमस्मा उरुभयोऽनाष्टः पन्था अस्तिवत्यैवेतदाहापदे पादा प्रति धातवे ऽकरिति तथा यद्यप्यपाद्वति प्रति हैव ददाति तदेनः सर्वस्मादेनसो वरुण्यात्प्रमुच्चत्युतापवक्तु हृदयाविधश्चिदिति तद्युपि हृदयस्थमेनस्तस्मादेनः सर्वस्मात्प्रमुच्चति ॥३॥

अथाह साम गायेति साम ब्रूहीति वा गायेति त्वेव ब्रूयाद्वायन्ति हि साम स यत्साम गायति नेदस्येदर्शरीरं बहिर्धा यज्ञानाष्टरक्षाःस्यसिहिनसन्नितितत्साम्नानाष्टरक्षाःस्यपसेधति तस्मादाग्रेय्यां गायत्यग्निर्हि रक्षसामपहन्तातिच्छन्दसि गायन्त्येषा वै सर्वमति यदतिच्छन्दास्तस्मादतिच्छन्दसि गायत्यहावो हाव इति गायति नाष्टा एवैतद्रक्षाःस्यपसेधति तेऽग्रेणाग्रीध्रं जघनेन चात्वालमेतेनोदञ्चो यन्त्येषा हि यज्ञस्य द्वाः ॥४॥

ते यां दिशमापो भवन्ति तद्यन्ति स यः स्यन्दमानानां स्थावरो हृदस्तुमभ्यवेयादेता
वै वरुणगृहीता आपो याः स्यन्दमानानां न स्यन्दन्ते वरुणयो वा अवभृथस्तस्मात्
अभ्यवेयाद्यद्यु ता न विन्देदपि या एव काश्चापो ऽभ्यवेयात्तमपो ऽभ्यवक्रमयति नमो
वरुणायाभिष्ठितो वरुणस्य पाश इति तथैनं वरुणपाशो न गृह्णाति ॥५॥

अथ खलु समिधं प्रास्य चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोत्यग्रेरनीकमप आविवेशा-
पान्त्रपत्रिरक्षत्रसुर्यं दमे दमे समिधं यक्ष्यग्रे प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरण्यत्स्वाहेत्यग्रे हृष्टे वै
यावद्वा यावद्वा देवा अप्सु प्रवेशयांचक्रुर्नेदितो नाष्टारक्षाःस्युपोत्तिष्ठानिति तदेवैत्या च
समिधा यामेतां प्रास्यत्येत्या चाहुत्या समिन्धे समिद्धे देवेभ्यो जुहवामेति ॥६॥

अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा श्राव्याह समिधो यजेति सोऽपबर्हिषश्त्रुरः
प्रयाजान्यजति प्रजा वै बर्हिर्वरुणयो ऽवभृथो नेत्रप्रजा वरुणो ऽगृह्णादिति तस्मादपबर्हिं
षश्त्रुरः प्रयाजान्यजति ॥७॥

अथाह वरुणायानुबूहीति स एष वारुण एककपालः पुरोळाशो भवति स यदेष
वारुण एककपालः पुरोळाशो भवति यो वा अस्य रसोऽभूदाहुतिभ्यो वा अस्य तमजी-
जनदृथैतच्छरीरमेवास्य तत्र न रसोऽस्ति रस उ वा एष यत्पुरोळाशस्तुदस्मन्नेतरं रसं
दधाति तदेनमतो जनयति स उ जात एनं जनयति तस्मादेष वारुण एककपालः पुरोळाशो
भवति ॥८॥

उपस्तृणीत आज्यमथास्य पुरोळाशस्य द्विरवद्यन्ति तत्र हाप्येक ऋजीषस्य द्विरवद्यन्ति
तदुत्था न कुर्यात्रि वा एतदलमाहुतये न ह्यत्र रसोऽस्ति तस्मादृजीषस्य नावद्येदभिघार्य
प्रत्यनक्त्यवदानेऽ आश्राव्याह वरुणं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥९॥

अथाहग्रीवरुणाभ्यामनुबूहीति तस्त्विष्टकृद्वाजनः स यदग्रय इत्येव नाह वरुणयो वा
अवभृथो नेदग्निं वरुणो गृह्णादिति तस्मादग्रय इत्येव नाह ॥१०॥

उपस्तृणीत आज्यमथेमः सकृदेव सर्वमवदधाति स यदीतरत्रजीषस्य द्विरवद्येत्सकृ-
दत्रावद्येद्यद्यु न किम्वाद्रियेत द्विराभिघार्याश्राव्याहाग्रीवरुणौ यजेति वषट्कृते
जुहोति ॥११॥

2. Absence of sandhis is archaic

3. See notes

ता वा एताः षळ्हुतीर्जुहोति षळ्हुत्रूतवः संवत्सरस्य संवत्सरो वै वृणस्तस्मादेताः षळ्हुतीर्जुहोति तदेकमेव जुहुयाद्यावदस्य वशः स्यादादित्यानाः होतदयनमादित्यानीमानि यजूःषीति ह्यादुर्थदि त्वेन यजमानो ब्रूयादथे तरथा जुहुयादेतानेवापबर्हिषश्चतुरः प्रयाजानथाज्यभागावथ वृणायाथाग्रीवृणाभ्यामथापबर्हिषौ द्वावनुयाजौ तदुदशदशाक्षरा वै विरादिवरालु वै यज्ञो विराजमेवैतद्यज्ञमभि सम्पादयत्येतद्विज्ञिरसामयनम् ॥१२॥

अथोऽन्यतरथा हुत्वा यस्मिन्कलश ऋजीषं भवति तदादाय तदभिपद्योपहारयति समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरित्यापो वै समुद्र आपो वा अस्य रसस्तस्मादाह समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरिति सं त्वा विशन्त्योषधीरुताप इति तदेनमद्वयश्चौषधीभ्यश्च सःसृजत्येतेनोभयेन रसेन यज्ञस्य त्वा यज्ञपते सूक्तोक्तौ नमोवाके विधेम यत्स्वाहेति तद्यदेव यज्ञस्य साधु तेनैनश्च सङ्घमयति ॥१३॥

अथानुसृज्योपतिष्ठते देवीराप एष वो गर्भस्तस्युप्रीतः सुभृतं बिभृतेत्यद्वय एवैनमेतत्परिदाति देव सोमैष ते लोक इत्यापो वा अस्य रसस्तस्मादाह देव सोमैष ते लोक इति परि च वक्षि शं च वक्षीति परि च नो गोपाय शं च न एधीत्येवैतदाह ॥१४॥

अथ पुनरभिमुश्य जपत्यवभृथ निचुम्पुण निचेरुरसि निचुम्पुण अव देवै-देवकृतमेनोऽयासिषमित्यव होतद्वैर्देवकृतमेनो याति सोमेन राजावमत्यैर्मर्त्यकृतमित्यव ह्येतन्मत्यैर्मर्त्यकृतमेनो याति पशुना त्वत्पुरोऽलाशेन त्वत्पुरुराव्यो देव रिषस्पाहीति सर्वाभ्यो मार्तिभ्यो गोपायेत्येवैतदाह स्त्रात्वान्ये वाससी परिधायोदेतः स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवं वरुण्यात्सर्वस्मात्पनो निर्मुच्योदैति तस्मिन्ह नैनः परिशिष्यते यावच्चन कुमारेऽदति^४ तस्मिन्वै नः किञ्चनैनो यः कुमारो ऽदन्त्रथ गृहानेत्य समिधमभ्यादधाति देवानाः समिदसीति यजमानमेवैतया समिन्धे स उ यजमानो देवानामनु समिद्धिः समिध्यते ॥१५॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

४. कुमारेऽदति TE, see notes

अथ चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वा एतेनोदयनीयेनादित्येन चरुणा प्रचरति स यदेतेनोदयनीयेनादित्येन चरुणा प्रचरति यदेवैनामदो देवा अब्रुवःस्तुवैव प्रायणीयं तुवोदयनीयमिति तमेवास्या एतद्भागं कल्पयति स यत्त्रोपप्रैष्यन्नाजानं क्रेष्यन्नैनेन यजते तुस्मात्तत्र प्रायणीयो नामाथ यद्वावभृथादुदेत्यैनेन^१ यजते तुस्माद्वावदयनीयो नाम तदेतुस्मानुमेव ॥१॥

स पथ्याःस्वस्ति तत्र प्रथमां यजति वाग्वै पथ्या स्वस्तिस्तदप्रज्ञायमाने वाचा प्रत्यपद्यन्ताथात्र प्रज्ञायते^२ यथापूर्वं करोत्यग्निमेव प्रथमं यजत्यग्निर्हि देवतानां मुखमथ सोममथ सवितारमथ पथ्याःस्वस्तिमधादितिं वाग्वै पथ्या स्वस्तिरियमदितिरस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां वाचं प्रतिष्ठापयति सेयमस्यां प्रतिष्ठिता वाग्वदति ॥२॥

अथैतामनूबन्ध्यां^३ मैत्रावरुणीं वशामालभते स एषोऽन्यं एव यज्ञस्तायते पशुबन्धः समिष्यजूर्णिहोवान्तो यज्ञस्य स यदेतां मैत्रावरुणीं वशामालभते यद्वै स्वष्टमीजानस्य मित्रो हास्य तद्वाह्नात्यथ यदुरिष्टं तद्वरुणोऽथ क्वे जांनोऽभूदित्याहुः स यदस्य स्वष्टं मित्रो गृह्णाति तुदस्मा एतेन प्रीतः पुनः प्रत्यवर्जत्यथ यदुरिष्टं वरुणस्तदेतेन च स्वष्टं^४ कुरुते प्रीतशास्मै प्रत्यवर्जति तथास्यै स्व एव यज्ञः समृद्धो भवति स्वःसुकृतम् ॥३॥

स यदत्र वशैवावकलृप्ततमा यत्र वा अदो देवा रेतः सिंकं प्राजनयःस्तद्वाह्नारा अभवःस्ततोऽङ्गिरसः समभवःस्तद्वाह्नपश्वः प्राजायन्त तद्यदासाः पाशस्वोऽभवःस्ततो गर्दभः समभवत्तस्माद्यत्रासाः पाशस्वो गर्दभस्थानमिति तदाचक्षते ऽथ यदा नैव कक्षन्तरः पर्यशिष्यत ततो वशा समभवत्तस्माद्वशासु प्रजायन्ते रसाद्विरेतः सम्भवति रेतसो हीमाः प्रजाः प्रजायन्ते सा यदन्ततः समभवत्तस्मादन्तं यज्ञस्यानुवर्तते तुस्मादत्र वशैवावकलृप्ततमा यदि वशां न विन्देदप्युक्षवशमालभते तदु विश्वे देवा मरीमृशांचक्रिरे ततो द्वितीया वैश्वदेवी समभवदथ बाहस्पत्या सोऽन्तोऽन्तो हि ब्रह्मस्पतिः ॥४॥

१. See notes

२. प्रज्ञाते Ca

३. अनुबन्ध्यां Ca, see notes

४. स्वष्टं TE

५. यदाह्नारा TE

६. See notes

स यः सहस्रं वा दद्याक्षुयो वा स एताः सर्वा आलभेत् सर्वं वै तस्यापां भवति ये बहु ददाति सहस्रं वा भुयो वा तस्मादेताः सर्वाः स आलभेत् ॥५॥

अथो ये दीर्घसत्रमासीरन्त्संवत्सरं वा भुयो वा त एताः सर्वा आलभेरन्त्सर्वं वै तेषामासं भवति ये दीर्घसत्रमासते संवत्सरं वा भुयो वा तस्मादेताः सर्वास्त आलभेरन् ॥६॥

अथैतयोदवसानीययाग्रेय्येष्टचा यजते तत्पञ्चकपालं पुरोळाशं निर्वपति तस्य पञ्चपदाः पङ्क्षयो याज्यानुवाक्या भवन्ति ॥७॥

स यदेतयोदवसानीययाग्रेय्येष्टचा यजते यातयामेव वा एतस्य यज्ञो भवति यदीजानस्य सोऽस्मात्पराडिव भवत्यग्निरु वै यज्ञोऽग्नौ हि सर्वान्यज्ञाऽस्तन्वते तत्पुनर्यज्ञमारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथास्मान्न पराइभवत्यथ यत्पञ्चकपालः पुरोळाशः पञ्चपदाः पङ्क्षयो याज्यानुवाक्याः पङ्क्षो हि यज्ञस्तद्वेव यज्ञमारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथास्मान्न पराइभवति तस्य हिरण्णं दक्षिणाग्रेयो ह्रोष यज्ञोऽग्नेहि रेतो हिरण्णयमनड्वान्वानड्वान्हि वहसाग्रेयो उग्न्यवदग्धमिव ह्यनलुहो वहो भवत्यथो अप्याहुतिमेव जुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा वैष्णव्यर्चोरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि। घृतं घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति यज्ञो वै विष्णुस्तत्पुनर्यज्ञमारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथास्मान्न पराइभवति तत्र यच्छक्रुयात्तद्यादथ यावद्रात्र एव कियद्रात्रे चोदवस्येत्तर्हीवाग्निहोत्रं जुहुयात्स सायंहोमः काल उ एव प्रातर्होमः ॥८॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

इन्द्रो ह वाव षोळशी तं नु सकृदिन्द्रं भूतान्युत्परिच्यन्तेत्याहुः प्रजा वै भूतानि तुनि
हैनेन सदृग्भावमिवासुः ॥१॥

स हेन्द्र ईक्षांचक्रे कथं न्वहमिदं सर्वमतितिष्ठेयमित्यवर्गेव मदन्यत्सर्वं स्यामिति
सु एतं ग्रहमपश्यत्तमगृह्णीते^१ तत इदं सर्वमत्यतिष्ठदवर्गेवास्मादन्यत्सर्वमभवत् हास्मा
अन्यतिसफुग्गौः परिबभूव तथेत्रूनं तदास ॥२॥

अथाप्येतदुषिणाभ्यनूरुं न ते महित्वमनुभूदथ द्यौर्यदन्यया स्फुग्या क्षामवस्था
इत्येवं ह वा इदं सर्वमतितिष्ठत्यवर्गेवास्मादन्यत्सर्वं भवति यस्यैवं विदुष एतं गृह्णन्ति
॥३॥

तं वै हरिवत्या गृह्णाति हरिवतीषु स्तुवते हरिवत्योऽनुशस्यन्ते वीर्यं वै हर एतेनेष्टैन्द्रः
सप्तनानां समवृज्जत तथो वा एष एतद्वीर्यं हर एतेनेष्टा सप्तनानां संवृक्षे तुस्मादेनं
हरिवत्या गृह्णाति हरिवतीषु स्तुवते हरिवत्योऽनुशस्यन्ते ॥४॥

अनुष्टुभा गृह्णाति गायत्रं वै प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं जागतं तृतीय-
सवनमथातिरिक्तानुष्टुबतिरेचयत्येवैनं तया ॥५॥

चतुः स्तकिना पात्रेण गृह्णाति त्रयो वा इमे लोकास्ताऽस्तिसुभिः स्तकिभिराप्रोत्यथ
या चतुर्थ्यतिरेचयत्येवैनं तया ॥६॥

स प्रातः सवने गृहीत एतस्मात्कालादुपशेते तत्सर्वाणि सवनान्यतिरिच्यते-
अतिरेचयत्येवैनं तेनाथो अप्याहुस्तृतीयसवन एवैनं गृहीयादित्याग्रयणमेव गृहीत्वा-
अथैनमथोक्ष्यमित्युक्थान्युत्तर्ह्यध्यतिरिच्यत इत्युपाकरिष्यत्रेव पूतभूतो गृहीयादित्यप्याहुः
सैषा मीमांसैव प्रातः सवने त्वेवैनं गृह्णाति ॥७॥

१. See notes

२. अंगृह्णते Ca, My etc., see notes

३. See notes

४. गृह्णाति Ca,

स॒ गृह्णाति युक्ष्वा हि केशिना हरी इति वा॑ तिष्ठ॒ वृत्रहन् थ॒ मिति वोपया॑ मृगृहीतोऽस॒ न्द्राय॑
त्वा॑ षोळशि॑न एष॑ ते योनि॒रिक्ष्राय॑ त्वा॑ षोळशि॑न इति॑ सादयति॑ सादयित्वा॑
स्तोत्र॒ मुपु॑ करोत्युपा॑ वर्तध्वं॑ सोमोऽत्यरेचीत्यु॑ तिरेचयत्य॑ वैनं॑ तेन॑ ॥८॥ इति॑ प्रथमं॑ ब्राह्मणम्॑ ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स॒ वर्णे॑ ह वा॑ अ॒ ग्रे॑ सदुशा॑ ए॒ व देवा॑ आसु॒ स्तेषा॑ अ॒ स॒ वर्णेषा॑ अ॒ सदुशा॒ ना॑ अ॒ स॒ ता॑ मि॑ मे॑
अ॒ का॒ मय॒ न्ता॑ ग्रि॒ रि॒ न्द्रो॑ योऽसौ॑ त॒ पत्यति॒ ष्ठावा॑ न इव॑ स्या॑ मे॑ ति॑ त एता॑ न्य॒ हा॑ न पश्य॑ स्ता॑ न॒ त्यगृह्णत॑
तद्यु॒ देता॑ न॒ त्यगृह्णत॑ तस्मा॑ दति॒ ग्राहा॑ ना॑ म ते॑ स॒ वर्णेषा॑ अ॒ सदुशा॑ ना॑ पुण्या॑ ना॑ अ॒ सता॑ देवा॑ ना॑ मति॒ ष्ठावा॑ न
इवा॑ भवत्रि॒ ष्ठावे॑ वे॑ ह॑ वै॑ भवति॑ य॒ स्य॑ व॑ विदुष॑ एता॑ न्य॒ हु॑ न्ति॑ ॥१॥

नो॑ ह वा॑ इ॒ दम॒ ग्रा॑ वा॑ सा॑ ग्रे॑ वर्चो॑ य॒ दस्मि॒ न्द्रिं॑ वर्चः॑ सोऽका॑ मय॒ ते॑ दं॑ म॒ यि॑ व॒ र्चः॑ स्या॑ दि॑ ति॑
स॒ एतं॑ ग्र॒ हम॒ पश्य॒ त्तम॒ त्यगृह्णीत॑ तु॒ तोऽस्मि॒ न्ते॑ तद्व॒ चो॑ भव॒ त्॑ ॥२॥

नो॑ है॑ वै॒ तदि॑ न्द्र ओ॑ ज आस॑ य॒ दस्मि॒ न्ते॑ तद्व॒ जो॑ सोऽका॑ मय॒ ते॑ दं॑ म॒ यि॑ ग्रा॑ जः॑
स्या॑ दि॑ ति॑ स॒ एतं॑ ग्र॒ हम॒ पश्य॒ त्तम॒ त्यगृह्णीत॑ तु॒ तोऽस्मि॒ न्ते॑ तद्व॒ जो॑ भव॒ त्॑ ॥३॥

नो॑ है॑ वै॒ तत्सूर्ये॑ भ्रा॑ ज आस॑ य॒ दस्मि॒ न्ते॑ तद्व॒ जो॑ ये॑ नै॒ तत्पति॑ सोऽका॑ मय॒ ते॑ दं॑ म॒ यि॑ भ्रा॑ जः॑
स्या॑ दि॑ ति॑ स॒ एतं॑ ग्र॒ हम॒ पश्य॒ त्तम॒ त्यगृह्णीत॑ तु॒ तोऽस्मि॒ न्ते॑ तद्व॒ जो॑ भव॒ दे॑ ता॑ नि॑ है॑ व॑ वीर्या॑ प्या॑ त्म॑ नि॑
धते॑ य॒ स्य॑ व॑ विदुष॑ एता॑ न्य॒ हु॑ न्ति॑ ॥४॥

ता॑ न्वा॑ आग्रयणमे॑ व॑ गृहीत्वा॑ थै॒ ता॑ न्य॒ हा॑ त्या॑ त्वा॑ वा॑ आग्रयण॑ आत्म॑ नि॑ वा॑ इ॒ दं॑ बहु॒ तिरिक्तं॑
क्लो॑ महद्यु॑ त्वक्तु॑ स्मा॑ दा॑ ग्रयण॑ मे॑ व॑ गृहीत्वा॑ थै॒ ता॑ न्य॒ हा॑ त्यु॑ थो॑ अ॒ प्यु॑ क्ष्यमे॑ व॑
गृहीत्वा॑ थै॒ ता॑ न्य॒ हीया॑ दि॑ त्या॑ हुरय॑ द्यु॑ नि॑ रुक्तः॑ प्रा॑ णः॑ उ॑ क्ष्य इ॑ त्या॑ त्वा॑ ह्यय॑ म॑ नि॑ रुक्तः॑ प्रा॑ णः॑
इति॑ तु॑ स्मा॑ दु॑ क्ष्यमे॑ व॑ गृहीत्वा॑ थै॒ ता॑ न्य॒ हीया॑ दि॑ त्या॑ ग्रयण॑ त्वे॑ व॑ गृहीत्वा॑ थै॒ ता॑ न्य॒ हा॑ त्या॑ ॥५॥

१. स॒ ता॑ नि॑ मे॑ TE
२. अ॒ ति॒ ष्ठा॑ वा॑ + इ॒ व
३. त्वद्यु॑ त्वत्त्वा॑ त्वा॑, see notes

ते माहेन्द्रस्यैवानु होमः हूयन्त एष वा इन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्य-
स्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यः शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानो यजमानस्य वा एते
कामाय गृह्णन्ते तु स्मान्माहेन्द्रस्यैवानु होमः हूयन्ते ॥६॥

स गृह्णात्यग्र आयुर्खि पवस आसुवोर्जमिषं च नः। आरे बाधस्व दुच्छुनाम्॥
उपयाम् गृहीतोऽस्यग्रये त्वा वर्चस एष ते योनिरग्रये त्वा वर्चस इति सादयति ॥७॥

उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वी शिप्रे अवेपयः। सोममिन्द्र चमू सुतम् ॥ उपयाम्-
गृहीतोऽसि सुर्याय त्वा भ्राज एष ते योनिः सुर्याय त्वा भ्राज इति सादयति ॥८॥

अदृश्रमस्य केतवो वि रश्मयो जुनां (३) अनु भ्राजन्तो अग्रयो यथा । उपयाम्-
गृहीतोऽसि सुर्याय त्वा भ्राज एष ते योनिः सुर्याय त्वा भ्राज इति सादयति ॥९॥

तान्भक्षयत्यग्रे वर्चस्वन्निति वर्चस्वाःस्त्वं देवेष्वसि वर्चस्वानहं मनुष्येषु
भूयासमिति ॥१०॥

अथैन्द्रमिन्द्रौजस्वन्नित्योजस्वाःस्त्वं देवेष्वसि । ओजस्वानहं मनुष्येषु
भूयासमिति ॥११॥

अथ सौर्यःसूर्य भ्राजस्वन्निति भ्राजस्वाःस्त्वं देवेष्वसि । भ्राजस्वानहं मनुष्येषु
भूयासमिति ॥१२॥

ते वा एते पुष्टये षष्ठ्ये गृह्णन्ते तान्पुर्वस्मिःस्त्वये गृह्णीयादाग्रेयमेव प्रथमेऽहन्यैन्द्रं
द्वितीयेऽहनि सौर्य तृतीयेऽहन्येवं त्र्यहमन्वहं तानु ह चरका उत्तरे त्र्यहे गृह्णन्ति
पुर्वस्मिःस्त्वये त्र्यहे गृह्णीयाद्यद्यु कामयेताप्युत्तरे त्र्यहे गृह्णीयाद्विश्वजित्यु सर्वपृष्ठे सर्वं
एकाहुं गृह्णन्ते ॥१३॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै यदैतमाश्विनं ग्रहं गृह्णात्यथावकाशान्वाचयति प्राणा वा अवकाशः
प्राणानेवास्मिन्नेतद्धात्येष वाव प्रजापतिर्यज्ञो य एष तायत एतस्मादेवेमाः प्रजाः प्रजाता

१. यदेत् V 1, C

२. See notes

एतमेवानु प्रजायन्ते ऽप्येतुर्हि तदेतं प्रजापतिं यज्ञं कृत्स्नः संस्कृत्य तं परिगृह्य तमात्मनि कुरुते तमात्मनि धते तस्माद्ब्रा अवकाशान्वाचयति ॥१॥

स वाचयति प्राणाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्युपांशुं व्यानाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्युपांशु सवनमुदानाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यन्तर्यामिं वाचे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यैन्द्रवायवं क्रतूदक्षाभ्यां मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेति मैत्रावरुणः श्रोत्राय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्याश्विनं चक्षुभ्यां मे वर्चोदसौ वर्चसे पवेथामिति शुक्रामन्थिनावात्मने मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्याग्रयणमोजसे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्युकथ्यमायुषे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेति ध्रुवं विश्वाभ्यो मे प्रजाभ्यो वर्चोदसौ वर्चसे पवेथामित्याधवनीयं च पूतभृतं च ॥२॥

अथ द्रोणकलशमुपातिष्ठते कोऽसि कतमोऽसीति प्रजापतिर्वै कः प्रजापतिर्वै द्रोणकलशस्तस्मादाहु कोऽसि कतमोऽसीति कस्यासि को नामासीति प्रजापतिर्वै कः प्रजापतिर्वै द्रोणकलशस्तस्मादाह कस्यासि को नामासीति यस्य ते नामामन्महि यं त्वा सोमेनातीतृपामेति नाम ह्यस्य मनुते सोमेन ह्येनं तर्पयति सुप्रजाः प्रजाया भूयासमिति तत्प्रजामाशास्ते सुवीरो वीरैरिति तद्वीरानाशास्ते सुपोषः पोषैरिति तत्पुष्टिमाशास्त एवमेतं प्रजापतिं यज्ञं कृत्स्नः संस्कृत्य तं परिगृह्य तमात्मनि कुरुते तमात्मनि धते तान्वा एतान्न सर्वमिव वाचयेत्सर्वं ह्येत आशिषो नेत्सर्वस्येव सर्वं करवाणीति यो न्वेव ज्ञातस्तं वाचयेदथ योऽनूचानः स्यादथो योऽस्य प्रियः स्यान्नेत्त्वेव सर्वमिव ॥३॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वै यदैतां वपा मुत्तिखदन्त्यथ शमितारमाह योनिं प्रतिमुश्येक्षस्वेति सा यद्यष्टापदी भवत्यथैतत्कर्म क्रियत एषा प्रायश्चित्तिः स परिवृत्य^१ सविक्थनी अवच्छाय जनयत्येजतु दशमास्यो गर्भो जरायुणा सहेत्यनासमास्यो वा एष भवति योऽविज्ञातो गर्भो दशमास्यो वै गर्भो जायते तदेनमेतद्दशमास्यमेव कृत्वा जनयति यदाहैजतु दशमास्य इति गर्भो जरायुणा सहेति गर्भो हि जरायुणा सहेति यथायुं वायुरेजति यथा समुद्र एजत्येवायं दशमास्यो अस्तजरायुणा सहेति तदेनमेतद्दशमास्यमेव कृत्वा जनयति ॥१॥

तस्य शिरशिच्छत्वा रसं प्रस्त्राव्य प्रतिवेशमवदानानां श्रपयति स यत्र हविषा प्रचरन्ति तदुपस्तीर्याज्यं द्विरस्य रसस्यावदायाभिघार्य प्रत्यनक्त्यवदाने ॥२॥

स हविषोऽनुहोमं जुहोति यस्यास्ते यज्ञियो गर्भो यस्या योनिर्हरण्ययीत्ययज्ञियो वै गर्भो न हि गर्भेण कश्चन यजते तदस्या एतं यज्ञियं करोति यस्या योनिर्हरण्ययीति तदस्या अप्येतमाशयं समर्थयत्यज्ञान्यहुता यस्येति हुताङ्ग इव वा एष भवति योऽनाप्तमास्योऽविज्ञातो गर्भस्तदेनमेतदहुताङ्गमेव करोति तं मात्रा समजीगम ः स्वाहेति यावद्वै माता च वत्सश नाना भवतो नानेवैवाख्यायेते अथ यदा सम्पद्येते एकैवैवाख्यायेते धेनुरिति वैव तथास्यैषोऽतिरिक्तः सन्ननतिरिक्तो भवति ॥३॥

अथ यत्र वनस्पतिं यजति तदुपस्तीर्याज्यः सकूदस्य रसस्यावदाय द्विरभिघार्यं प्रत्यनक्त्यवदानम् ॥४॥

स स्विष्ठकृतोऽनु होमं जुहोति पुरुदस्मो विषुरूप इन्दुरन्तर्महिमानमानञ्ज धीरः। एकपर्दी द्विपर्दी त्रिपर्दी चतुष्पदीमष्टापदीं भुवनानु प्रथन्ताःस्वाहेति ॥५॥

स यदेवमेतेन प्रचरन्त्येकां वा इदं मन्त्रमाना आप्रीणन्ति ते द्वे भवतः स नाह तदवकल्पते यदाप्रीतमपास्येदेष उ वै सर्वेषामङ्गानां रसः संप्रसृतो भवति तथास्याये-

१. वृह्ण V 1

२. सहैति Ca

३. द्विरभिघार्य My, C

तैरवदानैः प्रचरितं भवत्येतावानु वै यज्ञो यावद्धविश्व स्वष्टकृच्च तत्सर्वमेवैनमेतद्यज्ञ-
मन्वायातयति तथास्यैषोऽतिरिक्तः सन्ननतिरिक्तो भवति ॥६॥

अष्टापदीं भुवनानु प्रथन्तां स्वाहेति व्यथते वा एतद्यज्ञो यदतिरिच्यते यज्ञस्य
व्यथामनु यजमानो यजमानमनु प्रजा तद्यजमानायैवैतामाशिष माशास्ते तथा न व्यथते
तदाहाष्टापदीं भुवनानु प्रथन्तां स्वाहेत्यथास्योष्णीषेण वा वल्कलेन वा शिरः प्रतिनह्य
व्युह्य पशुप्रपाणं तदेनमुपसमादधाति मरुतो यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहसः। स
सुगोपातमो जन इत्यामादो वै विशो विशो वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव प्रतिष्ठापयत्युतो
द्यावापृथिव्या मही द्यौः पृथिकी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम्। पिपृतान्नो भरीमभिरित्यतिरिक्तो
वा एष न वा इमे द्यावापृथिव्यौ किञ्चनातिरिच्यते तदेनमनयोद्यावापृथिव्योः प्रतिष्ठापयति
तथास्यैषोऽतिरिक्तः सन्ननतिरिक्तो भवति ॥७॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

स वै यत्र त्रिरात्रे सहस्रेण यजते तदप्येतां साहस्रीं कुर्वन्ति तत्प्रथमेऽहनि त्रीणि च
शतानि दक्षिणानां नयन्ति त्रयस्त्रिशतं च तथा द्वितीयेऽहनि तथा तृतीयेऽहन्यथैकातिशिष्यते
सा या सैकातिशिष्यते तां साहस्रीं कुर्वन्ति ॥१॥

सा त्रिरूपा स्यात्तिरात्रो हि भवति तदु यैव रोहिण्युपध्वस्ता सा स्यात्साप्रवीता
स्याद्वाग्वा एषा निदानेन यत्साहस्र्यातयामा वै वाग्यातयामो वा एषा भवति
याप्रवीतानुपार्ष्कर्णा काणा कूटा वण्डा श्रोणा सप्तशफा सा ह्यातयामा भवति ॥२॥

तां प्रथमेऽहनि नयेदेतस्या वा एतद्वाचः प्रजातः सहस्रं यैषा साहस्री तत्पूर्वाहै-
षैत्यन्वगस्याः प्रजातमथोत्तमेऽहनि तत्पूर्वमहास्याः प्रजातमेत्यनुच्छैषा यदि त्वेनामपि
प्रथमेऽहनि नयेदथास्या उत्तमं एवाहनि कर्म ॥३॥

तां द्रोणकलशमवघापयत्यग्रेणाग्रीध्रं जघनेन चात्वालमुत्तरेण हविर्धानं यज्ञो वै
द्रोणकलशो यज्ञमेवैनां तदर्शयत्यथो रिरचान् इव वा एष एतद्धवति यत्सहस्रं
ददिवान्यजमानमेवैतदिरिचानं पुनरप्याययति ॥४॥

तां नाभिदधति वरुण्या हि रज्जुर्वरुणो हैनां गृह्णीयाद्यदभिहिता स्यात्पाणिनैवाभि-
पद्यानीयावघापयत्याजित्रकलशं मह्यात्वा विशन्त्वन्दवः। पुनरुर्जानिवर्तस्वेत्येतदाप्याययति

यदाह पुनरूर्जा निवर्तस्वेति सा नः सहस्रं धुक्षेत्येतदाप्याययति यदाह सा नः सहस्रं धुक्षेत्युरुधारा पयस्वती पुनर्माविशताद्रयिरित्येतदाप्याययति यदाह पुनर्माविशताद्रयिरिति ॥५॥

अथास्यादक्षिणं कर्णमाजपति हृव्ये काम्यइले रन्ते चन्द्रे ज्योते ऽदिते सरस्वति महि विश्रुतिः। एता ते अघ्न्ये नामानि देवेषु मा सुकृतं ब्रूतादित्येतानि वा अस्या देवत्रा नामानि तैरेवैनामेतदाहैतानि ते नामानीति देवेषु मा सुकृतं ब्रूतादिति ॥६॥

अथैनां प्रावर्जन्ति^१ सा युदि स्वयं प्राची ध्रियेत तद्विद्यात्कल्याणं देवलोकं यजमानो-
ऽजैषीदिति यद्युदीची भोगयो हैवास्मिन्मानुषे लोके भवति युदि प्रतीचीभ्यतिलिखलो ह
भवति युदि दक्षिणा क्षिप्रः हामुङ्गलोकमेति यजमान एतदु विज्ञानम् ॥७॥

तद्या इमास्तिस्तस्तिस्तो ऽतिशिष्यन्ते तास्वेनामुपसंपाद्य मध्ये दशतं दद्याद्वशाक्षरा वै
विराइवाग्वै विराट्तामेतद्वृहति विलिशति युदेनां त्रेधा व्युहति तामेवैतत्सन्द-
धाति ॥८॥

ताऽहोत्रे दद्याद्वृता हि साहस्रोऽथो द्वा उत्तेतारौ कुर्वीत स यतरो नाश्रावयेत्तस्मा एनां
दद्याद्व्यृद्धा वा एषा विराङ्गा विच्छिन्ना पुनः सःहिता व्यृद्ध उ वा एष ऋत्विग्यमृत्विक्
सन्नात्विज्यं न करोति व्यृद्ध एवैतदव्यृद्धिं दधाति ॥९॥

तदु होत्र एव दद्याद्वृता हि साहस्रोऽथेतरासां न दशतं विच्छिन्ति दद्येभ्य एकैकां
दास्यन्त्स्यादशभ्यस्तेभ्यो देश दद्याद्येभ्यो द्वे द्वे पञ्चभ्यस्तेभ्यो दशैवमनुसमीक्षं दशाक्षरा वै
विराइवाग्वै विराट्साहस्र्यैषा विराट् समुद्धा कामदुघामुष्मिलोके भवति स न दशां
चनाधि सहस्रे दद्यात्साहस्री हि भवति तदु काममेव दद्यात्सहस्रेणाह तं काममाप्नोति
यस्त्र कामो यद्वृधि ददाति तद्वस्य भवति ॥१०॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

१. प्राजन्ति Ca
२. See notes

षष्ठं ब्राह्मणम्

स वै यत्रैतेन व्यूलहच्छन्दसा द्वादशाहेन याजयन्ति तदप्येतान्प्रहृन्वृहति तुत्प्रथमे
ऋह ऐन्द्रवायवाग्रानेव ग्रहान्गृहाति प्रज्ञातानेव ॥१॥

अथ चतुर्थं इहन्याग्रयणाग्रान्गृहाति प्राजापत्यं वा एतदहर्यच्चतुर्थमात्मा वा आग्रयण
आत्मो वै प्रजापतिस्तस्मादग्रयणाग्रान्गृहाति तं न सादयत्यन्यस्मा एव प्रदाया-
थेतरान्प्रहृन्वृहीत्वा यैवास्य वेला भवति तुदेनः हिंकृत्य सादयति ॥२॥

अथ पञ्चमेऽहन्यैन्द्रवायवाग्रानेव ग्रहान्गृहाति प्रज्ञातानेव ॥३॥

अथ षष्ठेऽहनि शुक्राग्रान्गृहात्यैन्द्रं वा एतदहर्यत्पृष्ठमेष वाव॑ शुक्रो यु एष तपत्येष
उ वा इन्द्रस्तस्माच्छुक्राग्रान् गृहाति तं न सादयत्यन्यस्मा एव प्रदायाथेतरान्प्रहृन्वृहीत्वा
यैवास्य वेला भवति तुदेनः सादयति ॥४॥

अथ सप्तमेऽहनि शुक्राग्रानेव गृहाति बाहृतं वा एतदहर्यत्सप्तममेष वाव॑ शुक्रो यु एष
तपत्येतदु वाव॑ बृहत्स्माच्छुक्राग्रान्गृहाति तं न सादयत्यन्यस्मा एव प्रदायाथेतरान्प्रहृ-
न्वृहीत्वा यैवास्य वेला भवति तुदेनः सादयति ॥५॥

अथाष्टमेऽहन्यैन्द्रवायवाग्रानेव ग्रहान्गृहाति प्रज्ञातानेव ॥६॥

अथ नवमेऽहन्याग्रयणाग्रान्गृहाति वैश्वदेवं वा एतदहर्यन्नवममात्मा वा आग्रयण
आत्मो वै प्रजापतिः सर्वमु वा आत्मा सर्वमु वै विश्वे देवास्तस्मादग्रयणाग्रान्गृहाति तं
न सादयत्यन्यस्मा एव प्रदायाथेतरान्प्रहृन्वृहीत्वा यैवास्य वेला भवति तुदेनः हिंकृत्य
सादयति ॥७॥

अथोत्तमे ऋह ऐन्द्रवायवाग्रानेवं ग्रहान् गृहाति प्रज्ञातानेवैवमेतान्प्रहृन्वृहीत्वा
व्यूहति ॥८॥

तदाहुर्त्वं व्यूहेद्वृहनिति प्राणा वै ग्रहा नेत्राणान्तसँल्लोभया नीति तदु व्यूहेदेवाङ्गानि वा
अस्यैते यदग्रहा व्यत्यासं वा अयं पुरुषोऽङ्गानि शेते तस्माद्व्यूहेदेव तदु नैव व्यूहेत्राणा
वै ग्रहा नेत्राणान्तसँल्लोभयानीत्यत्र वा एते व्यूलहा यद्वा ऐन्द्रवायवाग्रान् प्रातःसवने गृहाति
शुक्राग्रान्माध्यन्दिने सवन आग्रयणाग्रांस्तृतीयसवने तदेवैते व्यूलहा भवन्ति तस्मान्नैव
व्यूहेत् ॥९॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

सप्तमं ब्राह्मणम्

एष वाव प्रजापतिर्यज्ञो य एष तायुत एतस्मादेवेमाः प्रजाः प्रजाता एतमेवानु-
प्रजायन्ते ७ प्येतर्हि तदुपांशुपात्रमेवान्वजाः प्रजायन्ते तद्वा एतत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्माद्विमाः
प्रजाः पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते ता वा एता नेदिष्टं प्रजापतेः प्रजा अनुप्रजायन्ते यदुपांशुपात्रं
तस्मातिः संवत्सरस्य विजायन्ते उत त्री॒॑स्त्री॒॑न् जनयन्ति नेदिष्ट॒॑ह्वेताः प्रजापतेः प्रजा अनु-
प्रजायन्ते ॥१॥

अथान्तर्यामिपात्रमेवान्ववयः प्रजायन्ते तद्वा एतत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्माद्विमाः प्रजाः
पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते स यदुपांशुं पूर्वं जुहोत्यन्तर्यामात्तस्माद्यदजावयः संस्पृष्टा
यन्त्यजा एव पूर्वाः प्रतिपद्यन्ते तत्र हि पूर्वं जुहोति यमेता अनुप्रजायन्ते ॥२॥

अथ शुक्रपात्रमेवानु मनुष्याः प्रजायन्ते तद्वा एतत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्माद्विमाः प्रजाः
पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते एष वाव शुक्रो य एष तपत्येष उ वा इन्द्रस्तस्मात्पशूनामैन्द्रा
मनुष्यास्तस्मादेषां सर्वेषामधिपतयः सर्वेषामीशत ऐन्द्रा हि ॥३॥

अथर्तुपात्रमेवान्वेकशफः^१ प्रजायते तद्वा एतत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्माद्विमाः प्रजाः
पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते तद्वा इदमितीवर्तुपात्रं तस्मादेकशफस्येतीव शिरः ॥४॥

अथग्रयणमुक्ष्यमादित्यपात्रमित्येतान्यनु गावः प्रजायन्ते तानि वा एतानि पुनर्यज्ञे
प्रयुज्यन्ते तस्माद्विमाः प्रजाः पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते ता वा एता भूयिष्ठानि पात्राण्यनु-
प्रजायन्ते यद्वावस्तस्मादेकैकरं संवत्सरे संवत्सरे जनयन्ति भूयिष्ठाः पशूनां भूयिष्ठानि ह्वेता
पात्राण्यनुप्रजायन्ते ॥५॥

अथ द्रोणकलशे हारियोजनं गृह्णाति प्रजापतिर्वेद्ये द्रोणकलशः प्रजापतेर्वैतदिमाः
प्रजाः सृष्टा ता अभ्यावर्तते ता अभिजिन्नति ता अवर्ति तस्माद्द्रोणकलशे हारियोजनं^२
गृह्णाति ॥६॥

तानि वा एतानि पात्राण्यन्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते स यदेतानि पात्राण्यन्विमाः प्रजाः
प्रजायन्ते तस्मात्पात्रः प्रजापतिरित्याख्यायते ॥७॥

१. शंक V 2, T

२. हार्योजनं My, T, PI

तानि वा एतानि पञ्च पात्राण्यन्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते समानं तद्युदुपांश्वन्तर्यामयोः
शुक्रपात्रमृतुपात्रमाग्रयणमुक्ष्यं पाङ्को वै यज्ञः पाङ्काः पशवः पञ्चत्वः संवत्सरस्य
तस्मादेतानि पञ्च पात्राण्यन्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥८॥

तदाहुः षड्वा ऋतवः संवत्सरस्येति यदि वैष्ठव्यत यदि वैष्ठवः संवत्सरस्यादित्यपात्रमेवैषांष्टुं
भवति तेनैव तं काममाप्नोति यस्तत्र कामस्तद्वा एतदेकमेव पात्रमन्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते
उपांशुपात्रमेव प्राणो ह्युपांशुः प्राणो हि प्रजापतिः प्राणं ह्येवान्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते
तस्मादुपांशुपात्रमेवान्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥९॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

सप्तमोऽध्याय

प्रथमं ब्राह्मणम्

प्राणो ह वाव ग्रुहः प्राणेन हीदः सुर्वं गृहीतुं प्राणो वास्य सुर्वस्य गृहीतस्तुस्माद्ध
प्राण एव ग्रुहः ॥१॥

तुस्य प्राणस्यान्नमेव ग्रुहोऽन्नेन ह्ययं प्राणो गृहीतोऽन्नाद्भु प्राणो जायते तुस्माद्भुन्नमेव
ग्रुहः ॥२॥

तुस्यान्नस्याप एव ग्रुहोऽद्भिर्हीदमन्नं गृहीतमद्भ्यो ह्यन्नं जायते तुस्माद्भुप एव ग्रुहः ॥३॥

तुसामपामग्निरेव ग्रुहोऽग्निना हीमा आपो गृहीता अग्नेर्ह्यापो जायन्ते तुस्माद्भुग्निरेव
ग्रुहः ॥४॥

तुस्याग्नेः प्राण एव ग्रुहः प्राणेन ह्ययमग्निगृहीतः प्राणादध्यग्निर्जायते तुस्माद्ध
प्राण एव ग्रुह एवमेता देवता अन्योऽन्यस्य^१ गृहीता एवःह वा एतासां देवतानां
गृहीतो^२ भवत्येवं वास्येता देवता गृहीता भवन्त्येतासां देवतानां सायुज्यः सलोकतां
जयति ॥५॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ।

अथ द्वितीयं ब्राह्मणम्

ऐन्द्राग्नेनैतव्यमित्याहुरग्निवैं सुर्वा देवता इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तत्सुर्वाश्च देवता
आपोति यो यज्ञस्य देवता ॥१॥

अथो अप्याग्नेयमेवग्निष्ठोम आलभेत तद्भु सलोम यदाग्नेयमग्निष्ठोम आलभेत
युद्युक्थ्यः स्यादैन्द्राग्ने द्वितीयमालभेतेन्द्राग्नानि ह्युक्थ्यानि^३ युद्युषोळशी स्यादैन्द्रं
तृतीयमालभेतेन्द्रो हि षोळशी युद्युवतिरात्रः स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वार्व
सुरस्वती योषो वै वायोषो वै रात्रिस्तुस्मात्सारस्वतं चतुर्थमालभेतैवमु यज्ञक्रतुन्यथायथं
व्याकरोति ॥२॥

१. See notes

२. गृहीता + उ

३. ह्युक्थ्यानि My, Ca, C

४. See notes

अथो अयेकादशिन्यैवेयादित्याहुस्तदाग्रेयं प्रथमालभते वारुणमुत्तमेवं पुनरभ्याकारं
तद्यु उदयनीयेऽतिरात्रेऽतिरिच्येरस्तानत्र सर्वानालभेत तथास्यैतेऽतिरिक्तः सन्तोऽनतिरिक्ता
भवन्ति ॥३॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

एतं वा एते गच्छन्ति य एष तपति ये सत्रमासत एष उ वाव सन्नेष उ वाव स्वर्गो
लोकस्तस्मादासीनान्तस्वपतो व्रजत आहुरासत इत्या हि सतो यन्ति ॥१॥

त एतः षड्भर्मासैर्यन्ति तस्मात्पराञ्चो ग्रहा गृह्यन्ते पराञ्चिं स्तोत्राणि पराञ्चिं शस्त्राणि
॥२॥

त एतः षष्ठे मासे गच्छन्ति तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपत्यृक्तः सामतो
यजुष्टस्तस्मात्सौर्यं पशुमुपालम्भ्यमालभते सौर्यं गृहं गृहात्युदुत्यं जातवेदसमितिवादूष्रमस्य
केतव इति वा न एतस्मिन्तस्वर्गे लोके प्रतितिष्ठन्ति त एतस्मिन्तस्वर्गे लोके प्रतिष्ठाय
पुनरावर्तन्ते तस्मात्पुनर्ग्रहा आवर्तन्ते पुनः स्तोत्राणि पुनः शस्त्राणि ते ऽस्मिन्मानुषे लोके
प्रतितिष्ठन्ति यावेदेषामिह मानुषमायुस्तस्मै ते यदामुङ्लोकं यन्त्यथैतमेव स्वर्गं लोकं यन्ति
य एषामेष जितुः स्वर्गो लोकः ॥३॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

प्रजापतेर्हि वै प्रजाः ससृजानस्य पर्वाणि विसस्त्रःसुः स वै संवत्सर एव
प्रजापतिस्तस्याहोरात्राण्येव पर्वाणि स एतैर्विस्तस्तैः पर्वभिर्न सःहातुः शाशाक ॥१॥

तमुवै देवा अभिषज्यन्ते तः संवत्सरं तस्य पर्वाणि समदधुस्तस्य पर्वाणि सन्धायाथास्मा
एतदन्नाद्यं प्रायच्छन्यदेतं महाब्रतीयं ग्रहमगृहःस्तदिममधिनोद्यद्वै मनुष्याणामशनं तद्वानां
ब्रतम् ॥२॥

ते होचुर्महद्वा इदं ब्रतमभूदिममधिन्वीदिति तस्मान्महाब्रतीयो नाम सु एतैः संहितैः पर्वभिरिदमन्नाद्यमभ्युदितिष्ठद्युदिदं प्रजापतेरन्नाद्यः सु एवमन्नादोऽभवत्तथो वा एत आत्मानं भिषज्यन्ति ये सत्रमासते तेभ्य एतदन्नाद्यं प्रयच्छन्ति यदेतं महाब्रतीयं ग्रहं गृह्णन्ति सु एवमन्नादो भवति यथैषोऽन्नादः प्रजापते: सायुज्यः सलोकतां जयति ॥३॥

तं वै वैमृध्या गृह्णति मुधो वा एतेषां सर्वा नाष्टा हता भवन्ति ये सत्रमासते ऽथो वैश्वकर्मण्या विश्वे वा एतेषां सर्व कर्म कृतं भवति ये सत्रमासते वि न इन्द्र मुधो जहीति वा वाचस्पतिं विश्वकर्मण्यमूल्य इति वा यद्यु ऐन्द्री विश्वकर्मणी^२ विन्देत्तयो गृहीयात् ॥४॥

ता वा एताश्वतुस्त्रिःशदव्याहृतयो भवन्त्येताः प्रायश्चित्तयः स यदेताश्वतुस्त्रिः-शदव्याहृतयो भवन्त्येष वाव प्रजापतिर्यज्ञो य एष तायत एतस्मादेवेमाः प्रजाः प्रजाता एतमेवानुप्रजायन्ते ऽप्येत्तर्हि तदष्टौ वसव एकादश द्वादशादित्यास्त एकत्रिःशदिमे द्यावापृथिव्यौ त्रयस्त्रिःशे एते वै ते देवा युनाहुस्त्रियस्त्रिःशदेवा इति प्रजापतिरेव चतुस्त्रिःश एतावद्वा^३ इदमस्यै तद्धयमुतं यद्धयमुतं तदस्ति प्रजापतिर्हेष सर्वं हि प्रजापतिस्तस्माद्वा एताश्वतुस्त्रिःशदव्याहृतयो भवन्ति ता हृता यज्ञं तन्वत इत्येक आचक्षत एताः प्रायश्चित्तीस्तान्येतानि यज्ञस्यैव पर्वाणि सु एष यज्ञस्तायमान एता देवता भवत्रेति ॥५॥

स यदिनु धर्मदुधा हृलेदथान्यामुपसङ्कामेयुस्तद्यामुपसंक्रामेयुस्तामग्रेण वा दीक्षितशालां यत्र वैनामेतत्पिन्वयन्ति तदेनां प्राचीं वोदीचीं वा स्थापयितवै ब्रूयातद्ये एते पुच्छकाण्डम-भितः शिखण्डास्थिनी उच्छ्रयाते^४ तयोर्यद्वक्षिणः स्यात्स्मिन् जुहुयादेताश्वतुस्त्रिः-शतमाहुतीरताभिर्व्यहृतिभिः ॥६॥

२. कर्मण हीं-कर्मणी

३. एतवद्वा Ca

४. उच्चयाते My, C

स यदेवं जुहोति धर्मदुधा वै यज्ञं विभर्ति स आह्वलत्येतावानु वै यज्ञो यावदेताश्तुत्रिः-
शदाहुतय एतावन्तो हि देवा यावन्तो हि देवास्तावान्यज्ञस्तदस्यामेत् यज्ञं दधाति तथैषा
यज्ञं तनुत एतान्वत्र प्रायश्चित्तिः ॥७॥

अथ यत्रान्यन्त्र यज्ञस्य हूलेतदनु समीक्ष्य यां देवतां मन्येतेयं देवतैतर्ह्ययं यज्ञे इति तस्यै
जुहुयाद्यैहः प्रस्तुत आग्रीधे यदि दीक्षोपसत्स्वाहवनीये सु यैव देवता भवत्येष यज्ञस्तुहिं
तयैवैतत्पर्व भिषज्यति॑ तया सन्दधाति तया शमयति ॥८॥

अथ यदि पृष्ठदाज्यः स्कन्देतदद्विरनुनिनेतवै ब्रूयादद्विर्वा इदं सर्वमासमद्विरे-
वैनमेतदाप्रोत्यापो वै शान्तिः शान्तय एव वैष्णव वारुण्यर्चा वरुणो वा अर्पयिता वरुणो
वै तदर्पयति यदिदं किञ्चर्चर्ति यज्ञो वै विष्णुस्तस्य वा एतदर्पयति स यश्चैवार्पयति यस्य
चार्पयति ताभ्यामेवैतत्पर्व भिषज्यति ताभ्यां सन्दधाति ताभ्यां शमयति
तस्माद्वैष्णववारुण्यर्चा यथोरोजसा स्कभिता रजाश्सि वीर्येभिर्वरतमाशविष्टा। यापत्येते
अप्रतीता सुहोभिर्विष्णु अगन्वरुणा पूर्वहृताविति ॥९॥

अथाभिमृशति देवान्तिवमगन्यज्ञस्ततो मा द्रविणमष्ट मनुष्यानन्तरिक्षमगन्यज्ञस्ततो
मा द्रविणमष्ट पितृन्यूथिकीमगन्यज्ञस्ततो मा द्रविणमष्टिति यद्वै किञ्च स्कन्दत्येष्वेव
तल्लोकेषु प्रतितिष्ठति यतम् कतम् चैषां लोकानां यज्ञोऽगश्स्ततो मे भद्रम-
भूदित्यैवैतदाशिषमाशास्त उत ह स्माहारुणिः किं स यज्ञेन यजेतेति यो यज्ञस्यातेन॑
वृद्धेन श्रेयो नाभिगच्छेदित्येतेन ह स्म तदाह यदाशिषमुपगच्छति ॥१०॥ इति चतुर्थ
ब्राह्मणम् ॥

अथ पञ्चम ब्राह्मणम्

ब्रह्मस्तिरकामयत तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यां प्र पुरोधां देवानामापुयामिति स एत-
स्तोममपश्यदेत् सत्रं तेनायजत सु तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्पु पुरोधां देवानामाप्रोत्
॥१॥

५. See notes

६. पर्वीभिर्भिषज्यति V 1, V 2, H

७. यज्ञस्यातेन Ca

स यः कामयेत तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यां प्र पुरोधामाप्नुयामिति सु एतेन यजेत तेजस्वी
हैव ब्रह्मवर्चसी भवति प्र पुरोधामाप्नोति ॥२॥

त्रिवृत्स्तोमो भवति तेजो वै ब्रह्मवर्चसं त्रिवृत्स्तोमस्तेज एवैतद्ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे
तेजस्येव ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति ॥३॥

रथन्तरं पृष्ठं भवति तेजो वै ब्रह्मवर्चसः रथन्तरं तेज एवैतद्ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे तेजस्येव
ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति ॥४॥

अष्टाशतःस्तोत्रिया भवन्ति शतायुवर्त्त अयं पुरुषः शतवीर्यः शततेजाः पुरुषमेवैतत्सः
स्करोति ॥५॥

अष्टा उ वा इमा स्तोत्रिया भवन्त्यष्टाक्षरा वै गायत्री तेजो वै ब्रह्मवर्चसं गायत्री
पुरुषमेवैतत्सःस्कृत्याथास्मिन्नेतत्तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति ॥६॥

बृहत्या संपद्यते बृहत्या वै देवा॑ः स्वर्ग॑ लोकः समाशनुवत् तथो वा एष एतद्बृहत्यैव
स्वर्ग॑ लोकः समाशनुते॑ ॥७॥

आज्येनाभिषिञ्चति तेजो वा आज्यं तेज एवास्मिं स्तदधाति तद्वा आहुस्तेजो वा
आज्यं नाज्येनाभिषिञ्चेदीश्वर एनं प्रदहेत्सोमेनैवाभिषिञ्चेदित्येष ह वा अभिषिक्तो
युत्सोमाभिषेकस्तद्वा आहुर्वज्रो वै सोमो न सोमेनाभिषिञ्चेन्नेदेतं वज्रेण हिनसानीति तदु
सोमेनैवाभिषिञ्चेद्यथास्मै शिवः शान्तो भवति ग्रहोच्छिष्टैनैवाभिषिञ्चेत्स हि शान्त
उपाहतं॒ काममाप्नोति युत्सोमाभिषेके॑ शिव॑ उ अस्मै शान्तो॑ भवति ॥८॥

शुक्रमन्थिनोः सःस्त्रवेणाभिषिञ्चत्येतौ वा अनु सर्वं स्वनः हूयते सर्वःहोतौ ग्रहौ
सर्वत्वायैव कृत्स्नताया अथो प्रजननम् वा एतौ ग्रहौ प्रजायते ह प्रजया
पशुभिस्त्रस्माच्छुक्रामन्थिनोः सःस्त्रवेणाभिषिञ्चति ॥९॥

कृष्णाजिने॑ ध्यभिषिञ्चत्यृक्सामनोर्वै॑ एतद्ब्रह्मण आयतनं युक्तृष्णाजिनमृक्सामनोरवैनं
ब्रह्मण्यध्यभिषिञ्चति ॥१०॥

१. समश्रुते My, H

२. उपाह तं TE, PI

३. Archaic for साप्नो

देवस्वो भवन्त्येतावन्तो वै देवानां स वा यदेवस्वस्तैरवैवमेतत् सूतं तदं सवेनाभिषिञ्चति ॥११॥

त्रयस्त्रिःशद्दक्षिणा भवन्ति त्रयस्त्रिःशद्वै सुर्वा देवताः सुर्वासां देवतानामाप्तये
अश्वश्वतुस्त्रिःशो दक्षिणानं भवति प्रजापतिर्वै चतुस्त्रिःशो देवतानं प्राजापत्य उ वा
अश्वस्तेन प्रजापतिमाप्नोति बार्हस्पत्यो ग्रहो अतिग्राह्यो भवति बार्हस्पत्यः पशुरुपालम्भ्यो
भवति सवस्य समृद्धये अथो सवमेवैतदव्याकरोति तथास्यैष सवः समृद्धो भवति
॥२॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

अथ षष्ठं ब्राह्मणम्

देवा है यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानां दक्षिणत आसङ्गाद्विभयांचक्रुस्ते होचुरसुररक्षसानां
दक्षिणत आसङ्गाद्विभ्यतो हुन्त यो नो वीर्यवत्तम इति स न इदं दक्षिणते गोपायत्वथ
वयमुत्तरतोऽभयेऽनाष्टे निवाते यज्ञं तनवामहा इति तथेति होचुः ॥१॥

ते हे न्द्रमूचुस्त्वं वै नो वीर्यवत्तमोऽसीति त्वं इदं दक्षिणातो गोपायाथ वयमुत्तरतोऽभ्ये
अनाष्टे निवाते यज्ञं तनवामहा इति ॥२॥

सु होवाचेन्द्रः किं मम तुतः स्यादिति ते होचुरेतद्वह ते ब्रह्मत्वमित्येषो ते ब्राह्मणाच्छःसीयेति तस्माद्ब्रह्मण एव ब्राह्मणाच्छःसीयात् स्माद्ब्राह्मणाच्छःसिनं प्रवृण्ट इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादित्यैन्द्री ह्येषा होत्रा तस्माद्य एव ब्राह्मणानां वीर्यवत्तमः स ब्रह्मा स्याद्यो वा एषामनूचान्तमः स एषां वीर्यवत्तमस्तु देषो ह दक्षिणतो गोपायत्यथैत उत्तरतोऽभ्ये ऽनाद्यु निवाते यज्ञं तन्वते ॥३॥

स यत्रैष आह ब्रह्मन्त्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति तद्वह्ना जपत्येतते देवसवितर्यज्ञं प्राहुर्बृहस्पतये ब्रह्मणे। तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य ब्रह्मस्पतिर्यज्ञमिमं तनोतु। अरिष्टं यज्ञशस्मिमं दधातु विश्वे देवास इह मादयन्ताऽस्तुत सवितुः प्रसव इत्यसौ न्वैवैतस्य यजुषो बन्धुर्य एवासौ दर्शपूर्णमासयोरथ यदाह स्तुत सवितुः प्रसव इति सविता वै देवानां प्रसविता स्तुत सवितुप्रसूता इत्यैवैतदाहैतावदेव ब्रह्मा जपेदित्याहः ॥४॥

१. सवितुः TE, see notes

तद्वा आहु देव सवितरेतद्ब्रह्मस्पते प्रेत्येतावदेव ब्रह्मा जपेदिति सविता वै देवानां प्रसविता सवितारमेवैतत्प्रसवायोपधावति यदाह देवसवितरेतदिति ब्रह्मस्पते प्रेति ब्रह्मस्पतिवै देवानां ब्रह्मा तद्य एव देवानां ब्रह्मा तस्मा एवैतत्प्राह तस्मै निवेदयति तस्य नार्तिन् ह्लाभवति तस्मादाह ब्रह्मस्पते प्रेत्येतावदेव ब्रह्मा जपेत् ॥५॥

अथ मैत्रावरुणः प्रसूतो देवेन सवित्रा जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति मैत्रावरुणो वा एष मित्रावरुणौ वा अस्य स्वे देवते ताभ्यामेवैतज्जुष्टं करोति ताभ्यां निवेदयति तस्मादाह जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति ॥६॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

॥ सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

अष्टमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्हि वा अशुः स वा अस्यैष आत्मैवात्मा हि प्रजापतिः स यदशुं गृह्णन्त्यात्मानमेवास्यैतत्संस्कुर्वन्ति तमस्यात्मानः संस्कृत्य तस्मिन्नेतान्नाणान्दधाति यथा-यथास्यैते प्राणा ग्रहाः ॥१॥

स यस्यैतं गृह्णन्ति तस्यारम्भणवत्तरा^१ इव प्रतिष्ठिता इव प्राणा भवन्त्यथ यस्यैतत्त्र गृह्णन्त्यनारम्भणतरा इवास्यायततरा इव प्राणा भवन्ति स यस्यैतं गृह्णन्ति स ह कृत्स्न एव सुर्वतनूरमुष्मिलोके सुभवति तस्माद्वा अशुर्गहीतव्यः ॥१२॥

स यस्याहैतं गृह्णन्त्येष एवास्य तद्वात्मा भवत्यथ यस्यैतं न गृह्णन्त्येष एवास्य तर्हि सोम आत्मा भवति सोमो हि प्रजापतिः स यदेतस्यैतान्ग्रहानगृह्णन्ति तदस्यैतस्मिन्नात्मन्ये-तान्नाणान् दधाति यथा यथास्यैते प्राणा ग्रहाः स उ कृत्स्न एव सुर्वतनूरमुष्मिलोके सुभवति ॥३॥

तमैदुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति प्रजापतिर्वा एष प्राजापत्यो यदुदुम्बरः प्रजापतिर्वा अशुस्तस्मादौदुम्बरेण गृह्णाति ॥४॥

चतुः स्त्रकिना गृह्णाति त्रय इमे लोकाः प्रजापतिमेवातिचतुर्थी तस्माच्चतुः स्त्रकिना गृह्णाति ॥५॥

अथ यद्वेव चतुःस्त्रकिना गृह्णाति प्रजापतिर्वा एष दिशः स्त्रकृयः सर्वास्वेवैतदिक्षु प्रजापतिं दधाति तस्माद्विमाः प्रजा दिशि दिश्येव प्रजायन्ते ॥६॥

अथ यद्वेव चतुःस्त्रकिना गृह्णाति प्रजापतिर्वा एष दिशः स्त्रकृयः सर्वाभ्य एवास्मा एतदिग्भ्यो ऽन्नाद्यमिन्द्रियं वीर्यं दधाति तस्माच्चतुः स्त्रकिना गृह्णाति ॥७॥

स वै तूष्णीमेवाशुन्निवपति तूष्णीं ग्रावाणमादत्ते तूष्णीमुपसृजति तूष्णीः सकूदभिषुत्यानवानं जुहोति तदेनं प्रजापतिं करोत्यथ हिरण्यमधिव्यनित्यायुर्वा अमृतः

हि॒रण्यं स यदे॒तस्य प्राणस्य प्रजापतेः प्रा॒णन्वोदनन्वा वि॒ वा लिशति क्षिणोति वा॒युर्ब्
अमृतं हि॒रण्यं तदे॒वास्यायुषामृतेन सृन्दधाति तच्छमयति तस्माद्विरण्यमभिव्यन्ति
॥८॥

तदुहोवाच राम औपतस्वनिरुरुगा इतरं मह्यमाचार्योऽब्रवीदिति होवाच काममेव
प्राण्याच्चोदन्याच्चेति यद्वाव॑ तूष्णीमशुन्निव॑पति तूष्णीं ग्रावाणमादत्ते तूष्णीमुपसृजति
तूष्णीं सकृदभिषुत्य जुहोति तदे॒वैनं प्रजापतिं करोतीति होवाच तूष्णीं कर्मणैवेत्यथ
हि॒रण्यमभिव्यन्ति तस्योक्तो बन्धुः ॥९॥

तदु होवाच बुळ्लिल आश्वतराश्विनौ तमभिषुणुयादिति होवाचाभिषुणोति वा
अन्याभ्यो देवताभ्यः स यदेनमभिषुणुयादित्यन्याभिरेन देवताभिरभ्यारोहयेदुषुत्यैव
गृहीयात्तदे॒वाभिषुपतभाजनमिति ॥१०॥

तदु होवाच याज्ञवल्क्योऽभिषुणुयादेवैतमिति होवाच न सोम इन्द्रमसुतो ममाद
नाब्रह्मणो मध्यवानः सुतास इति वा ऋषिणाभ्यनूकमस्ति यावद्वा एतं नाभिषुणवन्तीति
नैवास्मश्स्तावद्रसं दधतिन तावदलमाहुतये भवत्यथ यदे॒वैनमभिषुणवन्तीत्यथैवास्मिन्नसं
दधत्यथालमाहुतये भवति तस्मादेनमभिषुणुयादेवैति तं वा अभिषुणन्त्सकृदभिषुणोति
स यद्हैनमभिषुणोति तदाहास्मिन्नसं दधाति तथो अलमाहुतये भवति
यद्विभिषुणन्त्सकृदभिषुणोति तथो एनमन्याभिर्देवताभिर्नाभ्यारोहयति तस्मादेनमभिषुण-
यादेवैति ॥११॥

तस्य द्वादश प्रथमगर्भाः पष्ठौहो दक्षिणा द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो वै
प्रजापतिः प्रजापतिर्वा अशुस्तस्मादद्वादश प्रथमगर्भाः पष्ठौहो दक्षिणाः ॥१२॥

ता गर्भैः सह चतुर्विंशतिर्भवन्ति चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः संवत्सरस्य संवत्सरो
वै प्रजापतिः प्रजापतिर्वा अशुस्तस्माद्गर्भैः सह चतुर्विंशतिर्भवन्ति चतुर्विंशतिः हत्वा
एता ददौ प्रथमगर्भाः ककुस्तुः ऋषभाद्विरण्यम् ॥१३॥

2. रोहयेदुष्ट्यैव Ca , see notes

3. ककुस्त MD, कौकुस्थ on कउक्षस्त V2, My and H alone ककुस्त

स वा एष नैव सर्वस्येव ग्रहीतव्य आत्मा ह्यस्यैष सर्वंह्यात्मा नेत्सर्वस्येव सर्वं करवाणीति योन्वेव ज्ञातस्तस्य ग्रहीतव्योऽथ योऽनूचानोऽनुकेन हि तुस्य प्राप्तो भवति ॥१४॥

सहस्रे ग्रहीतव्यः सर्वंहि सहस्रं सर्वंह्येष सर्ववेदसे ग्रहीतव्यः सर्वं हि सर्ववेदसं सर्वंह्येष सत्रे ग्रहीतव्यः सर्वं हि सत्रं सर्वंह्येष वाजपेये राजसुयेविश्वजिति सर्वपृष्ठे ॥१५॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह वा अशुः स वा अस्यैष आत्मैवात्मा हि प्रजापतिवर्गेवादाभ्यः स यदश्चुं गृहीत्वादाभ्यं गृह्णात्यात्मानमेवास्यैतत्संस्कृत्य तस्मिन्नेतां वाचं दधाति ॥१॥

अथ मनो ह वा अशुर्वागदाभ्यः प्राण एवाशुरुदानोऽदाभ्यश्चक्षुरेवाशुः श्रोत्रमदाभ्यः स युदेतौ गृह्णति सर्वत्वायैव कृत्स्नतायै ॥२॥

अथ देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त त एतस्मिन्नेव यज्ञे प्रजापतावस्पर्धन्तास्माकमयं स्यादस्माकमयं स्यादिति ततो देवा एतं ग्रहं ददृशुरेतमदाभ्यं ते सवनानि प्रावृहन्त ते सर्वं यज्ञंसुमवृज्ञत निरभजन्तसुरान्त्सपत्नान्यज्ञात् ॥३॥

ते होचुरदभाम वा एनानिति तस्माददाभ्यो न वै नोऽदभन्निति तस्माद्वेवादाभ्यो वागु वा अदाभ्युः सेयमदब्धा वाक्स्माददाभ्य एवंह वाव द्विषतः सपत्नस्य सर्वं यज्ञं संवृङ्ग एवं द्विषन्तः सपत्नं सर्वस्माद्यज्ञान्निर्भजति बहिर्धा करोति यस्यैव विदुषे एतं गृह्णन्ति स येनैव पात्रेणाशुं गृह्णति तस्मिन्नेव पात्रे निग्राभ्याभ्यो ऽप आनीय तस्मिन्नेतानशुगृह्णति ॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्यग्रये त्वा गायत्रच्छन्दसं गृह्णामीति गायत्रं प्रातः सवनं तत्प्रातः सवनं प्रबृहतीन्द्राय त्वा त्रिष्टुप्च्छन्दसं गृह्णामीति त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं तन्माध्यन्दिनं सवनं प्रबृहति विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जगच्छन्दसं गृह्णामीति जागतं तृतीयसवनं तत्तुतीय

सवनं प्रबृहत्यनुष्टुप्तेऽभिगर इति यद्वा॑ ऊर्ध्वं सूक्ष्मं तदेवैतत्प्रबृहति
तन्नाभिषुणोति वृज्ञो वै ग्रावा वागदाभ्यो नेदुञ्जेण वाचं हिन्सानीति ॥५॥

अःशुनेवाधूनोति व्रेशीनां त्वा पूतमन्ना धूनोमि कुकूननानां त्वा पूतमन्नाधूनोमि
भन्दनानां त्वा पूतमन्नाधूनोमि मध्वन्तमानां॒ त्वा पूतमन्नाधूनोमीत्येता वै दैव्या आपः स
याश्वैव दैव्या आपो याश्वेमा मानुष्यस्ताभिरेवास्मिन्नेतदुभयीभी रसं दधाति शुक्रं त्वा शुक्र
आधूनोमीति शुक्रं॒ ह्येनमेतच्छुक्रं आधूनोम्यहो रूपे सुर्यस्य रश्मिविति तदहश्वैवैतद्रूपे
सुर्यस्य च रश्मिष्वाधूनोति ककुहः॒ रूपं वृषभस्य रोचते बृहत्सोमः सोमस्यपुरोगाः शुक्रः
शुक्रस्य पुरोगा इति तत्सोममेवैतत्सोमस्य पुरोगां करोति शुक्रं शुक्रस्य पुरोगां यत्ते
सोमादाभ्यन्नाम जागृवि तस्मै त्वा गृह्णामीत्येतद्ध वा अस्यादाभ्यं नाम जागृवि
यद्वाक्तद्वाचमेवैतद्वाचे गृह्णाति तस्मादाह॑ तस्मै त्वा गृह्णामीति ॥६॥

अथोपनिष्ठुम्य जुहोति तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहेति तत्सोमायैवैतत्सोमं जुहोति
तथा वाचमग्नौ न प्रवृणकत्युथ हिरण्यमभिव्यनिति तस्योक्त एव बन्धुस्तस्य तावत्य एव
दक्षिणाः ॥७॥

अथाऽशुनुनर्प्यर्जत्युशिकत्वं देव सोमाग्नेः प्रियं पाथोऽपीहि वशी त्वं देवसोमेन्द्रस्य
प्रियं पाथोऽपीहि। अस्मत्सखा त्वं देवसोम विश्वेषां देवानां प्रियं पाथोऽपीहीति सूक्वनानि
वा अदः प्रबृहति तान्यैवैतत्युनराप्याययत्ययातयामानि करोति तैरयातयामभिर्यदत्
ऊर्ध्वमसःस्थितं यज्ञस्य तत्त्वते ॥८॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

अथ तृतीयं ब्राह्मणम्

देवाह॑ वै सत्रं निषेदुःश्रियं गच्छेमयशः स्यामान्नादाः स्यामेति तेषाऽहान्नाद्यमभिजितं
तद्वैभ्योऽपचिक्रमिषांचकार पश्वो वा अन्नाद्यं पश्वोऽन्नं ते हैभ्योऽपचिक्रमिषां चक्रयद्वै
न इमे श्रान्ता न हिंस्युः कथस्विनः सक्ष्यन्त इति ॥९॥

१. तद्वा TE

२. MD - मदिन्तमानां, मधुंतमानां (Harisvami)

Kānva - मध्वन्तमाना 8-30

३. तस्मादा तस्मै TE

तदु वै देवा अस्पृण्वत तद्वैषु न्यच्छन्त तथैभ्य एतदन्नाद्यं नापक्रामत्थो^१ वा एत आसते सत्रं य आसते सत्रश्श्रियं गच्छेम यशः स्यामान्नादाः स्यामेति तेषांहन्नाद्यमभिजितं तद्वैष्योऽपचिक्रमिषति पश्वो वा अन्नाद्यं पश्वोऽन्नं ते हैष्योऽपचिक्रमिषति यद्वै न इमे श्रान्ता न हिंस्युः कथंस्विन्नः सक्ष्यन्त इति ॥२॥

स गार्हपत्ये द्वे आहुती जुहोति गृहा वै गार्हपत्यस्तद्वैष्वेतदन्नाद्यं नियच्छन्ति तथैभ्य एतदन्नाद्यं नापक्रामति तथो वा अस्मादशनमुपनिहितं तद्वास्मादपचिक्रमिषति यद्वै मायं न हिंस्यात्कथंस्विन्ना सक्ष्यत इति ॥३॥

स परस्तादग्र आदधीत^२ द्विर्वा त्रिर्वा तदिदमशनं परस्तादवर्गुपनिवदति तद्वेद न वै मा हिनस्तीति तमुपनिः श्रयते स प्रियोऽन्नस्य भवत्यन्नादो य एवं विद्वानेतद्वतं चरति ॥४॥

तद्वा एतद्वशमेऽहनि क्रियत एतत्सत्रोत्थानं तदेको हैषां वाचं यमो भवत्यथेरे वितिष्ठन्ते विसु^३ तिष्ठते यौं वितिष्ठासतेऽशनाति^४ स यो जिघत्सति ॥५॥

तेऽपराह्णे गार्हपत्यमुपसमायन्ति तेष्वन्वारब्धेष्वध्वर्युर्जुहोति तदध्वर्योन्वेव होमो यदध्वर्युर्न् विद्यादगृहपतिर्जुहुयाद्युदि गृहपतिर्न् विद्यादपि य एव कश्च विद्यात्सु जुहुयात् ॥६॥

स जुहोतीह रतिरिह रमध्वमिति पश्वोनेवैतदाहेह ध्रुतिरिह स्वधृतिः स्वाहेति पश्वोनेवैतदाह ॥७॥

अथ द्वितीयां जुहोत्युपसृजन्धरुणं मात्र इत्यग्निमेवैतदस्यै पृथिव्या उपसृजन्नाह धरुणो मातरं धयन्नित्यग्निमेवैतदिमां पृथिवीं धयन्तमाह रायस्पोषमस्मासु दीधरत्स्वाहेति पश्वो वै रायस्पोषः पश्वूनस्मासु दीधरदित्यैवैतदाह ॥८॥

१. नापक्रामत् TE
२. आददीत् Ca, see notes
३. वितिष्ठन्तेऽवितिष्ठते V I, H
४. ऽश्रोति TE
५. See notes

ते प्राञ्चो निःसृप्योत्तरेण परीत्य पश्चात्प्राञ्चो हविर्धानं प्रपद्यन्ते पुरस्ताद्वै प्रत्यञ्चस्तस्यमाना अथैवसत्रोत्थाने ॥ ९ ॥

स उत्तरस्य हविर्धानस्य दक्षिणां कूबरीमभिपद्य सत्रस्यर्धिरिति तत्सामाभिगायत्युत्तरवेदेवोत्तरस्याश्रोणा उत्तरस्य त्वेव हविर्धानस्य दक्षिणां कूबरीमभिपद्य तदेव सत्रस्यर्धिमभिगायति ॥ १० ॥

अगन्म ज्योतिरमुता अभूमेति ज्योतिहौते यन्ति ये सत्रमासतेऽमुता ह्येते भवन्ति दिवं पृथिव्या अध्यारुहामेति दिवःह्येते पृथिव्या आरोहन्ति ये सत्रमासते विदाम देवानिति देवान् ह्येते विन्दन्ति ये सत्रमासते स्वज्योतिरिति निधनमुपावयन्ति स्वहौते यन्ति ये सत्रमासते ज्योतिहौते भवन्ति तस्मात्स्वज्योतिरिति निधनमुपावयन्ति स यः सत्रस्यर्धिमभिगायति राद्धिमेवैभ्य एतदाशास्ते राध्वकन्त्यैवैतत्रिरभिगीर्यं साम ॥ ११ ॥

अथ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधोऽधोक्षं प्राञ्चो निःसर्पन्ति युवं तमिन्द्रा पर्वता पुरोयुधा यो नः पृतन्यादप तं तमिद्धतं वज्रेण तं तमिद्धतम् । दूरे चत्तायच्छन्तसदृहनं यदि नक्षदस्माकश्चत्रूपरि शूर विश्वतो दर्भा दर्शीष्ट विश्वत इत्येतयातिच्छन्दसा सर्वं वा अत्यतिच्छन्दाः सर्वेणैवैतत्पाप्मानमपघ्रते तथैनान्याप्मनोऽभ्यत्येत्यथ यदधोऽधोक्षं वज्रो वा अक्षो वज्रेणैवैतत्पाप्मानमपघ्रते तथैनान्याप्मनोऽभ्यत्येति स यथा हिस्त्वचो निर्मुच्यैवैवसर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्य प्राञ्चो निःसर्पन्ति प्राञ्चो निःसृप्योत्तरेण परीत्य पुरस्तात्प्रत्यञ्चःसदः प्रसर्पन्ति पश्चाद्वै प्राञ्चस्तस्यमाना अथैवसत्रोत्थाने ॥ १२ ॥

ते यथाधिष्यं व्युपविशन्ति उदुद्वाता सामाभिगायति सर्पराज्या ऋक्षुस्वयं प्रस्तुतमनुपगीतं यथान्यो नोपशृणुयादति ह रेचयेद्युदन्यः प्रस्तुयादति ह रेचयेद्युदन्य उरुगायेदति ह रेचयेद्युदन्य उपशृणुयात्स्मात्स्वयं प्रस्तुतमनुपगीतं यथान्यो नोपशृणुयात् ॥ १३ ॥

स युदुद्वाता सामाभिगायति वाचो ह वै रसोऽभिजितो देवानाऽस इमां पृथिवीं पराङ्गतिसृप्सांचकारेयं वै पृथिवीं वाक्तस्या अस्या रस ओषधयो वनस्पतयो

युदिद्मस्यामन्नाद्यः स इमां पृथिवीं पराङतिसिसृप्सांचकार तमेतेन सामाप्नुवन्त्सु आस आवर्तत ता इमा अस्या ऊर्ध्वा ओषधयो वर्धन्त ऊर्ध्वा वनस्पतयः ॥ १४ ॥

तथो वा एतेषां वाचो रसोऽभिजितः स इमां पृथिवीं पराङतिसिसृप्सतीयं वै पृथिवी वाक्स्या अस्या रस ओषधयो वनस्पतयो युदिद्मस्यामन्नाद्यः स इमां पृथिवीं पराङतिसिसृप्सति तमेतेन सामाप्नुवन्ति स आस आवर्तते ता इमा अस्या ऊर्ध्वा ओषधयो वर्धन्त ऊर्ध्वा वनस्पतयः स यः सर्पराज्या ऋक्षिक्यं वै सर्पराज्यमन्यैवैतत्सर्वमाप्नुवन्ति ॥ १५ ॥

अथ चतुर्हेतुन्होता व्याचष्टे तद्भोतुरेव व्याख्यानंहोता हि स्तुतमनुशः सति यदि होता न विद्याद्वृहपतिव्युचक्षीत युदि गृहपतिर्न विद्यादुपि य एव कश्च विद्यात्स व्याचक्षीतैतदेवैतत्स्तुतमनुशः सति ॥ १६ ॥

अथ वाकोवाक्यं ब्रह्मोद्यं वदन्त्यध्वर्युमामन्त्र्य तदध्वर्योः प्रतिगरो ऽरात्सुरिमे यजमाना भद्रमेभ्यो यजमानेभ्यो ऽभूदिति राद्धिमेवैभ्य एतदाशास्ते राध्वन्त्यैवैतत् ॥ १७ ॥

स यद्वाकोवाक्यं ब्रह्मोद्यं वंदन्ति सर्वं वा एत आप्रुवन्ति सर्वमवरुन्धते ये सत्रमासते-ऽस्तोषत सामभिस्तत्तान्यापः स्तान्यवारुत्सताशः सिषुर्त्वचस्तत्ता आपस्तां अवारुत्सत प्राचारिषुर्यजुर्भिस्तत्तान्यापः स्तान्यवारुत्सताथैषा मे तदनासं भवत्यनवरुद्धं यद्वाकोवाक्यं ब्रह्मा तदेवैतदाप्रुवन्ति तदवरुन्धत एतदुच्चैवैतत्स्तुतमनुशः सति तद्वाद्वाकोवाक्यं ब्रह्मोद्यं वदन्ति ॥ १८ ॥

अथोदुम्बरीः समारभ्य सर्वे वाचंयमा आसत आस्तमेतोरादित्याद्वाग्वै यज्ञस्तदेत्यज्ञं निर्धयन्ति विदुहन्ति यदेनया यज्ञं तन्वते तमेषामदः पुरैकैक उत्तरस्मा अह आप्याययति सोऽत्रासो यज्ञो भवत्यपवृक्तस्तमेवैतत्सर्वमाप्याययति तयाप्यनया वाचायातयामया यदत ऊर्ध्वमसः स्थितं यज्ञस्य तत्तन्वते ॥ १९ ॥

७. ऋक्षीयं TE

८. सर्पराज्यन्यैवैतत् TE, Ca, reading in V1, V2 and W accepted

९. See notes

१०. As above

११. तयापीनया TE

स यदौदुम्बरीः समारभ्योग्वैदुम्बर ऊर्जैवैतद्यज्ञमाप्याययन्त्यथास्तमित आदित्ये
प्राञ्चो निःसूप्याग्रेण हविर्धानमासते तान्वाचंयमानेव वाचंयमः प्रतिप्रस्थाता वसतीवरीभिः
परिहरति स यस्मै कामाय दीक्षेत कामाय ह स्म वै पुर ऋषयो दीक्षन्ते ऽमुं कामं कामये
स मेऽस्तु स मे समृध्यतामिति स हास्मै कुमः समृध्यत उतो अनेककामो
दीक्षते ॥२०॥

तस्यो तस्य जपो भूर्भुवः स्वरिति तद्वाचः सत्येन समर्थयति तया समृद्धयाशिष
आशास्ते सुप्रजाः प्रजया भूयासमिति तत्प्रजामाशास्ते सुवीरो वीरैरिति तद्वीरानाशास्ते
सुपोषः पाषैरिति तत्पुष्टिमाशास्त एवमस्मा एता आशिषः समृध्यन्ते ॥२१॥

अथ गृहपतिः सुब्रह्मण्यामाहयति यं वा गृहपतिर्ब्रूयात्सर्वे ह त्वेक आहयन्ति
गृहपतिस्त्वेवाहयेदं वा गृहपतिर्ब्रूयात्सिमन्तुपहावमिच्छन्ते ऽथ समिधो ऽभ्यादधत्येतदेवै^{११}
तत्कर्मान्ततः समिन्धते ॥२२॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

त्रयी वै विद्यार्चः सामानि यजूर्ख्येषा वै त्रयी विद्या तत इयमेवर्वाग्निग्वाचा
ह्यार्चन्तीयमु हि वाकेनेयमृग्य उ वै कश्चार्चत्यस्यामेव सोऽर्चति तेनेयमुगन्तरिक्षमेव
यजुद्यौरेव सामताः सर्वा विद्याः सौम्येऽध्वरे ऽवक्लृप्नन्ते स य एवं विद्वान्त्सौम्येनाध्वरेण
यजत इममेव लोकमृगिभर्जयति यजुर्भिरन्तरिक्षः सामभिर्दिवं यो वैवं विद्वानतो ह्येकतमं
वेदमधीयन्नर्थापीतरयोर्वेदयोर्निर्मितमनुब्रूत एताम्वेव स जितिं जयति ॥१॥

अथैतद्वैतद्वाचः प्रजातः सहस्रं यदिन्द्राविष्णू त्रेधा व्यैधा^१ व्यैरयतां यदेषा त्रयी विद्या
तुतो द्वौ भागाविन्द्रो ऽभजतैकं विष्णुऋचश्च सामानि चेन्द्रो ऽभजत यजूर्ख्यि

१२. ऽभ्याददायेत् TE, V 2

१. See notes

२. व्यैधा TE and V 2, My, see notes

वि॒ष्णुस्त् स्मादृक्सा॒मभ्या॒॑ स॒दसि॒ कुर्वन्ती॒न्द्रो हि ते अ॒भजतैन्द्रं॒ स॒दस्त् स्मादेत्॒॑ सोमं॒
वि॒ष्णुं॒ य॒जुर्भिर्ब्रत्येता॒नि हि सो॒॑ अ॒भजत तद्वा॒॑ एतेन॒॑ यज्ञेन॒॑ वि॒ष्णुना॒॑ पुर्॒॑ इव॒॑ चरन्ति॒॑
त् स्मात्पुरश्चरणं॒॑ नाम॒॑ ॥२॥

मनो॒॑ ह वाव॒॑ य॒जुवा॒गेव॒॑ कर्व सा॒॑म च॒॑ तदिदं॒॑ मन॒॑ ऋते॒॑ वाचो॒॑ न॒॑ प्रा॒ज्ञायत॒॑ न॒॑ हि॒॑ तूष्णी॒॑
ध्या॒यतः॒॑ क॒श्च॒॑ नाजा॒नाति॒॑ ॥३॥

ते॒॑ ह॒देवा॒॑ ऊचुवा॒च॒॑ स॒दसो॒॑ न॒॑ वा॒॑ इदं॒॑ त्वदृते॒॑ मनः॒॑ प्रा॒ज्ञायत॒॑ इति॒॑ प्रा॒ची॒॑ प्रे॒हीदं॒॑ प्रा॒ज्ञपये॒ति॒॑
॥४॥

सा॒॑ होवाच किं॒॑ मम॒॑ ततः॒॑ स्यादिति॒॑ ते॒॑ होचु॒॑ यत्किञ्च॒॑ सौम्ये॒॑ ऽध्वरे॒॑ ऽवषट्कृतं॒॑
स्वाहाक्रियाता॒॑ इति॒॑ तते॒॑ भाजने॒॑ नेति॒॑ त् स्माद्यत्किञ्च॒॑ सौम्ये॒॑ ऽध्वरे॒॑ ऽवषट्कृतं॒॑ स्वाहाक्रियते॒॑
तद्वाचो॒॑ भाजनेन॒॑ ॥५॥

सा॒॑ प्रा॒ची॒॑ प्रैत्सा॒॑ तत्प्रा॒ज्ञपयदित्थु॒मिदं॒॑ कुरुतेत्थु॒मिदं॒॑ कुरुतेत्थु॒मिदं॒॑ कुरुतेति॒॑ वाचा॒॑ हि॒॑
प्रा॒ज्ञायते॒॑ तुतो॒॑ मनश्च॒॑ वा॒क्ष सयुजावभवताम्॒॑ ॥६॥

त् स्माद॒॑ पि॒॑ वाचा॒॑ हविर्धाने॒॑ कर्वन्ति॒॑ यद्वा॒॑ ऽऋचा॒॑ कुर्वन्ति॒॑ तद्वाचा॒॑ कुर्वन्ति॒॑
युत्प्रातरनुवाक॒॑ मन्वाहुर्युत्सामिधेनी॒॑ यद्ग्राव्यो॒॑ ऽभिष्टवन्त्येवं॒॑ हि॒॑ सयुजावभवताम्॒॑ ॥७॥

त् स्माद॒॑ पि॒॑ य॒जुषा॒॑ स॒दसि॒ कुर्वन्ति॒॑ यद्विष्ण्यानुपकिर्न्ति॒॑ यत्सुदो॒॑ भित॒॑ एवं॒॑ हि॒॑
सयुजावभवताम्॒॑ ॥८॥

तद्व॒॑ परिश्रयन्ति॒॑ हविर्धानं॒॑ मिथुनाय॒॑ तिरो॒॑ मिथुनं॒॑ चर्याता॒॑ इति॒॑ योषा॒॑ वा॒॑ आ॒पो॒॑ वृषाः॒॑ शु॒॑
सोम॒॑ एतस्मै॒॑ तु॒॑ निथुनाय॒॑ परिश्रयन्त्येतन्मिथुनं॒॑ तिरश्चर्याता॒॑ इति॒॑ ॥९॥

परिश्रयन्त्यु॒॑ वाव॒॑ स॒दो॒॑ मिथुनाय॒॑ तिरो॒॑ मिथुनं॒॑ चर्याता॒॑ इति॒॑ योषा॒॑ वा॒॑ ऋग्वृषा॒॑
सा॒मैतस्मै॒॑ तु॒॑ निथुनाय॒॑ परिश्रयन्ते॒॑ तु॒॑ निथुनं॒॑ तिरश्चर्याता॒॑ इति॒॑ वृद्धं॒॑ वै॒॑ तु॒॑ निथुनं॒॑
येनाविश्चरन्ति॒॑ त् स्माद्य॒पि॒॑ पश्यन्ति॒॑ स्वया॒॑ जायया॒॑ मिथुनी॒॑ भवन्तमाग॒॑ इव॒॑ वास्य॒॑ भवति॒॑
त् स्माद्यो॒॑ अन्यत्र॒॑ द्वारः॒॑ प्रेक्षेत॒॑ हविर्धानस्य॒॑ वा॒॑ स॒दसो॒॑ वा॒॑ मा॒॑ प्रेक्षथा॒॑ इत्येवं॒॑ तं॒॑ प्रतिषेधेयुर्था॒॑
मिथुनं॒॑ चर्यमाणं॒॑ पश्येदेवं॒॑ तत्कामं॒॑ तु॒॑ द्वारा॒॑ प्रेक्षेत॒॑ देवकृतं॒॑ हि॒॑ तत्॒॑ ॥१०॥

३. परिश्रयन्त्यु॒ च

४. सा॒मैवैतस्मै॒॑ TE, सा॒मैवैतस्मै॒॑ V 2

५. परिश्रयन्त्येत्॒॑ TE

सु इमा योषा आपो वृषांशुः सोमोऽधिद्रवति हविधने तस्मान्मिथुनात्स्माद्रेतस्शन्द्रमा जायते ऽथेमां योषामुचं वृषा सामाधिद्रवति सदसि तस्मान्मिथुनात्स्माद्रेतसः सुर्यों जायते तेजो वा ऋक्तेजः सूर्यस्तेजस एवैततेजो जायते यदृक्सामभ्यां सूर्य इन्द्र इति ह्वेनमाहुत्रमु वा आपो ऽन्नमश्शुः सोमोऽन्नादेवास्मा एतद्वन्नं जनयति यच्चन्द्रमसं चन्द्रमा उ ह्वेतस्यान्नं तद्वा ऋक्सामभ्यामेव यजमानं जनयत्यथांशोश्च सोमादद्वयश्चास्मा अन्नाद्यं जनयत्येतद्वा एतज्ञनयति ॥११॥

मनो ह वाव यजुर्यजो ह वाव यजुर्यजो ह नामैतद्युजुरित्याहुर्यजुषा ह वा अग्रे देवा यज्ञमतन्वताथगिर्भरथ सामभिस्तस्मादप्येतहोवमेव यज्ञं तन्वते यजुर्भिरवाग्रेऽथगिर्भरथ सामभिः सैषा देवैर्निर्धीततमा विद्या यद्युजूःषि तस्मादस्या आशीः पदतमानि निरुक्तानि निर्धीता ह्वेषा देवैर्विद्या ॥१२॥

ते ह देवा ऊचुर्हन्तेमां विद्यां पुनराप्यायामेति तेनेयं विद्येतरे विद्ये प्रति प्रति भविष्यति तेनायं लोक इतरौ लोकौ प्रति प्रति भविष्यतीति तथेति होचुस्तां वा उपांशु जपामेति तामुपांश्वजपः स्तेनैषा विद्येतरे विद्ये प्रति प्रत्यभवतेनायं लोक इतरौ लोकौ प्रति प्रत्यभवत्तस्मादयमन्तरिक्षलोको निरुक्तः सन्युनरनिरुक्तोऽनिरुक्तानि हि यजूःषि सन्ति पुनरनिरुक्तानि निरुक्तानि वै तेन यजूःषि यदेनानि वाचाभिव्याहरति निरुक्ता हि वागनिरुक्तानि वै तेन यदेनानि वाचाभिव्याहरन्नपुणांशु जपत्यनिरुक्तः हि तद्युदुपांशु स यो हैतां विद्यामुपांशु जपति स हैनामाप्याययति तमु हैषाप्यायिता पुनराप्याययत्यथ यो हैनामुच्चर्जपति न हैनां स आप्याययति तमु हैषाप्यायिता पुरुषं करोति तस्मादुपांश्वेव जपेत् ॥१३॥

मनो ह वाव यजुस्तद्वा इदमनिरुक्तं मनोऽनिरुक्तः हि तद्युदुपांशु तस्मादुपांश्वेव जपेत् ॥१४॥

मनो ह वाव यजुर्वर्गेवर्क्षं साम च स य एषोऽत्राध्वर्युर्यजुर्भिश्वरति सोऽत्र मनो भवत्यथ यदृक्सामभ्यां चरन्ति ते वाग्भवन्त्येवः ह वा एतद्ववति तस्माद्यदि^७

६. जनयन्ति TE

७. यदेवाध्वरे TE

वाध्वर्युराहानुब्रूहीत्यथान्वाह यदाह यजेत्युथ यजति यदाहोपावर्तध्वमित्युथ स्तुवते न किञ्चनानभिगतमध्वर्युणा क्रियते न हि मनसानभिगतं वाग्वदति तद्वा इदं मनः पुर इव चरति तस्मात्पुरश्चरणं नाम पुर इव ह वै श्रिया यशसा भवति य एवमेतद्वेद ॥१५॥

सुर्यो ह वाव पुरश्चरणं तस्मात्प्राङ्गतिष्ठनुत्वैतस्यैवावृतमन्वावर्तते प्रतिगीर्यैतस्यैवावृतमन्वावर्तते स एष एवैतद्वूपं भूतः सुचरति तस्य नार्तिर्न ह्लला भवति स यो हैताऽशक्रोत्यावृतरः शक्रोति हैव भार्या भर्तुमथो एतस्य सायुज्यं सलोकुतां जयति ॥१६॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ ग्रहकाण्डं समाप्तम् ॥

PĀTHAVIMARŚA (Textual Notes)

ADHVARA KĀNDĀ - IV

1.1.5 नेऽशायादिति — This reading found in most of the MSS is correct since the root is शो तनूकरणे. Caland's conjectural reading नेत्सऽशायादिति is not warranted.

1.2.10 तदुभयं — Here उभयं has no relevance to the context. So Caland suggests तदु वयं. Even then वयं has to be tagged onto ब्रूमः and even then it is redundant. It may be तदु ह यन्निष्पेष्टवै. Any how we don't dare to alter the MSS reading.

1.3.17 अङ्गुलीर्यचति—अञ्जु is the root. Since Pāṇini himself has accepted alternative forms अचु इत्येके and अचि इत्यपे this reading is justifiable.

1.4.15 तदस्यवैश्वदेवं — It is an interpretation of the expression वैश्वदेवस्य नेतुः. So the masculine form as in TE is accepted. तदस्या of Caland is rejected.

2.1.3 जान्वाक्ण—This is given an alternative reading in TE. MD also has it and Sāyaṇa accepts it. So we adopt it in preference to जान्वक्ण or जान्वक्र.

2.1.15 आसूयदिति is accepted as it is लङ्. आसूयीदिति adopted by Caland in लुङ् is not called for by MSS evidence. Perhaps Caland was influenced by the लुङ् in अवादीत् in the following Kāṇḍikā.

2.1.20 निवेष्टि होनां — Here निवेष्टि goes with आच्छिनति and some MSS support this reading. निवेष्टिहोनां found in some other MSS can also be justified as an adjective. Any how Caland's correction as निवेष्ट्या होनां is not warranted.

2.1.23 प्रतीलम्भ and प्रतिलम्भ are both correct. डुलमष्प्राप्तौ is the root with उपस्थौ धञ्जि. The elongation is optional as per अमनुष्टे बहुलम्. प्रतिलम्भाय adopted by Caland is on the root लवि अवसंसने which seems to be less appropriate for the context.

2.1.26 जुह्नति—The plural form looks odd in the midst of other singular verbs. जुहोति would have been better.

2.1.27 सबनकृतातो — This expression is found in MD also and Sāyaṇa explains

4.3.11 औशान्यानामौषधि as found in M and we adopt the reading by Caland which is most clear. Out of the other readings तदेषां संज्ञा नामौषधी is somewhat intelligible if we take संज्ञा itself as the name of the herb as a synonym of औशान्या.

4.3.13 अनभ्यारोहं should have been the correct form. Hence the absence of *guna* is archaic.

4.3.16 In the Taittirīya, in the same context, the word is अःशुस्ते in the place of अःशुष्टे. Sāyaṇa gives a different derivation there.

4.3.19 उह्याश्वस्सुत्याया— Here उह्या+शः should be only उह्यशः. The elongation is archaic or it has to be split as उह्या: श्वस्सुत्याया: या: चरन्ति meaning “those future *sutyas* which are to follow” where उह्या can be justified.

4.4.1 व्यतिषज्जति is in the sense of व्यतिषञ्जयति with causality involved and अन्तर्भास्कित णिच्. So singular will do. Caland’s query whether it should be amended is not called for.

4.4.10 युध्यन्ति and युध्यति are in *parasmaipada* which is archaic usage. Interpreting it as युद्धमिच्छन्ति is also not possible since that will not go with पुरं.

4.4.14 परोऽह्यो and परोऽह्यो are the only two readings available. The words involved are परो and अह्यो. It should be परोव्यो. The र in अह्यो is replaced by इ as is common in Vedic texts. So it should be परोह्यो. If the Ms. readings are to be accepted, the उ of अह्यो is transferred before र or इ and do not make sense. This additional nasal sound of र or इ heard while chanting has no place in the text proper. But it has come to be written down as heard (mis-heard) and represented by the symbol of र or इ. For writing purpose this is not acceptable.

5.1.9 अग्निमृदिरिव— Here Caland is not able to decide between this and the other reading अग्निमृदुरिव. The latter does not make sense. अग्निमृदुरिव — “They told Agni” is the correct reading supported by M,T, V2 etc.

5.1.10 सद्यःक्रिय — The root is इ क्रीम् द्रव्यविनिमये. सद्यःक्रेय is the natural formation found only in one Ms. सद्यःक्रिय in all the other Ms is difficult to be explained, since even with अप्रत्यय it can become सद्यःक्रय and not सद्यःक्रिय.

5.1.10 क्रियते — It should be क्रीयते. But in oral tradition the following अ in *anudāttā* makes it sound as if इ in क्री is short इ.

5.1.15 आयुना — In the Taittirīya in the same context, it is आयुषा. The Kānva Samhitā has it in masculine — आयुना. But in the same context in आयुदंदाति the Brāhmaṇa retains the neuter but while quoting the Samhitā it gives as it is (आयुना) in the Samhitā text.

6.1.27 The letters अङ्गा and ने are found invariably in all MSS. धी and दे in their places suggested by Caland have no Ms sanction. अङ्ग, though an indeclinable can have अङ्गान् in accusative plural. Formations such as this from अङ्ग is not uncommon in Vedic texts. So we prefer अङ्गानेतत् which has maximum Ms support.

6.1.27 न है वत्स्यति is found in all MSS and there is no need to amend it as न हैवच्छति as suggested by Caland "hesitatingly". है is an indeclinable, वत्स्यति is from the root वृत् वर्तने in second future, meaning "He, indeed will not stay".

6.2.3 त्वं वै किल नावजैषीः is suspected as an interpolation by Caland. But if the reading जैषीदिति is to be accepted, it involves grammatical difficulty, since the verb form should be second person singular.

6.2.4 दीक्षातपसो is the reading found in all MSS as well as in TE. Caland has corrected it as दीक्षातपसी which is grammatically correct. But the MD reads here दीक्षातपसौ where the word तपस् is used in masculine gender. Instead of using our discretion, we may adopt the MD reading which is nearest to the MSS readings.

6.2.6 गोपनायां—Ordinarily we would have expected अगोपनायाम् to mean "if not protected it would be stolen". Since we have to retain the MSS reading, it may be interpreted as "by virtue of being protected, possible thieves are alerted".

6.2.12 आगता स्म होति is supported by all MSS. Caland has arbitrarily amended it. हि is in the sense of 'indeed'. No need to change.

6.2.12 उपकरिष्यन्ति of TE is accepted in preference to उपकिरन्ति adopted by Caland. Because the former accords with the future tense used before and after. उपकिरन्ति has perhaps appealed to Caland since there is the same usage later in the Kandikā. But किरन्ति also becomes करिष्यन्ति in future tense, since the root is कृ किष्यते.

6.2.14 संपाया is one word meaning "drinking together". The *pratyaya* अ in feminine becomes आय.

6.3.2 अपि व्रता अन्वारभन्त — Here the word व्रता is in the sense of व्रतानि. There is no harm in conjoining and say व्रतान्वारभन्त. The splitting done by Caland is not called for.

6.3.6 एतया-आ-इमं-एतयैमम् — Here आ goes with स्थृणुते.

7.1.24 अनूदपिपत — Here it is to be split as अनु-उत्-अपि-पत्. By shifting अपि after पत् we get अनूपत् अपि.

8.2.21 नेत्ये — In the same context in MD it is नेदिमे. But all the Kānya MSS read नेत्ये which is not intelligible.

8.3.1 विशास्ति — Here normally विशास्ति should have been the form from शास् हिंसायाम्. But the root शास् is used in the sense of शस् and hence विशास्ति.

8.3.2 प्रच्याव cannot be the second person singular in लोट् in which case it should be प्रच्यावय. It may be that it is used in the sense of प्रच्याव्य meaning "having made to drop".

8.3.11 प्रतिष्ठति used in the sense of प्रतितिष्ठति retaining the *parasmaipada* inspite of the preposition. This is archaic.

8.3.15 सक्षिथनोः is the archaic form of सक्षेषोः.

8.3.17 अभ्यवमीत् should have been the correct form. The elongation of वा is archaic.

8.4.16 हार्द्यच्छेति — Here it is to be split as हार्दि+अच्छे. In MD Śatapatha and MD Samhitā as well as in the Taittirīya the reading is हार्दियच्छेति.

GRAHA KĀNDĀ

1.1.18 Here the reading अवरःस्वाहाकारं does not contextually seem appropriate. Because, the intention cannot be to reduce the importance of the *svāhākāra*. The obvious intention is to say that 'another *svāhākāra*, makes even an inferior deity for whom it is uttered, superior to the Sun. (May be the व in अवर् is only a scribal error and the original reading must have been अपर).

1.2.2 अनाक्षित्— If the root is क्षि निवासगत्योः it would mean "one who is not deprived of an abode". If क्षि क्षये is the root न आक्षित् would mean "that which does not decay".

1.2.3 एत् in the place of एव found in two MSS is also justifiable, since एत् means शुभ्रः.

1.2.4 ईष् means to glean used as a noun with पचाद्यच् meaning "that which is gleaned".

1.2.8 अन्तर्याममनुदिते — Caland has himself corrected it to read उदिते which is not correct. It should mean "the offering is made before the Sun-rise, so that he does not burn the people after rising".

2.3.5 इमान् and तान् are found in all the MSS. But Caland suggests इमा: and ता: to suit the feminine noun श्रृङ्. This has the support of the MD reading. But we don't dare to introduce this change. Rather we would assume a masculine noun अंशान् representing one group of *purorukas*. This is further justified by later masculine usages like तेनैव etc.

2.4.14 TE has बद्धवत्स्यु and alternate reading बद्धवत्यो. MD reads बद्धवत्सो. The reading in most MSS is बद्धवत्सो which is ungrammatical. बद्धवत्यो is also not acceptable since in that case the cow becomes the subject. So we are forced to amend it as बद्धवत्सो in tune with the MD reading.

3.1.3 प्रथमावभीतः — Caland has on his own amended it as प्रथमावभीतः. अभीतः itself serves the purpose and so the change is not called for.

3.2.10 कृतुना may also signify the number six.

3.2.18 वषट्कृतो भवन्ति — Caland doubts whether this is to be amended as वषट्कृता. वषट्कृत् in plural becomes वषट्कृतः and so no scope for the doubt. The text अनुवषट्कृतो has been amended as अनुवषट्कृता as suggested by Caland.

3.4.11 This is a quotation from the Samhitā text and the Kāṇva Samhitā reads पाहि. It is so in the Mādhyandina Śatapatha and the Taittirīya Samhitā. So we have amended it to पाहि.

4.1.2 Caland's emendation is no solution for the grammatical problem posed by शतदायुः. "शतायुस्तदायुस्तः" of VI and H has no problem since तद् would refer to शतायुः. If शतदायुः is to mean "the decaying life", शत् should be the प्रत्यय but that is not possible since the root is शद् in *ātmanepada*. शतदायुस्तः found in maximum number of MSS and in TE has to be explained as derived from a Vedic root शत् in *parasmaipada*, which is now obsolete.

4.1.11 शरीरैव - शरीरा means शरीराणि. According to सुपां सुलुक् the णि is dropped. So शरीरा एव becomes शरीरैव.

4.1.17 सदोभ्यः is one word meaning सदस्येभ्यः (from among the assembled).

4.1.19 उद्यमानो has maximum support in MSS. This may be interpreted as उच्चमानो from the root वद्. Otherwise it should be उद्यम्यमानो referring to *vajra*. So we accept उद्यमानो which goes well with अनुवाच and अनुबूहि. Caland's reading उद्यम्यते is also probable since it corresponds to उदयच्छत्. But most of the MSS do not support this reading.

6.3.1 In MD अवकाशानवकाशयति is the reading. Harisvāmin interprets it to mean "makes him look at the *Avakāśas* like *Upāṁśu*". But in the foot-note he says that Tantrakāras take it to mean "chant the *Avakāśa mantras*". The latter interpretation is confirmed by the reading अवकाशान् वाचयति. But we can, from the context, interpret it as to make both looking and chanting as simultaneous actions.

6.5.10 Each day 330 comes to be given and 3 to be retained. Each giving should be in tens and so thirteen times to be given to the priest as follows:

Priest	1st ten	2nd ten	3rd ten	4th ten	5th ten	6th ten	7th ten	8th ten	9th ten	10th ten	11th ten	12th ten	13th ten
1. Brahmā	1	1				5	5			1	1		
2. Udgāta	1	1				5	5			1	1		
3. Hotṛ	1	1						5	5	1	1		
4. Adhvaryu	1	1						5	5	1	1		
5. Brāhmaṇā-													
ccarṇsin	1	1	2	2						1	1	2	
6. Prastotā	1	1	2	2						1	1	2	
7. Maitrāvaraṇa	1	1	2	2						1	1	2	
8. Pratiprasthātṛ	1	1	2	2						1	1	2	
9. Potṛ	1	1	2							1	1	2	
10. Pratihartṛ	1	1		2						1	1		
11. Acchāvāka					4								
12. Agnīdhra					3								
13. Subrahmaṇya					3								
14. Neṣṭṛ						4							
15. Grāvastut						3							
16. Unnetṛ						3							
No. of turns	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	1	1	1

10X3 10X1 10X1 10X1
 30 30 30 30 30 30 30 30 30 30 30 10 10 10

Total 330 each day.

For three days 990. The three kept apart each day come to nine and to that is added the *vaśā* cow to make it ten - to be given to the Hotṛ.

Dr. C. R. Swaminathan hailing from an orthodox aristocratic family of Palghat, Kerala, did his M.A. in Sanskrit, in 1950; M.Litt. from Madras University under the able guidance of Dr. V. Raghavan; Ph.D. from Delhi University; and Acharya from Darbhanga Sanskrit University.

He worked as Librarian in the Oriental Manuscripts Library, Madras. He joined Government of India in 1961 as a Lecturer in Sanskrit. For a brief spell of two years he was on deputation to His Majesty's Government of Nepal as Curator, National Archives, Nepal. He retired as Deputy Educational Adviser (Sanskrit) in 1985. After his retirement he worked as Consultant in IGNCA for four years.

As Deputy Educational Adviser (Sanskrit), he was instrumental in initiating Adarsh Sanskrit Mahavidyalaya Scheme; reprinting of out of print Sanskrit works; special incentives for preservation of the oral tradition of Vedic studies; and establishment of Rashtra Veda Vidya Pratishthana—an autonomous Trust, of the Government of India, also in starting a number of Veda Pathashalas in various parts of the country.

Besides several articles and Sanskrit poetic compositions, he has quite a few publications to his credit in English and Sanskrit including his Sanskrit dissertation on *A Comparative Study of Gita Bhajans* published by the Sahitya Parishad, Lucknow, which is widely acclaimed as an excellent piece of critical scholarship.

Dr.C.R.Swaminathan received President's award for his outstanding contributions to Sanskrit Studies in the year 1987-92.